ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

POZIȚIA DE NEUTRALITATE ADOPTATĂ DE P.S.D. DIN ROMÂNIA LA ÎNCEPUTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL
NICOLAE HUSCARIU

ÎNCERCĂRI DE MODIFICARE A LEGII ELECTORALE ÎN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XIX-LEA
MIRCEA IOSA

DATE NOI PRIVIND HARACIUL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA
TAHSIN GEMIL

CONSIDERAȚII ISTORICE PE MARGINEA TOPONIMIEI VECHI MARAMUREȘENE
RADU POPA

PROBLEME PRIVIND ORIGINEA TRACILOR ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE
SEBASTIAN MORINTZ

PROBLEME DE IDEOLOGIE POLITICĂ ÎN IMPERIUL ROMAN
EUGEN CIZEK

DOCUMENTAR

STUDII DOCUMENTARE

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNĂRI

BULETIN BIBLIOGRAFIC

8

TOMUL 30 1977

AUGUST

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIŢĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ŞTEFAN OLTEANU; ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI", Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM — Departamentul export-import presă. P. O. Box 136—137 telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie, nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE".
Apare de 12 ori pe an

Adresa redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
Bucureşti, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 30, Nr. 8,
august 1977

SUMAR

NICOLAE HUSCARIU, Poziția de neutralitate adoptată de P.S.D. din România la începutul primului război mondial 1401
MIRCEA IOSA, Încercări de modificare a legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea 1419

★

TAHSIN GEMIL, Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea. . 1433
RADU POPA, Considerații istorice pe marginea toponimiei vechi maramureșene. . . 1447

★

SEBASTIAN MORINTZ, Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor rarheologice 1465
EUGEN CIZEK, Probleme de ideologie politică în Imperiul Roman 1489

DOCUMENTAR

VALENTIN URUM, Principiul naționalității și lumea colonială, elemente ale unui arhetip distinct în mișcarea de idei din România 1503
ȘTEFAN ROMAN, Urmări ale aplicării reformei agrare din 1864 județul Dolj . . . 1509
PAUL CERNOVODEANU, Izvoare engleze privitoare la istoria Românilor (Arhiva Finch) 1519

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE
(STUDII DOCUMENTARE)

Pe marginea unor studii de genealogie și heraldică *(Ștefan S. Gorovei)*. 1531

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul „Independența națională și cultura autohtonă în istoria popoarelor europene. O sută de ani de la cucerirea independenței de stat a României" *(Constantin Iordan-Sima)*; Colocviul internațional de istorie maritimă și de istorie a orașelor de la Varna *(Radu Manolescu)*; În slujba adevărului. Răspuns la „O dovadă de rea credință" *(N. Stoicescu)*; Două precizări *(N. Stoicescu)*; Cronica. . . . 1541

RECENZII

VALERIU ȘOTROPA, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, p. 306 Colecția „Biblioteca de istorie" *(Constantin Șerban)* 1551

www.dacoromanica.ro

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI + 323 p. + 4 hărți *(Alexandru Duțu)* 1555
ENDRE FERENCZY, *From the Patrician State to the Patricio-Plebeian State*, Budapesta, Akadémiai Kiado, 1976, 224 p. *(Cecilia Ioniță)* 1558
GUY HERMET, *L'Espagne de Franco*, Paris, Armand Colin, 1974, 302 p. *(Silvia Istrate)* 1563

ÎNSEMNĂRI

Istoria României: LUCIAN BOIA, *Evoluția istoriografiei române*, Tipografia Universității București, 1976, 378 p. *(Dumitru Nicu)*; * * * *Yüzyıllık Bağımsızlık (1877—1977). Romanya tarihine kısa bir bakış* (O sută de ani de independență (1877—1977). O scurtă privire asupra istoriei României), Istanbul, 1977, 204 p. *(Mustafa Ali Mehmet)*; * * * *Lucrări științifice*, 1974, 1975, 1976, Seria B, Institutul Pedagogic Oradea, 55 + 53 p. *(Gelu Apostol)*: **Istoria Universală** — HORIA C. MATEI, SILVIU NEGUȚ, ION NICOLAE, NICOLAE ȘTEFLEA *Statele lumii. Mică enciclopedie*, Coordonator științific Mircea Malița, Ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 695 p. *(Marian Stroia)*: * * * *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301—1480. A source for Middle Eastern History*, selectate traduse și adnotate de Avedis K. Saujian, Harvard, 1969, 459 p. *(Virgil Ciocîltan)*; CHARLES B. MAC. DONALD, *The Mighty Endeavour in World War II*, New York, Oxford University Press, 1970, 564 p. *(Stelian Popescu)* 1569

BULETIN BIBLIOGRAFIC *(Gelu Apostol)* 1579

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 30, N° 8,
août 1977

SOMMAIRE

NICOLAE HUSCARIU, La position de neutralité adoptée par le Parti Social Démocrate de Roumanie au début de la première guerre mondiale 1401
MIRCEA IOSA, Essais de modification de la loi électorale pendant la dernière décennie du XIX-e siècle 1419

★

TAHSIN GEMIL, Nouvelles données concernant le tribut des pays roumains au XVII-e siècle 1433
RADU POPA, Considérations historiques en marge de l'ancienne toponymie du Maramureş 1447

★

SEBASTIAN MORINTZ, Problèmes concernant l'origine des Thraces à la lumière des recherches arhéologiques 1465
EUGEN CIZEK Problèmes d'idéologie politique dans l'Empire Romain. 1489

DOCUMENTAIRE

VALENTIN URUM, Le principe de la nationalité et le monde colonial, éléments d'un archétype distinct dans le mouvement d'idées de Roumanie. 1503
ŞTEFAN ROMAN, Conséquences de l'application de la réforme agraire de 1864 dans le département de Dolj 1509
PAUL CERNOVODEANU, Sources anglaises concernant l'histoire des Roumains (Les Archives Finch) 1519

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE
(ETUDES DOCUMENTAIRES)

En marge d'études de généalogie et d'héraldique roumaine *(Ştefan S. Gorovei)* 1531

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le symposium „L'indépendance nationale et la culture autochtone dans l'histoire des peuples européens. 100 ans depuis la conquête de l'indépendance d'Etat de la Roumanie *(Constantin Iordan-Sima)*; Le colloque international d'histoire maritime et d'histoire des villes qui a eu lieu à Varna *(Radu Manolescu)*; Au service de la vérité. Réponse a „Une preuve de mauvaise foi" *(N. Stoicescu)*; Deux précisions *(N. Stoicescu)*; Chronique 1541

www.dacoromanica.ro

COMPTES RENDUS

VALERIU ŞOTROPA, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea* (Les projets de constitution, les programmes de réformes et les pétitions de droits des pays roumains au XVIII-e siècle et dans la première moitié du XIX-e siècle), Bucarest, Editions de l'Académie de R. S. de Roumanie, 1976, 306 p. Collection „Biblioteca de istorie" *(Constantin Şerban)* 1551

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI + 323 p. + 4 cartes *(Alexandru Duţu)* 1555

ENDRE FERENCZY, *From the Patrician State to the Patricio-Plebeian State*, Budapesta, Akadémiei Kiado, 1976, 224 p. *(Cecilia Ioniţă)* 1558

GUY HERMET, L'Espagne de Franco, Paris, Armand Colin, 1974, 302 p. *(Silvia Istrate)* 1563

NOTES

Histoire de la Roumanie : Dr. LUCIAN BOIA, *Evoluţia istoriografiei române* (L'évolution de l'historiographie roumaine), Typographie de l'université de Bucarest, 1976, 378 p. *(Dumitru Nicu)*; ⁂ *Yüzy'll'k Bag'ms'zl'k (1877—1977). Romanya tarihine k'sa bir bak's* (Cent ans d'indépendance (1877—1977)). Bref aperçu de l'histoire de la Roumanie), Istanbul, 1977, 204 p. *(Mustafa Ali Mehmet)*; ⁂ *Ouvrages scientifiques*, 1974, 1975, 1976, Série B, L'Institute Pédagogique d'Oradea, 55 + 53 p. *(Gelu Apostol)*; **Histoire Universelle** — HORIA C. MATEI, SILVIU NEGUŢ, ION NICOLAE, NICOLAE ŞTEFLEA, *Statele lumii. Mică enciclopedie* (Les Etats du monde. Petite encyclopédie), coordonateur scientifique Mircea Malița, II-e édition révue et complétée, Bucarest, Editions scientifiques et encyclopédiques, 1976, 695 p. *(Marian Stroia)*; ⁂ *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301—1480. A source for Middle Eastern History*, sélectionnés, traduits et annotés par Avedis K. Saujian, Harvard, 1969, 459 p. *(Virgil Ciocîltan)*; CHARLES B. MAC. DONALD, *The Mighty Endeavour in World War II*, New York, Oxford University Press, 1970, 564 p. *(Stelian Popescu)*. 1569

BULETIN BIBLIOGRAPHIQUE *(Gelu Apostol)* 1579

www.dacoromanica.ro

POZIȚIA DE NEUTRALITATE ADOPTATĂ DE P.S.D. DIN ROMÂNIA LA ÎNCEPUTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

NICOLAE HUSCARIU

Marea conflagrație europeană — devenită ulterior și mondială — izbucnită în vara anului 1914 a fost un moment de importanță capitală în istoria mișcării muncitorești internaționale, în dezvoltarea multor popoare din Europa, printre care și a poporului român.

Declanșarea războiului în iulie 1914 a determinat — la noi în țară — o puternică efervescență în cele mai diferite straturi sociale. Unele dintre ele vedeau în el mijlocul ideal de înfăptuire al visului secular al poporului român: făurirea unui stat unic, suveran, unitar și independent, prin care toți românii să aibă posibilitatea să contribuie la afirmarea poporului nostru în concertul politicii europene și mondiale. Alte forțe politice — printre care și social-democrații — apreciau, ținînd seamă de anumite antecedente de ordin istoric, că un război nu este cel mai nimerit mijloc pentru satisfacerea aspirațiilor naționale ale poporului român. Fără a contesta legitimitatea și justețea acestora, social-democrații au formulat o opinie întrucîtva deosebită, dar care coincidea, în fond, cu vederile unei părți însemnate a claselor dominante, în speță a liberalilor care se aflau la guvern.

Poziția claselor dominante în problema neutralității a fost analizată deja în diferite lucrări[1]; în schimb, poziția socialiștilor nu a fost analizată într-un mod mai amplu. În lucrările menționate există doar referiri marginale care nu dezvăluie în profunzime considerentele pe care le-au avut în vedere social-democrații atunci cînd au fundamentat linia lor politică de neutralitate. Acest lucru se impune, mai ales că în trecut au fost emise și păreri greșite în această chestiune. Este tocmai ceea ce ne propunem în rîndurile ce urmează.

*

Una din cele mai concludente dovezi ale procesului de maturizare politică și ideologică pe care l-a parcurs proletariatul român în anii care

[1] *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, Edit. Academiei R. S. România, 1968, *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Edit. Academiei R. S. R., 1968, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ed. a II-a, București, Ed. politică, 1970, C. Nuțu, *România și problema neutralității, 1914—1916*, București, Edit. științifică, 1972.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1401—1418, 1977.

www.dacoromanica.ro

au urmat refacerii Partidului Social-Democrat din România (1910) este şi atitudinea mişcării muncitoreşti din România faţă de primul război mondial. Deşi relativ tînăr, cu o experienţă mai modestă în materie de luptă politică, în raport cu partidele socialiste din Europa occidentală, P.S.D. din România a sesizat just, încă de la început, caracterul imperialist al primului război mondial şi s-a situat pe o poziţie înaintată, încă înainte de izbucnirea lui, în problemele luptei antirăzboinice. Experienţa căpătată în anii 1912—1913 — în vremea războaielor balcanice — a fost valorificată acum din plin şi a ajutat pe muncitorii români şi pe conducătorii lor să se plaseze pe o poziţie înaintată.

Încă la izbucnirea primului război mondial, la 21 iulie 1914, la întrunirea clubului social-democrat din Bucureşti, vorbind în numele conducerii partidului, M. Gh. Bujor spunea : „Clasele capitaliste ale ţărilor industriale, în concurenţă nemiloasă între ele, urmăresc să se întreacă una pe alta, să-şi cucerească reciproc pieţele de desfacere a produselor respective, să puie mîna pe teritorii din celelalte continente — pe colonii. Dar coloniile au început să se împuţinezze, puterile capitaliste încep să revendice cam aceleaşi teritorii, sînt în atingere în Asia Mică, în China, în Externul Orient, în Africa de Nord, şi împuţinarea aceasta a prăzii teritoriale aţîţă şi mai mult pofta claselor stăpînitoare, le învrăjbeşte mai adînc, iar lupta dintre ele devine mai aprigă şi mai crudă.

Aici e obîrşia înarmărilor şi a politicii de expansiune şi supremaţie, *politica imperialistă*. (Cursivul lui M. Gh. Bujor, n.n.)[2].

Fruntaşul socialist sus menţionat arăta că, pe lîngă această cauză generală care a provocat războiul, au mai existat şi altele speciale : rivalitatea franco-germană, cea austro-rusă etc. El insistă şi asupra faptului că războiul izbucnit era o diversiune a claselor exploatatoare care vroiau să sugrume cu acest prilej mişcarea revoluţionară a proletariatului. La întrebarea : care trebuie să fie atitudinea proletariatului conştient, în speţă a P.S.D. din România, faţă de acest conflict, M. Gh. Bujor răspunde limpede : „lupta pe viaţă şi pe moarte împotriva războiului"[3].

C. Dobrogeanu-Gherea în lucrarea : *Război sau neutralitate* arăta limpede că războiul izbucnit în iulie 1914 are un caracter imperialist, generat de cauze adînci ; acest război — scrie teoreticianul socialist român — se duce „nu sub semnul reîntregirii statelor, ci sub semnul distrugerii şi subjugării ţărilor şi popoarelor mici"[4]. Iată, de ce, încă de la început, socialiştii români au formulat lozinca : „Nici cu Austria, nici cu Rusia !"[5].

Într-un articol intitulat : *Cu cine sîntem?* dr. C. Racovski sublinia, pe bună dreptate, că „Provocatorul războiului joacă un rol relativ mic. E aici o chestie de date... fără importanţă pentru istorie. Războiul general se pregătea, el era în aer şi poate, dacă acum nu-l declara Austria şi Germania, după un an era să fie declarat de către Franţa şi Rusia"[5].

Vorbind de „răspunderi", C. Racovski aminteşte că „nu putem fi nici pentru arogantul şi brutalul militarism german care urmăreşte cuce-

[2] „România Muncitoare", seria a II-a, nr. 90 din 7 august 1914
[3] *Ibidem*
[4] C. Dobrogeanu-Gherea : *Război sau neutralitate*, Bucureşti, Cercul de Editură Socialistă, 1914, p. 25 ; 86
[5] România Muncitoare, X, nr. 92 din 12 august 1914
[6] Ibidem, nr. 96 din 24 august 1914

www.dacoromanica.ro

rirea coloniilor franceze ... dar nici cu Rusia țaristă ... dușmana progresului democratic"; socialiștii români nu pot fi nici pentru „oligarhia austro-ungară care țintește să iasă la Marea Egee, dar nici pentru imperialismul englez care, după ce a pus mîna pe o parte a globului pămîntesc, după ce a distrus, acum cîțiva ani, micile republici țărănești din Africa de Sud, se teme să nu le piardă dacă ar lăsa pe rivala ei, Germania, să pună piciorul în Africa de Nord. Anglia vrea să zdrobească pe Germania și pentru concurența industrială nimicitoare ce-i face pe toate piețele mondiale"[7].

Important de reținut este că socialiștii români au înțeles limpede cauzele conflictului mondial izbucnit în 1914, antagonismele adînci care dezbinau cele două grupări militaro-politice (Tripla Înțelegere și Quadrupla Alianță), adevăratul conținut al războiului. Cu alte cuvinte, ei nu s-au lăsat induși în eroare de zarva și isteria războinică ce cuprinsese bătrînul nostru continent. Stabilirea clară a vinovăției claselor dominante din toate statele beligerante în declanșarea războiului, este un merit indiscutabil al socialiștilor români, dacă ne gîndim la faptul că „socialiști" cu renume și cu experiență din Apus căutau să arunce asupra altora răspunderile pentru declanșarea măcelului imperialist. „Linia noastră de conduită, a socialiștilor — spunea dr. C. Racovski — este drept și adînc trasată: sîntem împotriva militarismului din toate țările și sîntem de partea învinșilor, indiferent cine ar fi ei"[8]. Această poziție, evident, nu pe de-a-ntregul justă, a primit mai tîrziu riposta cuvenită din partea altor fruntași ai partidului.

Și mai limpede sînt expuse lucrurile într-un editorial al „României Muncitoare": „Lupta se dă între două grupări care urmăresc aceeași politică de cucerire. Pentru proletariatul și democrația română nu e loc de alegere. Dacă proletariatul din țările beligerante e pus într-o situație tragică de a lovi în frații săi..., proletariatul din țările neutre e încă în putință de a rămîne credincios, și în faptă, credinței sale internaționaliste"[9].

Presa socialistă din România a acordat o atenție deosebită demascării celor vinovați de izbucnirea primului război mondial, fără a acorda circumstanțe atenuante nici unuia dintre acuzați, deși au existat oameni care căutau să învinuiască pe conducătorii social-democrației române de așa ceva[10]. Din exemplele de mai sus rezultă felul cum aceștia din urmă apreciau războiul imperialist și pe cei care l-au dezlănțuit. Pentru a întregi tabloul și a avea o imagine clară asupra poziției P.S.D.R. trebuie avute în vedere și documentele oficiale ale partidului.

În manifestul publicat la 21 iulie/2 august 1914 de către Comitetul Executiv al P.S.D. din România se arăta că principala cauză a războiului este „anarhia fundamentală a regimului social modern, concurența sălbatică dintre grupele capitaliste ale fiecărei țări, întrecerea în acapararea

[7] Ibidem
[8] „România Muncitoare", X, nr. 96 din 24 august 1914
[9] Loc. cit., nr. 100 din 31 august 1914
[10] Vezi, de pildă, colecția ziarului „Adevărul" din decembrie 1914; de asemenea, „Socialiștii români în slujba Germaniei", București, 1915.

www.dacoromanica.ro

coloniilor, intrigile și violențele imperialismului, politica de pradă a unora, politica de mîndrie și prestigiu a altora"[11]; el greșește însă cînd face vinovați de declanșarea războiului atît „imperialismul austriac /cît/ și șovinismul sîrbesc"[12]. Manifestul se ridică „împotriva pretențiilor extraordinare și brutale ale guvernului austro-ungar, unice în istoria lumii"[13]. El arată că „Din cauza intrigilor și concurenței austro-ruse în Balcani, din cauza luptei seculare dintre cele două mari împărății vecine pentru hegemonia în Peninsula Balcanică, pentru dominarea ei economică și politică, războiul austro-sîrb nu se putea localiza"[14].

În manifestul lor, socialiștii români evidențiau că războiul izbucnit în 1914 are în vedere nu numai cotropirea popoarelor mici, nevinovate, ci și de a se opune „largului curent democratic și socialist, care de cîțiva ani devine tot mai impetuos, mai popular"[15], adică o apreciere identică în fond cu cea a bolșevicilor[16].

Sintetic, punctul de vedere oficial al socialiștilor români față de cauzele și caracterul războiului au fost formulate în raportul prezentat de Ecaterina Arbore la Congresul extraordinar al P.S.D. din 10 august 1914. Folosind cuvintele ei, războiul „era de așteptat nu pentru că Kaizerul Wilhelm e un maniac grandoman, iar țarul Rusiei Nicolae II e un despot sanguinar, nu pentru că împăratul Frantz Iosif este o jucărie în mîinile diplomaților intriganți și ambițioși, și nici pentru că arhiducele Austriei a fost ucis de camarila militaristă a Serbiei în unire cu bandele negre din Rusia. Războiul european trebuie să izbucnească, pentru că există societatea capitalistă. Izbucnirea acestui război e cea mai strălucită confirmare a doctrinei maestrului nostru Karl Marx[17]. Cauzele războiului trebuiau căutate, după părerea ei, în „concurența colonială dintre Anglia și Germania, alianța neutrală a imperiului țarist cu Republica Franceză, alianță bazată pe interese materiale capitaliste... militarismul crescînd al Germaniei nu putea merge la infinit, supraproducția tunurilor Krupp trebuia să se termine; alcătuirea capitalistă a Austriei nu putea merge înainte cu veșnica concurență a naționalităților ce o compun"[18].

Din cele spuse pînă acum rezultă limpede că socialiștii români au apreciat just caracterul primului război mondial, cauzele lui, iar poziția lor netă, de condamnare a acestuia, ca un război de jaf și cotropire, dus pentru reîmpărțirea coloniilor și a sferelor de influență, îi situează pe pozițiile cele mai avansate în social-democrația internațională din acea vreme.

Este important de subliniat acest lucru deoarece înțelegerea clară a cauzelor și caracterului războiului izbucnit în 1914 a permis socialiștilor români să-și poată fixa o linie politică justă, corespunzătoare adevăratelor interese naționale ale țării, linia neutralității sincere și definitive a României.

---

[11] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 797
[12] *Ibidem*
[13] *Ibidem*
[14] *Ibidem*
[15] *Ibidem*, p. 798—799
[16] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 27, Edit. politică, București, 1964, p. 3
[17] „România Muncitoare", IX, nr. 100 din 27 august 1914
[18] Ibidem

www.dacoromanica.ro

Pe de altă parte, această apreciere începe să cîștige tot mai mult teren în istoriografia noastră[19]. În expunerea la a 45-a aniversare a creării Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că „Partidul Social-Democrat din România s-a situat în rîndul partidelor și grupărilor de stînga din Internaționala a II-a, care au condamnat războiul imperialist"[20] și au militat activ împotriva lui.

Poziția de neutralitate a P.S.D. din România în 1914 și considerentele ei principiale a fost expusă în numeroase documente ale Partidului și cuvîntări ale conducătorilor săi din anii 1914—1915. Ea a fost lait-motivul campaniilor antirăzboinice duse de către mișcarea muncitorească în acești ani, axa în jurul căreia a oscilat întreaga ei activitate.

Războiul izbucnit în 1914 a constituit o grea încercare, un greu examen al maturității partidelor care compuneau Internaționala a II-a. Zeci de ani ele educaseră clasa muncitoare în spirit antimilitarist și făcuseră declarații solemne prin care arătau că sînt decise să bareze calea războiului. Acest lucru a fost afirmat sus și tare în congresele socialiste internaționale de la Stuttgart (1907), Copenhaga (1910) și Basel (1912) și în diferite luări de poziții ale partidelor socialiste luate individual. Microbul oportunismului rosese însă prea mult la rădăcina acestor partide pentru ca ele să fie în stare să-și ducă la îndeplinire angajamentele asumate.

La 4 august 1914, social-democrația germană, cel mai puternic partid din Internațională, a votat pentru creditele militare și a inaugurat politica „burg-rfreden"-ului (minus un vot, al lui Karl Liebknecht, și acesta doar la a treia citire a proiectului de lege). La fel au procedat și social-democrații din Franța (care au inaugurat politica „Uniunii Sacre"), din Belgia, Anglia, Austro-Ungaria etc. După cum relevă V.I. Lenin, „majoritatea partidelor social-democrate în frunte în primul rînd cu cel mai influent partid in Internaționala a II-a, partidul german, s-au situat de partea propriului stat-major, a propriei lor burghezii, împotriva proletariatului"[21]. Practic, Internaționala a dat faliment, încetînd de fapt să mai existe,transformîndu-se în partide social-șoviniste separate, care au făcut front comun cu burghezia proprie și îndemnau pe muncitorii din propria țară să tragă în frații lor din țările „inamice". După cum accentua Roza Luxemburg, „Apelul istoric al „Manifestului Comunist" a fost completat acum în mod esențial și, după corectarea făcută de Kautsky, sună

---

[19] În lucrări mai recente (vezi N. Copoiu : *Afirmarea aripii de stînga din Partidul social-democrat din România în anii 1914—1917* în „Analele Institutului de istorie a partidului" ... nr. 1 1964, pag. 38 40; I. Popescu-Puțuri, I. Rădulescu : România și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie în lucr. cit., nr. 4 1967, p. 40; mai recent, N. Copoiu : *„Cu privire la aprecierea poziției socialiștilor români față de participarea României la primul război mondial"*, în „Anale de istorie", XIX, nr 3 1973, p. 158—181, Constantin Nuțu, *România în anii neutralității (1914 1916)*, București, Edit. științifică, 1972, p. 179—181. Augustin Deac, *Participarea României la primul război mondial*, București, Edit. politică, 1974, ca să citățm doar cîteva din ele, problema atitudinii P. S. D. din România față de războiul imperialist este pusă într-un mod just, corespunzător realității istorice.

[20] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, București, Edt. politică, 1968, vol. 1, p. 349

[21] Lenin, *Opere*, vol. 21, București, Edit. P. M. R., 1952, p. 196

www.dacoromanica.ro

cam astfel : proletari din toate țările, uniți-vă în timp de pace și măcelăriți-vă reciproc în timp de război" ![22]

Vorbind despre conținutul de clasă al acestui fenomen, V.I. Lenin menționa că prin el se înțelege „recunoașterea în actualul război imperialist a ideii de apărare a patriei, justificarea alianței, în acest război, între socialiști, burghezi și guvernele din „propriile" țări, renunțarea la propovăduirea și sprijinirea acțiunilor revoluționare ale proletariatului împotriva „propriei" burghezii etc. E absolut evident că principalul conținut ideologic-politic al social-șovinismului coincide întru totul cu bazele oportunismului"[23].

În mare, aceasta era situația din mișcarea muncitorească internațională în vara anului 1914. Se pune întrebarea : ce poziție și atitudine a luat social-democrația română în momentul izbucnirii primului război mondial față de această situație? Inițial, în primele zile după izbucnirea ostilităților, dată fiind și dezorganizarea legăturilor telegrafice și prin radio, a confuziilor răspîndite de propaganda burgheză, nu s-a putut ști exact ce s-a produs în Europa occidentală, mai ales ce poziție au luat partidele socialiste din Europa față de război și acest lucru a fost abil speculat mai tîrziu.

Socialiștilor români, deși circulau anumite zvonuri în acest sens, nu le venea să creadă că social-democrații din Germania sau Franța pot să alunece pe panta trădării, să-și renege propriile lor principii și convingeri pentru care luptaseră zeci de ani.

Ideea „credinței prin fapte" este strălucit ilustrată în scrierile și activitatea socialiștilor din vechea Românie, deși la început aceștia nu vroiau — mai exact spus se făceau că nu vor să înțeleagă faptul simplu că Internaționala a dat faliment, iar unii conducători ai acesteia căutau să justifice atitudinea socialiștilor din țările intrate în conflict ; accentele de simpatie și stimă față de cei rămași credincioși internaționalismului proletar sînt evidente. Chiar C. Racovski, care încerca să justifice pe toată lumea, nu se poate abține să menționeze că poziția socialiștilor sîrbi care au votat în Scupșcină împotriva creditelor militare — deși țara lor ducea un război drept, am adăuga noi — „este demnă de toată lauda"[24].

Tot la fel de elogios a fost apreciată în rîndurile social-democraților români poziția antirăzboinică a „radicalilor de stînga" germani, a „tesniacilor" bulgari și a bolșevicilor ruși, deputați în a IV-Dumă de Stat, care au refuzat să voteze pentru creditele militare, deși știau că îi așteaptă deportarea în Siberia"[25].

Dacă cineva urmărește atent colecția gazetei „România muncitoare" („Jos Războiul" și apoi „Lupta zilnică") din a doua jumătate a anului 1914, rămîne frapat de marele număr de dovezi de solidaritate internaționalistă ale reprezentanților clasei muncitoare din România față de acțiunile părții înaintate a proletariatului din țările beligerante.

---

[22] Roza Luxemburg, *Cuvîntări și articole alese*, Edit. politică, București, 1962, p. 130.
[23] V. I. Lenin, *op. cit.* p. 231.
[24] „România muncitoare", seria a II-a, nr. 93 din 14 august 1914
[25] „Lupta zilnică, X, din 8 februarie 1915 (articolul „Trăiască tovarășii ruși !")

www.dacoromanica.ro

Deși nu ia încă poziție precisă și clară față de trădarea comisă de social-democrații din Occident, din coloanele gazetei rezultă limpede că simpatia ei se îndreaptă către socialiștii care au rămas credincioși principiului luptei de clasă și nu au trădat idealurile revoluționare ale muncitorimii din întreaga lume. Această concluzie este împărtășită și de către alți cercetători [26].

Încă din acest moment, prin urmare, muncitorimea română se arăta credincioasă principiilor rezoluțiilor congreselor socialiste internaționale de la Stuttgart, Copenhaga și Basel în problema luptei împotriva războiului.

Stînd ferm pe pozițiile internaționalismului proletar, muncitorii bucureșteni au protestat cu toată energia împotriva asasinării mîrșave a lui Jaurés, marele tribun al proletariatului francez ucis la 18 iulie 1914 stil vechi/31 iulie 1914 stil nou.

Îndată după ce au izbucnit ostilitățile între Austro-Ungaria și Serbia (la 20 iulie stil vechi), Comitetul Executiv al Partidului Social-democrat a convocat la sala „Dacia" din Capitală o mare întrunire, cu o afluență enormă de public. Din această cauză, în loc de o întrunire s-au ținut de fapt două : una în sală și alta în curte. Semnificativ este faptul că la această întrunire au participat un număr important de țărani din jurul Bucureștiului.

Nota caracteristică a acestor întruniri a fost aceea că ele au fost ținute sub puternica influență a curentului dominant, de stînga, din partid. În cuvîntările rostite cu această ocazie s-a subliniat că războiul, deși este o calamitate, va aduce întronarea mai grabnică a socialismului. În acest sens de pildă, s-au pronunțat doctorul Ottoi Călin, o figură reprezentativă a social-democrației române, Ecateriana Arbore și Alexandru Constantinescu. În cuvîntarea pe care a ținut-o cu acest prilej, Alexandru Constantinescu spunea că „acest război va aduce după sine prăbușirea capitalismului". Deși „sîntem revoltați — spunea el — de crima pe care a pus-o la cale capitalismul, în același timp zîmbim încrezători deoarece sperăm că poate acesta este mijlecul prin care idealul nostru va fi înfăptuit" [27].

„Cînd nebunia se va risipi — spunea Alexandru Constantinescu — poporul își va păstra armele spre a-și asigura domnia lui". Unul dintre oratorii care au luat cuvîntul la întrunirea din curte, Gheorghe Ene Filipescu, s-a exprimat și mai limpede : „dacă împrejurările ne vor forța să punem mîna pe arme ca să ne vărsăm sîngele, îl vom vărsa, însă nu pentru război, ci pentru revoluție" [28]. Iată deci că prima reacție a mișcării muncitorești organizate de la noi față de sarcinile mișcării muncitorești în cazul izbucnirii unui război imperialist a fost o reacție de condamnare a acestuia și de traducere în viață a rezoluțiilor Congreselor socialiste internaționale de la Stuttgart, Copenhaga și Basel.

---

[26] Georgeta Tudoran, *„13 iunie 1916"*, București, Edit. politică, 1966, p. 9—10 ; de asemenea, N. Copoiu, *Afirmarea aripii de stînga din Partidul Social-Democrat din România în anii 1914—1916*, în „Anale de istorie", X, nr. 1/1964, p. 39 și urm.

[27] „România Muncitoare", seria a II-a, X, nr. 83 din 22 iulie 1914

[28] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

Tot la această întrunire a fost lansată lozinca menținerii neutralității României ca mijloc de salvare a poporului de calamitățile războiului. Întruniri similare au avut loc și în alte orașe din țară, toate ținute în același spirit[29].

La 21 iulie/2 august 1914 Comitetul Executiv al P.S.D. din România a formulat oficial punctul de vedere al muncitorimii române față de conflictul mondial și sarcinile ce îi revin în manifestul intitulat : „Partidul Social-Democrat și războiul".

Ținînd seama de considerentele expuse anterior, Comitetul Executiv trăgea următoarea concluzie : „România este sortită să cadă într-o zi în ghiarele unuia din acești doi coloși (Rusia sau Austro-Ungaria, n.n.) dacă va duce o politică de agresiune, de șovinism, de provocare și de cucerire... Politica noastră trebuie să tindă spre o neutralizare completă a țării față de aceste două mari puteri și o apropiere, o alianță cît mai strînsă cu micile popoare balcanice, de care ne leagă aceeași situațiune și aceleași interese"[30].

În acel moment, cînd nu se știa cum vor evolua evenimentele, soluția propusă de socialiști era cît se poate de înțeleaptă, singura compatibilă cu interesele țării. C.E. al P.S.D. socotea că este de datoria claselor dominante să repare „cît mai e timp greșeala din trecut", adică „nenorocita intervenție din 1913 din Balcani"[31].

„N-ar fi nebunie și crimă mai mare — spuneau autorii — decît aceea ca România să intre în război"[32]. „Înainte de a ne război cu alții și pentru libertatea altora să ne războim cu rămășițele trecutului, cu forțele reacționare dinlăuntru și să cucerim propria noastră libertate și bunăstare". Ideea înfăptuirii de reforme democratice în locul participării la război va trece, după cum vom vedea, ca un fir roșu prin toată activitatea mișcării muncitorești în anii 1914—1916.

În încheiere, manifestul P.S.D. din România trimitea „un salut de înfrățire internațională proletarilor din toate țările și, declarîndu-se solidari cu dînșii în sforțările lor pentru pace, sub pavăza socialismului, atît în viață cît și în moarte, strigăm din toate puterile noastre : „Jos războiul ! Vrem neutralitatea ! Trăiască pacea !"[33]

În afară de alte considerente definitorii pentru poziția avansată a social-democrației române, subliniem că P.S.D. a fost primul partid politic din România care a propus soluția neutralității sincere și totale a României[34]. Faptul e cu atît mai demn de menționat cu cît oamenii politici de talia lui I.I.C. Brătianu și Take Ionescu nu știau, pînă în momentul ținerii Consiliului de Coroană de la Sinaia (3 august 1914) ce hotărîre să ia[35], după cum relatează unul din biografii celui din urmă, în această chestiune gravă, de care atîrna viitorul țării[36], după expresia lui C. Dobrogeanu-Gherea.

---

[29] Georgeta Tudoran, *op. cit.*, București, Edit. politică, 1966, p. 40—41.
[30] *„Documente din mișcarea muncitorească, 1872—1916*, p. 606
[31] *Ibidem*
[32] *Ibidem*, p. 606
[33] *Ibidem*, p. 607
[34] G. Tudoran, *op. cit.*, p. 9
[35] Romulus Seișanu, *Take Ionescu, viața și opera sa*, 1858 1922" București, 1930, p. 243
[36] C. Dobrogeanu-Gherea, *Război sau neutralitate*, București, C.E.S., 1914, p. 4

www.dacoromanica.ro

O a doua luare de poziție, de astă dată cu caracter oficial desăvîrșit, a fost Congresul extraordinar al Partidului Social-Democrat și al mișcării sindicale care s-a ținut la 10 august 1914. Ordinea de zi a acestui Congres a avut două puncte:

1. Războiul european, socialismul român și neutralitatea;
2. Lipsa de lucru.

La Congres au participat 55 de delegați din toate orașele din țară. Biroul Congresului a fost format din Alexandru Constantinescu — președinte, Paul Marc și Ion Spătaru — secretari; chiar această alegere, în felul ei, era o recunoaștere a meritelor militanților revoluționari din partid în lupta pe care o dusese pînă atunci muncitorimea română pentru drepturi și libertăți politice, pentru reforme de structură ale societății.

Raportul asupra primei probleme de pe ordinea de zi: „Războiul european, socialismul român și neutralitatea" a fost prezentat de către Ecaterina Arbore — membră în Comitetul Executiv al partidului. În raportul pe care l-a prezentat, după analiza cauzelor războiului, ea a cerut „să elaborăm în scurtul timp ce avem, *o linie de purtare energică, hotărîtă, fără șovăieli, o tactică cu adevărat socialistă* (cursivul Ecaterinei Arbore, n.n.) avînd în vedere toate împrejurările ce s-ar putea ivi"[37].

O parte însemnată a raportului era rezervată perspectivei socialismului care „...luminos și limpede se arată acum, și se impune intrarea în acțiune a proletariatului... care astăzi moare pe cîmpul de război pentru interesele capitalismului și care are marea datorie de a salva progresul omenirii...

„Domnia capitalistă — spunea ea mai departe — și-a piedut rațiunea istorică de a fi, și altă soluție decît a socialismului nu este. Și această soluție se impune, prin forța necesității istorice. Imperialismul, monarhia, religia, proprietatea, totul se prăbușește acum.

Dar, conform istoriei omenirii de pînă astăzi mult sînge se va vărsa, multe jertfe vor cădea, altă generație va zidi ceea ce se prăbușește astăzi. Noi deplorăm aceste jertfe dar strigăm: „trăiască Revoluția socială și viitoarea pace internațională"[38].

Ultima parte a raportului este consacrată necesității apărării neutralității [39].

A doua chestiune de pe ordinea de zi — „Lipsa de lucru"— l-a avut ca raportor pe Constantin Popovici,— unul dintre conducătorii Comisiei Generale a sindicatelor din România în acea vreme.

Și de astă dată, la fel ca la întrunirea din 20 iulie 1914, toți vorbitorii, inclusiv raportorul, s-au pronunțat pentru condamnarea războiului imperialist, și-au afirmat solidaritatea cu forțele clasei muncitoare din Europa rămase credincioase principiului internaționalismului proletar.

Singurul care a avut o poziție întrucîtva mai aparte la acest congres a fost doctorul C. Racovski. El și-a luat asupra lui o sarcină extrem de ingrată — aceea de a apăra social-democrația germană și franceză de atacurile justificate, dealtfel, ale vorbitorilor la acest congres, pentru trădarea pe care acestea o săvîrșiseră față de principiile socialismului.

---

[37] „România muncitoare", seria a II-a, X, nr. 98 din 26 august 1914
[38] Ibidem, nr. 99 din 28 august 1914
[39] *Ibidem*, nr. 100 din 31 august 1914

www.dacoromanica.ro

La sfîrșit, Congresul extraordinar al Partidului Social-Democrat din România, a votat două rezoluții: una în problema atitudinii față de război și a doua în problema lipsei de lucru.

Rezoluția Congresului Extraordinar al P.S.D. din august 1914, vorbind despre sarcinile care stau în fața mișcării muncitorești în legătură cu războiul, „invită clasa muncitoare din România să se gîndească în aceste momente tragice la organizarea ei cît mai puternică în vederea sforțării supreme pe care va trebui s-o facă profitînd de războiul dezlănțuit de către capitalism pentru întărirea lui să împingă mai departe lupta pentru Votul Universal și exproprierea totală, pregătind astfel dezrobirea definitivă"[40].

Demn de remarcat în legătură cu acest pasaj este faptul că în mod limpede, fără nici un echivoc, socialiștii români legau această luptă de revendicările mari care stăteau în fața clasei muncitoare și a întregului popor: lupta pentru votul universal și exproprierea totală, aceste două reforme fiind socotite ca mijloace în lupta pentru dezrobirea definitivă, prin aceasta înțelegîndu-se, desigur, revoluția socialistă.

În continuare, rezoluția reafirmă solidaritatea muncitorimii din din România „cu socialiștii din toate țările care și-au făcut și-și vor face datoria pînă la capăt"[41].

Problema principală care a preocupat totuși pe delegații la Congresul Extraordinar din august 1914 a fost aceea a soartei viitoare a României. Ce poziție trebuie să adopte țara noastră în acel moment? Ce soluție trebuie să preconizeze socialiștii români în asemenea împrejurări? Răspunsul dat de către rezoluția Congresului Extraordinar din august 1914 a fost acela că, „singura politică compatibilă cu interesele vitale ale țării este neutralitatea sinceră și definitivă"[42], pentru a cărei menținere muncitorimea română se va lupta chiar cu prețul sîngelui său, apărînd integritatea teritorială a țării împotriva oricărei încercări de violare"[43].

Mai ales acest din urmă pasaj era citat cu ani în urmă ca exemplu de poziție social-șovină a social-democrației române. Or, inconsistența unui asemenea punct de vedere apare limpede, dacă judecăm tot ansamblul pasajului menționat fără a-l rupe din context. Dacă ținem seama de considerentele care au călăuzit pe socialiștii români în fundamentarea unei astfel de linii de conduită, ne apare clar că poziția social-democrației române era adoptată în urma unei meditări profunde, era rodul unei conduceri înțelepte și că în acel moment ea reprezenta într-adevăr singura soluție compatibilă cu interesele vitale ale țării.

Netemeinicia acuzației amintite rezultă și din analiza stadiului de dezvoltare a țării în acea vreme, România nefiind o țară imperialistă, ci una care trebuia să-și reîntregească unitatea națională. Vecinătatea ei cu Rusia țaristă și Austro-Ungaria — două state imperialiste agresive, gata oricînd să atenteze la integritatea teritorială a statului român — justifica din plin necesitatea apărării neutralității chiar cu „prețul sîngelui", ca să folosim expresia din rezoluție.

Care au fost considerentele de principiu, ce au condus pe socialiștii români la adoptarea acestei soluții? Ele sînt prezente și în rezoluția mai sus

[40] „Calendarul Muncii" pe 1916, București, Cercul de Editură Socialistă, 1915, p. 88
[41] „Calendarul Muncii" pe 1916, p. 88
[42] Ibidem, p. 89
[43] Ibidem, p. 89

www.dacoromanica.ro

amintită și în lucrarea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea — cel mai remarcabil teoretician al socialismului român de atunci — intitulată *Război sau neutralitate*, apărută la o lună după Congresul Extraordinar, sub forma unei suite de articole publicate în ziarul „Lupta zilnică". În septembrie 1914, dealtfel, „România Muncitoare" și-a schimbat titlul în „Lupta zilnică", tot în semn de protest împotriva războiului imperialist"[44].

Principalul argument adus de către rezoluția congresului extraordinar pentru fundamentarea politicii de neutralitate era acela că în condițiile măcelului mondial dezlănțuit de către capitaliștii din toate țările mari, imperialiste, statele mici din Apusul și Orientul Europei sînt amenințate de „a servi drept compensație pentru sacrificiile de oameni și bani pe care le fac marile state beligerante"[45]. Astăzi, cînd cunoaștem planurile secrete elaborate la statele majore și în cabinetele conducătorilor marilor puteri, care prevedeau o asemenea împărțire a statelor mici, ne dăm seama că argumentul invocat de către socialiștii români era pe deplin întemeiat și fundamentat.

În al doilea rînd, rezoluția motiva necesitatea unei politici de neutralitate la fel ca și Manifestul P.S.D. din iulie 1914 — prin faptul că România, datorită poziției ei geografice, este strînsă ca într-o menghină între doi coloși imperialiști (Rusia țaristă și Austro-Ungaria).

După expresia lui C. Dobrogeanu-Gherea, „Țara Românească a avut marea neșansă istorică să fie înconjurată de trei state puternice, care o strîngeau ca într-un cerc de fier și dintre care unul se socotea stăpînul ei de drept (Turcia), altul stăpîn de fapt (Rusia) și al treilea căuta să devină și una și alta, (Austria)" [46]. În acel moment, evident, Turcia nu mai conta ; Rusia și Austro-Ungaria erau însă o primejdie reală, ușor palpabilă..

Din această cauză, socialiștii români socoteau că neutralitatea este singura soluție realistă pentru România în contextul istoric dat.

Pentru a preîntîmpina un eventual atac, fie din partea Austro-Ungariei, fie din partea Rusiei țariste, socialiștii români preconizau o politică de alianță, de federație cu statele balcanice vecine, însă *„pe baze de echitate și respectarea principiului naționalității"*[47] (subl. ns N.H.), principiu care nu este de neglijat ; ideea federalizării era însă utopică.

Această „federație balcanică" era socotită ca necesară deoarece, spune rezoluția, „prin propriile noastre forțe nu am putea rezista cu destul succes unei eventuale invazii din partea armatelor ruse sau austriece"[48]. După cum se știe, lozinca federalizării statelor balcanice s-a dovedit neadecvată împrejurărilor istorice concrete de atunci și de mai tîrziu și n-a putut fi transpusă în practică.

---

[44] „Lupta zilnică" (România muncitoare), X, 104 din 9 sept. și 106 din 12 sept. (1914 ; vezi și „Documente din mișcarea muncitorească, 1872—1916.... p. 615—616

[45] „Calendarul Muncii" pe 1916 ... p. 89

[46] C. Dobrogeanu-Gherea ; *Neobăgia*, ed. a II-a, „Viața Românească" București, f. a. p. 43—44

[47] „Calendarul Muncii" pe 1916 ... p. 89

[48] Ibidem

www.dacoromanica.ro

În momentul istoric respectiv însă, lozinca înfrăţirii muncitorilor din ţările balcanice, care de fapt era la ordinea zilei, şi nu constituirea federaţiei statale propriu-zise, a jucat, indiscutabil, un rol pozitiv în strîngerea legăturilor frăţeşti dintre muncitorii din această parte a Europei.

În altă ordine de idei, socialiştii români motivau necesitatea neutralităţii şi prin alte împrejurări importante. În concepţia lor, menţinerea neutralităţii trebuia să creeze un climat favorabil pentru înfăptuirea „colegiului unic" promis de liberali şi pe care socialiştii îl extindeau pînă la introducerea dreptului de vot universal, pentru înfăptuirea exproprierii totale, adică desfiinţarea clasei moşierilor. Pe lîngă necesităţile de progres propriu-zise ale României de atunci, socialiştii motivau necesitatea înfăptuirii acestor importante reforme şi ca o premisă pentru realizarea unităţii naţionale depline a poporului român.

În concepţia lor, înfăptuirea acestor reforme trebuia să facă din vechea România un stat burghezo-democratic înaintat — avansat din punct de vedere economic şi social — pentru care problema principală trebuia să fie îmbunătăţirea soartei maselor largi populare.

O România democratică, un stat progresist — după părerea conducătorilor social-democraţi, trebuia să fie un adevărat magnet care să capteze inimile conaţionalilor aflaţi atunci sub stăpînirea străină, un stat pentru care toţi românii trebuiau să nutrească un sentiment de atracţie firească, irezistibilă, din două motive : întîi, ca fiind statul lor naţional şi, în al doilea rînd, ca fiind un stat democratic avansat în care sînt asigurate drepturi democratice şi libertăţi largi maselor populare.

După expresia lu M. Gh. Bujor, „Cînd pretinzi să realizezi... un ideal aşa măreţ şi temerar ca doborîrea unei întregi împărăţii (a Austro-Ungariei, n.n.) şi crearea unei Românii Mari, atunci nu mai poţi susţine că poporul acesta nu e în stare să facă o sforţare mult mai mică şi anume aceea de a se folosi de nişte drepturi noi",[49] adică votul universal şi reforma agrară.

Raţionamentul de mai sus arată încă o dată maturitatea de gîndire a conducătorilor socialişti, grija lor faţă de progresul social-economic şi politic al ţării.

În al doila rînd, Constantin Dobrogeanu-Gherea, în lucrarea despre care am amintit — *Război sau neutralitate* — spunea foarte limpede că, „Într-o ţară care are nenorocirea ca mai mult de jumătate din trupul ei să se afle sub stăpînire străină, întregirea ţării este o dorinţă comună tuturor cetăţenilor. Această dorinţă e în afară de orice discuţie. Ceea ce e în discuţie — spunea Dobrogeanu-Gherea — e metoda, e vremea, e forma şi felul acestei întregiri, împrejurările, consecinţele, *putinţa* realizării ei"[50]. Mergînd pe aceeaşi linie, teoreticianul de la Ploieşti scria :„ Dacă am fi creat în ţară la noi nişte norme de viaţă politico-sociale democratice superioare, dacă am fi creat o stare culturală, sufletească, o stare morală sănătoasă şi superioară ţărilor care ne înconjoară şi care stăpînesc provinciile româneşti subjugate, atunci toate mîinile s-ar întinde într-un elan cald către noi — afinitatea şi atracţia etnică s-ar fi manifestat cu o putere ire-

[49] „Lupta zilnică", X, nr. 167 din 19 noiembrie 1914
[50] C. Dobrogeanu-Gherea : *Război sau neutralitate*, Bucureşti, C.E.S. 1914, p. 8.

www.dacoromanica.ro

zistibilă și lupta ardelenilor pentru întregirea neamului ar fi fost considerabil înlesnită."[51]

Acest punct de vedere a lui Dobrogeanu-Gherea a fost îmbrățișat de către covîrșitoarea majoritate a socialiștilor români.

În momentul istoric concret din 1914—1915 Constantin Dobrogeanu-Gherea și ceilalți socialiști socoteau că împrejurările nu sînt prielnice pentru înfăptuirea imediată a acestui deziderat ; de aceea, ei socoteau că neutralitatea trebuie să servească la menținerea existenței unui stat național român ca suport trainic al înfăptuirii unității naționale desăvîrșite a poporului nostru, un „Piemont românesc". După expresia militantului socialist băcăoan, dr. H. Aroneanu, „nu putem merge cu nici una din constelațiunile europenești, pentru că înainte de a întregi neamul e nevoie să ne păstrăm în limitele în care sîntem, pentru a nu avea soarta țărilor mici : Belgia, Serbia și Munte-negrul"[52].

Acest punct de vedere a fost propagat prin presă și agitație orală timp de doi ani de zile, pînă la intrarea în război a României. Nu putem pune la îndoială sinceritatea intențiilor care au călăuzit pe social-democrații români în promovarea unei astfel de politici. Fapt este că ea a coincis și cu politica guvernanților români : C. Racovski avea suficiente motive să declare la Congresul extraordinar al P.S.D. din August 1914 : „de astădată și pentru astădată sîntem și noi guvernamentali"[53]. În anumite momente ea a coincis și cu planurile Rusiei sau cu cele ale Austro-Ungariei și Germaniei, lucru pentru care socialiștii români au fost calomniați și huliți în repetate rînduri și din cele mai diferite direcții.

În ciuda tuturor atacurilor — indiferent din ce parte veneau — P.S.D. din România nu s-a abătut de la poziția sa principială, de menținere a neutralității chiar dacă în decursul anilor 1915—1916 în rîndurile sale au apărut interpretări diferite a conceptului de neutralitate însăși.

Privită din alt unghi, lozinca neutralității promovată de socialiștii români se deosebea în mod esențial de neutralitatea proclamată de guvernul lui Ion I.C. Brătianu ; pentru acesta din urmă neutralitatea trebuia să asigure momentul cel mai favorabil pentru intrarea țării în război de partea Antantei, pe care — este adevărat — el căuta să-l amîne cît mai mult timp posibil, deoarece știa că țara nu este pregătită pentru război și nu poate avea o influență decisivă asupra evenimentelor. Pentru socialiști această politică izvora nu din motive de oportunitate, ci din convingerea profundă că aceasta este singura cale de a feri poporul român de calamitățile războiului.

Important de precizat este și faptul că, dacă neutralitatea promovată de social-democrați convenea în anumite momente uneia din taberele beligerante, aceasta era doar o simplă coincidență și nu rezultatul unei politici deliberate anterior. Nu este întîmplător, de pildă, că în arhiva Direcției Generale a Poliției și Siguranței Statului nu se găsește nici măcar o aluzie la socialiști sau chiar *foști socialiști* care să fi fost implicați sau urmăriți pentru acțiuni de spionaj sau trădare de țară.

---

[51] Ibidem, p. 52—53
[52] „Lupta zilnică", XII, nr. 39 din 17 februarie 1916
[53] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 4

www.dacoromanica.ro

Clasa muncitoare şi reprezentanţii ei politici — social-democraţii — au înţeles să respecte legile ţării chiar atunci cînd au avut un punct de vedere radical diferit de cel al guvernului în problemele de importanţă naţională majoră, dînd dovadă uneori chiar de un legalism excesiv.

Firește, astăzi cînd ştim cum s-au desfăşurat evenimentele care au dus la realizarea unităţii naţionale depline a românilor şi avem documente care ne permit să reconstituim cît mai complet realitatea, este mai uşor să judeci evenimentele decît atunci cînd eşti contemporan cu ele şi nu ai o privire de ansamblu asupra lor (nemaivorbind de faptul cunoscut, îndeosebi, că evenimentele zilnice nu se reflectă întotdeauna în modul cel mai obiectiv cu putinţă în rîndurile contemporanilor şi că aceştia, volens-nolens, exagerează, în bine sau în rău, sensul şi importanţa lor). Chiar aşa stînd lucrurile, nu poţi să nu remarci profunzimea analizei făcută de conducătorii socialişti, îndeosebi de către C. Dobrogeanu-Gherea, asupra perspectivelor intrării României în războiul european şi mondial.

Printre argumentele aduse de către C. Dobrogeanu-Gherea în favoarea neutralităţii un loc de seamă îl ocupă demonstrarea lipsei de pregătire — economică şi militară — a României pentru un război de lungă durată. După părerea lui, „un război ar constitui pentru noi un *dezastru economic*"[54] (cursivul lui C. Dobrogeanu-Gherea).

Multe note critice justificate găsim în acest studiu şi asupra politicii externe a guvernanţilor români în anii 1912—1913 prin care aceştia au creat o ameninţare la frontierele sudice ale statului, la adresa uşurinţei şi superficialităţii cu care „factorii responsabili" dirijau politica ei externă.

Sintetizînd părerile socialiştilor români în problema neutralităţii şi a raportului acesteia cu revendicările naţionale ale poporului român, C. Dobrogeanu-Gherea scria :

„Să ne rezumăm deci.

În caz dacă vom participa la războiul gigantic de acuma alături de Tripla Înţelegere, vom realiza revendicările sau o parte din revendicările noastre naţionale, *dacă* va ieşi învingătoare Tripla Înţelegere, *dacă* înainte de a intra în război vom obţine toate garanţiile necesare consemnate în acte diplomatice autentice, *dacă* aceste acte diplomatice vor avea la timpul dat valoarea necesară, *dacă* Tripla Înţelegere se va ţine de cuvînt şi va apăra cu toată vigoarea pretenţiunile noastre, *dacă* apărîndu-le cu toată sinceritatea va fi în stare, în condiţiunile de atunci atît de complexe şi de grele, să le ducă la izbîndă, în sfîrşit *dacă* rezultatul acestui război va fi prăbuşirea şi dezmembrarea Austriei, *dacă*... dar cred că ajunge"[55].

Din aceste cuvinte rezultă clar un lucru : social-democraţia română, mai ales personalităţile sale cele mai lucide, doreau fierbinte unitatea naţională, unirea tuturor pămînturilor româneşti; acuzaţia adusă de presa şi oamenii politici burghezi în anii aceia, cum că s-ar împotrivi acestui deziderat, este nulă şi neavenită.

Ceea ce deosebea în bine pe social-democraţi de lumea politicienilor burghezi era înaltul simţ de răspundere şi adînca conştiinţă patriotică cu care judecau lucrurile; ei nu voiau ca „pe baza acestor — *dacă* — proble-

[54] C. Dobrogeanu-Gherea, *op. cit.*, p. 16
[55] *Ibidem*, p. 63—64

www.dacoromanica.ro

matici"[56] — expresia îi aparține lui C. Dobrogeanu-Gherea — România să fie împinsă în război. Ei nu voiau, ca să folosim cuvintele lui M. Gh. Bujor, ca prin intrarea în război să urmeze, „nu numai îngenuncherea noastră economică, ci și o sigură primejduire a integrității teritoriului și poate chiar o pierdere a independenței noastre"[57].

Dealtfel, acele ipoteze pe care Dobrogeanu-Gherea le-a formulat în chip atît de strălucit încă în toamna anului 1914, s-au îndeplinit în decursul anilor următori și după ce țara a intrat în război, înșiși guvernanții socotind aceste condiții drept indispensabile pentru sfîrșitul victorios al războiului la care au participat în urma presiunilor Antantei care îi promitea satisfacerea revendicărilor sale naționale legitime. Cînd România a intrat în acțiune, aceste condiții erau realizate sau pe cale de a fi puse în practică.

Socialiștii s-au pronunțat pentru neutralitate, prin urmare, din grija față de viitorul țării și al națiunii române, din considerentul că războiul imperialist izbucnit în vara anului 1914 nu poate avea un deznodămînt previzibil și nu este bine ca România să aducă „brațul ei de surcele" (expresia aparține ziarului „Lupta zilnică") la incendiul dezlănțuit de marile state imperialiste spre a nu se pîrjoli ea însăși la dogoarea acestui foc.

Ținînd seama de cele expuse pînă acum, rezultă că P.S.D. din România a apreciat în mod just situația creată pentru țară odată cu izbucnirea primului război mondial, recomandînd soluția cea mai înțeleaptă și lucidă în acel moment.

Social-democrația română n-a uitat însă nici un moment de datoria ei de clasă, ca partid revoluționar. Dacă în problema majoră a situației externe, punctul ei de vedere coincidea în mule domenii celui al unor grupuri al claselor dominante, în problemele de politică internă orientarea social-democrată era net opusă acestora. Înrăutățirea situației materiale a oamenilor muncii, creșterea șomajului, mărirea volumului de cheltuieli pentru înarmare, au radicalizat starea de spirit a maselor largi populare, mai ales a muncitorilor. Nu întîmplător conducătorii P.S.D. care luau cuvîntul la întruniri în iulie-august 1914 spuneau că războiul apropie clipa izbucnirii revoluției sociale (adică socialiste, n.n.).

Semnificative, mai ales pentru orientarea mișcării muncitorești din țara noastră în acel moment, sînt lozincile cu care se încheie rezoluția Congresului extraordinar al P.S.D. din 10 august 1914 în problema războiului: Jos războiul! Trăiască Revoluția Socială!

În strînsă interdependență de aceste lozinci este și pasajul de încheiere al celeilalte rezoluții: „În privința lipsei de lucru", care recomandă membrilor de partid să „profite de mizeria și nemulțumirea lucrătorilor fără lucru, atrîgînd masele la organizarea în partid și sindicate, luminîndu-le asupra cauzelor acestor stări — și educîndu-le pentru războiul de clasă, pentru înlăturarea sistemului de exploatare și mizerie"[58].

Această rezoluție cuprinde o seamă de revendicări pentru ameliorarea celor mai stringente nevoi ale clasei muncitoare pentru care s-a ho-

[56] Ibidem
[57] M. Gh. Bujor: *Războiul european și social-democrația*, București, 1914, C.E.S., p. 11.
[58] Calendarul Muncii" pe 1916 ... p. 91

www.dacoromanica.ro

tărît „începerea unei agitații în toată țara pentru aducerea la îndeplinire a punctelor de mai sus"[59].

Astfel, hotărîrile Congresului socialist extraordinar din 10 august 1914 au elaborat un program de luptă destul de amplu pentru mișcarea muncitorească din România. Înarmat cu o linie clară în problema fundamentală „război sau neutralitate?", P.S.D. a dus o campanie activă pentru apărarea neutralității, îmbinată strîns cu lupta pentru satisfacerea revendicărilor zilnice ale maselor muncitoare, după cum se vede și din programul sus amintit.

După cum arăta secretarul general al P.C.R. tovarășul Nicolae Ceaușescu, „Dezvăluind primejdia ce amenința România din partea ambelor tabere imperialiste, socialiștii români au militat pentru o politică de neutralitate"[60], fără însă a neglija nici revendicările naționale ale poporului român, fără a uita de datoria lor de clasă atît pe plan intern cît și extern (domeniu în care ei au avut o contribuție deosebit de activă)[61].

Atît din aprecierile făcute asupra cauzelor și caracterului primului război mondial, din analiza situației României la izbucnirea groaznicului măcel, din recomandările formulate pentru politica externă a țării cît și din sarcinile indicate pentru clasa muncitoare în condițiile speciale ale războiului, rezultă limpede ce progrese mari făcuse socialismul în România.

Avangarda muncitorimii române a adoptat o poziție justă, înaintată, în esența ei profund internaționalistă[62], foarte apropiată de cea a bolșevicilor și a celorlalte grupări social-democrate de stînga din Europa față de primul război modial, pronunțîndu-se categoric împotriva lui și fiind hotărîtă să lupte împotriva lui cu toate forțele de care dispunea.

Soluția neutralității sincere și definitive a României formulată de către socialiști la începutul războiului este un indiciu extrem de grăitor al maturității politice crescute a acestora, al înaltului grad de conștiință civică și patriotică de care erau animați. Aceeastă soluție realistă demonstra limpede că afirmația din programul P.S.D.R. din 1910 cum că el este „singurul partid cu adevărat național", „național și democrat în înțelesul cel mai adînc al cuvîntului"[63], nu era o simplă vorbă aruncată în vînt, ci un principiu fundamental în activitatea partidului, a cărui supremă grijă era asigurarea unui viitor luminos și fericit pentru poporul muncitor.

Din cele de mai sus se vede discernămîntul cu care au analizat social-democrații români perspectivele intrării României în conflictul european și mondial, șansele de supraviețuire ale statului național — baza viitoarei reîntregiri a țării. Lupta pentru înfăptuirea reformelor de structură ale

---

[59] „Ibidem, p. 90. (Aceste puncte erau : Crearea de ateliere de către stat și comune în care să poată munci lucrătorii șomeri, interzicerea muncii în închisori, oprirea muncii cu elevatoarele în silozuri și porturi, respectarea repaosului duminical, măsuri împotriva speculanților de alimente, crearea de către stat a unui fond pentru ajutorarea familiilor celor concentrați. O comisie a Congresului trebuia să se prezinte autorităților pentru a cere îndeplinirea cererilor de mai sus)

[60] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 1, p. 349

[61] Vezi, în acest sens : N. Copoiu : *Socialiștii români la Zimmerwald"* în „Magazin istoric", I, nr. 2 din iulie 1967; Gh. Matei : *Date privind contribuția socialiștilor români la păstrarea și dezvoltarea legăturilor de solidaritate internațională a clasei muncitoare în anii 1914 1916*, în „Anale de istorie", XVI, nr. 2/1970 p. 101—110

[62] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 349

[63] Documente din mișcarea muncitorească 1872—1916 .. p. 464—465 ; vezi și „Documente" ... 1910 — 1915 ... p. 17

www.dacoromanica.ro

societății — atît de necesare pentru progresul economic, social și politic al țării — erau văzute de socialiști într-o largă perspectivă, aceea a creării unei Românii care trebuia să fie un stat profund democratic în care terenul să fie curățit în vederea luptei pentru socialism — idealul suprem al clasei muncitoare.

O altă concluzie care iese pregnant la suprafață este aceea că P.S.D. din România nu se opunea — cum s-a afirmat uneori — desăvîrșirii unității naționale a statului român, ba, din contra, se poate spune că el dorea fierbinte acest lucru, pornind de la ideea că „Această reîntregire constituie o putință mai mare pentru desfășurarea luptei de clasă a proletariatului"[64], idee justă în fond și verificată ulterior de viață. Ceea ce însă nu vedeau unii conducători ai partidului în mod limpede erau căile de înfăptuire a acestei unități. În orice caz, unii dintre ei erau categoric împotriva realizării ei prin intermediul războiului care se găsea prezent atunci la fruntariile României.

Dacă judecăm lucrurile în mod obiectiv, era greu de prevăzut atunci destrămarea Rusiei țariste și descompunerea Austro-Ungariei — condiții de bază pe care le prevăzuse încă F. Engels ca necesare pentru înfăptuirea acestui deziderat — prin revoluția generată de mizeria și suferințele îndurate de popoare în război.

Justă în ansamblul ei, poziția ocupată de socialiștii români la începutul războiului, avea totuși și unele limite. Rezoluția Congresului extraordinar din 10 august 1914 nu indica mijloace precise pentru lupta împotriva războiului deși acest lucru fusese cerut de secțiile din țară[65]. Pe de altă parte, spiritul de adulație oarbă față de social-democrația germană în care muncitorii români fuseseră educați timp de zeci de ani, i-a făcut pe unii conducători ai lor să nu înțeleagă de la început gravitatea actului de trădare al acesteia — ca și al altor partide din Occident — de la 4 august 1914 și să nu critice deschis această trădare decît mai tîrziu și cu unele menajamente nejustificate de situație. După cum aflăm dintr-o rezoluție a secțiunii din București „Congresul nostru extraordinar din 10 august 1914 a admis fără nici o obiecție propunerea biroului acestui Congres și anume „că noi nu putem fi judecătorii tovarășilor din țările astăzi în război din cauză că acest drept revine Congresului Internațional care va urma imediat după încetarea războiului european[66]. Această concepție greșită explică de ce pînă la începutul anului 1915, P.S.D.R. nu a luat poziție deschisă față de trădarea comisă de partidele social-democrate din Occident și atunci doar din motive oarecum independente de voința lui[67].

Nu întîmplător presa socialistă din România escamota în 1914 această trădare prin afirmația că nu socialismul a dat faliment ci politica războinică a burgheziei. Erau și alte lucruri — atît de domeniul teoriei cît și al practicii nemijlocite de luptă împotriva războiului imperialist — nu încă îndeajuns de clare (ca și în alte partide socialiste, dealtfel) care erau o consecință a însuși stadiului de dezvoltare a țării, a dezvoltării

---

[64] „Lupta zilnică", X, din 15 noiembrie 1915

[65] „România Muncitoare", IX, nr. 93 din 14 august 1914 ; vezi și G. Tudoran, *op. cit.*, p.11

[66] „Lupta zilnică", IX, nr. 47 din 27 februarie 1915

[67] Ibidem

www.dacoromanica.ro

teoriei socialiste însăşi, la corectarea cărora, pe parcursul războiului şi-au adus o contribuţie şi socialiştii din România.

Esenţiale nu erau aceste limite şi neclarităţi ci faptul că mişcarea muncitorească se plasase pe o poziţie principial justă în ansamblu şi existau premisele necesare pentru desfăşurarea unei lupte antirăzboinice cît mai eficiente.

LA POSITION DE NEUTRALITÉ ADOPTÉE PAR LE PARTI SOCIAL DÉMOCRATE DE ROUMANIE AU DÉBUT DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur les documents et la littérature de spécialité, l'auteur de l'étude examine la manière dont le Parti Social Démocrate de Roumanie a fixé sa position dans la question de la guerre, à l'été 1914.

L'auteur présente aussi bien le contexte interne et international dans lequel fut adoptée cette décision par les socialistes roumains, que les principaux documents à caractère de programme où fut exposé leur orientation politique au début de la première guerre mondiale.

Dans la partie finale de l'étude on relève que l'attitude de l'avant-garde révolutionnaire du prolétariat roumain dans le contexte historique mentionné, en dépit de certaines limites inhérentes à l'étape respective de developpement du mouvement socialiste à cette date, a démontré son discernement, sa ligne tactique réaliste et sa lucidité politique.

www.dacoromanica.ro

ÎNCERCĂRI DE MODIFICARE A LEGII ELECTORALE ÎN ULTIMUL DECENIU AL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

MIRCEA IOSA

Modificarea Constituției în 1884 și înfăptuirea reformei electorale, cerută și impusă de reprezentanții grupării brătieniste, satisfăcea în mare măsură năzuințele burgheziei. Reducerea colegiilor electorale de la patru la trei permitea creșterea numărului alegătorilor cu drept de vot direct, accesul la viața politică a noi categorii sociale — micii meseriași și comercianți de la orașe, învățătorii și preoții de la sate etc., — ceea ce contribuia la întărirea influenței burgheziei și, implicit, la sporirea numărului reprezentanților ei în Parlament[1].

Schimbările operate în sistemul electoral în 1884, deși constituiau un progres, un pas înainte pe linia chemării la viața politică a țării a noi categorii sociale, nu răspundeau însă imperativelor vremii, deziderateloor maselor largi populare de la orașe și sate.

Deși dezvoltarea economică generală interesa deopotrivă toate straturile sociale, fenomenele economice aveau efecte diferite asupra clasei muncitoare și a țărănimii, situația lor nu numai că nu suferea îmbunătățiri dar, dimpotrivă, continua să se înrăutățească. Consecințele unei atari realități economico-sociale se materializau în numeroasele acțiuni de organizare și de luptă ale maselor populare de la orașe și sate, care, în afara accentuării exploatării lor economice, erau private și de lipsa drepturilor politice.

Sistemul electoral cenzitar perpetuat și după modificarea Constituției din 1884 excludea în mod fățiș o însemnată parte a populației de la exercitarea dreptului de vot. Din întreaga populație a țării de aproximativ 6 500 000 de locuitori participau direct la vot pentru Adunarea Deputaților numai 93 250 de cetățeni, adică 1,3% din totalul populației țării, iar pentru Senat doar 27 260 locuitori, adică 0,34% din totalul populației țării. Majoritatea covîrșitoare a cetățenilor, sub pretextul neștiinței de carte, participa indirect la vot.

În general, împărțirea corpului electoral în trei colegii [2] contribuia la creșterea rolului burgheziei, fapt demonstrat și de modul de repartiție

---

[1] Vezi mai pe larg: Gr. Chiriță, *Modificarea Constituției în 1884, Desprinderea grupării liberal-radicale conduse de C. A. Rosetti din Partidul Liberal*, în „Studii", tom. 23, nr. 4, 1970, p. 739—768.

[2] Potrivit modificărilor, la colegiul I votau alegătorii cu un venit funciar rural sau urban de minimum 1 200 lei pe an, iar la colegiul II orășenii care plăteau anual un impozit de cel puțin

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1419—1431, 1977.

www.dacoromanica.ro

al mandatelor de deputaţi. Din cele 183 de mandate, colegiului I îi erau rezervate 75, în timp ce colegiilor II şi III (în care, alături de burghezie, erau incluse pături sociale aflate sub influenţa ei politică) un număr de 108. Astfel, din cei 183 deputaţi aleşi în 1895, 108 erau reprezentanţi ai burgheziei (industriaşi, bancheri, ingineri, profesori, avocaţi, medici etc.), iar 75 ai moşierimii [3] şi ai păturii înstărite de la sate (avem în vedere pe aşa-zişii „agricultori" de la colegiul al III-lea, care, în fond, apărau, cu unele excepţii, tot interesele claselor dominante). Avînd în vedere o asemenea componenţă, un deputat îşi exprima nedumerirea de a nu fi văzut în Parlamentul conservator pe „reprezentanţii direcţi şi interesaţi ai maselor largi ale ţărănimii". El constata lipsa din Cameră a deputaţilor ţărani, aceia care „să reprezinte în mod real interesele imensei majorităţi a populaţiei ţării" [4].

Lipsa dreptului de vot pentru majoritatea populaţiei, a ţărănimii mai ales, care reprezenta, după statistica din 1899, peste 81,2% [5] din totalul populaţiei, a atras atenţia unor grupări politice. Avem în vedere, în primul rînd, gruparea radicală sau „Partidul Democrat Radical", de sub conducerea lui George Panu, [6] al cărui program cuprindea o serie de deziderate sociale şi politice, printre care şi votul universal, care interesa mica burghezie, cercuri de intelectuali, mase de oameni ai muncii de la sate şi oraşe, fiind în acel timp cel mai înaintat program politic burghez. Dealtfel, desprinderea acestei grupări din Partidul naţional-liberal în 1884 s-a făcut, între altele, şi pentru faptul că nu au fost acceptate ideile reprezentanţilor acestei grupări privind introducerea *colegiului unic*. Programul politic al acestei grupări se apropia întrucîtva de programul minimal pe care avea să-l afişeze partidul politic al clasei muncitoare (P.S.D.M.R.), creat în 1893. Dealtfel, între radicali [7] şi socialişti în cadrul Adunării Deputaţilor şi în unele campanii politice au existat puncte de vedere comune asupra unor deziderate ale maselor, între care şi aceea privind votul universal.

Problema reformei legii electorale în sensul extinderii sufragiului universal s-a pus cu fermitate de către partidul politic al clasei muncitoare (P.S.D.M.R.). Încă în programul cercurilor socialiste: *Ce vor socialiştii români?*", publicat în septembrie 1886 în „Revista socială", se arăta că

---

25 de lei (erau scutiţi de cens liber profesioniştii, ofiţerii în retragere, pensionarii şi absolvenţii şcolilor primare). La colegiul al III-lea votau alegătorii care plăteau un impozit oricît de mic către stat. Alegătorii cu un venit de cel puţin 300 de lei şi ştiau să scrie şi să citească puteau să voteze direct. Învăţătorii, preoţii şi arendaşii care plăteau o arendă anuală de cel puţin 1000 de lei erau scutiţi de cens. Marea majoritate a ţărănimii, dispunînd de censul de 300 de lei, anual, vota prin intermediul delegaţilor, aleşi cîte unul la 50 de alegători.

[3] Calculul a fost făcut de noi pe baza datelor lucrării: G. Nicolescu, *Parlamentul român 1866—1901*, Bucureşti, 1903.

[4] Dezbaterile Adunării Deputaţilor (în continuare: D.A.D.). nr. 49, şedinţa din 27 februarie 1895, p. 34.

[5] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1900 1909*, Bucureşti, Edit. politică, 1975, p. 759.

[6] Asupra activităţii politice a lui G. Panu vezi mai pe larg: Traian Lungu, *Viaţa politică în România la sfîrşitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1967, p. 169 şi urm.; vezi de asemenea Corneliu Mateescu, *Atitudinea antimonarhică a lui G. Panu reflectată în ziarul „Lupta"*, în „Studii", tom. nr. 6/1973, p. 1219—1233.

[7] După 1892 conducerea grupării radicale se va orienta tot mai mult spre conservatori, iar în 1895 va trece cu totul în rîndurile partidului conservator, al cărui şef era Lascăr Catargiu.

www.dacoromanica.ro

acestea vor lupta pentru lărgirea drepturilor electorale — mergînd pînă la cucerirea votului universal. Această problemă va fi apoi înscrisă în proiectul de program al Partidului clasei muncitoare, publicată în ziarul „Munca" [8], din decembrie 1892, spre a fi dezbătut în adunările generale ale cluburilor muncitorești.

Crearea în 1893 a Partidului social-democrat al muncitorilor din România a avut o însemnătate deosebită în afirmarea luptelor sociale din țara noastră, în stabilirea principalelor probleme care frămîntau viața social-politică a țării, și, în primul rînd, a luptei pentru cucerirea sufragiului universal [9]. Militînd pentru un astfel de program cu conținut larg democratic, primul partid politic marxist al clasei noastre muncitoare urmărea să atragă de partea sa masele largi ale poporului, sustrăgîndu-le de sub influența burgheziei și moșierimii, îngustînd, în acest fel, baza de masă a partidelor burgheze.

Programul partidului clasei muncitoare înscria la loc de frunte problema votului universal, direct, egal și secret pentru toți locuitorii, fără deosebire de naționalitate, religie sau sex, care apoi va fi reluată în mai toate congresele partidului. În 1895, ca urmare a activității desfășurate în acest sens, se va constitui chiar o *Ligă a votului universal*. În apelul lansat de ziarul „Lumea nouă" pentru constituirea acesteia se arată: „Noi cerem chemarea națiunii întregi la viața politică, fiind convinși că numai reforma legii electorale prin introducerea votului obștesc, direct și egal pentru toți va lumina poporul și, interesîndu-l la viața politică a țării, îi va da conștiința ... patriotismului și a demnității naționale" [10]. Înscrierea revendicării dreptului de vot universal în programul primului partid politic marxist al clasei muncitoare din România, precum și lupta dusă pentru realizarea ei corespundea necesităților dezvoltării mișcării muncitorești din țara noastră, fiind în concordanță cu tactica mișcării socialiste internaționale [11]. Treptat, însă, lupta pentru cucerirea sufragiului universal a ajuns să reprezinte una din principalele coordonate ale activității elementelor burghezo-liberale din conducerea P.S. D.M.R. [12].

Problema unei reforme a legii electorale a fost înscrisă și în programul politic al partidului național-liberal, adoptat la Iași, la 8/20 noiembrie 1892. În introducerea la program, menționîndu-se că falsificarea alegerilor avea consecințe dintre cele mai nefaste asupra vieții politice, se arăta: „Partidul național-liberal va lupta pentru asigurarea sincerității și independenței votului alegătorilor", pentru „întărirea și dezvoltarea libertăților publice", a ideilor democratice și a independenței naționale. „Libertatea

---

[8] „Munca", III (1892), nr. 43, din 13 decembrie.

[9] Vezi în acest sens și: Florea Nedelcu, *Programele socialiste din România și lupta pentru cucerirea votului universal (1880—1914)* în „Studii", tom. 23, nr. 2/1970, p. 271—283.

[10] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, București, Edit. politică, 1969, p. 337.

[11] Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 272.

[12] Într-un anume fel, desfășurarea activității numai în direcția obținerii votului universal, impusă de elementele burghezo-liberale din conducerea partidului politic al clasei muncitoare, avea drept urmare minimalizarea celorlalte forme ale luptei de clasă mai eficace, printre care: întruniri și manifestații politice, greve, demonstrații etc., fără de care nu se putea ajunge la scopul urmărit de partidul clasei muncitoare: cucerirea puterii politice.

www.dacoromanica.ro

alegerilor se arăta în program — dimpreună cu aceea a domniei legilor, reclamă toată solicitudinea noastră" [13]. „În privinţa bazelor electorale ale sistemului nostru reprezentativ — se arată în continuare — *Sufragiul universal cu reprezentarea proporţională* (sublinierea noastră — M.I.) este idealul partidului naţional-liberal — către dînsul ne vom îndruma şi vom tinde a-l realiza prin reforme treptate, răspîndind tot mai mult în toate păturile sociale luminile unei instrucţiuni solide şi sănătoase" [14]. Deşi recunoştea necesitatea introducerii „sufragiului universal cu reprezentare proporţională", totuşi conducerea partidului naţional-liberal nu avea în vedere să pună în aplicare această problemă, precizînd în program că „pînă vom pune în lucrare această reformă binefăcătoare, care sigur este în stare a întări conştiinţa naţiunii ... vom lupta din toate puterile pentru ca respectul şi *Domnia Legilor* să-şi facă începutul în aplicarea onestă şi conştiincioasă a Legii Electorale" [15]. Ajuns la guvern, în octombrie 1895, partidul naţional-liberal avea să ignoreze promisiunea din opoziţie că atunci cînd va veni la putere va chema la viaţa politică a ţării masele largi ale poporului.

Programul de guvernare înfăţişat în Parlament nu mai amintea deloc problema reformei electorale. Această ignorare a promisiunilor făcute în opoziţie avea să producă serioase disensiuni în rîndurile majorităţii membrilor partidului naţional-liberal. O manifestare a acestor disensiuni avea să se producă încă la alegerea diferitelor comisii în Parlament, cînd unii membri de bază ai Partidului (ca B. Jepurescu şi I. Poenaru-Bordea) aveau să-şi prezinte demisiile, neprimind să facă parte din comisiile în care fuseseră aleşi. Atari manifestări îşi aveau izvorul în programul de activitate al guvernului, care contrasta cu acel înfăţişat de conducerea partidului în opoziţie. Numeroşi membri ai majorităţii liberale se pronunţaseră în diferite ocazii în favoarea unor acţiuni de modernizare a partidului care să contribuie la consolidarea bazei de masă a acestuia prin lărgirea dreptului de vot, participarea într-o mare măsură a oamenilor muncii de la oraşe şi sate la viaţa social-politică a ţării.

C. Nicolaescu, unul din membrii marcanţi ai partidului, trecînd în revistă problemele mari cu care era confruntată societatea românească în ultimul deceniu al secolului XIX-lea, considera că momentul respectiv impunea partidului naţional-liberal să facă un pas înainte pe calea democraţiei şi lărgirii orizontului activităţii sale politice, căci astfel risca să rămînă „staţionar" [16], nemaideosebindu-se prin nimic de celelalte formaţiuni politice. În mod deosebit se impunea reforma legii electorale. Dealtfel, ca urmare a cererilor tot mai insistente venite din partea a numeroşi membri de bază ai partidului naţional-liberal spre sfîrşitul anului 1895 s-a constituit o comisie care să analizeze programul partidului şi în mod special reforma electorală, făcînd propuneri de îmbunătăţire a acesteia [17].

---

[13] B. C. S., Msse, fond Saint Georges, Pachet XLV, dos. 4, *Partidul naţional-liberal, Programe şi declaraţii 1863—1933*, f. 33. Vezi şi *Programul Partidului naţional-liberal din 1892*, Bucureşti, 1896, p. 10.

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem.*

[16] D.A.D., 1895—1896, nr. 9, şedinţa din 18 decembrie 1895, p. 61.

[17] B.C.S., Msse, fond Saint Georges, pachet XLV, dos. 4, *Partidul naţional-liberal. Programe şi declaraţii 1863—1933*, p. 196.

www.dacoromanica.ro

Petre Grădișteanu, în raportul asupra programului partidului, arăta că, în legătură cu reforma electorală, în comisia instituită în acest sens au avut loc discuții vii, atît din punctul de vedere al oportunității, cît și din punctul de vedere al sistemului electoral și al colegiilor electorale. În raportul prezentat el făcea precizarea că într-o țară democratică cu regim reprezentativ, în care stă scris în *Constituție* că toată puterea emană de la națiune — preocuparea de căpetenie trebuie să fie ca țara, de sine stătătoare, să se administreze de sine, ca reprezentațiunea națională, județeană și comunală să înceteze de a fi „o minciună constituțională". El demonstra că sistemul alegerii prin majoritate de voturi — fie că alegătorii s-ar împărți în trei sau în două colegii sau s-ar întruni într-unul singur — era vicios din toate punctele de vedere.

Este interesant de relevat faptul că majoritatea membrilor comisiei electorale, — exceptînd pe Anastasie Stolojan care, după cum se menționa în raport, ar fi fost împotrivă [18] — a admis sistemul reprezentării proporționale, implicit unirea tuturor colegiilor într-unul singur. Dealtfel, Petre Grădișteanu arăta în raportul său că împărțirea alegătorilor în trei colegii n-avea nici o rațiune de a fi, că această împărțire contravenea principiilor democrației, permițînd „înăbușirea inteligenței în colegiul al II-lea și falsificarea voinței alegătorilor din colegiul al III-lea, lipsindu-i de conducătorii lor firești" [19].

Cu toate acestea, Anastasie Stolojan, Alex. Djuvara și Emanoil Porumbaru, membrii de bază ai Partidului național-liberal, aveau să susțină, din diverse puncte de vedere, împărțirea alegătorilor în două colegii, deși majoritatea membrilor comisiei socotea că o împărțire în două colegii ar da naștere la lupte intestine, la diviziunea cetățenilor țării în „urbani și rurali" cu interese distinse și opuse, ar produce slăbirea dacă nu zdruncinarea completă a unității naționale. „Ne pronunțăm dar — arăta P. Grădișteanu în raport, pentru colegiul unic cu reprezentațiunea proporțională. Mai admitem și reprezentațiunea minorităților" [20].

În rezoluția asupra reformei electorale se prevedea :

1. Pentru Cameră ca și pentru Senat, pentru consiliile județene, ca ca și pentru cele comunale, alegătorii vor vota într-un singur colegiu;

2. Deputații și Senatorii, membrii consiliilor județene și comunale nu se vor mai alege cu majoritatea voturilor, adică jumătate plus unul din voturile exprimate, ci fiecare candidat cu numărul de voturi exprimate proporțional cu numărul reprezentanților hotărît pentru acel colegiu;

3. Vor fi rezervate opt scaune în Cameră și patru în Senat pentru acei care în diferite colegii vor fi întrunit mai multe voturi dintre candidații care nu vor fi avut numărul proporțional în vreun colegiu spre a fi aleși. Recensămîntul acestor voturi și proclamarea reprezentanților minorității se va face de Corpurile Legiuitoare îndată după constituirea lor ..." [21]

În privința compunerii colegiilor electorale raportul arată că „comisiunea nu crede să poată admite la vot direct pe acei care întrunesc îndoita condițiune de cens și de capacitate". Neapărat censul va fi mai ridicat

[18] *Ibidem.* f. 197.
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem,* f. 197.

www.dacoromanica.ro

pentru Senat decît pentru Cameră şi mai redus pentru consiliile judeţene şi comunale". Rezoluţiile comisiei în această privinţă erau : 1. vor fi alegători cu vot direct pentru Senat toţi românii majori, în deplină capacitate de muncă şi care aveau să îndeplinească îndoita condiţiune : a) de a fi terminat studiile sau vreo şcoală primară şi b) de a plăti o contribuţie anuală de 150 de lei ; 2. Vor fi alegători pentru Cameră cu drept de vot direct toţi românii „neizbiţi de vreo incapacitate legală şi care vor plăti o contribuţie anuală de 25 de lei". Cei care nu îndeplineau aceste condiţii urmau să voteze prin delegaţie[22], bineînţeles numai aceia care ştiau carte ; (numărul delegaţilor nu putea fi mai mare de o treime din numărul votanţilor direcţi) ; 3. vor fi alegători pentru consiliile judeţene şi comunale toţi românii majori care plăteau o dare către stat şi ştiau să scrie şi să citească. Verificarea titlurilor pentru Senat şi Cameră revenea Corpurilor legiuitoare ; pentru Consiliile judeţene, Curţilor de apel, ca şi pentru cele urbane, afară de Bucureşti, Iaşi şi Craiova, care aparţineau Curţii de Casaţie ; pentru comunele rurale verificarea titlurilor aparţinea tribunalelor [23].

Vasile Lascăr, unul din membrii marcanţi ai partidului naţional-liberal, făcînd rezerve în privinţa oportunităţii reformei constituţionale, era de părere că sistemul proporţional cu un *colegiu unic* să fie aplicat numai la judeţ şi comună, rămînînd că dacă va da rezultate bune să fie introdus mai tîrziu şi la alegerile pentru Cameră şi Senat [24]. Majoritatea membrilor Comisiei electorale a partidului naţional-liberal persista însă în aplicarea integrală a sistemului expus mai sus. Pe de altă parte, în raport se arăta că pentru a da alegătorilor garanţii „reale" cu privire la „libera expresie a voinţei ţării", comisia electorală propunea următoarele : 1. *Stabilitatea funcţionarilor*, prezentînd în acest sens o anume Lege care să garanteze tuturor funcţionarilor publici stabilitatea în funcţie, aceştia nemaiputînd fi destituiţi, revocaţi, decît în anume cazuri, şi nici transferaţi fără asentimentul lor scris ; 2. *Neatîrnarea Consiliilor comunale şi judeţene de puterea centrală*, dizolvarea Corpurilor Legislative, a consiliilor judeţene şi comunale, precum şi revocarea organelor lor executive nemaiputînd a se face decît pentru cauze bine determinate de către Curţile de Apel pentru consiliile comunale urbane şi consiliile judeţene şi de către Tribunalele comunale rurale [25].

Un paragraf aparte, în raport, intitulat *Înfrînarea abuzurilor din partea funcţionarilor publici*, avea în vedere unele pedepse ce s-ar fi putut lua împotriva oricărui funcţionar public care ar influenţa sau încerca măcar să influenţeze asupra viitorului alegătorilor.

Întocmirea listelor electorale urma să o aibă organele executive ale comunelor, care aveau a răspunde pentru înscrieri sau ştergeri frauduloase. În privinţa operaţiunilor electorale în raport se arăta că acestea vor fi prezidate de magistraţi, care aveau dreptul de a lua măsurile ce vor crede necesare spre a asigura libertatea şi sinceritatea votului nu numai în sala de alegeri dar şi afară. Preşedinţii birourilor electorale aveau pe lîngă ei

---

[22] *Ibidem*, f. 198.

[23] *Ibidem*, f. 198.

[24] *Ibidem*.

[25] *Ibidem*, f. 201.

www.dacoromanica.ro

suplinitori tot din rîndurile magistraţilor [26]. În sfîrşit, supravegherea operaţiunilor electorale era încredinţată unei delegaţiuni compusă din trei membri ai Curţii de Casaţie, aleşi în şedinţa plenară a secţiilor unite [27], în sarcina căreia stătea rezolvarea tuturor plîngerilor şi contestaţiilor relative la alegeri.

Incontestabil, încercarea de reformă electorală cerută de o mare parte a membrilor partidului naţional-liberal avea în vedere lărgirea bazei de masă a partidului, teama de a nu îngusta această bază în favoarea altor partide şi grupări politice (partida radicală, ţărănească, socialistă) interesate în atragerea maselor largi la viaţa politică. Pe de altă parte, reforma propusă, *colegiul unic* însemna în fapt un progres în evoluţia sistemului electoral, acesta fiind menit să atragă, într-o măsură mai mare, masele largi ale poporului, în special ţărănimea, la viaţa politică a ţării.

Conducerea partidului naţional-liberal nu era însă dispusă să pună în practică o asemenea măsură. Acest lucru a ieşit pregnant în relief cu ocazia deschiderii sesiunii ordinare a parlamentului din 1895—1896, cînd o serie de membri ai majorităţii liberale aveau să discute pe larg necesitatea reformei electorale.

Astfel, C. Nicolaescu, referindu-se la reforma electorală arăta că era necesară o astfel de organizare a votului ţărănimii în aşa fel încît aceasta să fie mai puţin accesibilă influenţării de sus. „Masele — turmele acestea electorale — arăta el — au început să-şi simtă situaţiunea, au început să vadă dependenţa şi izolamentul în care le ţinem, au început să aspire, deşi într-un mod foarte vag, dar nu mai puţin să aspire la o schimbare, la o stare nouă de lucruri, la un aer mai liber şi mai curat" [28]. Pornind de la această constatare, el socotea că era necesar ca Partidul naţional-liberal să pregătească în aşa fel terenul încît să vină în întîmpinarea dorinţei ţărănimii privind lărgirea dreptului de vot, văzînd în această acţiune o ieşire din impas. „Ideia mea — arăta el în continuare — ar fi că scăparea nu o putem găsi decît în ... era să zic în *votul universal*, dar pentru că acest cuvînt cam sperie, voi zice în *colegiul unic*, în unificarea mare şi largă, amestecul bine cumpănit al ţăranilor cu celelalte elemente" [29].

O serie de alţi oameni politici liberali, supunînd unei ascuţite critici programul de guvernare înfăţişat în octombrie 1895 de conducerea partidului naţional-liberal, s-au pronunţat în favoarea modificării legii electorale, în sensul chemării la viaţa politică a maselor largi populare. Unii dintre ei au mers mult mai departe, solicitînd nu atît *colegiul unic*, cît *votul universal*. Astfel, Al. G. Scorţescu, G.A. Scorţescu, C. Nicolaescu, Junius Lecca, Emil Cozadini, Alex. Delimarcu, Paul Gorgos, (liberali-democraţi), C. Dobrescu-Argeş (democrat) şi V. Gh. Morţun (social-democrat) au cerut şi au militat pentru acordarea votului universal. În diversele sesiuni ale Parlamentului ei aveau să propună amendamente în legătură cu introducerea sufragiului universal cu reprezentarea proporţională; de fiecare dată, însă, fără succes, fie din cauză că Adunarea Depu-

[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*
[28] D.A.D., 1895—1896, nr. 9, şedinţa din 18 decembrie 1895, p. 61.
[29] În legătură cu programul *Partidei ţărăneşti*, a se vedea : Ioan Scurtu, *Mişcarea ţărănistă din România pînă la 1907*, în „Studii", tom. 25, nr. 3, 1972, p. 529—550.

www.dacoromanica.ro

taţilor nu era în număr, fie că puse la vot ele nu aveau să întrunească aprobarea majorităţii.

Problema reformei legii electorale şi deci a înscrierii necesităţii acordării votului universal s-a pus cu deosebită amploare şi de reprezentanţii „Partidei ţărăneşti", care în alegerile parlamentare din 1895 reuşiseră să trimită în Parlament doi reprezentanţi : C. Dobrescu-Argeş, (jud. Argeş) şi M. Moisescu (jud. Muscel); aceştia aveau să desfăşoare o vie activitate în favoarea sufragiului universal. Aşa, C. Dobrescu-Argeş. după încercarea nereuşită de a închega un partid al ţărănimii — datorită, pe de o parte, lipsei unei baze de susţinere în sînul maselor ţărăneşti, iar pe de altă parte „torpilării moşierimii" — ridica în toate ocaziile problema extinderii dreptului de vot în rîndurile ţărănimii. Punînd problema votului universal, C. Dobrescu-Argeş critica cu vehemenţă în Parlament şi în presă „regimul reprezentativ" din România. Dealtfel, după opinia lui, un asemenea „regim" nici nu exista, fiind înlocuit de clasele dominante cu un regim electoral „despotic" bazat pe cens şi care lipsea „marea majoritate a naţiunii de la exercitarea dreptului de vot". Intrînd în analiza legii electorale, C. Dobrescu-Argeş releva caracterul anti-constituţional al acesteia, arătînd că la colegiul I, 180 de alegători alegeau un deputat, la colegiul al II-lea, 421 de alegători alegeau un deputat, în timp ce la colegiul al III-lea, 20 000 de alegători puteau să aleagă tot un deputat [30]. Concluzia pe care el o trăgea dintr-o astfel de procedură era aceea că o clasă de cîteva zeci de mii guvernează o întreagă populaţie, care nici nu era întrebată şi consultată asupra nevoilor ei. „Noi partizanii votului obştesc — arăta el — trebuie să protestăm contra actualei legi electorale şi să cerem introducerea sufragiului universal" [31]. Susţinînd necesitatea acordării drepturilor politice imensei mase a ţărănimii, care în fapt constituia majoritatea populaţiei ţării, C. Dobrescu-Argeş făcea elogiul acesteia în apărarea independenţei şi a conservării naţionalităţii. „Legaţi de pămînt prin zeci de veacuri, acolo unde avem averea, familia, strămoşii şi tradiţiile noastre, noi iubim acest pămînt, ne dăm viaţa pentru dînsul şi istoria este de faţă ca să vă dovedească cum că elementul cel mai puternic care a contribuit la conservarea naţionalităţii noastre a fost elementul ţărănesc" [32]. C. Dobrescu-Argeş reuşise, prin ideile şi activitatea lui, „să cîştige o largă popularitate" — după cum aprecia N. Iorga [33], fapt pentru care cercurile dominante ale burgheziei şi moşierimii aveau să ia măsuri împotriva lui.

La rîndul său, celălalt reprezentant al ţărănimii în Parlament, învăţătorul M. Moisescu, deputat al colegiului III (Muscel), referindu-se la neajunsurile din lumea satelor, se pronunţa pentru acordarea dreptului de vot maselor largi ale ţărănimii. „Am zis — arăta el în Parlament — că ţăranii cer lărgirea dreptului de vot ; cer sufragiul universal. Şi să nu credeţi că dacă o cer aci o vreau numai eu ; o voiesc şi ei. Ei o cer în cunoştinţă de cauză ... Dorinţa lor nu este exprimată în mod inconştient ... Ţărănimea de la Muscel, cînd mi-a făcut marea cinste de a-mi încredinţa

[30] D.A.D., 1896 — 1897, nr. 13, şedinţa din 12 decembrie 1896, p. 80 ; vezi şi „Adevărul" IX (1896), nr. 2710 din 14 decembrie, p. 3.

[31] „Adevărul", IX (1896), nr. 2710 din 14 decembrie, p. 3.

[32] *Ibidem.*

[33] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 287.

www.dacoromanica.ro

mandatul ei, mi-a pus obligaţia de a lupta pentru votul obştesc. Ei au înţeles izolarea în care se găsesc sub raportul drepturilor politice, au înţeles inferioritatea în care legea actuală electorală îi punea în faţa celorlalte strate sociale" [34].

În favoarea extinderii sufragiului universal în rîndurile maselor se pronunţa şi deputatul naţional-liberal Paul Gorgos. El făcea constatarea, în legătură cu legea electorală, că principiul proporţionalităţii — respectiv numărul reprezentanţilor — era în disproporţie cu acela al alegătorilor. Cei 183 de deputaţi — arăta el — se aleg astfel : 75 la colegiul I. compus din 13 493 de alegători ; 70 la colegiul II, compus din 29 976 alegători, colegiul al III-lea fiind reprezentat de numai 38 de deputaţi, cu toate că numărul alegătorilor pentru acest colegiu era de 34 328 de alegători, din care 18 867 alegători direcţi şi 15 461 delegaţi, reprezentînd fiecare cîte 50 alegători ; în total 800 000 de alegători. Pornind de la această situaţie, el făcea în Cameră următoarele propuneri : 1. unificarea colegiilor comunale, judeţene de deputaţi şi senatori, fiecare cu cîte un colegiu unic ; 2. reprezentarea proporţională, admiţîndu-se sistemul votului cumulativ [35]. El avea să susţină aceste puncte (unificarea colegiilor — n.n.) şi la sesiunea ordinară a Adunării Deputaţilor din 1897—1898, cu deosebire că de data aceasta cerea ca reforma să înceapă de jos în sus cu contopirea celor două colegii comunale, urbane şi cele 3 colegii judeţene, fiecare într-un *colegiu unic*, admiţînd, totodată, principiul reprezentării minorităţilor cu sistemul votului cumulativ sau limitat [36]. În general, Paul Gorgos arăta cu claritate că Partidul naţional-liberal trebuia să acţioneze în direcţia ca, Corpurile legislative să exprime dorinţa de a se convoca camerile de revizuire pentru reforma sistemului electoral, pe baza votului universal cu reprezentarea proporţională a minorităţilor, înscriind în Constituţie legea de organizare judecătorească, cuprinzînd inamovibilitatea completă a tuturor judecătorilor [37].

În direcţia acordării votului universal tuturor cetăţenilor ţării acţiona şi Vasile M. Kogălniceanu. El susţinea că această mare reformă să vină de la înţelepciunea guvernului (a guvernului naţional-liberal — n.n.) căci adăuga el, numai în acest fel cîştiga simpatia şi încrederea maselor largi ale poporului.

În favoarea revizuirii sistemului electoral şi deci a introducerii votului universal se pronunţa şi N. Ceaur-Aslan, fost conservator pînă în 1889, devenit liberal dezident. După părerea lui, legea electorală trebuia refăcută în sensul votului universal, garantat, astfel încît „el să fie asigurat în mod imparţial pentru toată suflarea românească" [38]. Răspunzînd unora care considerau că a pune în acest fel problema ar însemna a da naştere la disidenţă, el arată că aceasta se producea în mod inevitabil acolo unde angajamentele nu erau respectate.

Pe o poziţie asemănătoare se situa şi N. Fleva, fostul „tribun" liberal. Pronunţîndu-se pentru acordarea votului universal, N. Fleva

---

[34] D.A.D., 1898 — 1899, nr. 13, şedinţa din 2 decembrie 1898, p. 86.
[35] D.A.D., 1896—1897, nr. 13, şedinţa din 12 decembrie 1896, p. 86.
[36] Ibidem, 1897 — 1898, nr. 13, şedinţa din 8 decembrie 1897, p. 65.
[37] Ibidem, 1896 — 1897, nr. 13, şedinţa din 12 decembrie 1896, p. 76.
[38] „Adevărul", IX (1896), nr. 2711 din 15 decembrie, p. 2.

www.dacoromanica.ro

demonstra că reforma sistemului electoral se impunea cu atît mai mult cu cît colegiile electorale nu mai corespundeau nevoilor țării. Întocmai ca și alți reprezentanți ai partidului național-liberal, N. Fleva considera că legea electorală în vigoare era cu desăvîrșire „antidemocratică", că revizuirea ei se impunea cu necesitate, astfel încît să permită participarea la vot a tuturor cetățenilor [39].

O poziție constantă în perioada de care ne ocupăm în privința necesității acordării sufragiului universal a avut V. Gh. Morțun. De la intrarea în Parlament, el a pus în cadrul fiecărei discuții la Adresa de răspuns la „mesajul tronului" problema votului universal.

V. Gh. Morțum critica promisiunile făcute în această privință de șeful partidului național-liberal la Iași, în 8/20 noiembrie 1892 și pe care nu le aplica în niciun fel, deși venise la cîrma țării cu mai bine de doi ani în urmă, arătînd că, în fapt, Partidul național-liberal înscrisese problema votului universal la loc de frunte, în scopul de a obține încrederea tinerimii cu tendințe democratice [40]. Mai mult decît atît, comparînd programele partidelor de guvernămînt, ale partidului național-liberal și conservator și negăsind în ele deosebiri de idei și de idealuri, V. Gh. Morțun acredita ideea — pe care o extindea la întreaga mișcare socialistă, că „în România n-ar vedea decît un singur partid", ceea ce nu corespundea realității. Adept al acordării votului universal, V. Gh. Morțun lega acest deziderat de problema independenței țării. „Numai cînd vor fi chemați toți românii să conlucreze la legile țării — spunea el într-un discurs — se va putea întări situația României față de amenințările din afară" [41]. El avea să folosească prilejul abordării problemei votului universal, în cadrul discuțiilor la „mesajul tronului" din sesiunea 1896—1897, pentru a arăta reprezentanților națiunii că amendamentul în favoarea votului universal propus de el și de alții întrunea adeziunea a 27 deputați, față de numai 10, cîți îl susținuseră în sesiunea ordinară a Camerei din 1895—1896. V. Gh. Morțun critica în mod just programul de guvernămînt al partidului național-liberal care, după părerea lui, nu aducea nimic nou de natură să împingă societatea românească pe calea progresului social. După opinia lui erau necesare înnoiri în mai multe sectoare ale vieții politice, inclusiv în sistemul de guvernămînt.

Masele largi ale muncitorimii au sprijinit inițiativele parlamentare ale deputatului socialist în parlament și a susținătorilor acestuia în legătură cu acordarea sufragiului universal. În numeroase orașe ale țării (București, Brăila, Galați, Ploiești etc.) au avut loc, la sfîrșitul anului 1896 și începutul anului 1897, întruniri în sprijinul acestei reforme. La finele anului 1896 s-au pus chiar bazele *Uniunii sufragiului universal:* aceasta reunea pe toți aceia care, indiferent de partidul din care făceau parte, se declarau pentru legiferarea votului universal [42]. Dealtfel, problema necesității unor măsuri democratice preocupa intens, așa cum am arătat mai sus, și unele grupări ale partidului național-liberal, în special gruparea liberalilor-independenți și cea a „drapeliștilor", — grupări oarecum dis-

[39] *Ibidem*, nr. 2713 din 18 decembrie, p. 4.
[40] D. A. D., 1896—1897, ședința din 14 decembrie 1896, p. 200.
[41] „Adevărul", IX (1896), nr. 2711 din 15 decembrie, p. 2.
[42] Vezi și Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 276.

www.dacoromanica.ro

tincte în cadrul partidului burgheziei, care cereau conducerii acestuia o orientare mai realistă, „o modernizare" în sens liberal, a acestuia. Nu puține erau glasurile reprezentanților burgheziei mijlocii și mici din cadrul partidului național-liberal care se pronunțau în favoarea unor schimbări în politica acestuia, necesare pentru a consolida și mai mult baza de masă a partidului [43].

Adepții acordării votului universal G. Scorțescu, N. Fleva, C. Dobrescu-Argeș, V.M. Kogălniceanu, V. Gh. Morțun, N. Ceaur-Aslan și alții aveau să propună în Parlament un nou amendament referitor la modificarea Constituției și a legii electorale. „Credincioși principiilor liberal-democratice, care formează baza fundamentală a statului român modern — se arăta în textul amendamentului — credem că experiența făcută a dovedit cu prisosință că actualul mod de reprezentare a țării nu răspunde la cerințele unui control eficace asupra guvernului și cu progresul mereu crescînd al democrației române. Din acest punct de vedere, o revizuire a Constituției și a legii electorale se impune, ca toți cetățenii să fie chemați la o viață publică mai activă și mai folositoare" [44]. Comisia însărcinată cu răspunsul la „mesajul tronului", al cărei președinte era I.I.C. Brătianu, a respins amendamentul pe motiv că nu înțelege a exprima în „Adresă" decît unele cerințe pe care Camera era gata să le aplice chiar în legislatura respectivă [45]. Pe același considerent a fost respins cu 30 de voturi pentru, contra 50, și amendamentul propus de V. Gh. Morțun, referitor la introducerea votului universal cu reprezentare proporțională, semnat de 27 de deputați, printre care : V. Gh. Morțun, C.I. Nicolaescu, Iunius Lecca, Vintilă C.A. Rosetti, G.A. Scorțescu, M. Moisescu, V.M. Kogălniceanu, Paul Gorgos, C. Dobrescu-Argeș, Dincă Schileriu etc. [46].

Este de menționat că V.G. Morțun a pus problema necesității acordării votului universal și în sesiunea ordinară a Camerei din 1898—1899. Făcînd un calcul al celor ce susțineau votul universal, el arăta că dacă în 1895, cînd s-a pus pentru prima dată problema introducerii votului universal, s-au pronunțat în favoarea acestuia 10 deputați, în 1896 numărul acestora a ajuns la 27, în 1897 a mai crescut cu 5, ajungînd deci la 32, pentru ca în 1898, numărul acestora să ajungă la 35 [47]. V. G. Morțun avea să propună din nou, în numele celor 35 de susținători ai acestei reforme democratice, un amendament, dar și acesta a fost respins. D.A. Sturdza, șeful partidului național-liberal și șef al guvernului, avea să fie printre cei dintîi care să combată amendamentul propus. „Dl. Morțun — arăta el — poate să propuie votul universal pentru că d-sa nu face parte din nici una din grupările liberale ..., dar liberalii nu pot să admită acest amendament pentru că programul spune că sufragiul universal este un ideal al partidului la care se va ajunge prin reforme treptate și dîndu-se mai întîi cultura poporului" [48]. Abordînd în acest fel problema, deși în programul adoptat în 1892, revăzut în 1896, se prevăzuse acest lucru în mod clar, — D.A.

[43] Traian Lungu, *op. cit.* p. 227.
[44] D. A. D., 1896—1897, nr. 16, ședința din 16 decembrie 1896, p. 138.
[45] „Adevărul", IX (1896), nr. 2714 din 19 decembrie, p. 3.
[46] Ibidem.
[47] D. A. D., 1898—1899, nr. 15, ședința din 4 decembrie 1898, p. 110.
[48] Ibidem, p. 111 ; vezi și „Adevărul", XX (1898), nr. 337 din 6 decembrie.

www.dacoromanica.ro

Sturdza anîna pentru mult timp posibilitatea acordării votului universal, într-un cuvînt, se împotrivea acestei revendicări democratice. De altfel, în legătură cu împotrivirea șefului partidului național-liberal față de lărgirea dreptului de vot, Vasile Lascăr, într-un discurs în Cameră, arăta că D.A. Sturdza și cu alții au scos din program multe puncte democratice și le-au înlocuit cu altele. „În opoziție — preciza el — am făgăduit că vom da țării nu votul universal, dar colegiul unic cu reprezentarea proporțională. La putere însă nu facem nimic." Și el se întreba „de ce nu se dă *colegiul unic* cu reprezentarea proporțională în județ și comună?" [49].

În ședința senatului din 25 noiembrie 1898, senatorul C. Zăgănescu prezenta și el un proiect de lege pentru modificarea legii electorale. a cărei noutate era reducerea colegiilor electorale la două. Din colegiul I de Cameră și Senat urmau a face parte : doctorii în medicină sau doctorii în orice altă specialitate, licențiații, farmaciștii, medicii-veterinari, inginerii și arhitecții, pensionarii statului, județelor sau comunelor, avînd cel puțin 3 000 de lei anual ; membrii Academiei române, generalii, coloneii foști și actuali deputați și senatori etc., iar din colegiul al II-lea de Cameră și Senat : a) toți acei cu profesiuni libere ; b) învățătorii sătești și preoții de la orașe și sate, pensionarii avînd cel puțin 600 de lei anual, toți știutorii de carte care plăteau o dare către stat de cel puțin 40 de lei. Neștiutorii de carte, avînd un venit funciar rural sau urban de 1 000 de lei anual, urmau să voteze prin delegați : 50 de alegători — un delegat. Cei cu un venit mai mic de 1 000 de lei urmau să voteze tot prin delegați : 100 de alegători — un delegat. În continuare, proiectul se ocupa de operațiunile electorale [50]. D.A. Sturdza a combătut de la început și acest proiect, care, după cum se exprima el — „nu tinde numai la schimbarea legii electorale, ci la o schimbare a Constituției" [51]. La rîndul său, vicepreședintele Senatului, Al. Nicolaide, arătînd că proiectul nu era susținut de 7 senatori, așa cum cerea regulamentul de funcționare a Senatului, se împotrivea luării în considerare a proiectului respectiv. [52].

Și totuși Mihail Pherekyde, ministrul de interne, a prezentat, în toamna anului 1898, un proiect de lege pentru procedura electorală [53], care a și fost votat de Senat, la 26 ianuarie 1899, dar care n-a apucat să fie votat și de Adunarea Deputaților.

*

Nereușita încercărilor de modificare a legii electorale a relevat, o dată mai mult, teama claselor dominante față de unele reforme politice de substanță cerute de masele populare și de prezența acestora la viața politică. Neacordarea votului pentru toți cetățenii țării permitea cercurilor guvernante, ale căror interese erau cu fidelitate slujite de cele două partide de guvernămînt, să desfășoare o activitate politică potrivnică intereselor marii majorități a populației țării, frîna mersul ascendent al societății românești.

---

[49] „Adevărul", XI (1898), nr. 3106 din 6 martie, p. 3.
[50] D. S. 1898 — 1899, nr. 5, ședința din 25 noiembrie 1898, p. 23—24.
[51] Ibidem, p. 25.
[52] Ibidem, p. 26.
[53] Arh. St. București, fond Parlament, dos. 1304, 1902—1903, f. 184. *Raportul Comitetului delegaților la proiectul de lege asupra procedurii electorale.*

www.dacoromanica.ro

Încercările de modificare a legii electorale veneau din partea unor tineri liberali care acţionau în acest fel pentru consolidarea bazei electorale a partidului naţional-liberal în luptă cu celelalte grupări politice. Curentul de regenerare care îşi făcuse loc în Partidul naţional-liberal se va afirma mai puternic în primul deceniu al secolului nostru, reuşind să împingă tot mai mult conducerea acestuia spre măsuri, inclusiv în drumul electoral, care să vină în întîmpinarea cerinţelor maselor.

ESSAIS DE MODIFICATION DE LA LOI ÉLECTORALE PENDANT LA DERNIÈRE DÉCENNIE DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'étude met en lumière d'une part, les essais durant la dernière décennie du XIX-e siècle, de quelques membres marquants du parti national-libéral de modifier la loi électorale et d'introduire le suffrage universel avec la représentation proportionnelle ou au moins le collège unique en vue de l'extension de la base de masse du parti national-libéral et, d'autre part, l'activité déployée au Parlement par des représentants de la classe ouvrière et des couches moyennes et petites de la paysannerie en vue d'introduire *le vote universel*. Ces essais ont été contrecarrés par les dirigeants du parti national-libéral qui considéraient avec appréhension l'appel à la vie politique des masses populaires des villes et des campagnes.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

DATE NOI PRIVIND HARACIUL ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

TAHSIN GEMIL

Haraciul plătit de țările române Porții otomane a purtat, în variațiile cuantumului său, o serie de semnificații importante, legate atît de evoluția în ansamblu a raporturilor române-otomane, cît și de unele aspecte ale situației în particular a țărilor române sau a Imperiului otoman. Dezvăluirea întregului conținut al haraciului este însă condiționată de extinderea bazei documentare, mai ales în direcția valorificării surselor arhivistice turcești, precum și de abordarea unei problematici complexe, nu numai de natură politică și economică, ci și juridică, socială sau demografică. Lărgirea într-un asemenea mod a ariei de investigare a problemei a permis, într-adevăr, apariția unor contribuții valoroase [1]. Dar, în aceste lucrări fiind tratate doar perioade restrînse din secolele XV și XVI, imaginea generală asupra cursului fluctuant al cuantumului haraciului Țării Românești și Moldovei nu poate fi oferită decît de binecunoscutul studiu al prof. Mihai Berza [2]. Dealtfel, lucrările la care ne-am referit, deși au adus unele precizări și completări prețioase, nu au schimbat, în esență, conținutul rezultatelor la care ajunsese prof. M. Berza. Așa cum se va vedea, nici în ceea ce privește secolul al XVII-lea materialele arhivistice turcești nu modifică prea mult linia evoluției cantitative a haraciului Țării Românești și Moldovei trasată de către prof. M. Berza. Dat fiind însă faptul că această lucrare a prof. M. Berza se bazează aproape în exclusivitate pe surse de factură europeană, îndeosebi pe cercetarea unor rapoarte diplomatice — care nu pot fi desigur scutite de unele erori și lipsuri —, este necesar ca datele cuprinse în ea să fie verificate și completate cu

---

[1] Nicoară Beldiceanu, *La crise monétaire ottomane au XVI-ème siècle et son influence sur les principautès roumaines*, în „Südost-Forschungen", XVI (1957), 1, p. 70—86; Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe — XVIe siècles*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", V (1967), 1—2, p. 265—275; M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Études Islamiques", 1969, 1, p. 48—80; Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538 — 1574*, în „AIÉSÉE. Bulletin", X (1972), 2, p. 233—261; Idem, *Considérations sur la circulation monétaire dans les Pays Roumains et l'Empire Ottoman dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XIII (1975), 3, p. 407—415.

[2] M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie", II (1957), p. 7—47.

www.dacoromanica.ro

informaţiile sigure oferite de documentele otomane, mai cu seamă de cele emanate din cancelaria fiscală a Porţii.

Odată cu secolul al XVII-lea, evoluţia regimului dominaţiei otomane în ţările române a dobîndit o serie de trăsături distinctive, care nu au fost încă relevate în suficientă măsură. Comparativ cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ţările române au cîştigat în această perioadă posibilităţi mai largi de acţiune pe planul politicii internaţionale, care, în unele faze, au ajuns pînă aproape de atributele independenţei efective. Totodată, nivelul valoric al obligaţiilor economice ale ţărilor române faţă de Poartă, deşi a continuat să fie destul de mare, s-a menţinut totuşi la un nivel mult scăzut faţă de cele atinse în perioadele imediat anterioare şi posterioare secolului al XVII-lea.

Deşi complecşi, factorii care au imprimat elemente caracteristice evoluţiei fenomenului otoman în istoria României din secolul al XVII-lea au fost subsumate, la ultima analiză, pe de o parte, mutaţiilor survenite în intimitatea forţei otomane, odată cu declanşarea procesului ei de decădere la sfîrşitul secolului al XVI-lea, iar pe de alta, potenţialului de rezistenţă al ţărilor române, puternic manifestat în timpul lui Mihai Viteazul.

Desigur, curba valorică a haraciului ţărilor române din această perioadă a reprezentat, în esenţă, un element component al cursului specific al relaţiilor româno-otomane în secolul al XVII-lea. Dar, oscilaţiile valorice ale haraciului au fost influenţate şi de o serie de factori care nu au fost generaţi întotdeauna de particularităţile cursului raporturilor politice româno-otomane dintr-o fază sau alta. Deşi haraciul ţărilor române nu a deţinut decît o însemnătate minoră (2—4%) în ansamblul veniturilor centrale ale imensului Imperiu otoman, cursul lui valoric a fost afectat şi de fenomenele economice cu care a fost confruntată vistieria Porţii într-o perioadă sau alta. Cum, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea procesul inflaţiei otomane a căpătat accente din ce în ce mai grave, variaţiile cuantumului real al haraciului ţărilor române în acea vreme nu pot fi stabilite decît în raport şi cu acest fenomen financiar. Dar, acest aspect al problemei necesită, înainte de toate, examinarea actelor contabilităţii otomane, în contextul economic al timpului. Cercetarea unor asemenea documente impune însă depăşirea unor mari dificultăţi. Nu este lipsit de interes să menţionăm faptul că stabilirea cuantumului haraciului ţărilor române dintr-un an sau altul presupune, nu de puţine ori, adunarea a numeroase date disparate ; se ştie că această dare a fost achitată deseori în mai multe rate, uneori a fost plătită, parţial sau total, în produse, iar alteori a fost trimisă, în parte sau în întregime, către alte locuri decît vistieria centrală otomană.

În cele ce urmează ne propunem să valorificăm unele date inedite, culese din arhivele turceşti, care, analizate în contextul situaţiei generate de desfăşurarea crizei otomane şi coroborate cu rezultatele unor alte cercetări, sînt în măsură să ofere, dacă nu o imagine completă, cel puţin unele indicii importante şi certe în privinţa evoluţiei valorice a haraciului ţărilor române în secolul al XVII-lea.

Între cele patru mari categorii de surse ale veniturilor statului otoman, legislaţia islamică prevedea şi cea provenită din perceperea dărilor

www.dacoromanica.ro

de la populaţia nonmusulmană supusă otomană *(ahl-i zimma)*, de la comunităţile nonmusulmane legate de sultanul otoman printr-un act de reciprocitate *(musta'min)*, de la populaţiile nonmusulmane care îşi răscumpărau pacea şi de la vama percepută negustorilor nonmusulmani. Aceleaşi principii legislative stabileau şi direcţiile de consum ale acestor venituri; pentru solda şi înzestrarea oastei care lupta împotriva nonmusulmanilor, pentru subvenţiile dregătorilor militari, judecătoreşti şi religioşi, pentru plata serviciilor de menţinere a ordinei publice şi, în sfîrşit, pentru lucrări în folos public (poduri, drumuri, canalizări etc.)[3]. Firește, un asemenea sistem de funcţionare al mecanismului financiar otoman nu corespundea întru totul situaţiei practice, mai ales în condiţiile crizei otomane, cînd Poarta a căutat să-şi compenseze deficitele bugetare şi prin intensificarea stoarcerii acestor surse de venituri şi, totodată, prin instituirea liberului său arbitraj în privinţa consumării lor.

Categoria de venituri la care ne-am referit a deţinut un loc de prim ordin în sistemul financiar otoman. Din ea făcea parte şi haraciul ţărilor române. După cum s-a văzut, legislaţia islamică clasică includea aici şi bunurile plătite de nonmusulmani pentru răscumpărarea păcii. Dar, începînd cu jumătatea secolului al XVI-lea situaţia politică externă a ţărilor române depăşise un astfel de statut. Ele au avut un regim politic particular, dictat de împrejurările concrete de la jumătatea veacului al XVI-lea şi din perioadele următoare. Din punct de vedere financiar, populaţia din cele trei ţări române a fost încadrată atunci în statutul de *zimmî*, fără ca aceasta să însemne însă pierderea individualităţii ei statale. Dacă la sud de Dunăre obligaţiile financiare ale musulmanilor erau îndeplinite individual, iar responsabili de executarea lor erau dregătorii locali otomani, în ţările române aceste sarcini fiscale erau îndeplinite colectiv, iar răspunzători de aceasta în faţa statului otoman, alias sultanului, erau domnii şi principii [4]. Aşa se explică de ce, în concepţia otomană, domnii români au fost asimilaţi rangului de beilerbei cu două tuiuri şi de ce aproape întreaga structură a obligaţiilor impuse nonmusulmanilor dintre limitele administraţiei otomane directe a fost extinsă treptat şi în ţările române, dar sub alte forme [5].

Pînă în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, cînd elementele crizei otomane, deşi prezente, nu au provocat încă o erupţie în întreaga structură a imperiului, linia haraciului ţărilor române (avem în vedere în primul rînd Ţara Românească şi Moldova) a fost, în genere, conformă impri-

---

[3] *Naima Tarihi* (Cronica lui Naima), ed. Zuhurî Danişman, Istanbul, 1969, p. 2797—2800; pentru regimul de *zimmî* şi *musta'min* vezi Halil Inalçik, *The Ottoman Empire*, în „The Encyclopaedia of Islam", III, Leiden (1971), p. 1179—1181.

[4] Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed II şi Ştefan cel Mare, la 1479*, în „Revista Istorică Română", XV (1945), fasc. IV, p. 494 — regretatul turcolog român a enunţat această idee pentru a caracteriza suzeranitatea otomană în Moldova după 1479; credem însă că ea nu poate fi raportată decît la situaţia de după 1538.

[5] Mihai Maxim, *XVI Asrin ikinci yarisinda Eflâk-Buğdan Osmanli Imparatorlugu'na karşi iktisâdi ve mali mükelleftetleri hakkinda bazi düsünceler* (Unele reflecţii legate de obligaţiile economice şi financiare ale Ţării Româneşti şi Moldovei faţă de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), în „VII Türk Tarih Kongresi", II, Ankara, 1973, p. 557; „tributul" corespundea „capitaţiei" *(djizye)*, iar „contribuţiile extraordinare" nu reprezentau altceva decît „dările extraordinare" *(avârız-i divâniye, tekâlif-i örfiye* ş. a.) din sudul Dunării.

www.dacoromanica.ro

mării acordate evoluției ei odată cu schimbarea calitativă esențială intervenită la jumătatea secolului al XVI-lea în raporturile lor cu Poarta otomană. Astfel, s-a stabilit că cele șapte majorări ale haraciului Moldovei, care au produs creșterea valorii lui de la 10 000 galbeni (dacă nu cumva mai puțin) în 1538 la 53 389 galbeni în 1574—1575, au fost cauzate fie de cerințele economice obișnuite ale statului otoman din acea vreme, fie de unele fenomene caracteristice istoriei Moldovei din aceeași perioadă [6].

Cu alte cuvinte, inițiativele de sporire a haraciului venite din partea domnilor nu urmăreau în primul rînd apărarea țării, cum fusese cazul în perioada anterioară, ci a scaunului pe care domnii respectivi îl ocupau atunci; era, așadar, vorba de un efect al luptelor interne pentru tron și, totodată, o consecință a instituirii autorității arbitrare a sultanului asupra instituției domniei. Majorările impuse de Poartă au reprezentat elemente ale tendințelor de cuprindere a țărilor române în sistemul economic otoman. Așa, de pildă, sporirile din 1567 și 1574 au fost efectuate ca urmare a dispoziției Porții de a majora capitația cu 5 akçele (aspri) pe întreg cuprinsul imperiului, în vederea compensării deficitului bugetar provocat de plătirea de către sultan a împovărătoarei obligații a cadoului de întronare *(djülüs bahşişi)*[7]. Așadar, în accepțiunea otomană, haraciul țărilor române era asimilat cu *djizye*-aua impusă nonmusulmanilor de sub administrația otomană[8]. Dealtfel, în sursele otomane haraciul țărilor române apare deseori sub forma *djizye*.

În ultimul pătrar al secolului al XVI-lea efectele marcante ale crizei otomane au izbucnit însă cu violență, afectînd întregul sistem intern și extern al Imperiului otoman. Moneda de bază *akçe* (aspru), antrenată în cursul general al inflației, a suferit o devalorizare vertiginoasă, iar prețurile au crescut enorm. Deși cursul real al aurului urcase la 80 100 akçele pentru un galben, statul otoman a stăruit un timp să mențină echivalența 1 galben = 60 akçele, ceea ce a deschis, firește, calea unor mari speculații financiare. În 1584—1585, Poarta a fost totuși nevoită să recunoască oficial devalorizarea akçelei de la 0,682 grame argint la 0,384 grame argint și, în consecință, să ridice valoarea galbenului la 120 akçele. Aceasta nu a putut opri însă cursul inflației, care, după un scurt timp de relativă stagnare, a erupt din nou, ajungînd în 1624 la echivalența neoficială 1 galben=400 akçele[9]. Drept urmare, curba prețurilor a cunoscut și ea o mare ascensiune. Dacă între 1490 și 1585 (adică în aproape 100 ani) prețurile la principalele produse alimentare crescuseră doar cu 182%, între 1585 și 1606 (deci, numai în 20 ani) ele au cunoscut o majorare de 631%[10]. Nu întîmplător, tocmai în această perioadă de la sfîșitul secolului

[6] Vezi Idem, *Recherches sur la circonstances ...*; patru din aceste majorări au fost impuse de către Poartă, iar celelalte trei s-au datorat inițiativei domnilor.

[7] *Ibidem*, p. 244 și 258

[8] *Ibidem*, p. 258; cu prilejul majorării djizyelei în 1574 haraciul Moldovei a crescut cu 200 000 akçele, iar al Țării Românești și cel al Transilvaniei cu cîte 300 000 akçele. De aici pot fi trase, desigur, și unele concluzii legate de aspectul demografic al țărilor române la acea dată; trebuie însă să se țină seama de faptul că menționatele coeficiente sînt relative, și, probabil, au fost raportate la estimări anterioare.

[9] Vezi Ömer Barkan, *XVI asrin ikinci yarisinda Türkiye'de fiyat hareketleri* (Țulburările de preț din Turcia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), în „Belleten", Türk Tarih Kurumu, Ankara, XXXIV (1970), nr. 136, p. 572—577.

[10] *Ibidem*, p. 587.

www.dacoromanica.ro

al XVI-lea se constată și apogeul liniei haraciului Țării Românești și Moldovei[11].

Evoluția ascendentă a liniei valorice a haraciului, ca și a celorlalte elemente ale dominației otomane în țările române, a fost întreruptă de puternica luptă de eliberare declanșată de ele sub conducerea lui Mihai Viteazul. Această acțiune de mare anvergură a țărilor române a adîncit și mai mult procesul complex de subminare a puterii otomane; implicațiile grave pe care fenomenul crizei otomane începuse să le aibă și asupra situației țărilor române (în primul rînd a Țării Românești și Moldovei) au fost astfel anihilate pentru un timp, apoi considerabil atenuate.

Capacitatea de rezistență a țărilor române, afirmată într-un asemenea chip, și pericolele pe care ea le-a generat asupra însăși securității hotarului otoman de la Dunăre au obligat Poarta să adopte o atitudine mult mai reticentă decît înainte în raporturile sale cu Țara Românească, Transilvania și Moldova. La începutul secolului al XVII-lea, valoarea obligațiilor economice impuse țărilor române în cadrul regimului dominației otomane au fost reduse substanțial, ajungîndu-se pînă la acordarea de către Poartă a unor importante subvenții bănești uneia sau alteia din cele trei țări române[12]. Cu alte cuvinte, dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în timpul desfășurării efective a politicii ofensive otomane, țările române (mai puțin Transilvania) deținuseră pentru Poartă în primul rînd valoarea de surse economice, odată cu secolul al XVII-lea, puternica opoziție românească condusă de Mihai Viteazul și accentuarea dificultăților produse de criza otomană au determinat Poarta să treacă temporar în defensivă, ceea ce a obligat-o să reacorde o însemnătate primordială laturii politico-strategice a dominației sale cu caracter special la nord de Dunăre. Dealtfel, potențialul militar al Porții nu mai era cea din vremea lui Süleyman Magnificul și, ca atare, ea nu mai avea putința să mențină sub controlul său țările române exclusiv prin forță.

Așa se explică de ce, printre altele, haraciul țărilor române a redobîndit, la începutul secolului al XVII-lea, semnificația politică pe care o avusese pînă la jumătatea secolului al XVI-lea. În condițiile generate de expansiunea vădită a Poloniei și Austriei către Dunăre și Carpați, în concepția Porții, haraciul țărilor române revenise, cel puțin în parte, la conținutul său inițial de expresie a răscumpărării protecției otomane. În acest fel credem că s-ar explica și realizarea unei apropieri pronunțate între cuantumul haraciului Moldovei și cel al Țării Românești în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea; adică, tocmai în perioada în care s-a exercitat efectiv pericolul polon asupra Moldovei, iar Țara Românească, în urma păcii otomano-habsburgice din 1606, a fost mai ferită pe plan extern[13].

Potrivit constatărilor prof. M. Berza, haraciul Țării Românești s-a păstrat constant, cel puțin în intervalul 1609—1632, la suma de 40 000

---

[11] Vezi Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*

[12] Vezi Tahsin Gemil, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1591—1607)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol" — Iași, XI (1974), p. 237—243.

[13] Venețianul Polo Minnio, în raportul său din 16 octombrie 1620, aprecia că haraciul Moldovei avea un cuantum mai mare decît cel al Țării Românești, pe motivul că aceasta din urmă „non a tanti pericoli com'è la Moldavia" (Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 598).

www.dacoromanica.ro

galbeni, iar cel al Moldovei, începînd cu 1606 şi pînă la 1634, a fost între 35 000—40 000 galbeni[14]. Se pare că, într-adevăr, în cursul valorii reale a haraciului celor două ţări a existat în acea perioadă o stabilitate puţin obişnuită pînă atunci. Considerăm că o asemenea situaţie a fost determinată nu numai de factorul politic la care ne-am referit, ci şi de fenomenul financiar intern din Imperiul otoman.

După devalorizarea oficială a akçelei din 1584—1586 şi cea din 1600, Poarta a reuşit un timp să controleze cursul monedei. Dar, la sfîrşitul anului 1618 ea a fost nevoită să efectueze o nouă devalorizare oficială, scăzînd greutatea akçelei de la 0,323 g argint la 0,306 g argint, păstrînd însă echivalenţa 1 galben = 120 akçele[15]. Sîntem de părere că informaţia din sursele europene ale timpului privind sporirea cu 6 poveri a haraciului Moldovei, de către Gaşpar Graţiani[16], trebuie să fie acceptată ca o reevaluare a lui potrivit noii hotărîri financiare otomane[17]. În orie caz, beratul eliberat lui Alexandru Iliaş, în 1620, specifica că tributul pe care noul domn trebuia să-l plătească însuma 56 poveri *(yük)*[18].

Acţiunea financiară a Porţii din 1618 nu reuşise însă să oprească decît pentru foarte scurt timp cursul grav al inflaţiei. În 1623—1624 preţul neoficial al unui galben urcase la 200 şi chiar 400 akçele[19], ceea ce a produs o nouă intervenţie a statului otoman pentru fixarea fermă a echivalenţelor oficiale la principalele monede circulante atunci în Imperiul otoman[20]. Dar, pe piaţa neoficială valoarea de schimb a aurului a început să urce din nou după anul 1626[21].

Avînd în vedere acest curs fluctuant al banilor, ar fi desigur deosebit de util să cunoaştem cu exactitate natura monedelor în care se achitau haraciurile ţărilor române. Procesul de devalorizare a akçelei, început cu pregnanţă la jumătatea secolului al XVI-lea, a atras după sine eliminarea ei progresivă din operaţiile financiare. S-a demonstrat că acelaşi fenomen a fost valabil şi în cazul plăţilor efectuate de ţările române faţă de Poarta otomană în a doua jumătate a secolului al XVI-lea[22]. Cum devalorizarea akçelei a continuat şi în cursul scolului al XVII-lea, se înţelege de la sine

[14] M. Berza, *op. cit.*, p. 16—20 şi 36—37.

[15] Ömer Barkan, *op. cit.*, p. 575—577.

[16] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 391.

[17] 50 poveri = 1 615 000 g argint (1 akçe = 0,323 g), iar 56 poveri = 1 713 000 g argint (1 akçe = 0,306 g).

[18] Ahmed Feridun, *Münşa'at es-sellatin* (Scrisorile sultanilor), II, Istanbul, 1264 1849, p. 398.

[19] Vezi Halil Sahillioğlu, *XVII asrin ilk yarisinda Istanbul'da tedavüldeki sikkelerin râici* (Cursul monedelor circulante în Istanbul în prima jumătate a secolului al XVII-lea), în „Belgeler. Türk Tarih Belgeleri Dergisi", I (1964), nr. 2, p. 229 şi 231.

[20] În porunca, din 11 ianuarie 1624, către cadii din sandjakul Ankara, arătîndu-se că schimburile monetare neoficiale se făceau la valori de trei-patru ori mai mari decît cele oficiale, se cerea aplicarea unor pedepse aspre (confiscarea averii şi întemniţarea) celor care nu vor respecta următoarele echivalenţe : 1 altun (galben) = 120 akçele ; 1 kâmil kuruş (real) = 80 ; 1 esedi kuruş (löventhaler) = 70 ;1 zlot — 50 ; 1 babka (monedă polonă) = 6 ; 1 Mîsîr parasî (monedă egipteană) = 3 şi 1 osmanî = 3 akçele. Într-o altă poruncă, din 29 aprilie 1625, se arăta că statul cumpăra monedele forte cu un comision de 2 akçele (1 altun = 118 akçele ; 1 real = 78 ; 1 taler = 68 ; 1 zlot = 48) (Apud Bekir Sîtkî Baykal, *Osmanlî Imparatorluğunda XVII ve XVIII yüzyillar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler* (Documente privind reglementările financiare din Imperiul otoman în cursul secolelor XVII şi XVIII), în „Belgeler .. ", IV (1967), nr. 7—8, p. 54—55).

[21] Vezi Halil Sahillioglu, *op. cit.*, p. 229—232.

[22] Vezi Nicoară Beldiceanu, *op. cit.* ; Mihai Maxim, *Consideration sur la circulation monétaire ...*, p. 409—411.

www.dacoromanica.ro

că ea a pierdut tot mai mult terenul în favoarea monedelor forte, păstrîndu-și, în schimb, încă o perioadă de timp calitatea de etalon.

Se știe că începînd mai ales cu sfîrșitul secolului al XVI-lea realul spaniol (de argint) a devenit pur și simplu „stăpîn pe piața otomană", reușind chiar „să închidă pentru o lungă perioadă de timp o mare parte a minelor de metale prețioase și a monetăriilor din Turcia"[23]. Dealtfel, așa cum se observă și din reglementarea financiară din anul 1624, cu excepția galbenului otoman *(hasene-i sultaniyye)*, toate celelalte monede menționate erau de argint; totodată, reține atenția și existența a două monede de argint polone *(zlot* și *babka)*, a căror prezență pe piața otomană trebuie să se fi datorat într-o bună măsură și țărilor române, îndeosebi Moldovei.

Așa cum rezultă din documentele pe care le-am cercetat, Poarta nu a impus țărilor române, nici în secolul al XVII-lea, să-și achite haraciul în monede de aur.

La 16 iulie 1627 se poruncea lui Alexandru Coconul, domnul Țării Românești, să trimită grabnic la Oceacov *(Özü)*, în contul „djizyelei", pentru solda ienicerilor, 35 poveri akçele, în afara celor 10 poveri care fuseseră achitate mai înainte[24]. La sfîrșitul lunii septembrie a aceluiași an, o poruncă asemănătoare soma pe același domn să predea lui Siyavuș çeavuș, kapîdjîbașul lui Hasan pașa (comandantul expediției otomane la Oceacov) „restul de douăzeci și două poveri akçe"[25], ceea ce înseamnă că între timp Țara Românească achitase 13 poveri. Deși din aceste documente nu se poate trage, în mod ferm, concluzia că haraciul Țării Românești din acea vreme era de 45 poveri akçele[26], datele cuprinse în ele sînt prețioase pentru cercetările viitoare[27]. Într-un alt document[28], din primăvara anului 1633, se confirmă faptul că la 22 martie 1633, capuchehaia domnului Moldovei predase, în contul „djizyelei", suma de 14 poveri și 79 000 akçele, la care se adăuga și diferența valorii în kuruși de 21 000 akçele (în total 15 poveri akçele)[29], bani care erau necesari „marelui meu vizir" Mehmed pașa[30]. Totodată, printre chitanțele lunilor februarie-aprilie 1633, care menționează achitarea sau consumarea în vreun fel a unor părți din haraciul Moldovei, se indica pentru perioada martie-aprilie și vărsarea în vistieria otomană a sumei globale de 25 poveri akçele[31]. Nu este limpede dacă cele 15 poveri erau incluse în această sumă sau reprezentau valori diferite; dacă acest din urmă caz s-ar adeveri, am avea deci cuantumul haraciului

---

[23] Ömer Barkan, *op. cit.*, p. 588—589.

[24] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, Mühimme Def. 83, doc. 56.

[25] *Ibidem*, doc. 97.

[26] 45 poveri akçele = 37 500 galbeni (la cursul oficial de 1 galben—120 akçele) sau 25 000 galbeni (la cursul pieții de 1 galben = 180 akçele)

[27] În legătură cu aceste date sînt știri și în sursele interne (vezi M. Berza, *op. cit.*, p. 38).

[28] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, fără cotă (documentul nu fusese încă inventariat în 1972, cînd l-am consultat prin bunăvoința conducerii și cercetătorilor acestei arhive, cărora le mulțumim și pe această cale).

[29] În documentele contabilității otomane se întîlnesc foarte des asemenea calcule, care aveau în vedere diferența dintre echivalențele de primire și de vînzare ale monedelor de către statul otoman.

[30] Mare vizir la acea dată era Tabaniyasî Mehmed pașa; considerăm însă că aici este vorba de vizirul Abaza Mehmed pașa, care în vara aceluiași an a făcut o expediție împotriva Cameniței.

[31] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, D. MMK/1042-9-0.

www.dacoromanica.ro

Moldovei în 1633 mai mare de 40 poveri, ceea ce ar însemna mai mult de 50 000 reali.

Dat fiind faptul că în acea vreme unitatea de calcul financiar din Imperiul otoman o reprezenta akçeaua, nu se poate desigur afirma cu certitudine că plăţile la care ne-am referit au fost efectuate numai în akçele sau numai în monede mari de argint. Credem că au fost utilizate ambele categorii de monede, precum şi plăţile în natură. Avînd în vedere faptul că, de regulă, plăţile făcute în aur erau menţionate în mod expres [32], sîntem de părere că moneda de aur a fost folosită într-o cantitate mică. Dealtminteri, domnii români, toţi buni cunoscători ai realităţilor otomane din acea vreme, nu erau desigur interesaţi să utilizeze aurul în plăţile oficiale către Poartă, din moment ce acest lucru nu li se impunea, iar cursul aurului era în continuă creştere.

Apreciem că în privinţa Moldovei realitatea constatată pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd monedele europene mari de argint au dobîndit o predominanţă categorică în compoziţia haraciului ei [33], este valabilă şi pentru secolul al XVII-lea. În ceea ce priveşte Ţara Românească, se pare că ea a continuat să-şi achite haraciul într-o bună măsură şi în akçele, cel puţin pînă în vremea lui Matei Basarab.

În anul 1637, probabil la sfîrşitul primăverii, care era termenul ultim pentru achitarea haraciului, capuchehaia Moldovei la Poartă a remis o notă contabilităţii otomane, cerînd scăderea din datoria anului următor *(deyimize mahsub olunmak)* suplimentul de 1970 reali rămaşi după achitarea haraciului pe anul financiar 1636—1637. Contabilitatea otomană a efectuat această operaţie, înscriind 1969 reali (un real a fost reţinut drept comision), pe care i-a evaluat la 236 280 akçele *(kuruş-i kâmil 1969 bi-hesab -i nakdiye 236 280 akçe)* [34]. Este limpede că realul a fost socotit la 120 akçele şi nu la 80 akçele cum prevedea hotărîrea oficială din 1624. Din ceea ce cunoaştem, între timp Poarta nu mai procedase la o nouă reevaluare a echivalenţelor monetare [35]. Explicaţia acceptării haraciului Moldovei la cursul pieţii şi nu la cel oficial [36] credem că trebuie să fie legată atît de

---

[32] De pildă, printre chitanţele eliberate agenţilor lui Vasile Lupu la Poartă, în ianuarie—martie 1635, se specifică o diferenţă în aur de 70 la 5 000 akçele şi de 2 749 la 196 400 akçele (Başbakanlık Arşivi-Istanbul, Ali Emiri, Murad IV 70 şi 586); de asemenea, la 21 octombrie 1680 se înregistrase în condica vistierei private a sultanului *(Hazine-i Enderûn)* intrarea a cîte 20 pungi din partea domnului Ţării Româneşti şi celui al Moldovei, drept peşkeş de Kurban Bayram *(Iyd-i Ekber)*; în total 2 000 galbeni *(yaldizlı altun)* şi 30 pungi taleri (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Istanbul, D-13).

[33] Vezi Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 409—410, tab. 1—2.

[34] Başbakanlık Arşivi-Istanbul, D. MMK/1047-12-15; data de 16 aprilie 1638, sub care a fost înregistrat acest document, se explică prin aceea că după efectuarea operaţiei de scădere a sumei respective şi înregistrarea ei în condică, el a fost înmînat capuchehaiei Moldovei, care, la termenul de scadenţă al haraciului pentru anul financiar 1637—1638, a probat cu această chitanţă (eventual şi cu altele) plata efectuată anterior.

[35] Aşa cum rezultă dintr-o condică *(sidjil)* a judecătoriei din Galata (publ. de Halil Sahillioğlu, *op. cit.*, p. 228-233), Poarta a luat o asemenea măsură în 1641, cînd au fost reconfirmate echivalenţele din 1624. În documentele cunoscute de noi, abia la 15 noiembrie 1662 apare o nouă hotărîre expresă a Porţii, cînd realul şi talerul au fost ridicate la cîte 100 akçele fiecare, iar la 16 septembrie 1689 o altă poruncă a Porţii stabilea cursul oficial pentru *şerifi altun* la 270 akçele şi pentru taler la 120 akçele (Vezi Bekir Sıtkı Baykal, *op. cit.* p. 59—60).

[36] În 1637 cursul liber al galbenului era de 250 akçele, iar al realului, în iunie acelaşi an, ajunsese la 125 akçele (Vezi Halil Sahillioğlu, *op. cit.*, p. 233).

www.dacoromanica.ro

plata lui în monedele forte ale vremii (realul și talerul), cît și de procesul progresiv al invaziei acestor monede pe piețele otomane [37], mai ales prin intermediul negustorilor și bancherilor italieni, care, urcînd forțat cursul lor în akçele, determinau scurgerea aurului și a materiilor prime din Imperiul otoman. Se înțelege care erau efectele acestui fenomen pentru economia otomană. Urmărind să-l anihileze, Poarta era nevoită să ridice și ea valoarea în akçele a monedelor mari de argint, de carate superioare [38].

Dintr-o altă chitanță a fiscului otoman, înregistrată la 9 martie 1638, cunoaștem suma de bani achitată, în contul haraciului Moldovei, între 17 mai și 28 mai 1637, și din care rezultase suplimentul pentru care capuchehaia Dimitrachi înaintase nota mai sus menționată. Actul specifică că în acea perioadă agenții Moldovei vărsaseră vistieriei otomane 60 000 reali *(kuruș-u kâmil)*, în afară de cei 10 000 reali care reprezentau valoarea cotei achitată în natură [39]. Nu avem nici un motiv să nu admitem faptul că haraciul Moldovei în anul financiar 1636—1637 a fost de 70 000 reali sau 76 363 taleri. Această sumă confirmă rezultatele cercetărilor prof. M. Berza, care a indicat „o cifră situată între 70 000 și 75 000 taleri" [40].

Punîndu-și întrebarea firească „cînd s-a făcut trecerea de la cei 56 000 scuzi din 1620 la cuantumul pe care-l întîlnim de la 1637 înainte?", datorită lipsei informațiilor certe, prof. M. Berza a presupus că această diferență a fost legată fie de creșterea masivă a tributului Țării Românești în 1632, fie de împrejurările politice ale venirii lui Vasile Lupu pe tron, fie de impunerea unei contribuții extraordinare Moldovei [41]. Considerăm însă că problema care se impune înainte de toate este aceea de a realiza raportul dintre valoarea relativă și cea absolută a haraciului Moldovei dintre cele două repere, dat fiind faptul că în acea vreme procesul inflaționist luase proporții.

Cele 56 poveri din 1620 reprezentau 5 600 000 akçele, care, în echivalențele monetare oficiale de atunci, ar fi însemnat 70 000 reali (1 real = 80 akçele) sau 80 000 taleri (1 taler = 70 akçele) sau 46 666 galbeni (1 galben = 120 akçele). Cunoscînd însă faptul că haraciul Moldovei din 1637 a fost acceptat de Poarta potrivit cursului neoficial al monedelor, iar cel din anul financiar 1620—1621 a fost achitat în produse (se pare în întregime) [42], este necesar să raportăm și cuantumul din 1620—1621 la echivalențele monetare ale aceleiași piețe libere. Constatăm astfel că cele

---

[37] Aceleași echivalențe ale pieții neoficiale găsim aplicate și în cazul evaluării, în aceeași perioadă, a inventarelor unor decedați. (Vezi Ömer Barkan, *Edirne Askeri Kassami'na Âit Tereke Defterleri (1545—1659)* (Registrele de succesiune aparținînd *kassam*-ului militar de Edirne), în „Belgeler .. ", III (1966), nr. 5—6, p. 245 și urm.

[38] Ömer Barkan, *XVI asrin ikinci yarisinda* ..., p. 588, n. 24.

[39] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, D. MMK/1047-10-22.

[40] M. Berza, *op. cit.*, p. 20 ; mica deosebire de 1 363 taleri se datorează faptului că prof. M. Berza, atît de scrupulos în calcularea echivalențelor monetare, de această dată a scăpat din vedere faptul că cele două surse pe care le-a luat de bază (raportul bailului venețian și cel al rezidentului habsburgic la Istanbul) indicau monede diferite, respectiv 70 000 reali (bailul) și 75 000 taleri (rezidentul).

[41] *Ibidem*, p. 21.

[42] N. Iorga, *Studii și documente* ..., IV, București, 1902, p. CXLVIII : motivează „din lipsă de bani" ; credem însă că trebuie avute în vedere și necesitățile de aprovizionare ale expediției otomane asupra cetății Hotin, desfășurată în 1621.

www.dacoromanica.ro

5 600 000 akçele reprezentau 56 000 reali sau 62 222 taleri [43]. Raportînd la aceste cifre cei 70 000 reali sau 76 363 taleri, înregistraţi de contabilitatea otomană în 1637, constatăm o diferenţă de 14 000 reali sau de 14 151 taleri în favoarea cuantumului din 1637. Nu numai că în acest fel apare o relaţie neverosimilă între real şi taler, ci diferenţa dintre cele două repere oferă cu totul alte elemente dacă luăm drept indice de calcul valoarea lor în akçele; cele 2 800 000 akçele rezultate în acest mod ar fi însumat, potrivit aceluiaşi curs neoficial, 23 333 reali sau 25 500 taleri. În consecinţă, apreciem că raportul în monede de argint, fie mici (akçe), fie mari (real, taler) nu ne poate oferi decît valoarea relativă. Rămîne ca cea absolută s-o găsim raportînd cele două sume la cursul aurului pe piaţa liberă. Cum în 1620—1621 media cursului galbenului pe piaţa din Istanbul ajunsese la 160 akçele, iar în 1637 la 250 akçele [44], pentru primul reper avem deci o valoare de 34 400 galbeni, iar pentru cel de-al doilea 33 460 galbeni. Diminuarea cu 940 galbeni a valorii absolute a haraciului Moldovei în 1637 faţă de indicele din 1620 reprezenta o consecinţă firească a procesului de deplasare a raportului dintre aur şi argint în avantajul celui dintîi [45]. Despre acest fenomen financiar, prof. M. Berza observa că „va juca de acum înainte în mod constant în folosul celor care plăteau birul" [46].

Cuantumul de 70 000 reali se pare că a rămas constant pînă la sfîrşitul secolului al XVII-lea, deşi nu sînt excluse şi unele majorări temporare, prin adăugarea unor dări extraordinare [47]. O ştire internă din Moldova menţionează pentru începutul domniei lui Gh. Ştefan că „55 234 ug. s-au dat în banii birului", sumă pe care prof. M. Berza o echivala cu 82 851 taleri [48], ceea ce ar însemna un plus de 6 488 taleri faţă de cuantumul din 1637. Dar, în condica de djizye a Moldovei, care începe înregistrarea cu anul 1092 H(1681) [49], constatăm notat cuantumul de 70 000 reali, identic deci cu cel din 1637 [50]. Urmărind însemnările aceluiaşi document al contabilităţii otomane, observăm păstrarea nemodificată a aceluiaşi cuantum pînă în 1694, cînd haraciul Moldovei a fost redus cu 35 000 taleri [51]. Reve-

[43] Între toamna lui 1620 şi sfîrşitul anului următor media cursului realului pe piaţa din Istanbul a fost de 100 akçele, iar a talerului de 90 akçele (cu rare excepţii, diferenţa dintre cursul realului şi cel al talerului a fost de 10 akçele) (Vezi H. Sahillioğlu, *op. cit.* p. 233).

[44] *Ibidem.*

[45] Pe piaţa liberă, diferenţa dintre real şi galben era în 1620 de 60 akçele, iar în 1637 ajunsese la 125 akçele în favoarea monedei de aur (Vezi *Ibidem*).

[46] M. Berza, *op. cit.*, p. 22 şi n.4 ; deşi admitea acest fenomen ca fiind valabil începînd cu domnia lui Gh. Ştefan, sesiza că el putea fi prezent şi mai înainte.

[47] La 16 decembrie 1656, Gh. Rákóczy II îl sfătuia pe Gh. Ştefan să respingă pretenţiile economice mărite ale Porţii, căci „dacă Domnia Ta dă după pofta vizirului, o iau în obicei, după cum în vremea sultanului Murad a dat Lupul în războiul la Babilon" (A. Veress, *Documente* ..., X, p. 308—310).

[48] M. Berza, *op. cit.*, p. 22 şi n. 3.

[49] Başbakanlık Arşivi-Istanbul, KPT-3535/13.

[50] În *Kanun-name*-ul (Cod legislativ) lui Eyûbî Efendi, care în 1660—1661 a efectuat calculul bugetului Imperiului otoman, se prevedea un venit anual din Ţara Românească şi Moldova în valoare totală de 662 poveri şi 4920 akçele, adică 1655, 5 pungi (Vezi Ismail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Istoria otomană), IV—2, T. T. K., Ankara, 1959, p. 101—102); apreciem că în această sumă au fost incluse şi dările reclamate peste cuantumul haraciului.

[51] Porunca sultanului în acest sens, din 23 mai 1694, a fost înregistrată în acelaşi defter la 2 august 1699 (p. 83 şi o copie anexă). Scăderea celor 35 000 taleri a fost făcută din 65 454 taleri, adică din valoarea plătită în bani lichizi ; cei 10 000 reali care erau achitaţi în natură au rămas neschimbaţi. Motivarea acestei măsuri avea în vedere faptul că din cele 19 *nahiye* (aici în

www.dacoromanica.ro

nirea la valoarea dinainte s-a făcut — potrivit aceluiaşi registru — începînd cu anul 1111 H(1699—1700), cînd s-au adăugat 5 000 taleri [52], pentru ca în următorii doi ani majorîndu-se din nou cu cîte 15 000 taleri [53], în anul financiar 1113 H (1701—1702) cifra a devenit iarăşi de 65 454 taleri, adică exact cea din 1637 [54]. La cursul oficial al aurului din 1689, suma de 76 363 taleri echivala cu 33 939 1/10 galbeni [55].

Prin urmare, sîntem de părere că însemnarea din condica internă a Moldovei privind darea „în banii birului" a 55 234 ug. trebuie să fie legată ori de o diferenţă de evaluare, ori de plătirea, în acelaşi timp, a unui rest anterior sau a unei părţi din dările extraordinare.

Aceeaşi condică — neutilizată pînă în prezent în istoriografia noastră — conţine şi înregistrarea anuală a haraciului Ţării Româneşti între anii 1089 H(1678—1679) şi 1113 H(1701—1702); dar, un alt defter din acelaşi fond [56] continuă însemnările pînă în anul 1161 H(1748). Fără îndoială, aceste condici necesită o analiză şi valorificare specială; pînă atunci însă, avînd în vedere însemnătatea lor deosebită, notăm succint datele generale cuprinse în ele, atît pentru a le raporta la perioada care ne interesează, cît şi pentru a oferi o imagine de ansamblu asupra evoluţiei haraciului Ţării Româneşti pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea [57].

Astfel, pentru anul de debut al condicii (1678—1679) suma înregistrată este de 130 000 reali, care socotiţi în taleri reprezintă cifra 141 818[58]. Acest cuantum a fost înregistrat invariabil, în fiecare an [59], pînă în 1703, cînd constatăm o masivă adăugire de 120 281 taleri, care, împreună cu scăzămîntul său imediat de 30 000 taleri, a fost însă socotită separat de suma obişnuită [60].

Este vorba, desigur, de marea majorare din timpul lui Constantin Brîncoveanu, despre care sursele interne arată că ar fi fost de 240 pungi şi că ar fi avut menirea „să se arădice incai şi să lipsească alte angarii, mîncături, mucarereuri, huzmeturi, bumbaşir cu porunci şi altele" [61]; adică, au fost înglobate într-o sumă fixă toate dările cerute Ţării Româneşti peste cuantumul haraciului, fapt ce explică şi înregistrarea separată a celor

---

sens de „ţinut") cîte avusese Moldova mai înainte, datorită polonilor, cazacilor şi nogailor „în stăpînirea voievozilor Moldovei nu au rămas decît patru nahiyele", iar populaţia acestora era „deosebit de nevolnică"; această „iertare" a haraciului se înfăptuise în urma „plîngerilor" populaţiei Moldovei. Menţionnea din document că, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, Moldova avea 19 ţinuturi este confirmată şi de sursele interne (Vezi V. Lungu, *Ţinuturile Moldovei pînă la 1711 şi admnistrarea lor*, Extras din „Cercetări Istorice", Iaşi, XVII (1943), p. 31).

[52] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, KPT-3535/3, p. 104.

[53] *Ibidem*, p. 105 şi 115

[54] Reamintim că 65 454 taleri reprezentau 60 000 reali, la care trebuie adăugaţi şi cei 10 000 reali (percepuţi în produse) care au continuat să fie achitaţi fără întrerupere.

[55] Vezi Ömer Sitki Baykal, *op. cit.*, p. 60: 1 şerifi altun = 270 akçele, 1 taler = 120 akçele.

[56] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, KPT-3542/12, p. 39—87.

[57] Aceste condici cuprind, pe lîngă socotelile specifice contabilităţii otomane, copiile a numeroase porunci legate de evoluţia haraciului Moldovei şi Ţării Româneşti.

[58] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, KPT-3535/13, p. 4; în defter nu sînt calculaţi decît 136 718 taleri, care reprezentau valoarea banilor licluzi, după scoaterea a 4 675 reali care erau achitaţi în natură.

[59] Un spor de 5 000 taleri a fost operat exclusiv pentru anul financiar 1699—1700 (*Ibidem*, p. 45)

[60] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, KPT-3542/21, p. 14 şi urm.

[61] Vezi M. Berza, *op. cit.*, p. 41—42.

www.dacoromanica.ro

două valori în această condică. Astfel că, defterul continuă înregistrarea sumei vechi a haraciului, notînd o „majorare a voievodului" de 5 000 taleri, însă numai pentru anul financiar 1705—1706 [62]; dar, adăugirea de 5 000 taleri din anul 1713 a persistat pînă în 1730—1731, cînd suma inițială a fost ridicată la 135 000 reali [63]. În anul financiar 1741—1742 suma a fost majorată deodată la 300 000 taleri, peste care, în 1747, s-a înregistrat un nou spor de 5 500 taleri. Cuantumul de 305 500 taleri a rămas valabil și pentru anul 1748, ultimul notat în condică. Considerînd această cifră drept indicele haraciului Țării Românești la jumătatea secolului al XVIII-lea și raportînd-o la cursul monetar oficial de atunci [64], obținem valoarea lui de 113 098 1/3 ducați sau 114 002 1/4 florini sau 890 pungi, superioară deci celei de 615 pungi stabilită numai pe baza surselor europene [65].

Așadar, dacă admitem faptul că odată cu venirea lui Matei Basarab pe tronul Țării Românești haraciul ei a fost mărit de trei ori, ajungînd la 130 000 taleri [66] (de fapt reali), constatăm, pe de o parte, că valoarea lui dinainte a fost de 40 000—45 000 reali, iar pe de alta, că suma de 130 000 reali a rămas constantă pînă la începutul secolului al XVIII-lea [67].

În ceea ce privește haraciul Transilvaniei, linia lui valorică nu a cunoscut o creștere rapidă și accentuată, menținîndu-se constant, pînă la 1658, cu mult sub nivelul atins de cea a Țării Românești sau a Moldovei. Semnificația politică a haraciului Transilvaniei nu a fost niciodată viciată, căci, în concepția Porții, stabilirea și păstrarea controlului otoman în Transilvania a reprezentat o componentă esențială a politicii sale europene, care, începînd cu domnia lui Süleyman Magnificul și pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, a fost îndreptată împotriva Imperiului habsburgic.

Cuantumul de 10 000 florini, stabilit inițial drept haraci pentru Transilvania, a rămas valabil pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cînd a fost majorat la 15 000 florini [68]. Transilvania a insistat însă pentru revenirea la suma inițială [69]. Dată fiind întărirea pozițiilor ei în timpul domniei lui Bethlen Gabor, Poarta a fost nevoită să acorde această reducere, fapt confirmat atît de o scrisoare a sultanului, din 1626, către principe [70],

---

[62] Başbakanlık Arşivi-Istanbul, KPT-3542/21, p. 18.

[63] *Ibidem*, p. 26 și urm.; în 1714, în calculele paralele se constată readăugarea celor 30 000 taleri scăzuți anterior din suma globală a dărilor în afara haraciului.

[64] În 1731, talerul era stabilit oficial la valoarea de 144 akçele, ducatul venețian la 385 akçele și florinul la 380 akçele (Vezi Bekir Sıtkı Baykal, *op. cit.*, p. 65).

[65] M. Berza, *op. cit.*, p. 43; trebuie avută însă în vedere diferența dintre cursul oficial și cel neoficial.

[66] *Ibidem*, p. 38.

[67] Știrea privind majorarea „de trei ori" a haraciului Țării Românești de către Matei Basarab se găsește în memoriul original al acestui domn și în cel al boierilor săi, adresate Porții în 1639 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Istanbul, E-5645 și E-5073; au fost publicate de Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie — Cluj", XV (1972), p. 64 68). În aceste documente se arată însă, în mod surprinzător, că haraciul Țării Românești era „trimis și predat an de an vistieriei imperiale din interior *(iç hazine)*", cînd se știe prea bine că haraciul, ca și djizyeaua, era vărsat „vistieriei externe" *(diş hazine)*; dacă nu este cazul unei inexactități de formulare, nu este vorba oare aici de adăugarea la cuantumul haraciului a sumei unor dări de altă natură?!

[68] *Naima Tarihi*, ed. cit., p. 1647.

[69] Vezi Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 240.

[70] Ahmed Feridun, *Münşa'at* ..., II, p. 373—374.

www.dacoromanica.ro

cît şi de înregistrările contabilităţii otomane între 1630 şi 1638 [71]. Dar, pentru a-şi afirma autoritatea asupra lui Gh. Rákóczy I, Poarta a încercat să impună vechea valoare de 15 000 florini a haraciului Transilvaniei [72]. Se pare că principele a acceptat să plătească acest cuantum începînd cu anul 1639 [73], avînd desigur în vedere planurile sale de intervenţie în războiul de 30 de ani, eventual în cooperare şi cu forţele otomane. Informaţia lui Naima [74] privind revenirea la valoarea iniţială de 10 000 florini, în 1644—1645, credem că se referă la o cerere a principelui în acest sens, căci în iunie 1649 sultanul confirma primirea a 30 000 florini în contul haraciului Transilvaniei pe doi ani [75]. Prima şi, totodată, ultima majorare masivă a haraciului Transilvaniei s-a înfăptuit odată cu instalarea lui Acaţiu Barcsai, în 1658, cînd a fost stabilit la 40 000 galbeni sau 80 000 taleri [76]; această sumă era achitată şi în 1682 [77].

Această urcare deosebită a curbei haraciului Transilvaniei a fost de natură exclusiv politică. Ea a reprezentat o consecinţă a deteriorării rolului antihabsburgic al Transilvaniei, în urma acţiunii lui Gh. Rákóczy II împotriva Poloniei şi a orientării deschis antiotomane a luptei coalizate a celor trei ţări române, sub conducerea Transilvaniei. Potrivit aprecierii lui Evliya Celebi, acţiunea Porţii din 1658 a semnificat „înglobarea Transilvaniei, ca un *eyalet*, în teritoriile otomane" [78], adică aducerea ei în statutul politic al celorlalte ţări române.

Nu este lipsit de interes să menţionăm că din chitanţele contabilităţii otomane cunoaştem şi faptul că în 1634 oraşul-republică Dubrovnik a plătit Porţii un haraci de 12 500 galbeni [79], iar în 1672 de 25 000 galbeni [80]. Deci o dublare, în aceeaşi perioadă în care valorile tributurilor ţărilor române au rămas, în genere, stabile. După părerea noastră, explicaţia acestei deosebiri vădite rezidă în faptul că, în secolul al XVII-lea, evoluţia haraciului ţărilor române a fost subordonată intereselor politice ale Porţii în legătură cu ele, pe cînd importantul centru comercial Dubrovnik a continuat să deţină pentru Poartă în primul rînd o valoare economică.

Într-adevăr, caracterul oficial şi redobîndirea semnificaţiei politice a haraciului ţărilor române în secolul al XVII-lea au constituit factorii de bază care au frînat ascensiunea liniei sale valorice în acea perioadă, conferindu-i, în ansamblu, trăsătura stabilităţii. Aşa cum am arătat, cauza principală a unei asemenea situaţii a reprezentat-o conjugarea rezistenţei româneşti cu fenomenul crizei generale otomane.

---

[71] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, Ibn-ül Emin, Hariciye 164 şi 186; Bab-i Def., D. BRZ 1040-7-30.

[72] N. Iorga, *Studii şi documente* ..., IV, p. CLXXXIX.

[73] *Naima Tarihi*, ed. cit., p. 1504.

[74] *Ibidem*, p. 1647.

[75] Arhivele Statului Bucureşti, Foto doc. XXI/164.

[76] *Naima Tarihi*, ed. cit., p. 2841; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, ed. G. Duzinchevici şi E. Reus-Mîrza, Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 271; iar Mehmed Khalifa (*Tarih-i Gilmani*, ed. A. Refik, în Türk Tarih Encümeni Mecmuasi, nr. 4 (81), 1924, p. 54) menţionează 43 000 galbeni pentru haraci şi 1 000 pungi drept despăgubiri.

[77] Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi-Istambul, D-29, f. 17 b : 160 pungi taleri.

[78] *Evliya Celebi Seyahatnamesi*, I. ed. Zuhuri Danişman, Istanbul, 1970, p. 187.

[79] Başbakanlik Arşivi-Istanbul, Bab-i Def., D. BRZ/1044-3-25.

[80] *Ibidem*, D. BRZ/1083-5-3.

www.dacoromanica.ro

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LE TRIBUT PAYÉ PAR LES PAYS ROUMAINS AU XVIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Analysant, dans le contexte de la situation engendrée par l'évolution de la crise économique et politique de l'Empire ottoman, des informations inédites recueillies aux archives turques, l'étude offre des indices importants quant à l'évolution du montant du tribut payé par les pays roumains au XVIIe siècle.

Après une baisse prononcée au cours des deux premières décennies du XVIIe siècle — par suite de l'accentuation de la crise ottomane et de la lutte de libération des pays roumains dirigée par Michel le Brave (1593—1601) — le taux du tribut payé par la Moldavie et la Valachie commença à nouveau de s'accroître, sans cependant atteindre celui enregistré dans la seconde moitié du XVIe siècle. En général, le tribut payé par les pays roumains au XVIIe siècle s'est caractérisé par la stabilité de son montant.

L'auteur constate que le quantum de 70.000 réales enregistré pour le tribut payé par la Moldavie en 1637 est demeuré constant jusqu'en 1694, lorsqu'il fut réduit de 35.000 thalers, pour que durant l'année financière 1701—1702 il soit porté au quantum antérieur de 70.000 réales. Pour ce qui est du tribut de la Valachie, lequel montait à 130.000 réales, il n'enregistra pas de modifications dans l'intervalle compris entre 1632 et le début du XVIIIe siècle. Quant à la Transylvanie, le taux du tribut oscilla de 10.000 à 15.000 florins, jusqu'en 1658, lorsque les modifications intervenues dans son régime politique international apportèrent le premier et le dernier accroissement massif de son tribut, qui fut porté à 40.000 florins, somme payée également en 1682.

Vu que la Porte Ottomane ne réclama de la part des pays roumains, ni même au XVIIe siècle, le paiement du tribut en monnaies d'or, le phénomène inflationniste de cette période contribua même à une diminuation de la valeur absolue (en or, au cours du marché libre d'Istanbul) du tribut des pays roumains payé en monnaies d'argent. Ainsi par rapport à l'indice connu en 1620 (56.000 réales), la valeur absolue du tribut de la Moldavie fut diminuée en 1637 (70.000 réales) de 940 ducats.

Le caractère officiel et le recouvrement de la signification politique du tribut des pays roumains au XVIIe siècle ont constitué les principaux facteurs qui ont freiné l'ascension de sa ligne valorique durant cette période. La principale cause d'une telle situation a été représentée par l'imbrication de la résistance roumaine et du phénomène de la crise générale ottomane.

www.dacoromanica.ro

CONSIDERAȚII ISTORICE PE MARGINEA TOPONIMIEI VECHI MARAMUREȘENE*

DE

RADU POPA

Cercetările asupra toponimiei vechi maramureșene și utilizarea acesteia ca izvor al istoriei Țării Maramureșului beneficiază, în comparație cu alte provincii istorico-geografice ale țării, de condiții deosebit de favorabile. Pe de o parte, într-o regiune cu un habitat aproape omogen românesc, precizat ca atare de către izvoarele scrise din secolele XIV—XV, documentele anterioare anului 1500 consemnează cîteva sute de nume topice. Trebuie subliniat că aceste informații toponimice se repartizează în egală măsură între secolele XIV și XV, în timp ce pentru alte „țări" românești, intra— sau extracarpatice, materialul documentar este sensibil mai recent, informațiile din secolele XIII — XIV fiind cu totul excepționale.

Pe de altă parte, toponimia maramureșană a fost consemnată de documente în mai multe limbi sau forme. Alături de toponime românești propriu-zise și de toponime românești maghiarizate sau latinizate, întîlnim în izvoarele scrise toponime în limbile maghiară, latină și slavonă. Același nume topic a fost consemnat în forme și uneori chiar în limbi diferite. Este de la sine înțeles că din compararea acestor informații, raportate la toponimia actuală, ca și din analiza toponimiei vechi maramureșene în contextul de istorie politică și mai ales socială a secolelor XIV—XV, context acum destul de bine cunoscut [1], se pot desprinde unele concluzii importante.

Vom încerca să prelucrăm în acest sens informațiile toponimice din secolele XIV—XV de care dispunem, urmărind problema din unghiul istoricului și limitîndu-ne aici la numele de sate. Ne interesează în primul rînd să stabilim măsura în care informațiile de acest gen pot fi folosite ca izvor al reconstituirii istoriei Maramureșului [2]. Nu ne putem asuma sarcini de lingvist și din această cauză, toponimele controversate ca origine sau neclare ca sens, vor fi doar menționate ca atare. Dar avem convingerea că cercetarea și înțelegerea toponimiei maramureșene, vechi sau actuale, și utilizarea ei ca izvor istoric nu sînt posibile fără efortul conjugat al mai

* Studiul a fost încheiat și predat redacției în sept. 1974.

[1] R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

[2] *Ibidem*, p. 19—24, unde am precizat limitele și particularitățile utilizării informațiilor toponimice. În registrul așezărilor (p. 65 și urm.) nu am încercat explicarea toponimiei sătești decît în mod excepțional. Din acest punct de vedere, prezentul studiu este o completare a volumului și o încercare de generalizare a constatărilor particulare.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1447—1464, 1977

www.dacoromanica.ro

multor discipline, al istoriei şi lingvisticii în primul rînd, dar şi al geografiei, etnografiei şi al altor ramuri.

*

Cel mai important grup de nume de aşezări din Maramureş [3] este cel al toponimelor săteşti derivate din nume apelative. O parte a acestor toponime au o vechime ce coboară dincolo de veacul al XIV-lea sau datează cel mai tîrziu, *ca nume de aşezare*, din acest veac [4]. Între cele aproape 60 de aşezări ce se încadrează în acest prim subgrup se află sate ca : Apşa (— de Jos, — de Mijloc, — de Sus) [5], Biserica Albă, Borşa, Breb, Cîmpulung, Copăceşti (Copăciş ? [6]), Criva, Cuhea, Hust, Ialova, Ieud, Iza, Mestecăniş, Nereşniţa, Rona (— de Jos, — de Sus), Săcel, Sălişte [7], Săpînţa, Sarasău, Şieu, Slatina [8], Strîmtura, Şugatag, Talabor, Taras, Tîrnova, Uglea, Vad, Valea Porcului, Virişmort, Vişeu [9]. La ele se adaugă subgrupul aşezărilor în mod cert nou întemeiate în secolelele XIV sau XV, cuprinzînd peste 20 de nume de sate printre care Cornești, Crăcești, Glod, Iapa, Peri, Poieni [10], Remeţi, Sighet, Slătioara, Văleni, Vişeu [11].

După cum se vede, o mică parte a acestor toponime se explică prin numele rîului lîngă care se află satul [12]. Cele mai multe descriu forma şi aspectul locului, evocă natura terenului sau o anumită calitate a cadrului natural. Nu luăm aici în discuţie o asemenea subîmpărţire a numelor de

---

[3] Urmărim subiectul în limitele geografico-istorice ale Maramureşului din secolul XIV.

[4] Pentru criteriul stabilirii vechimii satelor, cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 60 62 şi passim.

[5] Pentru satele româneşti aflate la nord de Tisa, consemnăm numele lor românesc, care nu corespunde actualului nume administrativ (Apşa de Jos — Dubrova, Apşa de Mijloc — Sredni Vodianoje etc.). Mai dificilă este reconstituirea numelui vechi al satelor care şi-au schimbat caracterul etnic după secolul XIV. Pentru satele atestate ca româneşti în sec. XIV—XV, am reconstituit numelor lor românesc prin informatori sau prin numele unor familii originare din satele respective, stabilite ulterior într-un sat românesc (Bedeuan, Uglea, Buştea etc.). Facem abstracţie aici şi de recentele schimbări administrative ale numelor de sate situate la sud de Tisa, de felul Cuhea-Bogdan Vodă, Crăceşti-Mara, Virişmort-Tisa, Valea Porcului-Valea Stejarului etc.

[6] Satul a dispărut, locul pe care se afla poartă azi numele de Copăciş, în hotarul Brebului. Numele vechi trebuie să fie fost totuşi Copăceşti (cf. Deseşti, Hărniceşti, Crăceşti, Cornești etc.) deoarece sufixul *-eşti*, aşa cum vom arăta mai jos, nu caracterizează în Maramureş numai derivările din antroponime.

[7] Două sate cu numele Sălişte atestate în secolul XIV, ca fiind în colţul de sud-est al Maramureşului, unul dintre ele probabil identic cu Săcel ; cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 98 cu nota 359.

[8] Două sate atestate cu acest nume în secolul XIV, primul lîngă Giuleşti, identic cu actualul Ocna Şugatag, al doilea pe malul de nord al Tisei, azi Solotvino.

[9] Două sate cu acest nume existau în secolul XIV înspre izvoarele văii Vişeului, fără a se putea preciza cu care din actualele trei Vişeuri erau identice (cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 112 nota 485).

[10] Poienile de sub Munte (— Ruscovei, pentru localnici) şi Poienile Şieului.

[11] Al treilea sat cu acest nume ; vezi nota 9.

[12] Iza, Talabor, Taras, Vişeu, nume de sate corespunzînd numelui unui rîu mare, pe care se mai află şi alte aşezări în afară de aceea omonimă. Derivarea inversă, a numelui rîului de la numele satului, explicat, acesta din urmă, printr-un antroponim, este inacceptabilă (vezi mai jos nota 21 cu discuţia pentru Iza şi Vişeu). Şi în cazul unor sate aflate pe rîuri mici, de-a lungul cărora se află doar 1 2 aşezări, derivarea toponimului sătesc din numele rîului este mai mult decît probabilă : Breb pe rîul Breboaia, Slătioara pe rîul Slătioara (rîu atestat cu acest nume la 1353 cînd satul încă nu exista — cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 104), Valea Porcului pe rîul Valea Porcului sau Văleni pe rîul Vale. Mai greu ni se pare a decide asupra priorităţii numelui aşezării sau a numelui rîului în cazuri ca Rona pe rîul Ronişoara, Săpînţa pe rîul Săpînţa.

www.dacoromanica.ro

așezări, ci una care ține seama de derivarea originară, din vocabularul unei anumite limbi, a toponimelor sătești.

Cam 20% dintre aceste nume de sate derivă dintr-un nume apelativ latin. Printre ele, Apșa, Biserica Albă, Cîmpulung, Mestecăniș, Săcel, Strîmtura, Vad, Valea Porcului, Cornești, Peri sau Văleni. Mai mult de 40% din toponimele aici discutate, derivă dintr-un nume apelativ slav. Numim dintre ele Breb, Criva, Cuhea, Hust, Ialova, Nereșnița, Rona, Săliște, Slatina, Tirnova, Uglea, Vișeu sau Poieni. Cîteva nume de sate derivă dintr-un nume apelativ maghiar sau, cel puțin, o asemenea derivare nu le-a fost, după cîte știm, contestată: Ieud, Șieu, Șugatag, Virișmort, Sarasău, Sighet [13]. În sfîrșit, alte toponime sătești au o origine nesigură sau, dacă acceptăm opinia unor specialiști, sînt de origine celtică, traco-dacă sau traco-slavă. Amintim dintre acestea Borșa, Copăcești (comp. alb. Kopač) [14], Iza, Talabor, Taras.

Împărțirea pe care am făcut-o pînă aici nu întrunește consensul lingviștilor. Deosebirile de păreri privesc atît derivarea toponimelor sătești despre care a fost vorba din vocabularul unei alte limbi, cît și derivarea lor dintr-un antroponim. Astfel, pentru Vișeu, alături de o origine slavă [15], s-a propus una celtică [16], pentru Apșa s-a propus derivarea din apelativul maghiar *apa-tată* [17] sau din antroponimul tot maghiar Absa-Absolon [18], pentru Borșa derivarea din antroponimul cuman Borz [19], maghiar Bors [20] sau slav Borislav [21], pentru Iza și Vișeu derivarea din antroponimele slave

---

[13] Pentru Sighet s-a propus și derivarea dintr-un slavon *sihod-sihot*, iar acum recent dintr-un *sighel-seghel* „moștenit de limba română fie din latina populară, fie din limba traco-dacică" (L. Petrovan, *Explicarea numelui topic Sighetul Marmației*, comunicare la simpozionul de toponimie, București, 6—7 iunie 1972). Avem multe rezerve asupra acestor propuneri, datorită și faptului că am putut constata arheologic prezența urmelor de viață anterioare momentului întemeierii Sighetului de către coloniștii maghiari și sași, pe la 1300, nu în „insula" formată de confluența Ronișoarei cu Iza și a Izei cu Tisa, ci pe terasa de pe malul stîng al Ronișoarei, la cca 3 — 4 km de centrul istoric al Sighetului. Avem deci motive să credem că topografic, Sighetul nu a moștenit o așezare mai veche de 1300, chiar dacă a luat din hotarul unor așezări anterioare sau a determinat deplasarea acestora.

[14] *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, p. 185.

[15] N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. III, București, 1937, p. 242; I. Kniezsa, *Kelet-magyarország helynevei*, în *Magyarok és Románok*, I, Budapesta, 1943, p. 235.

[16] Mády Zoltán, *Három őeurópai folyonévről*, în *Antik tanulmányok*, IX, 1—2, Budapesta, 1962, p. 76—78, incluzînd în același grup și numele rîurilor Iza și Mara. Asupra vechimii acestor hidronime, din care au derivat și numele satelor Vișeu și Iza, sîntem cu totul de acord, mai puțin asupra originii celtice. În Maramureșul istoric nu s-a produs încă nici o descoperire celtică, fapt subliniat și de autor (p. 78). Se înmulțesc în schimb, în această regiune, descoperirile dacice.

[17] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 385.

[18] N. Drăganu, *Românii din veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 390. Pentru cele trei sate Apșa și pentru satul Apșița (ultimul mai nou, întemeiat după secolul XV) aflate toate pe rîul Apșița, ni se pare logică derivarea numelui lor din acela al rîului, al cărui sens nu poate fi decît *apă mică*.

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 241.

[20] I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 235.

[21] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 390. În ce ne privește, am atras atenția asupra existenței în Maramureș a unor nume ca Talabor (hidronim) și Talaborșova („in loco Thalaborsowa vocato" la 1411) de care nu credem că poate fi despărțit numele satului Borșa (R. Popa, *op. cit.*, p. 24).

www.dacoromanica.ro

Izjaslav şi Vişa [22], numele satului Crăceşti a fost explicat prin antroponimul Crăcea [23], iar al Petrovei prin Petre [24].

Asupra derivărilor din antroponime vom reveni mai jos. Cît priveşte apartenenţa la una sau alta dintre limbi, discuţia trebuie purtată de către lingvişti. S-a atras de altfel atenţia, pe bună dreptate, asupra faptului că marea majoritate a toponimelor „slave" sînt în realitate româneşti [25], apelativele respective existînd în vocabularul limbii române. Acesta este cazul pentru toponime sătеşti ca Breb, Cuhea, Sălişte, Slatina, Poieni sau Crăceşti. A judeca altfel este echivalent cu a considera numele satului Remeţi ca derivînd nemijlocit din latinul *eremitus* şi ca fiind un toponim românesc, cînd în realitate este vorba de un toponim maghiar [26].

Pentru existenţa în fondul slav al limbii române, înainte de veacul al XIV-lea sau poate în epoca de sfîrşit a procesului de formare a limbii române, a unor apelative din care să derive nume de sate ca Ialova, Nereşniţa [27],

---

[22] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 390. Simpla constatare că în Maramureş au existat două rîuri Iza, cel cunoscut astăzi fiind atestat ca Fejer Iza — Iza Albă iar Valea Neagovei (azi Rika) fiind numită în 1390 Fekete Iza — Iza Neagră (R. Popa, *op. cit.*, p. 24), contrazice o asemenea interpretare. Satul Iza despre care este vorba aici, se află pe rîul Rika, luîndu-şi numele după vechiul hidronim. Este foarte probabil ca şi pe Iza (Albă) să fi existat un sat cu acest nume, care a dispărut înainte de secolul XIV sau şi-a schimbat numele.

[23] E. Petrovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, în *Transilvania*, an 74, 2, p. 122. Satul s-a întemeiat la „cracul" rîului Mara către sfîrşitul secolului XIV, cînd toate satele de pe valea Marei erau stăpînite de cnezii din Giuleşti. În această familie nu a existat nici un Crăcea, antroponim de altfel necunoscut în Maramureş în secolele XIV—XV (R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 12 şi passim.) Nici în acest caz, teoria eroului eponim, cneaz întemeietor de sat, nu se verifică.

[24] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 392: I. Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 479. Existenţa în Maramureş a mai multor oronime de Petros-Petrosul (unul atestat documentar la 1402 în forma românească: „alpine... Petrooz", cf. I. Mihályi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 124) face probabilă şi o altă derivare decît din antroponimul Petre. Sufixul -ova nu caracterizează o asemenea derivare (cf. Tîrnova, Ialova) şi mai mult, îl întîlnim în Maramureş adăugat unor apelative latine: Valea Cerbova de lîngă Bîrsana, numită şi astăzi astfel de către localnici şi atestată documentar ca „Cserbovapataka" în 1414 (*ibidem*, p. 197).

[25] E. Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, 1970, p. 294 şi urm., autorul atrăgînd pe bună dreptate atenţia asupra folosirii ca toponime, sub forme morfologice româneşti,a unor substantive şi adjective de origine slavă dar aparţinînd limbii române. Cf. şi I. Iordan, *op. cit.*, p. 6 şi urm.

[26] Satul s-a format cu iobagi ruteni către mijlocul secolului XV în jurul mănăstirii catolice întemeiate pe la 1420 lîngă Săpînţa (cf. R. Popa, *Despre începuturile mănăstirii Remeţi-Maramureş*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, an. XXXIX, 1970, 2, p. 67—68). Toponimul Remeţi poate fi considerat ca românesc doar în măsura în care vecinii români au numit astfel satul chiar de la întemeierea sa. Documentar, satul apare în 1465 ca „possessio Remethe", I. Mihály, *op. cit.*, p. 467. La 1426—1430, era vorba doar de „pămîntul moşiei mănăstirii", *ibidem*, p. 269.

[27] Cu sensul de *Mestecăniş*, corespunzînd lui Năruja şi Nerejul din Vrancea (I. Iordan, *op. cit.*, p. 80), Un sat rutean întemeiat în Maramureş pe la 1400 se numeşte Berezna (1415) — Berezovo (azi), cu acelaşi sens (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 67). Este greu de spus dacă actualele locuri *mestecăniş*, din hotarul unor sate româneşti din Maramureş, erau numite în secolul XIV (cînd avem siguranţa că satele erau româneşti, ca în cazul Giuleştilor şi Dragomireştilor) astfel de către localnici, sau dacă erau *nereşniţe*. Documentele dau pentru aceste locuri doar numele tradus de Nyres-Nireş, în timp ce pentru satul Nereşniţa dau tot din secolul XIV forma „Nerezlinche"; dar traducerea de toponime în cancelarie prezintă destule excepţii.

www.dacoromanica.ro

Rona, Tîrnova [28] sau Uglea și care între timp au dispărut [29], nu ne putem pronunța. Știm în schimb că în Maramureș s-au produs cel puțin două valuri de colonizare slavă. Primul dintre ele se datează prin secolele VI—VII [30], fiind vorba de slavi care au participat, aici sau în altă parte, la etapa finală a etnogenezei românești. Al doilea val cunoscut se datează cel mai devreme la sfîrșitul secolului XIV, atunci cînd aproape toate satele amintite existau ca așezări, aveau respectivul nume „slav" și erau desemnate de documente ca fiind românești [31].

*

Urmărim în cele ce urmează raportul dintre aceste nume de sate și atestările documentare din secolele XIV—XV. După cum se știe, numeroase toponime sătești, la prima lor apariție documentară și chiar la cele următoare, nu sînt consemnate cu numele lor actual — și avem toate motivele să credem că nici cu acela pe care îl foloseau localnicii în secolul XIV — ci cu traducerea acestui nume în limba maghiară sau cu o formă maghiarizată sau latinizată a numelui lor.

Din categoria toponimelor sătești traduse, în sensul propriu al cuvîntului, fac parte nume de așezări ca : [32]

Biserica Albă — Feyreghaz (1373), Feyereghaz (1418, 1431)

Breb — Hatpatokfalva (1360 1365), Hodpathaky (1364/1431) Hatpataky (1368) ; s-a tradus în realitate numele Breboaici, valea pe care se află satul.

Cîmpulung — Hosszumezö (1329/1784), Longo Prato (1334), Huzyumezeu (1373), Longopratho (1383), Hozyumezeu (1389), Δλτγοπολι (1404) [33].

Lalova — Ilhoba (1389), Ilhoch (1404), Ilhocz (1406/1765), Ialholth (1409) ; deoarece numele germano-maghiar al satului, explicat și de vecinătatea cu oaspeții sași de la Tecea, este Irholc (cu același sens de arin-arinis) [34] avem dificul-

[28] Dacă toponimul are sensul strict de *spin-spinoasa-valea spinului* (I. Iordan, *op. cit.*, p. 101—102), atunci el nu a putut să fie dat în veacul XIV de românii maramureșeni, deoarece actuala Valea Spinului de lîngă Leordina, pe care se afla un sat, este numită documentar la 1418 ca „possessio Zpin" (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 80).

[29] Vezi în acest sens observațiile lui E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, p 176.

[30] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 44 și 55. Cercetări arheologice recente, încă inedite, par a fi surprins urmele materiale lăsate de acest prim val.

[31] *Ibidem*, p. 53 și urm., cu excepțiile și rezervele formulate. Ni se pare semnificativ că unul dintre cele mai vechi sate rutene din Maramureș, datorat acestui al doilea val de colonizare slavă, existent la mijlocul secolului XIV, are un nume determinativ etnic : Ruscova.

[32] Justificările documentare se găsesc în lucrarea noastră *Țara Maramureșului*, sub satele respective. Facem aici în plus deosebirea dintre informațiile transmise prin documente originale și cele care ne-au parvenit din transcrieri ulterioare, deoarece în multe cazuri am constatat deosebiri (în sensul traducerii sau modificării în copia sau transcrierea tîrzie, a toponimului respectiv). Atestările documentare ale satelor se pot găsi și la Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I—II, București, 1967—1968, dar autorul a preluat în totalitate datele lui V. Bélay, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétöl a XVIII század elejéig*, Budapesta, 1943, care conțin destule erori atît în identificarea satelor cît și în consemnarea numelui lor.

[33] Prima atestare, în limba latină, traduce toponimul sătesc maghiar, existent încă de la sfîrșitul secolului XIII cînd satul s-a întemeiat prin oaspeți regali sași și maghiari (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 48 și 74). Acesta din urmă a tradus la rîndul său un toponim mai vechi desemnînd un teritoriu mai mare, deoarece Dlăgopole din 1404 nu se referă la satul Cîmpulung ci la pămînturi învecinate cu acesta. Pentru folosirea în secolul XIV de către localnici a formei românești — Cîmpulung, sau a celei slave — Dlăgopole, vezi mai jos, p. 1455 cu nota 55.

[34] Sensul de *pămînt sterp* — propus pentru toponime din acest grup (I. Iordan, *op. cit.*, p. 114 și 515), nu se verifică în acest caz.

www.dacoromanica.ro

tăți în a deosebi cazurile în care forma documentară coruptă redă pe aceea slavă (sau româno-slavă) sau pe aceea germană.

Mestecăniș — Nyres (1349, 1360, 1368 etc.) pentru satul care se afla lîngă Giulești, pe Valea Mestecăniș, și Nyres (1373/1384) pentru numele vechi al Dragomirestiului [35].

Strîmtura — Zwrdog (1411) [36].

Tîrnova — Tornova (1389), Tornowa alio nomine Kwkenyesd (1404), Kukenyes (1411).

Vad — Rew (1397) [37].

Valea Porcului — Dyznopataka (1387, 1390), Dyznospataka (1411), Dyznopatak (1414/ sec. XIX), primele două forme referindu-se la rîul pe care se află satul.

Iapa — Kabalapathaka (1406) pentru rîu, Kabalapatak (1424) pentru sat, Lopathaka (1459/1559).

Maghiarizarea sau latinizarea toponimelor sătești în documente s-a produs în special prin adăugirea sufixului — *falva* sau prin traducerea adjectivului în cazul numelor compuse, dar și prin coruperea toponimului pînă la o formă care face dificilă descifrarea sensului apelativului respectiv sau lasă impresia că el ar proveni din limba maghiară. Astfel:

Apșa (de Jos, de Mijloc, de Sus) — Also Vapsa (1387 sec. XVIII), Apcha inferior (1401), media Apcha (1406), Felsewabsa (1387 sec. XV), Alsoapsa (1390).

Copăcești — Kopacsfalva (1360 1365), Kopachfalwa (1364 1431), Kopach (1389/1435), Copac (1421).

Criva — Krivahaza (1374), Criva (1378), Kriva (1389), Кривичнк (1404) [38].

Cuhea — Kohnya (1353, 1360). Kuhnya (1365 1384), Konyha (1447/1453).

Rona (de Jos, de Sus) — Also Rowna (1390), Alsorona (1402), Felseurouna (1360), Felserowna (1390).

Săliște — Keethzeleste (1365/1384) [39], Scelistha (1407).

Taras — Tharaz (1373/1384), Tarazkus (1378), Терсн și Тарасн (1404), Taraczkoz (1438) [40].

Crăcești — Karachfalva (1415/1785), Charachfalva (1475).

Pe marginea acestor atestări documentare și a altora asemănătoare, s-a dus o îndelungată discuție privind etnicul creatorilor de toponimie. Ea face parte din problema mai largă a folosirii toponimiei consemnate de izvoarele scrise sau a celei actuale, pentru reconstituirea realităților etnice din trecutul unei regiuni date. O parte a istoricilor și lingviștilor a susținut traducerea în cancelarii, în limba administrației sau a cancelariei, a toponimelor reale folosite de locuitorii satelor. Alții au opinat pentru consemnarea în documente a toponimelor vii, folosite pe teren și deci pentru vechimea mai mare a acestora în cazul în care există corespondente utilizate azi de localnici.

Contribuțiile aduse în această problemă, mai ales în urmă cu trei-patru decenii, de istoriografia și lingvistica românească [41], ne scutesc de

---

[35] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 82. Și la Dragomirești, puțin mai sus de satul actual, se află un loc numit Mestecăniș.

[36] Pentru cealaltă Strîmtură — Zurduky, care și-a schimbat numele în Bîrsana, vezi mai jos p. 1455 cu nota 57.

[37] Pentru atestarea încă din 1383 a satului ca Farkasrev, vezi mai jos p. 1459 cu notele 83—86.

[38] Cu sensul de *strîmba* (I. Iordan, *op. cit.*, p. 130). Corespondentul românesc este atestat documentar în Maramureș la 1390; rîul „Stromba" (I. Mihály, *Diplome*, p. 100).

[39] Două Săliști; cf. mai sus, nota 7.

[40] Taraszköz, în limba maghiară *lîngă Taras*. Satul se numește azi Tereszwa.

[41] Vezi mai ales E. Petrovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală*, în *Transilvania*, an 72, 2, Sibiu, 1943, p. 113 și urm.: I. Moga, *Les roumains de la Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944, p. 55 și urm., concluziile la p. 71.

www.dacoromanica.ro

obligaţia justificării poziţiei noastre, aceea după care toponimia vie, folosită de localnici, a fost de multe ori tradusă de către documentele de cancelarie din secolele XIV—XV. Pentru cazul special al satelor maramureşene există chiar argumente în plus, încă nefolosite de literatura românească de specialitate, care dovedesc că numele sub care apare satul la prima lui atestare documentară este adeseori o creaţie artificială.

Toponimele maghiare consemnate documentar în secolele XIV—XV au putut să fie considerate ca fiind anterioare secolului al XIV-lea, preluate şi traduse de către românii care ar fi venit pe Tisa superioară după anul 1300 [42], datorită faptului că nu posedăm în mod practic nici o ştire directă referitoare la Maramureş înainte de această dată. Dar sate româneşti întemeiate în cursul veacului al XIV-lea sau în veacul al XV-lea, desemnate ca româneşti de către documente sau aflîndu-se într-o microzonă pe atunci omogen românească, unde deci nu exista posibilitatea preluării şi traducerii unui toponim străin, sate care au pînă azi nume românesc, apar cu numele tradus chiar de la prima atestare documentară :

Corneşti — Felsewfeyerfalwa (1442) [43], Somos (1465), Somosfalva (1470/1781)
Glod — Mochyar (1418)
Peri — Kurtvelyes, pentru riu (1389), Kertveles (1438), Kpшиeo (1404) [44].
Văleni — Patak (1405), Mykolapatak (1450) [45].

De altfel, o discuţie serioasă nu o merită decît traducerile propriu zise de toponimie sătească întîlnite în documente, nu şi consemnările de forme maghiarizate care au fost considerate şi ele, pe nedrept, ca traduceri [46]. Pe de altă parte, nu toate toponimele maghiare cu care apar în documente satele româneşti pot fi considerate, la data consemnării în scris, ca fiind artificiale şi create exclusiv în cancelarie. În funcţie de vecinătatea unui sat românesc cu una dintre cele 5—6 aşezări de oaspeţi regali întemeiate în Maramureş la sfirşitul secolului XIII sau în secolul XIV, toponimul maghiar putea să fie încă de atunci o formă vie, folosită de vecini. Avem în vedere, printre altele, numele satului Vad-Rév, folosit desigur de vecinii sigheteni în forma sa maghiară încă înainte de 1383, data primei atestări a aşezării. Asemenea cazuri sînt de natură să sublinieze, odată în plus, cît de limitate sînt posibilităţile reconstituirii tabloului etnic al unei regiuni pe baza atestărilor documentare de toponimie.

---

[42] V. Bélay, *op. cit.*, p. 11—12 şi passim.

[43] I. Mihály, *Diplome*, p. 321. Numele semnifică „Fereştii de Sus" satul întemeindu-se pe Valea Cosăului, în amonte de Fereşti. Consemnarea următoare traduce numele românesc (som = corn), nume care exista desigur şi în 1442.

[44] Valea Perilor, hotar al satului românesc mai vechi Apşa de Jos, era fără îndoială un toponim folosit de localnici înainte de apariţia satului Peri. Acesta din urmă, întemeiat în anii 1390—1400 prin iobagi ruteni, a fost numit de locuitorii săi, probabil chiar de la început, cu numele actual de Hruşovo. Ceea ce nu înseamnă că toponimul Peri, deşi neconsemnat documentar, nu ar fi fost la fel de viu în epoca respectivă.

[45] Asupra acestei forme — Valea lui Nicolaie — vom reveni mai jos.

[46] E. Petrovici, în *Dacoromania*, X, 2, 1943, p. 541, unde consideră toponime ca Barbfalwa drept traduceri; idem *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, Bucureşti, 1964, p. 31.

www.dacoromanica.ro

Un mic grup de toponime săteşti din Maramureş se află într-o situaţie aparte şi reclamă o explicaţie care, după cîte ştim, nu a fost găsită încă în chip satisfăcător. Este vorba despre sate atestate ca româneşti în secolul XIV şi care apar în documente cu un nume ce derivă din vocabularul limbii maghiare, nume folosit pînă azi de către localnici, fără să ştim despre existenţa vreunui alt nume sau a unui sinonim românesc. Avem în vedere următoarele aşezări:

Virişmort — Veresmart (1374), Weresmarth (1385)[47]
Sarasău — Zorwazou (1345), Zarvassov (1360 sec. XIX), Zarwazow (1383) Zaragzow (1390)[48].
Şugătag — Sugatagfalua (1360/1365), Sugathag (1364 1431), Sugatag (1368), Swgag (1389/1435)[49].
Ieud — Iood (1365/1384, 1419)[50].
Şieu — Sayo (1373/1384, 1385, 1411)[51].

Dacă etimologia propusă de lingvişti pentru ultimele patru dintre toponimele săteşti aici înşirate, este corectă, atunci prezenţa lor ca nume de sate româneşti din secolul al XIV-lea rămîne, sub aspect istoric, greu de explicat [52].

---

[47] Cu sensul de *malul roşu*. În anul 1374 satul aparţinea unui cneaz cu numele Cîndea, urmaşii săi stăpînindu-l şi în secolul următor. În secolul XVI satul a devenit rutean (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 55 cu nota 64 şi p. 111—112), ceea ce ar putea explica pierderea unui mai vechi nume românesc. Poate că numele actual, folosit de localnici, Miku-Mikovo (de la antroponimul Micu?) trădează toponimul mai vechi, deşi nu cunoaştem în familia cnezială de la Virişmort un personaj cu acest nume.

[48] Derivat de lingvişti, fără excepţie, din *szarv-aszo* = *corn uscat*; I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 237; E. Petrovici, *Toponimie ungurească*... p. 123. Satul s-a rutenizat parţial în secolele XVI—XVIII, redobîndindu-şi ulterior caracterul omogen românesc, dar nu credem să fi existat condiţii pentru pierderea completă a unui eventual alt nume românesc.

[49] Explicat ca derivînd din verbul *súg-zúg* = a vui, a răsuna; I. Kniezsa, *op. cit.* p. 237; I. Iordan, *op. cit.*, p. 58, cu posibilitatea derivării şi din ucr.—*šugati*, cu acelaşi sens pentru *Şugura*. În hotarul satului Vad există valea numită Şugău, ţinînd azi de Sighet, dar satul care se afla acolo în secolul XIV apare documentar sub numele de Thurzad (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 107). Un sat românesc Şugag şi pe valea Sebeşului, în jud. Alba, dar atestat abia la 1750 (C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 178).

[50] Explicat ca derivînd din *jó* + *d* = rîu; I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 296.

[51] Explicat ca derivînd din *só-jó* = rîu sărat; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 395; I. Kniesza, *op. cit.*, p. 236; E. Petrovici, *Toponimie ungurească*..., p. 123. Localnicii pronunţă „Şăieu". Numele altor rîuri din Maramureş avînd acelaşi sens de *apă sărată* (Valea Slatinei de lîngă Cuhea, rîul Slătioara, Valea Sărata din hotarul Giuleştilor) sînt consemnate de documentele din secolul XIV prin traducerile Sospataka, Sospatakchu şi Soospatok (I. Mihály, *Diplome*, p. 31, 36 şi 66).

[52] Pentru asemenea toponime, E. Petrovici înclină spre eventualitatea ca primii coloni să fi fost maghiari (*Toponimie ungurească*..., p. 123). Dar aceasta înseamnă, ţinînd seama de arhaismul formelor, ca mult înainte de secolul XIV să fi existat înspre izvoarele Izei aşezări maghiare, fapt neconfirmat de documente şi contrazis de tot ceea ce ştim despre istoria Maramureşului. Nici observaţia despre existenţa în Maramureş, în partea superioară a văilor, a unei toponimii curat româneşti, iar în partea lor inferioară a unor sate cu două nume, de genul Berbeşti-Barbfalwa (idem, în *Dacoromania*, X, 2, p. 541) nu se verifică deoarece Breb-Hódpatak şi Crăceşti-Krácsfalva se află la izvoarele Marei. Hotarul toponimic stabilit de acelaşi autor (*ibidem*, p. 542) pe linia Biserica Albă—Iapa—Boineşti—Călineşti (Oaş) nu oferă nici el o explicaţie şi de altfel nu corespunde repartizării teritoriale a toponimelor. Ne putem gîndi mai degrabă la un „transfer de toponimie", făcută tot prin români, din altă parte a Transilvaniei în Maramureş, la fel cum românii au dus din Transilvania în Dobrogea toponimie ce se explică prin limba maghiară (cf. Almalău).

www.dacoromanica.ro

Pentru a încheia discuţia asupra toponimelor sătești derivate din nume apelative, trebuie să ne oprim un moment şi asupra consemnărilor documentare în limbă slavonă. Ele datează toate din anul 1404 [53].

Sarasău — Сарасова
Săpînţa — Сѣпѫжнкы; pentru rîu şi formele Сѣпѣница, Сопжнкы, Сѣпѫжница [54]
Taras — Тѣрсь, Тарась
Criva — Кривиччь
Peri — Крѣшево
Cîmpulung — Дълъгополе
Sighet — Сигѣт

Se pune întrebarea dacă aceste forme, ieşite foarte probabil din pana unui călugăr de la Peri, reprezintă sau nu toponime vii, folosite pe la 1400 în Maramureş. Răspunsul este doar parţial afirmativ, deoarece dacă pentru Săpînţa întîlnim consemnată şi forma românească, în schimb un alt Cîmpulung, de pe Bîrzava, la marginea de apus a Maramureşului, devenit sat rutean încă din secolelele XIV—XV, nu s-a numit Dlăgopole ci Dolha: Hozyoumezeu (1383), Huzyumezeu (1389), Dolha (1418), azi Dolgoe [55].

*

Al doilea grup de toponime sătești din Maramureş, reprezentînd cam 25% din totalul aşezărilor din secolele XIV—XV, derivă din antroponime. Cifra este aproximativă deoarece aici, mai mult decît la primul grup, derivarea este supusă discuţiei. Consemnăm în continuare pe cele pe care le considerăm ca sigure, însoţindu-le de forma atestării documentare:

Baloteşti — Balathafalva (1387/sec. XV, 1405/1659), Balotafalva (1405/1781) [56].
Berbeşti — Barbfalva (1387 sec. XV), Barkfalva (1402/1846), Bartfalva (1405/1659), Barthffalva (1411).
Bîrsana — Zurduky (1326, 1346), Barzanfalva (1390), Zurdok < allo nomine > Barzanfalva (1408) [57].
Budeşti — Buthfalva (1402/1846), Budfalva (1405/1659), Bwdfalwa (1406/1467) [58].
Călineşti — Vrdugkaloufalwa (1387/sec. XV), Kalinfalva (1405/1659), Kalinfalua (1415) [59].
Crăciuneşti — Karachonfalva (1385), Karacsonfalva (1407/1765), Karachonfalva (1418) [60].

---

[53] R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 17 şi sub satele respective.

[54] S-a propus derivarea numelui din verbul slav *sypati* = *a împrăştia, a risipi, sypanica* sugerînd o aşezare întemeiată pe prundişurile aduse de Tisa (I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 237). La o etimologie asemănătoare se gîndeşte şi E. Petrovici, notînd sensul de *nisipos (Dacoromania*, IV, p. 1077). N. Iorga îl alătură numelui Şepeniţ *(O mărturie din 1404 a celor mai vechi „moldoveni"*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, seria III, tom VI, 1927, p. 70).

[55] R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 115—116.

[56] Şi-a schimbat numele în Sîrbi sau s-a contopit cu satul Sîrbi, întemeiat în secolul XV în vecinătatea sa (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 102). Pentru derivarea din Balomir, cf. E. Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, p. 206. În Maramureş sînt atestate în sec. XV antroponimele Balea şi Balotă.

[57] Zurdok post descensum dicti quondam Stanislai alio nomine Borzan vocati, ab illo nomine Borzan tanquam binominii sumpsisset vocabulum Borzanfalva; I. Mihályi, *Diplome*, p. 153.

[58] Antroponimul Bud este destul de frecvent atestat în secolul al XV-lea.

[59] Cu oarecari rezerve pentru derivarea din antroponim; cf. mai jos p. 1463, nota 113.

[60] Nume purtat în secolul XIV în Maramureş de cel puţin doi cnezi români. Personajul eponim pare să fi trăit pe la 1320—1330; cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 75.

www.dacoromanica.ro

Crișănești — Krich (1375), Kerchwa (1397) [61].
Dărmănești — Darmianhaza (1373), Dormanhaza (1376) [62].
Dragomirești — Nyres (1373/1384) [63], Dragamerfalva (1405).
Fereşti — Feyrfalva (1402/1846), Fejerfalva (1406/1467), Ffeyer (1407) [64].
Giulești — Gyulafalva (1349/1355), Gyulahaza (1360/1365) [65].
Nănești — Nanfalva (1412).
Onceşti — Vancsukfalva (1405/1659), Vancsfalva (1405/1659), Wanchokfalwa (1408) [66].
Rozavlea — Gorzohaza (1374), Hrozawla (1390), Rozaulya (1411), Rozalya (1427) [67].
Vinţeşti — Vynces (1402/1846), Vynchfalva (1405/1659), Vintzfalva (1405/1781) Vinczfalu (1424) [68].

Deoarece pentru o serie de alte toponime sătești s-a propus derivarea tot din antroponime, este cazul să ne întrebăm după ce criterii pot fi deosebite derivările din nume apelative de cele din antroponime. Sufixul — *eşti* folosit în general pentru recunoaşterea toponimelor sătești derivate din antroponime [69] nu este totdeauna, în Maramureş ca şi în alte părţi ale ţării, concludent. Aceasta deoarece nume de sate derivate din onomastice prezintă şi alte sufixe (Bîrsana, Rozavlea) în timp ce altele, deşi cu sufixul — *eşti*, derivă din nume apelative (Cornești, Crăcești).

Alt criteriu ar putea fi existenţa sufixului — *haza* în formele consemnate documentar, pe considerentul traducerii sale prin *casa lui—*, *reşedinţa lui—*, *stăpînirea lui* — . Chiar dacă acest criteriu pare mai sigur, el nu are totuşi valoare absolută deoarece prea multe nume de sate derivate din nume de cnezi nu sînt consemnate cu sufixul — *haza*, în timp ce un

---

[61] Azi Kriciovo. Cneazul Crichywan (Crişan? Criş Ioan?) care stăpînea aşezarea înainte de 1375 ar putea fi personajul eponim al satului.

[62] Satul a dispărut sau şi-a schimbat pe la 1400 numele în Văineag (azi Vonigovo). Cunoaştem în familia cnezilor care l-au stăpînit în secolul XIV două personaje cu numele de Dorman : Bothos-Bochus (?) zis Ffichormiklous (Nicolaie Feciorul !) zis Dorman şi tatăl acestuia, numit Dorman (R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 80).

[63] Cf. mai sus, p. 1452 cu nota 35.

[64] Numele Fejer (Fehér-Albu) apare ca fiind purtat în sec. XIV—XV de românii maramureşeni. Asupra lui „Stan dictus Fejyr", personaj eponim al satului ca şi asupra semnificaţiei numelui, vom reveni mai jos.

[65] Numele de Giulea este purtat de cel puţin 3 membri ai familiei cneziale din Giulești în secolele XIV—XV, dar mai apare de cîteva ori şi în alte părţi ale Maramureşului. Asupra personajului eponim şi a semnificaţiei numelui vezi, mai jos.

[66] Antroponimul din care derivă numele satului, Oancea, este atestat documentar ca Wanchuk sau Ivanchok.

[67] Pentru atestarea satului ca „villa Iohannis woyvode" vezi mai jos p. 1359. Opinia lui P. Olteanu după care toponimul ar fi fost dat de slavi răsăriteni (*Numiri slave în Transilvania de nord*, în *Limbă şi literatură* III, 1957, p. 189) nu ni se pare acceptabilă deoarece numeroşi români maramureşeni sînt atestaţi documentar cu numele de Gorzo (cf. I. Mihályi, *Diplome*, sub voce) şi nu vedem de ce locuitorii români ai satului ar fi rămas pasivi la transformarea treptată a numelui aşezării, care se numea Rozavlea cel tîrziu la începutul secolului XV. Evoluţia toponimului s-a putut deci produce sub influenţă slavă răsăriteană, dar numele i l-au dat românii maramureşeni.

[68] Satul s-a contopit cu Budeşti. Numele de Vinţ (Vinţea?) apare în familia cnezială de pe valea Cosăului, unde se află şi satul.

[69] Cf. cu rezerve şi nuanţări ce variază de la un autor la altul, P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964, p. 27; H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. III, Bucureşti, 1959, p. 38; E. Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, p. 33; I. Iordan, *op. cit.*, p. 157 şi urm.

www.dacoromanica.ro

sat ca Criva, cu numele derivat dintr-un echivalent slav al lui *strîmb* [70], este atestat documentar ca Crivahaza.

Pentru identificarea toponimelor sătești derivate din antroponime, trebuie ținut seama în primul rînd de existența antroponimului respectiv în regiunea și în epoca ce ne interesează, pe temeiul mențiunilor documentare, și apoi de situația concretă din fiecare sat supus discuției, sub aspectul raporturilor sociale și patrimoniale.

Înainte de a trece la analiza cîtorva cazuri deosebit de semnificative din acest al doilea grup, ne oprim asupra numelor de sate pentru care s-a propus derivarea din antroponime sau pentru care o asemenea derivare a fost unanim acceptată și în legătură cu care ne exprimăm rezerve. Despre unele dintre ele, ca Apșa, Borșa, Iza, Vișeu, Petrova, a fost deja vorba [71]. Iată în continuare și altele :

Bedeu	Bedeuhaza (1336 1456 1355/1764), Bedewhaza (1385), Bede (1419) [72].
Bocicoi	Bochkoy (1373 1384), Bochko (1442).
Bocicoiel	Bachkow (1365/1384), Kisbachko (1444) [73].
Botiza	Batizhaza (1373 1384), Pottis villa (1385), Bathyz (1411) [74].
Buștina	Boztafalva (1373 1384), Bustahaza (1389) [75].
Deseşti	— Deszehaza (1360 1365), Dezefalva (1364 1431, 1368), Dezehaza (1389/1435), Dese (1442) [76].

[70] Criva-Crivescul ca nume de persoană în Moldova și Țara Românească în secolele XV—XVI ; cf. N. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 253, unde se dă și sensul *rău*. Cel mai vechi personaj cunoscut în familia cnezială de la Criva este un oarecare Petru, pe la 1350 dar nici în această familie, nici în aceea, probabil înrudită, a codrenilor (R. Popa. *Țara Maramureșului*, p. 77 și 164) și nici în alte familii maramureșene nu întîlnim Criva ca antroponim.

[71] Vezi mai sus p. 1449 cu notele 17—24.

[72] Derivat din antroponimul Bedö (V. Bélay, *op. cit.*, p. 40). Satul a fost întărit drăgoșeștilor pe la 1320 poate anonimului tată al fraților Drag și Dragoș (acesta din urmă, identic cu „descălecătorul Moldovei"), care-l stăpîneau de mai multă vreme în 1336 (cf. R. Popa, *Țara Maramureșului* p. 66, 171 și 240). Ni se pare puțin probabil ca tatăl lui Dragoș să se fi numit Bede sau Bedea, antroponim de altfel necunoscut în Maramureș, împotriva afirmației lui N. Constantinescu, *Dicționar*, p. 197, care citează documentele editate de I. Mihályi ; dar acolo este vorba de persoane originare din Bedeu, în situația celor ce au astăzi numele Bedeuan.

[73] Derivat din antroponimul Boček (I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 235). Existența în Maramureș a perechii de sate Bocicoi-Bocicoiel, repetînd cazul Cuhea-Cuhnița (ultimul pe valea Bîrjavei, atestat la 1383 ca Kuchynce ; cf. R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 115) pledează mai degrabă împotriva derivării din antroponim.

[74] Explicat ca derivînd din antroponimul român Botez, trecut prin limba maghiară a administrației și reîntors în limba românească (N. Drăganu, *op. cit.*, p. 393). Dacă pentru satul Batiz din jud. Hunedoara, derivarea numelui din acela al comitetului Batiz poate fi urmărită documentar (*Documente privind istoria României*, C, Transilvania, sec. XIV, vol. I, p. 16 și vol. IV, p. 654 : Batizhaza vel alio nomine Sohthesthelek), în schimb în Maramureș un asemenea antroponim nu este atestat documentar.

[75] Derivat din antroponimul Buștea (N. Drăganu, *op. cit.*, p. 392). O apropiere de *buștean* ni se pare la fel de posibilă.

[76] Pentru derivarea din Desimir-Desja, cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 392. La un onomastic Desze „de origine necunoscută" trimite și I. Kniezsa, *op. cit.*, p. 237, în timp ce E. Petrovici, *Toponimie ungurească* ... p. 122 se gîndește la un cneaz Desea. Nu cunoaștem un asemenea antroponim în Maramureș.

www.dacoromanica.ro

Hărnicești — Hernicshaza (1360/1365), Hernyachfalva (1364/1431, 1368), Hernech (1389/1435) [77].
Leordina — Vysso (1373/1384), Visso superior (1385), Leorgyna (1411)[78].

Aprofundarea studiilor de onomastică veche maramureșană reprezintă una dintre condițiile soluționării certe a acestor cazuri și a altora. Deocamdată nici consemnările de antroponime din documente nu au fost încă prelucrate în mod riguros. Printre altele, ar trebui urmărite numele diferite sub care apare în actele de cancelarie una și aceeași persoană, reconstituindu-se, prin raportarea la antroponimia actuală și la toponimia derivată din antroponime, numele reale folosite în epoca respectivă [79].

O asemenea cercetare prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea unui capitol esențial de istorie socială : patrimonializarea satelor și reflectarea acestui proces de cristalizare a relațiilor feudale în toponimie [80].

S-a spus în general despre numele de sate derivate din antroponime că ele ar oglindi, cele mai vechi, procesul de teritorializare a obștei gentilice [81] sau în cazul altora, mai noi, relații feudale concrete. Acestea din urmă au fost derivate cu precădere din numele cneazului „întemeietor de sat" sau din acela al stăpînului moșiei pe care s-a întemeiat satul [82].

Judecînd după informațiile din documentele maramureșene, utilizarea unor antroponime pentru crearea de toponime sătești nu are legătură cu „întemeierea" satului și nici cu vreun „strămoș eponim" al obștei. Dimpotrivă, putem urmări în izvoarele scrise modificări ale numelor de sate iar persoanele ale căror nume explică noile toponime, mai trăiesc sau sînt încă sesizabile documentar, la epoca modificării. Această constatare,

---

[77] Derivat dintr-un antroponim „de origine necunoscută" de către I. Kniesza, *op. cit.*, p. 237, și sigur din numele de persoană Harnic de E. Petrovici, *Toponimie ungurească*, p. 122, care socotește toponimul sătesc ca o traducere inabilă construită de cancelarie. Ca și în cazul lui Desea, nu cunoaștem acest nume în Maramureș, deși n-am exclus existența pe valea Marei, unde se află satul, a cîtorva familii cneziale care au părăsit Maramureșul la 1359 (cf. R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 149 — 150).

[78] Pentru atestările Leordinei sub numele de Vișeu, cf. R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 89. Inserăm în acest loc Leordina ca un exemplu invers celor discutate aici. Derivarea cea mai firească a toponimului este din *leurda — leordă = allium ursinum* (N. Drăganu, *op. cit.*, p. 329). Dar atestarea documentară — deși tîrzie, la 1450 — a lui Mihail Orda de Ordonafalva (Leordina I cf. I. Mihályi, *Diplome*, p. 351), pledează pentru derivarea toponimului dintr-un antroponim. Acest Mihail Orda face parte de altfel din familia dolhenilor (*op. cit.*, p. 346), familie care prin înrudirea cu aceea a voievodului Ioan, fiul lui Iuga, a ajuns în primii ani ai secolului XV în stăpînirea Leordinei (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 183—184), deci tocmai în momentul în care apare documentar și noul nume al satului.

[79] Dăm aici un singur exemplu, acela al onomasticului Valentin. În familia cnezilor din Ieud, „Valentin fiul lui Teodor" este consemnat ulterior sub numele de Bale, familia Balea existînd și astăzi în sat. În familia voievodală de la Bilca din Bereg, „Valentin fiul lui Crăciun" apare în alt document sub numele de Balich (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 87 și *Documenta Valachorum*, p. 463).

[80] Cf. discuția la H. Stahl, *op. cit.*, III, p. 38 și urm., precum și exemplele de schimbare a numelui satelor după boier la p. 50. În Vrancea situația pare a fi diferită, ceea ce îl face pe autor să vorbească și de nume cu caracter gentilic devenite toponime sătești. În orice caz, cu ajutorul unor informații din secolele XVII—XVIII privind sate care existau cu siguranță în secolul XIV, discuția se dovedește dificilă.

[81] P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 27.

[82] E. Petrovici, *Toponimie ungurească* ..., p. 122 ; idem, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, p. 31—33 ; cf. și discuția la I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie*, p. 108 și urm.

www.dacoromanica.ro

dacă nu are valoarea unui particularism maramureșan, atunci se explică desigur printr-o oglindire particulară în documentele maramureșene a unor realități social-istorice, datorită vechimii mai mari și știrilor mai detaliate din documente. Vom da cîteva exemple.

Satul Vad, atestat documentar și sub forma traducerii în limba maghiară a numelui său (Rév) [83], apare încă din 1383 sub numele de Farkasrev (Vadul Lupului, Vadul lui Lupu), în vremea în care era stăpînit de un cneaz desemnat de documente ca Bylk sau Belc. Fiul acestuia este desemnat de documentul slavon din 1404 ca Лєwка бєлковичь [84]. Evident că Bylk este Vîlc-Farcaș-Lupu. În 1411, satul este consemnat ca Farkasfalva [85], nume ce echivalează cu Satul lui Lupu — Lupești și ar fi trebuit să corespundă unui actual Vîlcești sau poate unui nume ca Bilke-Bilca, cum se numește un sat de pe Bîrjava de unde era originar voievodul român Crăciun, sat care s-a rutenizat către 1400 [86]. Găsim în acest exemplu trei trepte succesive :

— numele vechi, viu, păstrat pînă astăzi de locuitorii români ai satului și care este cel de Vad [87].

— numele intermediar, oglindind transformarea cneazului din Vad în stăpîn feudal recunoscut ca atare de către administrație, nume viu și el deoarece de pe la 1360 — 1370 de cînd a apărut [88] și pînă azi a fost folosit de vecinii de limbă maghiară din Sighet : Farkasrév.

— numele derivat din antroponim — Farkasfalva — care a rămas în acest caz un toponim artificial de cancelarie.

Satul Rozavlea apare documentar la 1374 ca Gorzohaza. Din acest nume derivă, așa cum am arătat, numele actual al satului, forma intermediară ca și existența onomasticului Gorzo fiind atestate documentar în secolele XIV—XV [89]. Dar la Rozavlea se instalase încă de pe la 1350, ca urmare a unui partaj în familia bogdăneștilor, voievodul Ioan fiul lui Iuga [90]. Nu ne surprinde deci că la 1373 satul se numește în documente „villa Iohannis woyvode", iar la 1430, Ianoswaydafalva [91]. Coexistența a două toponime, derivate amîndouă din antroponime, se explică în acest caz prin suprapunerea familiei cnezilor de vale peste aceea a cnezilor de sat. Faptul că al doilea nume nu a fost viabil și că Rozavlea nu a ajuns să se

---

[83] Vezi mai sus p. 1452 precum și R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 108.

[84] Opinia exprimată de N. Iorga că ar fi fost vorba de Leoca fiul lui Benko, „nume unguresc" *(O mărturie din 1404*, p. 71), se datorează desigur unei greșeli de lectură.

[85] I. Mihályi, *Diplome*, p. 170 ; același nume și în 1459/1559 *(ibidem*, p. 423).

[86] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 114 și 166. Localitatea se numește azi Bilki. În acest caz, un antroponim de origine slavă, purtat de un român (tatăl lui Crăciun ? — voievod al românilor din Bereg la 1343) a dat naștere unui toponim sătesc viabil pînă astăzi. A contribuit la aceasta rutenizarea satului și maghiarizarea familiei sub numele de Bilkey.

[87] Satul se află la vadul Izei iar prin recentele modificări administrative a și primit numele de Vadul Izei.

[88] Personajul mai trăia la 1397, fiind desemnat ca fiu al lui Lodomer. Data diplomei sale de confirmare în stăpînirea satului poate fi plasată la 1360 (R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 108 și 173).

[89] Vezi mai sus, p. 1456 cu nota 67.

[90] R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 153 — 154.

[91] *Ibidem*, p. 96—97.

www.dacoromanica.ro

numească Ioneşti [92], se datorează condiţiilor istorice locale şi general-maramureşene din secolele XV—XVI [93].

Dacă noul toponim, datorat procesului de patrimonializare a satului, nu a fost adoptat de localnici în aceste două cazuri, dispunem în schimb de exemple în care o asemenea adopţiune s-a produs efectiv. Cînd satul Onceşti apare pentru prima oară în documente, la 1360, cancelaria îl desemnează cu numele vag de „jumătatea apuseană a moşiei româneşti Subcetate" (Waralia), întărită de rege lui Wanchuk fiul lui Farkstan (Stan Lupu — Stan Vîlcu) [94]. Pe această jumătate de „moşie" *(possessio)* se aflau fără îndoială sate la 1360, dovada făcînd-o atît precizarea că satul Năneşti, învecinat Onceştilor şi părăsit de locuitorii săi înainte de 1412, a aparţinut şi el înainte vreme aceleiaşi familii cneziale, cît şi hotărnicia din 1414 care cuprinde într-un singur hotar satele Onceşti, Năneşti şi Valea Porcului. Dar cum pe Oancea—Wanchuk îl putem plasa în timp cu destulă exactitate, pe la 1340 — 1380 [95], este firesc ca să deducem că înainte de această dată, pe cînd stăpînea satul tatăl său Stan Vîlcu, aşezarea să fi purtat un alt nume. Interesează mai puţin aici dacă acest nume a fost cel de Subcetate — Váralya [96] deoarece chiar în cazul în care satul s-ar fi numit astfel o anumită perioadă de timp înainte de 1360, el a trebuit să aibe un alt nume încă mai vechi care să preceadă construirea de către cnezii din Onceşti a cetăţuiei de lemn şi pămînt de pe dealul de deasupra satului [97]. Este firesc ca locuirea medievală de la Onceşti să fi început — dacă se poate în general vorbi de un „început" al locuirii medievale — cu aşezarea iar nu cu fortificaţia de refugiu. În oricare dintre alternative, Oancea cunoscut nouă documentar nu poate fi considerat drept întemeietor al satului.

La două dintre numele de sate derivate din antroponime situaţia este oarecum deosebită, deoarece onomasticile creatoare de toponimie sînt legate de o demnitate social-politică sau militară şi au fost preluate de românii maramureşeni dintr-o limbă străină.

Satul Giuleşti apare documentar la 1349 ca Gyulafalva, pe vremea cînd trăia cneazul Giulea fiul lui Dragoş [98]. Mai aflăm din documente că această familie cnezială fusese deja întărită de către regele Carol Robert (probabil în 1317) în stăpînirea moşiei sale, care consta în 1349 din două sate,

---

[92] Socotim toponimul derivat din numele voievodului Ioan ca fiind cel de-al doilea, deşi este atestat documentar cu un an mai devreme, deoarece pentru explicarea apariţiei sale avem o dată relativ certă: cca 1350. Despre un Gorzo din Rozavlea nu posedăm ştiri. Personajul a putut trăi în prima jumătate a secolului XIV sau chiar mai devreme. Este posibil ca satul să fi avut alt nume înainte de epoca acestui Gorzo, după cum nu putem exclude ca pe durata prezenţei la Rozavlea a voievodului Ioan, localnicii sau vecinii să fi folosit efectiv numele de Ioneşti sau unul similar ca sens.

[93] R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 177 şi urm.

[94] Vezi toate justificările pentru Onceşti în R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 93—94 şi 161—163. Pentru Năneşti, *ibidem*, p. 91.

[95] În 1408 familia era reprezentată prin fiii şi prin nepotul lui de fiu.

[96] Documentul din 1408 precizează că *numai* „jumătatea apuseană a moşiei numite Subcetate", *ut dicitur alio nomine Vanchokfalva nominaretur.*

[97] Pentru cetatea de la Onceşti, cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 233—234 şi în *SCIV*, 4, tom 22, 1971, p. 605—608.

[98] Pentru justificările la cazul Giuleştilor, cf: R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 84 şi 157—161 şi idem, *Cnezatul Marei*, p. 9 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Giuleşti şi Mestecănişul învecinat, şi că înaintaşii lui Giulea au stăpînit şi ei cele două sate [99].

Rezultă aşadar că nu cneazul Giulea din 1349, care a răposat între 1364 şi 1368, a fost întemeietorul satului Giuleşti. Numele trebuie să fi apărut pe la 1330—1350 înlocuind alt nume mai vechi. Opiniei noastre i s-ar putea opune ipoteza că bunicul acestui Giulea sau alt înaintaş al său a purtat acelaşi nume şi că acest personaj, nesesizabil documentar, întemeind satul cîndva înainte de 1300 i-a dat de la început numele de Giuleşti. Am avut de altfel prilejul să remarcăm că în această familie, onomasticele Giulea şi Dragoş s-au repetat într-un anumit ritm, din două în două generaţii, încît unui Giulea atestat documentar la 1360 i se poate reconstitui ascendenţa ca fiind vorba de Giulea fiul lui Dragoş fiul lui Giulea fiul lui Dragoş.

În ultimă instanţă, un răspuns l-ar putea da stabilirea vechimii numelui de Giulea în această familie şi, în general, la români. S-a atras atenţia că onomasticul Gyula — Giulea a desemnat iniţial o demnitate cu caracter social-militar în organizarea triburilor maghiare, bulgare, chazare, pecenege sau cumane şi că doar ulterior el a ajuns nume de persoană [100]. Mai greu de precizat este modul în care au preluat românii maramureşeni — şi în general cei transilvăneni — acest onomastic, dacă l-au adoptat în sensul său de demnitate, de instituţie sau numai în acela de nume obişnuit de persoană, poate cel mult ca pe un nume „mai ales" [101]. Cu alte cuvinte, dacă evoluţia numelui de la sensul iniţial la acela de onomastic comun s-a petrecut şi în sînul societăţii româneşti şi, în caz afirmativ, epoca la care s-a produs pentru români transformarea de sens.

Nu putem da răspunsuri hotărîte la asemenea întrebări şi nu putem deci preciza dacă în secolul XIII numele de Giulea exista ca onomastic la românii din Maramureş. Judecînd după anumite analogii, ni se pare că un răspuns negativ ar fi mai justificat. Astfel, un nume asemănător ca sens, purtat şi el de românii transilvăneni în secolul al XIV-lea, poate fi urmărit documentar în evoluţia de la sensul său iniţial la cel de onomastic obişnuit. Este vorba de numele Kende-Cîndea [102], care a avut şi el la început sensul de autoritate social-militară [103] şi care a devenit onomastic obişnuit în cursul veacului XIV, la cea mai cunoscută dintre familiile româneşti Cîndea din Transilvania. Primele două generaţii cunoscute ale familiei, din prima jumătate a veacului XIV, sînt atestate documentar ca

---

[99] Precizarea, de importanţă deosebită în discuţia noastră, este cuprinsă în întărirea din 1355 cînd se spune textual că satele sînt cunoscute a fi fost „verus descensus et certus locus mansionis" al lui Dragoş fiul lui Giulea (cel din 1349), al fraţilor şi tatălui său, precum şi al înaintaşilor acestora.

[100] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 507—508; Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin, 1958, p. 115; cf. şi St. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 70—71.

[101] Ne referim aici, bineînţeles, doar la circulaţia onomasticului în interiorul societăţii româneşti, deoarece în relaţiile ei cu triburile amintite, acestea din urmă au putut folosi termenul de Gyula-Gyla, încă înainte ca el să fi devenit onomastic, pentru desemnarea căpeteniilor române.

[102] Derivat în mod nejustificat din Candidus; N. Constantinescu, *Dicţionar*, p. 27. Aceeaşi derivare, dar cu rezerve, la St. Paşca, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1930, p. 197. Împotriva acestei derivări, Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 8, care respinge transmiterea antroponimelor din latină direct în română.

[103] Gy. Györffy, *A honfoglaló magyarok településrendjéről*, în *Arch. Ért.*, 1970, 2, p. 196.

www.dacoromanica.ro

Nicolaie zis Cîndea (dictus Kende) şi Mihail zis Cîndea, amîndoi „din Rîu de Mori", în a treia generaţie întîlnim un Cîndea, numit simplu Kende, iar a patra generaţie, care trăieşte în prima jumătate a secolului XV, este formată din Ioan fiul lui Cîndea şi din Cîndea fiul lui Cîndea [104].

Aceeaşi situaţie pare a se verifica şi în cazul celui de-al doilea sat maramureşan cu nume derivat dintr-un antroponim cu sens asemănător. Satul Fereşti apare documentar la 1402 cu numele de Feyrfalva [105]. Personajul eponim este cunoscut a fi trăit pe la mijlocul veacului al XIV-lea, cînd un document din 1361 îl desemnează ca Stan zis Fejyr[106]. Numele pare să fie condiţionat, ca şi numele lui Giulea, de poziţia specială a personajului, deoarece adjectivul *alb-fehér-feir* a avut atît la maghiari ca şi la alte popoare de călăreţi nomazi sensul de „ales" sau de „căpetenie" [107]. În cazul concret la care ne referim, constatăm că în secolul al XIV-lea acest nume nu era încă cu totul adoptat, ca antroponim, de către românii maramureşeni sau că abia era în curs de adoptare [108], în secolul al XV-lea apar deja personaje din această familie desemnate în documente cu numele simplu de Feher-Fejer [109] iar astăzi, cîteva zeci de familii, în special din satele Fereşti, Giuleşti şi Cornești dar şi din alte părţi ale Maramureşului, poartă numele de Feier [110].

Cît priveşte relaţia dintre satul Fereşti-Feireşti şi Stan zis Fejyr, nu cunoaştem, ca şi în cazul Giuleştilor, numele mai vechi al satului. De altfel, în anul 1361 de cînd ne-a rămas prima informaţie documentară referitoare la această parte a Ţării Maramureşului şi cînd aflăm despre existenţa personajului care ne interesează, întreaga vale a Cosăului este desemnată cu numele rîului: „possessio... olacalis Ozon" [111]. Existenţa unui alt nume mai vechi, de dinainte de 1350—1360, a satului Fereşti, este

---

[104] Pentru familia Cîndeştilor din Rîu de Mori, cf. K. Szabo, *A Kendefiek*, în „Századok", 1868, p. 22 şi urm. şi R. Popa, *Cetăţile din Ţara Haţegului*, în *Bul. Mon. Ist.*, 3, an XLI, 1972, p. 58 — 59.

[105] Pentru justificările la cazul Fereştilor, cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 83 şi 155 — 157 precum şi sub celelalte sate de pe valea Cosăului.

[106] „Stan dictus Fejyr ... olahus", I. Mihályi, *Diplome*, p. 50.

[107] De sensul adjectivului *alb*, devenit antroponim, în societatea maghiară din sec. X-XI, s-a ocupat recent Horváth János jr., *Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapjan*, în *„Székesfehérvár évszázadai"* I, 1967, p. 101 şi urm.

[108] Un membru al familiei (fiul lui Stan?) este desemnat la 1390 ca Feyer Dobrozlow (I. Mihály, *Diplome*, p. 106) pe cînd Stan este doar *dictus zis* Fejyr, iar un document din 1423, referindu-se foarte probabil la acelaşi Stan, îl numeşte Bela (*ibidem*, p. 259) care este corespondentul slavo-român (Bilea?) al lui Albu — Fehér.

[109] Un Koztha Feyer de pe valea Cosăului în 1423 (I. Mihályi, *Diplome*, p. 259) dar la 1465 unul dintre juzii nobililor din Maramureş era „Feyer din Giuleşti" (*ibidem*, p. 467) pe care îl putem socoti ca fiind ajuns aici către mijlocul secolului XV din învecinatele sate Berbeşti sau Fereşti, prin căsătorie. O altă familie maramureşană în care apare numele de Fejer este aceea a codrenilor: Dragoş Fejer, fiul voievodului Codrea (*ibidem*, p. 277). Şi în zona stăpînită de codreni, pe valea Tarasului, antroponimul discutat a avut efecte în toponimie. Satul rutean Criva Mică (Beelwara-Bilovareţ — Cetatea lui Albu) întemeiat spre sfîrşitul secolului XIV se află lîngă o reşedinţă fortificată a acestei familii.

[110] I. Mihályi, *Diplome*, sub voce. Că acest nume, ajuns astăzi de familie, nu desemnează originea din Fereşti a familiei respective, ca în cazurile Bedeuan, Soplănţai, Vişovan etc., o dovedeşte faptul că avem de-a face cu familii „nemeşeşti" dintre care unele au rămas permanent în Fereşti.

[111] I. Mihályi, *Diplome*, p. 50. Dacă pe valea Cosăului a existat vreodată un sat cu numele de Cosău, atunci ni se pare foarte probabil că acesta să fie chiar satul Fereşti. Cf. observaţiile noastre în *Ţara Maramureşului*, p. 155.

www.dacoromanica.ro

la fel de certă ca și însăși existența, înainte de această dată, a unor așezări omenești pe valea Cosăului [112]. Nu este lipsit de interes să notăm că *toate* satele vechi de pe valea Cosăului, anterioare anului 1400, au nume derivate din antroponime și că în jumătate din numărul cazurilor, personajele eponime, despre care documentele nu precizează că ar fi întemeiat satele respective, mai sînt în viață în perioada 1361 — 1405 [113].

Din cazurile citate sau în a căror discuție am avut posibilitatea de a intra mai în detaliu, se desprinde cu destulă claritate concluzia că în Maramureș, numele de sate derivate din antroponime oglindesc în primul rînd procesul de patrimonializare feudală a satelor. În acest sens, considerăm numele de sate derivate din antroponime ca reprezentînd o categorie mai nouă de nume, acest„ mai nou" fiind fără legătură cu vechimea propriu zisă a așezărilor.

Un rol important în apariția acestui strat de toponime derivate din antroponime l-au avut intervenția autorităților administrative și intervenția cancelariilor statului medieval maghiar. Posibilitatea reconstituirii acestui proces se datorează în principal vechimii mai mari a documentelor maramureșene cît și împrejurării că aici, prima atestare documentară a satului a coincis în multe cazuri cu întărirea de către rege a așezării respective în favoarea cneazului eponim. Este foarte semnificativ că pentru aceeași regiune și pentru aceeași epocă dispunem de exemple diverse, începînd cu cele în care inițiativa cancelariei nu a dat rezultate („Ianoswaydafalva" pentru Rozavlea; „Mykolapatak" — Valea lui Nicolaie sau Vălenii lui Nicolaie pentru Văleni) sau au dat rezultate parțiale („Farkasfalva" pentru Vad-Farkasrév) și terminînd cu cele în care această inițiativă a dus la adoptarea de către românii maramureșeni a unui toponim sătesc nou, provenit din limba cancelariei, paralel cu adoptarea antroponimului corespunzător, ca în cazul Fereștilor. Diversitatea rezultatelor se datorează fără îndoială unor condiții locale, sociale și etnico-lingvistice, în a căror analiză, încă mai detaliată, nu putem intra.

S-au mai adus, de altfel, exemple izolate din toponimia sătească din Transilvania, cu schimbări după numele proprietarului de la un moment dat sau după numele cneazului, responsabil față de autorități cu strîngerea și plata dărilor [114], după cum și pentru Moldova s-a dovedit oglindirea în toponimie a patrimonializării boierești [115]. Noutatea constatării noastre credem că rezultă din faptul că în Maramureș, deși posedăm informații directe referitoare la epoca în care s-a produs adoptarea numelor de sate

[112] Caracterul recent pe care îl avea pe la 1400 toponimul sătesc (nu și satul!) Fereștii-Feyrfalva este dovedit și de forma Belafalva folosită la 1423 pentru o moșie a aceluiași Feyr-Bela-Albu, moșie poate identică cu Fereștii, poate reprezentînd un teritoriu situat între Berbești și Fereștii; I. Mihályi, *Diplome*, p. 259 și R. Popa, *Țara Maramureșului*, p. 83.

[113] Surprindem documentar pe Bud, pe Vințe și pe Stan zis Fejyr. Nu îi întîlnim în izvoarele scrise, înainte sau în epoca atestării toponimelor sătești respective, pe cnezii Balotă, Călin (dacă nu cumva derivă din numele arbustului *călin* sau dacă nu are sensul de *mlaștină*; cf. I. Iordan, *op. cit.*, p. 54 și 63) și Barbu. S-ar putea ca ei să fi făcut parte dintre cnezii plecați la 1359 cu Bogdan în Moldova.

[114] I. Moga, *Contribuții la istoria colonizărilor din Transilvania*, în *An. Inst. Ist. Cluj*, IX, 1943 — 1944, p. 459 și urm.

[115] Vezi nota 80.

www.dacoromanica.ro

derivate din antroponime, *nu putem surprinde documentar nici un caz în care derivarea din antroponim a unui toponim sătesc să fie determinată de întemeierea satului de către cneazul eponim.*

Este evident că în aceste condiţii, cunoaşterea exactă a etimologiei numelor de sate capătă un interes major pentru istoric, şi nu numai pentru el. Din păcate, în foarte multe cazuri, rezolvările care s-au dat de către lingvişti sînt neconvingătoare sau chiar inacceptabile. Cercetarea toponimiei nu poate fi desprinsă de aceea a antroponimiei iar studiile de lingvistică întemeiate pe materialul oferit de documente nu se pot dispensa de colaborarea istoricului.

A doua încheiere de ordin mai general pe care o subliniem, priveşte constatarea că toponimia consemnată documentar nu poate servi, ea singură sau ea în primul rînd, reconstituirii tabloului etnic al unei regiuni date. În orice caz, pentru Maramureş, toponimia maghiară din documentele cancelariilor statului medieval maghiar, nu are justificări locale etnice. Am urmărit aici doar numele satelor, dar situaţia se prezintă la fel şi pentru aşa numita toponimie minoră. Identificarea „dătătorilor de nume", a *Namengeber*-ilor, se dovedeşte deosebit de dificilă atîta vreme cît cunoaştem aşa de puţine lucruri despre epoca de sfîrşit a procesului formării limbii române.

Dar chiar şi în aceste condiţii, ne păstrăm convingerea că toponimia reprezintă un izvor cu resurse mari pentru cunoaşterea istoriei mai îndepărtate a poporului şi a limbii române, izvor a cărui utilitate ar justifica pe deplin intensificarea cercetărilor.

CONSIDÉRATIONS HISTORIQUES EN MARGE DE L'ANCIENNE TOPONYMIE DU MARAMUREŞ

RÉSUMÉ

Les recherches portant sur l'ancienne toponymie du Maramureş et sur l'emploi qu'il convient de lui donner en tant que source de l'histoire trouvent un avantage dans le fait que les chartes médievales qui nous la révèlent sont datées d'une époque relativement ancienne. Un autre avantage dont ces recherches profitent consiste dans le fait que le même toponyme est consigné dans les chartes avec un ou plusieurs équivalents dans différentes langues (latin, hongrois, vieux-slave, roumain). Or l'étude de cette toponymie et sa comparaison avec la toponymie actuelle peuvent se révéler particulièrement précieuses pour l'historien. Elle permet l'examen des noms de villages de cette région d'un double point de vue, à savoir : afin de cerner les limites des possibilités de restitution ethnique partant du toponyme et de saisir dans les modifications toponymiques le reflet de certains processus de l'histoire sociale.

L'auteur souligne pour conclure le stade encore insuffisamment mis au point de l'étude et de l'utilisation donnée à cette catégorie d'informations, de même que l'impératif d'une recherche pluridisciplinaire conjuguée.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME PRIVIND ORIGINEA TRACILOR ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE*

DE

SEBASTIAN MORINTZ

Cu o jumătate de veac în urmă, cînd ideea de antichitate era dominată în special de civilizaţia greacă şi romană, cînd istoria Daciei, anterioară celor mai vechi informaţii scrise nu era conturată nici măcar în linii generale, apariţia cărţii lui Vasile Pârvan, *Getica, O preistorie a Daciei*, 1926, a constituit un eveniment de seamă în istoriografia românească şi europeană. Aceasta reprezintă prima încercare de sinteză istorico-arheologică a Daciei „în cele douăsprezece secole care s'au strecurat între vremea « micenian㠻 şi cea « romană » ..." (*Getica*, p. 647). Dificultăţile realizării la data respectivă a unei asemenea sinteze erau exprimate de Vasile Pârvan astfel: „... studiile de amănunt asupra tipologiei şi cronologiei bronzului sînt — mai ales pentru regiunea de la S şi E Carpaţilor — încă insuficiente pentru a încerca azi, fie chiar şi numai în linii mari, o protoistorie completă a patriei noastre în mileniul al II-lea ... „(p. 289) „nu există pînă azi ... nici o cercetare pe teren privitoare la cetăţile noastre protoistorice ..." (p. 370).

Conştient de posibilităţile arheologiei şi de valoarea documentară a materialului arheologic Vasile Pârvan prevedea „...După cum în Sud epoca minoică şi cea micenian㠻 a culturii mediteraneene au devenit părţi integrante nu din arheologie, ci din istoria lumii antice, tot aşa ţinuturile carpato-danubiene vor constitui în viitor un mare capitol din istoria antică a Europei, începînd încă de la 3000 graţie exclusiv materialului arheologic..." (p. 647—648).

Cercetările arheologice efectuate în spaţiul carpato-balcanic, în special în ultimii 30 de ani, au dus la acumularea unui mare volum de date şi observaţii cu privire la evoluţia istorică din ultimile trei milenii dinaintea erei noastre. La limitele acestui lung interval de timp sînt constatate stadii istorice bine definite: prima jumătate a mileniului III î.e.n. reprezintă perioada de maximă dezvoltare a culturilor eneolitice; în a doua jumătate a mileniului I î.e.n. ne aflăm în plină epocă geto-dacă.

Cercetările privind epoca bronzului şi începutul epocii fierului au evidenţiat faptul că la sfîrşitul mileniului II î.e.n., respectiv la începutul epocii fierului (perioada timpurie a epocii denumită în mod convenţional

* Problemele prezentate în articol sînt tratate pe larg, cu un material documentar bogat şi cu ilustraţii, în lucrarea *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, volumul I — *Epoca bronzului*, II — *Prima epocă a fierului*. Primul volum se află în curs de apariţie.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, Nr. 8, p. 1465—1488, 1977.

www.dacoromanica.ro

Hallstatt), întregul spaţiul carpato-balcanic era locuit de traci. Existenţa marelui grup cultural şi lingvistic tracic încă din ultimele secole ale mileniului II î.e.n. este recunoscută de arheologi, istorici ai antichităţii şi lingvişti. Care este vechimea tracilor în spaţiul amintit este o problemă mai dificilă. Tracii reprezentau un grup din marea familie de limbi indo-europene. Problema originii tracilor constituie o parte integrantă a problemei constituirii marilor grupuri de limbă indo-europeană care populau în antichitate cea mai mare parte a Europei. Nici arheologii şi nici lingviştii nu au un punct de vedere comun în această problemă. În ceea ce priveşte Europa sud-estică, în care s-a format grupul lingvistic şi etno-cultural tracic, problema vechimii populaţiilor indo-europene este văzută în mai multe feluri[1], care în esenţă se reduc la trei posibilităţi:

1. Creatorii culturilor eneolitice din mileniile IV şi III î.e.n., din spaţiul carpato-balcanic erau indo-europeni (după unii cercetători chiar traci);

2. Populaţiile eneolitice erau preindo-europene. Pătrunderea primilor indo-europeni, respectiv populaţii răsăritene din stepă (identificate prin morminte tumulare cu ocru şi vase ornamentate cu impresiuni ale şnurului), a avut loc în sud-estul Europei (ca şi în alte zone ale Europei) pe la mijlocul sau sfîrşitul mileniului III î.e.n. Acestea s-au impus lingvistic fie înlăturînd, fie asimilînd străvechile populaţii preindo-europene.

3. Atît vechile populaţii eneolitice cît şi cele venite din stepele răsăritene reprezentau grupuri ale aceleaşi familii indo-europene.

Este greu de afirmat categoric fie pe baza cercetării lingvistice fie pe baza celei arheologice că populaţiile eneolitice erau indo-europene. Un fapt este sigur după părerea noastră şi anume că nu poate fi vorba de constituirea grupului tracic ca atare încă din perioada eneolitică. Transformările, suprapunerile, interferenţele etno-culturale pe care le evidenţiază arheologia pentru intervalul de timp cuprins aproximativ între 2800/2700 şi 1200 î.e.n., ilustrează un proces îndelungat şi complex la capătul căruia grupul neamurilor trace constituia o realitate istorică. Considerăm însă mai indicat, ca înainte de-a face alte aprecieri, să prezentăm sumar evoluţia istorică din cele trei milenii dinaintea erei noastre, pe baza documentării concrete pe care ne-o oferă cercetarea arheologică în prezent.

Culturile din perioada neolitică tîrzie (eneolitică — a doua jumătate a mileniului IV şi prima jumătate a mileniului III î.e.n.), *Gumelniţa* şi varianta sa apuseană *Sălcuţa* (în spaţiul balcano-dunărean), *Petreşti* (în Podişul Transilvaniei), *Cucuteni* (mai complet denumită Ariuşd-Cucuteni-Tripolie, din sud-estul Transilvaniei şi pînă la Niprul mijlociu), dezvoltate organic din culturile anterioare din neoliticul mijlociu, ilustrează, sub multiple aspecte (aşezări puternic fortificate, locuinţe spaţioase, solide, frumos ornamentate, ceramică artistic lucrată, folosirea uneltelor de cupru şi a uneltelor de piatră perforată), apogeul dezvoltării unor societăţi, în condiţiile stadiului neolitic. Ca şi în perioade mai vechi, culturile eneolitice şi în special Gumelniţa şi Sălcuţa evoluează în strînsă legătură

[1] Gheorghi Mihailov, *Trakite*, Sofia, 1972, p. 18.

www.dacoromanica.ro

cu culturile egeeo-anatoliene[2]. Pînă în perioada eneolitică n-au fost sesizate în spaţiul carpato-balcanic pătrunderi de populaţii sau influenţe răsăritene. În cursul perioadei eneolitice situaţia se schimbă. În cadrul culturii Cucuteni (începînd chiar din faza A) se constată infiltrarea lentă a unei ceramici străine, specifice populaţiilor de stepă. Aproximativ în acelaşi timp (pe la 2800—2700 î.e.n.) la Dunărea de Jos pătrund populaţii răsăritene, care ocupă Dobrogea, estul şi sudul Munteniei. Cultura acestor populaţii a primit denumirea de Cernavoda I[3]. După toate probabilităţile aceleiaşi populaţii i-au aparţinut acele „sceptre" de piatră reprezentînd capete de cai, răspîndite din Caucazul de nord (Terekli Mekteba) peste spaţiul carpato-dunărean (Fedeleşeni, Fitioneşti, Casimcea, Sălcuţa) pînă în sud de Balcani (Rîjevo) şi în Macedonia (Suvodol). Pătrunderea unor populaţii nord-pontice în Macedonia este documentată şi prin ceramică de tip Cernavoda I. Nu se cunoaşte încă exact răspîndirea şi intensitatea acestui prim val de populaţii răsăritene decît în Dobrogea şi Muntenia de est şi de sud, unde au fost identificate aşezări întinse care atestă o îndelungată locuire a purtătorilor culturii Cernavoda I, ce poate fi sincronizată cu aşezările culturii Cucuteni din Moldova din fazele A-B şi B. Populaţiile culturii Gumelniţa dislocate din Dobrogea şi din Cîmpia Dunării s-au retras spre zona de dealuri. În acest moment apar aproximativ, pe linia de contact dintre cîmpie şi dealuri, de la Tîrgovişte şi pînă în sud-vestul Olteniei o salbă de aşezări de tip Gumelniţa şi Sălcuţa care atestă o evoluţie ulterioară celei din lunca Dunării. Tot atunci sau ceva mai tîrziu, aşezări de tip Sălcuţa (Bubanj) încep să evolueze în Serbia pe valea Moravei, iar elemente ale culturii Sălcuţa apar în complexe culturale de la Dunărea mijlocie şi din Europa Centrală.

În timpul existenţei culturii Cernavoda I, cultura Cucuteni-Tripolie evoluează în strînsă legătură cu culturile de stepă, ceea ce determină formarea spre sfîrşitul culturii Cucuteni-Tripolie, în zonele sale periferice a unor aspecte hibride, culturile Gorodsk şi Usatovo. În această vreme se constată un nou val de populaţii răsăritene, de mai mică intensitate decît primul, care se manifestă sub forma a două curente deosebite. Unul antrenează spre vest populaţii ale culturii Usatovo (documentate în special în judeţele Galaţi şi Brăila) şi, neputînd disloca populaţiile Cernavoda I, trece peste Dobrogea ajungînd pînă la sud de Balcani. Un al doilea curent atestă pătrunderea în zona istro-pontică a unor triburi de stepă care foloseau ceramica asemănătoare celei de tip Cernavoda I dar şi multă ceramică pictată tripoliană tîrzie (uneori în proporţie de aproape jumătate, ex. aşezările de la Rîmnicelu, jud. Brăila, şi Monteoru, jud. Buzău, ceea ce ne obligă să credem că populaţia respectivă a evoluat în strîns contact cu triburile culturii Tripolie. Atribuim noul aspect cultural răsăritean pătruns la Dunărea de Jos tot culturii Cernavoda I. Care au fost raporturile între noii sosiţi şi înaintaşii lor veniţi cu cîteva generaţii mai devreme este greu de precizat. Şi totuşi sesizarea unor pătrunderi de tip Cernavoda I (aspectul

[2] D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 93 şi urm.

[3] Sebastian Morintz şi Petre Roman, „Dacia", N.S., XII, 1968, p. 47 şi urm.; aceiaşi, „SCIV", 19, 1968, p. 555—556, 562 şi urm.

www.dacoromanica.ro

vechi) în zona Porţilor de Fier ne îndeamnă să credem că raporturile n-au fost numai cele paşnice.

Tulburările produse de pătrunderea populaţiilor răsăritene în eneolitic la Dunărea de Jos şi dislocarea unor grupe de populaţii ale culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa au avut repercusiuni în evoluţia culturală din zona Porţilor de Fier şi din interiorul arcului carpatic. Pînă nu de mult se considera că după cultura eneolitică cu ceramică pictată de tip Petreşti din Transilvania a urmat direct cultura Coţofeni. Cercetările recente au evidenţiat, între cele două culturi menţionate, încă o perioadă istorică cu o cultură specifică, denumită Sălcuţa IV-Herculane-Cheile Turzii, corespunzătoare eneoliticului final[4]. Pentru a preîntîmpina o eventuală încercare de pătrundere a populaţiilor răsăritene în Transilvania triburi ale culturii Tiszapolgár tîrzii au înaintat în aria culturilor Petreşti şi Ariuşd. Dinspre sud au pătruns în Transilvania triburi ale culturilor Sălcuţa şi Gumelniţa. Vechile limite teritoriale ale culturilor eneolitice dispar în cadrul unui proces de uniformizare culturală al cărui rezultat îl constituie cultura Sălcuţa IV-Herculane-Cheile Turzii răspîndită din zona Porţilor de Fier pînă la Dunărea Mijlocie, de la Carpaţii răsăriteni pînă la estul Jugoslaviei[5].

Pătrunderea primelor populaţii nord-pontice, respectiv purtătorii culturii denumite Cernavoda I, la Dunărea de Jos, pe la 2800—2700 î.e.n., au întrerupt pentru o perioadă destul de îndelungată contactele cu culturile din sud. Reluarea legăturilor cu sudul, în jurul datei de 2500 î.e.n., marchează sfîrşitul eneoliticului şi începutul unei perioade considerată perioadă de tranziţie spre epoca bronzului.

Aproximativ în jumătatea sudică a Moldovei pe baza culturii Folteşti s-a format cultura Cernavoda II, care s-a extins în Dobrogea în estul şi sudul Munteniei şi chiar în nordul Bulgariei. În evoluţia sa se disting două faze dintre care ultima prezintă unele influenţe sudice.

În acelaşi timp, sau chiar mai devreme, în vestul Munteniei şi în Oltenia apare o nouă sinteză culturală (cultura Cernavoda III)[6], în care remarcăm clar cele trei componente : 1. fondul tîrziu Gumelniţa-Sălcuţa IV (neintegrat în complexul Sălcuţa IV-Herculane—Cheile Turzii) ; 2. elemente Cernavoda I ; 3. elemente sudice tipice pentru sfîrşitul fazei Troia I. Într-o etapă mai evoluată această cultură cuprinde sudul Munteniei şi Dobrogea.

Urmărind dezvoltarea istorică pe spaţii mai largi observăm că sinteza culturală pe care am numit-o Cernavoda III se integrează într-un fenomen mult mai larg ce caracterizează începutul perioadei de tranziţie. După cultura Gumelniţa cea mai mare parte a teritoriului Bulgariei este populată de purtătorii culturii Ezero [7], asemănătoare în multe privinţe cu cultura Cernavoda III, de la nord de Dunăre şi din Dobrogea. Înrudirea evidentă a celor două culturi este uşor de explicat. Deşi reprezintă o sinteză deosebită, independentă de Cernavoda III, structura culturii Ezero trădează

[4] P. Roman, Banatica, II, 1973, p. 57 şi urm.

[5] Ibidem, p. 72 şi urm.

[6] Sebastian Morintz şi Petre Roman, „Dacia", N.S., XII, 1968, p. 81 şi urm.; aceiaşi „SCIV", 19, 1968, 3, p. 557—558.

[7] G. Gheorgiev, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre (Actes du symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen), p. 87.

www.dacoromanica.ro

componente similare : fond gumelniţean, elemente nord-pontice şi influenţe sudice mai puternice chiar decît în Cernavoda III. Aceluiaşi orizont cultural şi cronologic îi aparţine şi cultura Boleráz din Serbia, Ungaria şi Slovacia, asemănătoare pînă la identitate culturii Cernavoda III. Apariţia culturii Boleráz [8] în zona Dunării mijlocii reprezintă mai curînd o extindere a culturii Cernavoda III către vest şi nord-vest decît o sinteză înrudită, independentă.

Perioada în care evoluează complexul cultural Ezero-Cernavoda III-Boleráz este aproximativ al treilea sfert al mileniului III î.e.n. În sudul Olteniei s-a semnalat şi pătrunderea unui grup Ezero de la sud de Dunăre (aspectul cultural denumit Celei).

Cea mai mare parte a complexului Ezero-Cernavoda III-Boleráz îşi continuă existenţa pînă la o dată greu de precizat, constituind fondul genetic care sub acţiunea unor noi influenţe sudice dă naştere culturilor *Mihalić* (considerată şi ca o etapă în evoluţie a culturii *Ezero*), *Coţofeni* [9] (în spaţiul carpato-dunărean) şi *Baden* (în zona Dunării mijlocii). Acest orizont cultural reprezintă o a doua etapă a perioadei de tranziţie la epoca bronzului putînd fi datată aproximativ în al patrulea sfert al mileniului III î.e.n.

Perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului se caracterizează prin sinteze culturale ce ilustrează continuitatea vechilor culturi şi respectiv populaţii eneolitice care asimilează populaţiile nord-pontice pătrunse în eneolitic în spaţiul carpato-balcanic, iar cultural adoptă elemente de cultură sudică, egeeo-anatoliană. Structura culturilor materiale ce evoluează în perioada de tranziţie reflectă sub aspect tehnologic un mod de viaţă asemănător celui din perioada eneolitică. Totuşi, datorită frămîntărilor care au avut loc în eneolitic se constată, pe de o parte o modificare a raportului dintre agricultură şi păstorit în favoarea păstoritului, iar pe de altă parte un evident regres sub aspectul manifestărilor artistice (locuinţe, ceramică, plastică etc.). Treptat însă şi în oarecare măsură sub influenţa culturilor mai avansate din sud şi în special în a doua etapă a perioadei de tranziţie, remarcăm un progres şi în privinţa producţiei artistice, evidenţiat mai ales în ceramica culturilor Mihalić, Coţofeni şi Baden.

Evoluţia culturală din intervalul de timp dintre sfîrşitul culturilor eneolitice (circa 2500 î.e.n.) şi începutul epocii bronzului (circa 2000 sau curînd după această dată) evidenţiază. pe lîngă trăsăturile specifice pe care le-am arătat, încă un aspect deosebit de important. Atît în prima etapă a perioadei de tranziţie, orizontul Ezero-Cernavoda III-Boleráz, cît şi în a doua etapă, orizontul Mihalić-Coţofeni-Baden, atestă legături strînse şi chiar înrudirea culturilor şi respectiv a populaţiilor de la sud şi de la nord de Balcani, de la Dunărea de Jos, cu excepţia zonei istro-pontice, din interiorul arcului carpatic şi pînă la Dunărea mijlocie. Acest masiv etno-cultural are rădăcini puternice în eneolitic şi mai departe în neolitic.

Pentru a completa imaginea sfîrşitului perioadei de tranziţie trebuie să mai menţionăm şi pătrunderea în aria culturii Coţofeni în Banat şi în

[8] Viera — Nemejkova — Pavukova, Slovenská Archeologia, XII—1, 1964, p. 230 şi urm.; idem, Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badenerkultur, 1973, p. 297 şi urm.

[9] Petre Roman, *Cultura Coţofeni*, 1976.

www.dacoromanica.ro

zona Porţilor de Fier a unor elemente culturale sud-vestice ce tip Kostolac iar ceva mai tîrziu afluenţa altor elemente culturale şi etnice de asemenea sud-vestice de tip Vučedol care au afectat puternic culturile Baden şi Coţofeni. Către sfîrşitul perioadei de tranziţie pătrund în nordul Moldovei purtătorii culturii amforelor globulare[10].

Nici data, mai mult sau mai puţin exactă, şi nici modul în care au apărut cele mai vechi culturi ale epocii bronzului din spaţiul carpato-dunărean n-au putut fi încă precizate. Aproximativ în acelaşi moment, pe la începutul mileniului II î.e.n., apar în Muntenia centrală şi nord-estică, precum şi în sud-vestul Transilvaniei, cultura Glina-Schneckenberg iar în Banat şi Voivodina, cultura Periam-Mokrin[11]. Cultura Glina-Schneckenberg reprezintă o sinteză locală cu moşteniri din etapa finală a culturii Cernavoda II, dar şi cu elemente central-europene. Începuturile sale sînt contemporane aspectului final al culturii Coţofeni. Într-o etapă mai evoluată cultura Glina ocupă şi Oltenia, locuită anterior de purtătorii culturii Coţofeni.

Unele tipuri de vase, descoperite în morminte cu cutii de piatră din nordul Munteniei (Cetăţeni) şi în morminte tumulare din sud-vestul Olteniei (Verbiţa), stabilesc contacte dintre populaţii de vest de Porţile de Fier, purtători ai culturii Periam-Mokrin şi ai culturii Pecica (faza timpurie), şi populaţiile din nordul Munteniei de la sfîrşitul culturii Glina şi prima fază a culturii Monteoru.

Cultura Periam-Mokrin, din sud-vestul României şi nord-estul Iugoslaviei, s-a constituit pe baza fondului local Baden-Coţofeni dar şi cu participarea unor influenţe sudice. Cultura Periam-Mokrin a avut un rol important la formarea unor culturi „clasice" ale epocii bronzului şi în primul rînd a culturii Pecica.

O serie de descoperiri (morminte), e adevărat rare dar sesizate pe spaţii întinse (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, R.S.S. Moldovenească), atestă pentru perioada timpurie a epocii bronzului prezenţa unei populaţii folosind vase ornamentate cu impresiuni de şnur, de astă dată însă nu de aspect răsăritean, ci central-european. Acest orizont cultural se leagă probabil de apariţia în estul Transilvaniei a unor populaţii cu ceramică ornamentată în mod asemănător (cultura de tip Jigodin)[12].

În sud-vestul Moldovei a fost identificat un aspect cultural (tip Bogdăneşti) derivat din aspectul final al culturii Folteşti[13]. În restul Moldovei ca şi în R.S.S. Moldovenească, în Muntenia de est şi sud-est şi în Dobrogea nu s-au descoperit aşezări din perioada timpurie a epocii bronzului, singura documentare pentru această perioadă fiind mormintele cu ocru (încă puţin cercetate), care atestă prezenţa populaţiilor originare din stepele răsăritene.

Un aspect cultural de la sfîrşitul perioadei bronzului timpuriu, cunoscut mai de mult[14] dar care în ultimul timp se conturează mai clar, este reprezentat prin acele aşezări cu ceramică specifică avînd suprafaţa striată

---

[10] Marin Dinu, *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 43—64.

[11] Nikola Tasić, *Preistorija Vojvodina*, Novi Sad, 1974, p. 457.

[12] P. Roman şi colab., SCIV, 24, 1973, p. 559—574.

[13] Marilena Florescu şi C. Buzdugan, Arheologia Moldovei, VII, 1972, p. 108 şi urm., p. 194 şi urm.

[14] K. Horedt, Dacia, N.S., IV, 1960, p. 132.

www.dacoromanica.ro

(Strichverziertekeramik), răspîndită de la Dunărea mijlocie şi pînă în interiorul arcului carpatic, dar şi la sud de Carpaţi în Oltenia şi Muntenia. Această cultură încă insuficient definită constituie fondul genetic pe care apar mai multe culturi „clasice" ale epocii bronzului din spaţiul carpato-dunărean.

Perioada timpurie a epocii bronzului rămîne o perioadă încă insuficient cunoscută. Informarea actuală ne permite să schiţăm unele aspecte din evoluţia sa, sau să le întrezărim numai. Chiar în acest stadiu al cercetărilor ea se desprinde ca o etapă distinctă în raport cu perioada anterioară de tranziţie dar şi faţă de cea următoare, perioada mijlocie a epocii bronzului. „Pe fondul culturilor primei etape, prin dezvoltarea locală în primul rînd, dar şi prin încrucişări de influenţe greu de urmărit încă, se formează culturi locale cu arii mai restrînse, dar dotate cu o mare capacitate de expansiune, culturi care îşi cristalizează treptat caracterele lor proprii, fiecare din ele delimitîndu-şi de asemenea treptat teritoriile"[15].

Nivelul tehnic şi mai ales artistic, pe care-l manifestă culturile perioadei bronzului mijlociu din spaţiul carpato-dunărean, ilustrează o etapă înfloritoare a istoriei străvechi, am putea spune o „Renaştere" în forme noi şi originale a frumoaselor creaţii din perioada eneolitică. Acest remarcabil salt calitativ a fost pus uneori în legătură cu influenţele culturii miceniene. Uneori exagerate, alteori subapreciate, aceste influenţe au existat. Putem afirma însă că începuturile culturilor bronzului mijlociu din spaţiul carpato-balcanic sînt rezultatul unui proces local anterior pătrunderii influenţelor miceniene. Îndelungata evoluţie a culturilor bronzului mijlociu (circa 1800/1700—1350/1300 î.e.n.) ne permite să deosebim două etape distincte: prima în care culturile respective îşi definesc trăsăturile specifice, fiecare avînd o evoluţie relativ independentă şi a doua cînd se constată relaţii mai strînse ce se manifestă prin unele trăsături comune. În această a doua etapă sînt sesizate influenţe miceniene (prin larga răspîndire a motivului spiralic în ornamentica ceramicii), sau se constată chiar „importuri" miceniene (săbii în aria culturilor Tei, Wietenberg dar şi în Dobrogea într-un mediu cultural neprecizat încă, precum şi numeroase obiecte de podoabă în morminte din faza Ia a culturii Monteoru). Limita cronologică aproximativă dintre cele două etape ale bronzului mijlociu este data de 1500 î.e.n.

În afara unor contacte şi influenţe normale dintre culturi mai mult sau mai puţin învecinate, evoluţia internă a culturilor bronzului mijlociu din spaţiul carpato-balcanic a fost în unele cazuri influenţată sau chiar determinată de factori externi. În prima etapă a perioadei bronzului mijlociu în spaţiul dintre cursul inferior al Tisei şi cursul inferior al Oltului evoluau culturile învecinate şi înrudite Vatina şi Verbicioara (fazele I—III). Presiunea populaţiilor culturii mormintelor tumulare către sud asupra culturii ceramicii încrustate panonice (transdanubiene) a determinat deplasări de populaţii în josul Dunării, iar către vest a pus capăt culturii Füzesabony şi a modificat evoluţia culturii Otomani. Deplasarea spre sud a unor triburi ale culturii ceramicii încrustate panonice în aria culturii Vatina şi parţial în aria culturii Verbicioara (în Banat şi sud-vestul Olteniei) au avut

[15] Ion Nestor, Istoria României, I, 1960, p. 100.

www.dacoromanica.ro

ca rezultat formarea culturilor Žuto Brdo (Dubovać) — Gîrla Mare şi Cruceni-Belegiš, care deşi au asimilat elemente locale de tip Vatina, aparţin prin aspectul lor general marelui complex cultural dunărean cu ceramică încrustată. Aceste transformări au avut loc în jurul datei de 1500 î.e.n. Culturile Žuto Brdo-Gîrla Mare şi Cruceni-Belegiš au evoluat pînă la sfîrşitul epocii bronzului[16].

Cultura Verbicioara îşi continua existenţa (fazele III—V) la est de Porţile de Fier, în cea mai mare parte a Olteniei, depăşind-o chiar spre est de Olt şi spre sud de Dunăre[17].

Paralel şi cu totul independent de cultura Verbicioara din Oltenia evoluează în Muntenia centrală şi sudică în primele trei faze ale existenţei sale cultura Tei[18]. Sporadic documentată între Dunăre şi Balcani, legăturile sale merg (în fazele II şi III) pînă la Macedonia. Strînse au fost relaţiile culturii Tei cu triburile culturii Wietenberg din Transilvania. Asemenea legături s-au intensificat prin prezenţa efectivă a unui grup de populaţii Tei, faza III, în Ţara Bîrsei. Cultura Tei a avut rolul de intermediar în difuzarea unor produse miceniene. În aria culturii Wietenberg s-au găsit şapte săbii de tip micenian.

Deşi încă insuficient cunoscute regiunile nordice ale Bulgariei prezintă pentru perioada mijlocie a epocii bronzului o evoluţie similară celei din regiunile sudice ale României şi respectiv aceleiaşi culturi. Sporadic în partea centrală a zonei dintre Dunăre şi Balcani apar elemente de tip Verbicioara şi Tei. Nord-estul Bulgariei a fost populat de triburile culturii Gîrla Mare în timp ce în părţile nord-estice sînt documentate populaţii pătrunse din stepele nord-pontice.

În ceea ce priveşte regiunea dintre Balcani şi Rodope şi în special Valea Mariţei şi a afluenţilor săi, după ce în perioada bronzului timpuriu are o dezvoltare înfloritoare dar relativ izolată, atît în raport cu aceea de la nord de Balcani cît şi faţă de cea sudică, pentru perioada bronzului mijlociu (în sensul utilizat în arheologia românească) documentarea arheologică este extrem de săracă. Arheologii bulgari remarcă întreruperea locuirii marilor aşezări (tell-uri) aproape în întreaga Bulgarie, aşezări care evidenţiază locuirea intensă şi continuă în eneolitic şi în perioada bronzului timpuriu. V. Mikov explică această situaţie prin pătrunderea populaţiilor din stepele nord-pontice, bine documentate în Bulgaria estică şi centrală[19].

Revenind la culturile Verbicioara (Oltenia) şi Tei (Muntenia centrală şi sudică) învecinate dar total deosebite în primele trei faze, constatăm în evoluţia lor pe de o parte o schimbare prea bruscă de la faza III la faza IV, iar pe de altă parte apariţia spontană a unor elemente comune (forme de vase şi motive ornamentale) în faza a IV-a a celor două culturi. Acest „fenomen" este strîns legat de existenţa culturii Zimnicea-Plovdiv, care în aceeaşi vreme (secolele XIV—XIII î.e.n. ocupa spaţiul din sudul Munteniei şi pînă la sud de Balcani în Valea Mariţei[20]. Structura culturii Zimnicea-Plovdiv se explică numai în parte prin tradiţia locală balcanică.

---

[16] Sebastian Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, în curs de apariţie.

[17] D. Berciu, „SCIVA", 12, 1961, 2, p. 227—239.

[18] Valeriu Leahu, Cultura Tei, 1966.

[19] V. Mikov, Arhologija — Sofia, XII, 1970, 3, p. 61.

[20] A. D. Alexandrescu, „Dacia", N.S., XVII, 1973, p. 83.

www.dacoromanica.ro

În schimb acele forme ceramice care dau nota comună culturilor Zimnicea-Plovdiv, Verbicioara (IV) şi Tei (IV) nu pot fi derivate din evoluţia anterioară a aceloraşi culturi. Elementele la care ne referim se leagă direct de aspectul tîrziu al epocii bronzului din Macedonia unde respectivele tipuri au rădăcini în bronzul timpuriu. Analizînd mai atent compoziţia culturilor Verbicioara şi Tei(IV) constatăm şi alte elemente (ornamente) asemănătoare celor din Macedonia[21]. Mai mult, la zona de contact dintre culturile Verbicioara şi Gîrla Mare, în această din urmă cultură se constată vase asemănătoare celor din Macedonia şi Bulgaria (aria culturii Zimnicea-Plovdiv), Privind situaţia în ansamblu se impune concluzia că la un anumit moment s-a manifestat o puternică coeziune a triburilor culturilor Verbicioara, Tei, Zimnicea-Plovdiv şi a celor din Macedonia (Vardarovtsa, Kilindir, Saratse etc.). Cauzele care au determinat constituirea acestei „federaţii" au fost, pe de o parte pătrunderea populaţiilor culturii Gîrla Mare în Valea Dunării din aval de Porţile de Fier, afectînd sensibil aria culturii Verbicioara, iar pe de altă parte apariţia purtătorilor culturii Coslogeni în zona istro-pontică.

Contactele dintre culturile discutate mai sus prezintă o deosebită importanţă deoarece permit sincronizarea unei anumite faze (care reprezintă trecerea de la perioada mijlocie la cea tîrzie a epocii bronzului) din evoluţia culturilor din spaţiul carpato-balcanic. Astfel, la orizontul cronologic menţionat se raportează şi culturile Gîrla Mare III (Cîrna II), Wietenberg faza III A, Noua faza I, Coslogeni faza mijlocie.

În faza imediat următoare şi ultima a epocii bronzului din spaţiul, danubiano-balcanic dispare coeziunea manifestată în perioada anterioară culturile avînd evoluţii diferite. Cultura Verbicioara se caraterizează, în faza V, printr-o masivă pătrundere a produselor specifice ultimei faze a culturii Gîrla Mare (IV), situaţie ce ilustrează clar, în întreaga Oltenie, amestecul populaţiilor celor două culturi. În unele complexe de la sfîrşitul acestei faze (Verbicioara V b) sînt sesizate infiltraţii hallstattiene timpurii de la vest de Porţile de Fier[22].

În Muntenia constatăm o dezvoltare directă, organică, de la faza IV la V a culturii Tei. În cadrul unor aşezări din faza Tei V s-au găsit materiale proprii culturii Noua, care s-ar explica prin incursiuni ale triburilor culturii Noua din Moldova în aria culturii Tei. Ceramica culturii din faza Tei V arată şi unele influenţe ale culturii Coslogeni, cu care cultura Tei se învecina către est.

Sfîrşitul culturii Zimnicea-Plovdiv este mai puţin cunoscut. Anumite descoperiri arată o extindere a culturii Coslogeni în faza sa finală către vest pe linia Dunării pînă în împrejurimile oraşului Zimnicea, dar şi la sud de Dunăre în aria culturii Zimnicea-Plovdiv. Alte descoperiri dintre Dunăre şi Valea Mariţei par a indica în etapa finală a epocii bronzului dintre Dunăre şi Valea Mariţei un aspect hibrid format prin fuziunea celor două culturi.

Cercetările din regiunile răsăritene ale României (Dobrogea, Bărăgan şi părţi din Moldova) ca şi cele din regiunile învecinate din sud-vestul U.R.S.S. şi estul Bulgariei pun pentru epoca bronzului probleme deosebite. După culturile din perioada de tranziţie (Cernavoda II şi Cernavoda III)

[21] W. A. Heurtley, *Prehistory Macedonia*, 1939, p. 214.
[22] D. Berciu, „SCIVA", 27, 1976, 2, p. 178 şi urm.

www.dacoromanica.ro

respectiv din preajma datei de 2000 î.e.n. în Dobrogea, în estul şi sudul Munteniei, regiuni destul de bine cercetate, nu s-a găsit nici o aşezare şi nu s-a identificat nici o cultură din perioada bronzului timpuriu şi mijlociu. În timp ce în restul spaţiului carpato-balcanic evoluează culturi bine individualizate, caracterizate printr-un nivel tehnic relativ avansat, dar mai ales prin manifestări artistice remarcabile, evidenţiate în producţia ceramică, regiunile răsăritene la care ne-am referit mai sus par lipsite de populaţii. Această situaţie se evidenţiază şi mai mult prin apariţia oarecum spontană, într-un moment corespunzător ultimei etape a perioadei bronzului mijlociu, în Dobrogea şi Bărăgan, a numeroase aşezări aparţinînd culturii denumite de tip Coslogeni. Structura acestei culturi arată clar înrudirea sa cu culturile Noua şi Sabatinovka. Înainte de a discuta problemele acestor culturi, considerăm necesar să prezentăm situaţia din etapele anterioare, din aria de răpîndire a lor, respectiv de la Carpaţii Apuseni şi Valea Mostiştei şi pînă la Nipru. Ne rezumăm aici la cîteva aspecte generale. Începînd din epoca eneolitică şi pînă la sfîşitul epocii bronzului, în spaţiul carpato-balcanic au pătruns în mai mule valuri populaţii nord-pontice (mai exact originare din regiunile Volgăi şi Uralului). Primele pătrunderi de populaţii răsăritene au afectat şi alte zone ale Europei. Ele sînt puse în legătură cu populaţiile indo-europene, care, ocupînd mari suprafeţe ale Europei, au determinat acel proces de transformare care a avut ca rezultat pe plan lingvistic formarea marilor grupe de limbă indo-europeană.

Deşi documentarea cu privire la populaţiile răsăritene pătrunse în eneolitic şi epoca bronzului şi implicit la rolul pe care aceste populaţii l-a jucat în spaţiul carpato-balcanic este redusă în stadiul actual al cercetărilor, ea permite totuşi formularea unor concluzii.

După ce în eneolitic unele populaţii răsăritene pătrund masiv în zona istro-pontică (cultura Cernavoda I în Dobrogea şi Bărăgan), urme ale aceleiaşi populaţii find sesizate pînă la sud de Balcani şi în Macedonia, iar altele se infiltrează în aria culturilor Tripolie şi Cucuteni, după ce un alt val este constatat pe baza mormintelor cu ocru, mai ales în regiunile extracarpatice dar şi în interiorul arcului carpatic (Transilvania şi Cîmpia Tisei) precum şi în părţile răsăritene şi centrale ale Bulgariei, odată cu formarea culturilor epocii bronzului din spaţiul carpato-dunărean zona de răspîndire a populaţiilor răsăritene se restrînge la regiunile din vecinătatea litoralului nordic şi vestic al Mării Negre. Pe baza cercetării unui număr redus de morminte tumulare cu ocru din numărul imens de tumuli existent în sudul Ucrainei, cea mai mare parte a R.S.S. Moldoveneşti, părţi din Moldova, şesul Munteniei pînă la valea Mostiştei, întreaga Dobroge, nord-estul Bulgariei şi părţi încă greu de delimitat ale Bulgariei sud-estice şi centrale, se documentează prezenţa unor populaţii păstoreşti de origine răsăriteană[23] a căror culturi se pot numai în parte reconstitui prin inventarul mormintelor, dar a căror mod de viaţă nu-l putem prezenta prin date concrete. În decursul epocii bronzului limita între zona ocupată de populaţiile răsăritene şi populaţiile sedentare carpato-balcanice n-a fost mereu aceeaşi, unele fluctuaţii fiind observate în special în Moldova.

[23] Eugen Comşa, Balcanica — Belgrad, III, 1972, p. 59 şi urm.; Marin Dinu, Preistoria Alpina, Trento, 10, 1974, p. 261 şi urm.; N. Harţuche, *Probleme privind bronzul timpuriu şi mijlociu în nord-estul Munteniei* (în ms).

www.dacoromanica.ro

Cronologia mormintelor tumulare cu ocru (adesea fără ocru) se stabileşte în raport cu orizonturile cronologice şi culturale din nordul Mării Negre şi mai exact din bazinul Doneţului : cultura mormintelor cu catacombă (primele trei secole ale mileniului II î.e.n.) şi cu etapa timpurie a culturii mormintelor cu construcţii din lemn (Srubnaia) respectiv secolele XVI—XIV î.e.n., pe de o parte, şi prin vase tipice culturilor epocii bronzului carpato-dunărean (Monteoru şi Tei) găsite în morminte tumulare, pe de altă parte.

Cele relatate mai sus, referitor la răspîndirea şi durata de existenţă a populaţiilor răsăritene din epoca brozului, completează imaginea generală asupra dezvoltării istorice din spaţiul carpato-balcanic şi clarifică totodată unele descoperiri mai vechi. Triburile de păstori care cutreerau zona de-a lungul litoralului Mării Negre din nordul Caucazului şi pînă aproape de Marea Egee au venit în contact cu diferite comunităţi ce aveau culturi diferite. Ele au vehiculat pe spaţii întinse produse ale acestor culturi. Astfel se explică prezenţa unor topoare şi pumnale de bronz de tipuri nord-caucaziene în cîmpia Munteniei şi în Dobrogea, abundenţa cănilor-askos de caracter balcanic în cultura Monteoru, care n-a avut niciodată contacte directe cu populaţiile din Balcani, ca şi frecvenţa obiectelor de podoabă de provenienţă miceniană în mormintele de la Sărata Monteoru (faza I-a). Acest mod de a vedea lucrurile explică şi enigmaticul tezaur descoperit în 1912 la Borodino (la nord de gurile Dunării) alcătuit din obiecte specifice culturilor nord-pontice şi din obiecte de caracter egeeo-micenian[24].

Zona de dealuri din nord-estul Munteniei şi din vestul Moldovei (din judeţul Buzău şi pînă în judeţul Neamţ) şi parţial Podişul central moldovenesc au fost locuite în cea mai mare parte a epocii bronzului de triburile culturii Monteoru[25]. Evoluţia sa, în mare măsură paralelă cu culturile vecine Wietenberg, Costişa şi Tei, este atestată printr-o serie de „importuri" ce sincronizează anumite momente din desfăşurarea celor patru culturi. Inevitabil cultura Monteoru a avut în întreaga sa existenţă contacte cu triburile răsăritene de stepă cu care se învecina către est. Începînd din faza Monteoru I*a*, se constată o restrîngere a ariei Monteoru, care continuă să ocupe în special zona judeţelor Buzău şi Vrancea[26]. Această retragere a populaţiilor culturii Monteoru din Moldova de mijloc mai spre sud, care coincide cronologic cu aparenta lipsă a aşezărilor de tip Costişa din jumătatea nordică a Moldovei, se explică foarte probabil prin extinderea în teritoriile respective a triburilor răsăritene documentate prin morminte tumulare cu ocru. Obiecte de podoabă găsite în morminte din etapa mijlocie a culturii Monteoru (faza I*a*) de la Sărata Monteoru permit relaţii cronologice cu mormintele regale de la Micene[27].

Odată cu începutul fazei II*a* se constată unele schimbări în evoluţia culturii Monteoru. În afară de aspectul general al ceramicii, la Sărata

[24] A. M. Tallgren, Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki, II, 1926, p. 129 şi urm., fig. 73; Marija Gimbutas, *Bronze age cultures in central and eastern Europe*, 1965, p. 65 şi urm., pl. 12, 13/1—4.

[25] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 102—105.

[26] Sebastian Morintz, *op. cit.*; Alexandru Oancea a ajuns la aceeaşi concluzie (informaţie verbală).

[27] Eugenia Zaharia, Studii şi cercetări de istorie buzoiană, p. 23; idem, Dicţionar de istorie veche a României, 1976, p. 415.

www.dacoromanica.ro

Monteoru se constată primele fortificaţii şi totodată o restrîngere a aşezării. Înmormîntările, mult mai sărace decît în perioada anterioară, sînt plasate în imediata apropiere a aşezării. În acelaşi moment vase tipice fazei Monteoru II*a* ajung în aria altor culturi şi chiar grupuri de populaţii Monteoru se deplasează în sud-estul Transilvaniei. La Pufeşti (Vrancea) au fost cercetate aşezări de aspectul unor mari cenuşare (sălaşe) cu ceramică din fazele Monteoru II*a* şi II*b*[28] şi unele obiecte de os de tip răsăritean. În cursul aceleiaşi etape ajung în aria culturii Monteoru sceptre de piatră proprii primei faze a culturilor Sabatinovka şi Coslogeni.

Sfîrşitul culturii Monteoru apare în sudul Moldovei sub aspectul denumit Balinteşti-Gîrbovăţ[29] (corespunzător fazei Monteoru II*b*), care, venind în contact cu primele elemente de tip Noua, se integrează în evoluţia acestei culturi. Mai puţin clară este evoluţia culturii Monteoru după faza II*b* din nord-estul Munteniei, deci din afara ariei de răspîndire a culturii Noua. Unele descoperiri încep să schiţeze un aspect mai evoluat denumit Sihleanu (Pre-Babadag).

Jumătatea nordică a Moldovei, în perioada corespunzătoare fazelor timpurii ale culturii Monteoru, era populată de triburile culturii Costişa-Belopotok[30], un aspect regional timpuriu al culturii Komarovo. Pentru perioada imediat următoare, pînă la apariţia culturii Noua, urme de locuire sînt extrem de rare şi acestea greu de datat cu precizie. Descoperirea în aşezările fazei timpurii ale culturii Noua, din jumătatea nordică a Moldovei, a unor fragmente de vase atribuite culturii Costişa au dus la concluzia că această cultură reprezintă una din rădăcinile culturii Noua[31]. Situaţia nu este atît de simplă dacă avem în vedere situaţia din perioada imediat anterioară culturii Noua. Recenta lucrare *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*[32] evidenţiază o situaţie semnificativă. În judeţul Botoşani au fost identificate, în afară de descoperirile de la Corlăteni şi Truşeşti, unde ceramica de tip Costişa este atribuită fazei Noua I, doar două puncte cu urme de locuire Costişa. Pe teritoriul aceluiaşi judeţ s-au identificat 107 aşezări de tip Noua. Fără a avea în prezent date la fel de exacte, o situaţie asemănătoare constatăm în general pentru jumătatea de nord a Moldovei ca şi a R.S.S. Moldoveneşti. Şi în acest caz, ca şi în acela al restrîngerii în acelaşi moment a ariei culturii Monteoru, explicaţia este o mai mare extindere teritorială a triburilor nord-pontice. Astfel rămîne deschisă problema participării culturii Komarovo (Costişa-Belopotok) la formarea culturii Noua.

Cultura reprezentativă a epocii bronzului (perioadele mijlocie şi tîrzie) din podişul Transilvaniei a fost cultura Wietenberg. O serie de descoperiri permit sincronizarea evoluţiei sale cu aceea a culturilor Otomani, Tei şi Monteoru. Ultima fază, Wietenberg III, se diferenţiază clar prin unele trăsături ale ceramicii şi în special prin ornamentele sale meandrice[33].

---

[28] Marilena Florescu, Mircea Nicu, Gheorghe Rădulescu, Memoria Antiquitatis, III, 1971, p. 157—181.

[29] Eugenia Zaharia, Dacia,N.S., VII, 1963, p. 139—176.

[30] Alexandru Vulpe, Dacia, N S,. V, 1961, p 105—122; Marilena Florescu, Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 51—81.

[31] Adrian C. Florescu, Arheologia Moldovei, II—III, 1964, p. 164.

[32] Redactat de Alex. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirică.

[33] K. Horedt, Muzeul Brukenthal, Studii şi comunicări, 13, 1967, p. 138.

www.dacoromanica.ro

Cultura Wietenberg își continuă încă un timp evoluția sa proprie, independentă (subfaza III*a*) cînd se constată chiar elemente specifice acestei culturi la sud de Carpați, în faza a IV-a a culturilor Verbicioara și Tei. Sfîrșitul culturii Wietenberg (subfaza III*b*) și respectiv sfîrșitul epocii bronzului în podișul Transilvaniei a avut loc în condițiile pătrunderii și a coexistenței triburilor culturii Noua cu triburile culturii Wietenberg.

Am schițat situația existentă în perioada bronzului mijlociu (în cazul mormintelor tumulare cu ocru depășind chiar acest cadru cronologic spre a crea o imagine de ansamblu) în acele regiuni în care în perioada bronzului tîrziu au evoluat culturile Coslogeni și Noua.

Cultura Noua este îndeaproape înrudită cu cultura Sabatinovka [34]. Cultura Coslogeni prezintă în prima sa fază asemănări pînă la identitate cu cultura Sabatinovka. Triburile culturii Sabatinovka ocupau în perioada tîrzie a epocii bronzului zona de stepă și parțial de silvostepă dintre Nistru și Nipru, precum și o parte din peninsula Crimeea. Cultura Coslogeni a fost identificată și studiată în ultimul deceniu [35]. Purtătorii acestei culturi au populat sud-estul României (Dobrogea și Bărăganul) și o parte, încă nedelimitată către sud, din nord-estul Bulgariei. Cultura Noua a cuprins spațiul dintre Nistrul mijlociu și superior și limita estică a Carpaților Apuseni [36]. Spre sud se răspîndea pînă la limita nordică a zonei de stepă a regiunii dintre Siret și Nistru. Cele trei culturi menționate prezintă elemente evident comune, dintre care menționăm : 1. așezări de aspectul unor grupe de sălașe (cenușare, în limba rusă zolniki) ; 2. în toate așezările o mare cantitate de oase de animale domestice între care predomină cele de bovine ; 3. un procent ridicat de unelte și arme de os ; 4. ceramică asemănătoare ca factură, cu unele forme comune ; 5. practicarea ritului inhumației, excepție făcînd cultura Noua cu un procent foarte redus de morminte de incinerație. Există o serie de elemente comune numai fazei timpurii a culturilor Sabatinovka și Coslogeni, altele numai culturilor Sabatinovka și Noua. Legătura organică dintre cele trei culturi ilustrează existența la sfîrșitul epocii bronzului a unui mare complex cultural pe care l-am denumit Sabatinovka-Coslogeni-Noua. Analiza elementelor comune precum și a celor specifice fiecărei culturi permit definirea fizionomiei proprii fiecărei culturi.

După ce în regiunile nord-vestice și vest-pontice, perioadele timpurie și mijlocie ale epocii bronzului ne sînt cunoscute prin cultura catacombelor și cultura Srubnaia, faza timpurie, exclusiv prin înmormîntări (chiar dacă pentru nordul Mării Negre pot fi citate și excepții), în cursul secolului XIV î.e.n. se constată apariția spontană a numeroase așezări Sabatinovka și respectiv Coslogeni. Putem fi de acord cu cercetătorii sovietici că Sabatinovka constituie o etapă a culturii Srubnaia, dar e greu de crezut (și problema se pune la fel și pentru cultura Coslogeni) că fondul cultural Srubnaia timpurie din spațiul dintre Nipru inferior și gurile Dunării, documentat numai prin morminte, a dat naștere în același timp unei culturi unitare, care se evidențiază printr-un foarte mare număr

[34] Adrian C. Florescu, *op. cit.*

[35] Sebastian Morintz și Niță Anghelescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—413.

[36] Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 143 și urm.

www.dacoromanica.ro

de aşezări. Considerăm că într-adevăr cultura Sabatinovka reprezintă o etapă a culturii Srubnaia, dar începuturile culturii Sabatinovka ca atare s-au constituit în regiunile de la est de Nipru şi ulterior, în cadrul unor mari deplasări de populaţii, a cuprins zonele de stepă de la est de Nipru pînă la Dunărea de Jos. S-a exprimat de altfel, chiar şi în arheologia sovietică, punctul de vedere după care cultura Sabatinovka ar fi o cultură deosebită în raport cu culturile mai vechi din nord-vestul Mării Negre, cultura Sabatinovka aflîndu-şi dezvoltarea deplină şi definitivă numai în stepele de la vest de Nipru [37].

Cultura Coslogeni este rezultatul aceleiaşi migraţii de populaţii care s-au oprit la valea Mostiştei. Materialul arheologic din cele mai vechi aşezări Coslogeni din zona istro-pontică este identic cu acela care în nordul Mării Negre aparţine primei faze a culturii Sabatinovka. Am atribuit descoperirile din zona istro-pontică culturii Coslogeni, inclusiv cele mai vechi, deoarece din momentul stabilirii noilor populaţii în zona menţionată ele au avut o evoluţie independentă , deosebită de aceea a triburilor Sabatinovka din sudul Ukrainei. Curînd după venirea lor în zona istro-pontică triburile culturii, care pentru prima etapă a existenţei sale în această zonă ar putea fi denumită Sabatinovka-Coslogeni, au venit în contact cu populaţiile culturilor Monteoru, Tei şi Zimnicea-Plovdiv. În evoluţia lor ulterioară au avut nu numai cele mai strînse relaţii cu cultura Zimnicea-Plovdiv, dar se constată chiar o treptată pătrundere a triburilor Coslogeni la sud de Dunăre în aria culturii Zimnicea-Plovdiv. Această realitate poate fi măcar în parte explicată prin apariţia în părţile nordice ale teritoriului culturii Coslogeni (aproximativ zona oraşelor Galaţi, Brăila, Tulcea), la limita finală a epocii bronzului, a unor populaţii cu o cultură ce reprezintă un aspect evoluat al culturii Monteoru din zona deluroasă, de la curbura Carpaţilor, respectiv aspectul cultural Sihleanu (Pre-Babadag). Atît cultura Coslogeni, care în sudul Munteniei se menţine pînă la sfîrşitul epocii bronzului, cît şi aspectul cultural Sihleanu, sînt urmate direct de primele culturi hallstattiene din zonele respective.

Asemănarea dintre culturile Noua şi Sabatinovka se explică, pe de o parte prin participarea fondului vechi al culturii Sabatinovka la formarea culturii Noua, iar pe de altă parte, prin relaţii strînse între populaţiile culturilor Noua şi Sabatinovka, care duc la un moment dat (secolul XIII î.e.n.) la o relativă uniformizare culturală în spaţiul dintre Carpaţii Apuseni şi cursul mijlociu şi inferior al Niprului. Conţinutul culturii Noua păstrează unele elemente de tradiţie Monteoru şi Belopotok-Costişa. Mai puţin evidente sînt cele de tradiţie Wietenberg. Opinia după care cultura Tei ar fi jucat un rol important în formarea culturii Noua [38] nu se poate menţine.

Sfîrşitul culturii Noua coincide cu pătrunderea dinspre vest a culturii hallstattiene timpurii. Cultura Sabatinovka este urmată de cultura Belozerka, care reprezintă, după arheologii sovietici, ultima etapă a culturii Srubnaia.

---

[37] V. D. Ribalova, cf. A. M. Leskov, Pamjatniki epohi bronzy iuga evropejckoi ciasti SSSR, Kiev, 1967, p. 18 şi n. 41.

[38] Adrian C. Florescu, Dacia, N.S., XI, 1967, p. 67.

www.dacoromanica.ro

Un deosebit interes prezintă evoluţia istorică din epoca bronzului de la vest de Carpaţii Apuseni şi de Munţii Banatului, din cîmpia largă a Tisei şi a afluenţilor săi. O mare parte a acestui spaţiu geografic, cuprinsă între Carpaţii Apuseni şi Munţii Tatra, a fost populată în perioada mijlocie a epocii bronzului de triburile culturii Otomani (— Füzesabony). Principalele elemente ce caracterizează conţinutul acestei culturi (locuinţe, fortificaţii, ceramică, metalurgie etc.) ilustrează în acelaşi timp un înalt nivel de dezvoltare în raport cu nivelul general al perioadei bronzului mijlociu din sud-estul Europei. Descoperirea sanctuarului de la Sălacea (jud. Bihor) dezvăluie noi aspecte ale culturii materiale şi spirituale ale triburilor culturii Otomani [39].

În evoluţia sa cultura Otomani a avut contacte cu culturile Wietenberg, Pecica, Vatina şi cu cultura ceramicii încrustate de la Dunărea mijlocie. Cercetările au demonstrat întreruperea bruscă a locuirii marilor aşezări fortificate Füzesabony (Otomani) din cîmpia Tisei, ca urmare a pătrunderii dinspre nord-vest a triburilor culturii mormintelor tumulare (Hügelgräberkultur) [40]. Acest eveniment a avut loc aproximativ la mijlocul perioadei bronzului mijlociu, pe la 1500 î.e.n. sau curînd după această dată (la sfîrşitul perioadei Bronz III după A. Moszolics, sfîrşitul perioadei Bronz B după Reinecke, sfîrşitul fazei Otomani II după I. Ordentlich). Conform cronologiei absolute folosite de A. Moszolics, sfîrşitul „bronzului autohton", evidenţiat de încetarea aşezărilor corespunzătoare, s-ar plasa în cursul secolului XIII î.e.n., iar evenimentul respectiv ar reprezenta punctul de plecare al „marii migraţii egeene". Observaţiile cercetătoarei maghiare referitor la pătrunderea triburilor culturii mormintelor tumulare şi la efectele deplasării de populaţii sînt deosebit de importante pentru înţelegerea desfăşurării istorice de pe teritoriul Ungariei. Considerăm însă că împrejurările istorice la care ne referim sînt mult mai timpurii decît secolul XIII şi că nu pot fi puse în legătură directă cu marile deplasări de populaţii cunoscute sub denumirea de „marea migraţie egeeană".

Deplasarea masivă a unor populaţii ale culturii mormintelor tumulare din Europa centrală spre sud-est a determinat mari schimbări în evoluţia istorică de la Dunărea mijlocie. Acţiunea triburilor culturii mormintelor tumulare în această zonă a fost complexă şi de lungă durată. Evoluţia culturală din bazinul rîului Tisa şi a afluenţilor săi răsăriteni se explică în mare măsură prin pătrunderea populaţiilor menţionate [41]. În bazinul superior al Tisei, după încetarea locuirii marilor aşezări ale bronzului „autohton", se formează noi grupe culturale. Deşi cultura Otomani reuşeşte să se menţină în Crişana, efectul aceleiaşi presiuni dinspre vest se manifestă prin deplasarea unor grupuri de populaţii Otomani (Füzesabony) spre sud în aria culturii Pecica, de pe cursul inferior al Mureşului, şi spre est în aria culturii Wietenberg [42].

La Dunărea mijlocie acelaşi masiv etno-cultural al mormintelor tumulare a determinat deplasarea populaţiilor culturii ceramicii încrus-

---

[39] I. Ordentlich, Satu Mare — Studii şi comunicări, II, 1972, p. 71—72.
[40] A. Moszolics, Acta Archaeologica, Budapesta, VIII, 1957, p. 119—156.
[41] K. Horedt, *op. cit.*, p. 142.
[42] I. Ordentlich, *Cercetările arheologice de la Otomani şi Sălacea şi locul lor în contextul culturii Otomani* (Rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1973, p. 14.

www.dacoromanica.ro

tate în josul Dunării, în aria culturii Vatina, precum și formarea culturii Žuto Brdo-Gîrla Mare, care s-a extins pînă în sudul Olteniei, și culturii Cruceni-Belegiš în Voivodina și Banat [43]. Prezența triburilor culturii mormintelor tumulare pe teritoriul Ungariei s-a resimțit în întreaga evoluție a culturii Cruceni-Belegiš. În zona cursului superior al Tisei pătrunderea culturii mormintelor tumulare a determinat constituirea unor grupe culturale în care tradițiile culturii Otomani se evidențiază în proporții diferite (Pilin'y, Egyek). Nu este clarificat deocamdată sfîrșitul culturii Otomani din Crișana. Există în prezent descoperiri încă inedite ce documentează un aspect cultural deosebit, care încheie evoluția istorică din epoca bronzului în regiunea amintită.

În imediata vecinătate a culturii Otomani către nord — nord-est în Ucraina transcarpatică și în regiunile imediat învecinate din România, Ungaria și Slovacia s-a constituit încă din perioada mijlocie a epocii bronzului cultura Suciu de Sus care a durat pînă la sfîrșitul epocii bronzului, fiind integrată treptat în primul aspect cultural hallstattian timpuriu de tip Gáva. Cultura Gáva s-a format pe baza evoluției locale din grupele culturale din zona cursului superior a Tisei (Piliny, Egyek, Berkesz-Demecser) în care se recunosc puternice tradiții ale culturii Otomani [44]. Și mai limpede este transformarea locală organică a culturilor Cruceni-Belegiš și Žuto Brdo din sudul bazinului Tisei și din Banat în culturi hallstattiene timpurii. O evoluție deosebită spre perioada hallstattiană timpurie, în care se recunoaște participarea culturii mormintelor tumulare, o manifestă grupul cultural denumit Csorva de pe Tisa mijlocie (zona orașului Szeged) [45].

Pe la 1200 î.e.n. (în unele regiuni chiar mai devreme) au avut loc schimbări evidente în aspectul culturilor din Europa centrală și sud-estică, ceea ce a determinat constituirea unor culturi cu trăsături clar deosebite de culturile anterioare ale epocii bronzului. Această nouă epocă poartă denumirea convențională de Hallstatt, după numele localității din Austria, unde a fost cercetată o vastă necropolă (1270 morminte dintre care 45% de incinerație, restul de inhumație, datînd din secolele VIII—V î.e.n.) cu numeroase obiecte caracteristice epocii (din bronz și fier). Perioada hallstattiană timpurie (circa 1200 1100—750 î.e.n.) este apreciată în mod diferit. Unii arheologi consideră etapele timpurii ale noi epoci drept început al epoci fierului, justificînd denumirea de epoca Hallstatt [46]. Luînd în considerare faptul că în perioada la care ne referim a avut loc cea mai mare dezvoltare a metalurgiei bronzului și că în același timp obiectele de fier sînt extrem de rare, alții atribuie perioada în discuție unei etape distincte de la sfîrșitul epocii bronzului [47]. În sfîrșit, alți specialiști consideră aceeași perioadă tranziția de la epoca bronzului la epoca fierului [48]. Nu putem nega nici unuia din cele trei puncte de vedere exprimate o anumită

[43] Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I. ...

[44] K. Horedt, *op. cit.*, p. 142—144.

[45] Ibidem; O. Trogmaier, Acta Archaeologica, Budapesta, XVI, 1963, 1 4, p. 85 și urm.

[46] D. Berciu, *Istoria României*, I, 1960, p. 137 I. Nestor, *Istoria poporului român*, 1970, p. 28.

[47] K. Horedt, *op. cit.*, p. 137.

[48] Valeriu Leahu, „SCIV", 24, 1973, 3, p. 477 și urm.

www.dacoromanica.ro

îndreptățire. Aceasta arată dificultatea de a încadra evoluția societății în scheme fixe și justifică utilitatea denumirilor convenționale, mai obiective, pentru desemnarea unor perioade sau aspecte culturale. Cel mai important este faptul că, indiferent de denumirea ce se dă perioadei cuprinse între circa 1200 și 750 î.e.n., cercetările au putut defini clar conținutul său.

Cercetări mai vechi, dar mai ales cele efectuate în ultimii 30 de ani în spațiul carpato-balcanic au prilejuit precizări importante cu privire la originea, răspîndirea și aspectele regionale ale ansamblului cultural hallstattian timpuriu tracic. În acest ansamblu se deosebesc două complexe cu anumite trăsături specifice: cel nordic cu ceramica ornamentată cu caneluri, cel sudic cu ceramică ornamentată prin imprimare [49].

Complexul cultural hallstattian timpuriu tracic de nord, răspîndit din zona cursului superior al Tisei pînă pe cursul mijlociu al Nistrului și pînă la Carpații meridionali cu unele infiltrații și la sud de acești munți, se caracterizează în primul rînd prin anumite forme de vase cu suprafața neagră lustruită decorată cu caneluri. Problema raportului dintre cele mai vechi culturi hallstattiene și culturile din perioada finală a epocii bronzului se pune în mod deosebit în zona dintre cursul superior al Tisei și Carpații Apuseni, pe de o parte, și în restul regiunilor din cuprinsul ariei acestui complex, pe de altă parte. În primul caz se poate urmări originea locală pe fondul culturilor anterioare din epoca bronzului, în al doilea caz culturile hallstattiene timpurii suprapun direct o cultură total deosebită, cultura Noua, sau la sud de Carpați culturile Verbicioara și Tei. Este clar că după formarea sa în zona Tisei superioare cultura denumită de tip Gáva s-a extins treptat în cursul secolului XII, poate și XI î.e.n., pînă la Nistru. Cercetările din România au putut preciza trei aspecte culturale (Lăpuș II, Reci și Mediaș) ce reprezintă totodată trei faze din evoluția complexului cultural cu ceramică canelată, pe care le denumim: Gáva-Lăpuș II, Gáva-Reci și Gáva-Mediaș. Prima fază este documentată numai în nord-estul Ungariei, în nord-vestul României, în sud-estul Slovaciei și în Ucraina transcarpatică [50]. A doua fază este documentată, în afară de aria inițială, în sud-estul Transilvaniei și pe cursul mijlociu al Nistrului [51]. Descoperirile ce ilustrează faza a treia (Gáva-Mediaș) indică totodată maxima răspîndire a complexului hallstattian timpuriu tracic de nord. Așezările fazei Gáva-Mediaș, mai bine cunoscute în Transilvania [52], cuprind suprafețe largi de depuneri bogate ce atestă o locuire îndelungată care s-ar putea raporta la secolele XI—VIII î.e.n. Ansamblul culturii materiale din așezările de tip Mediaș din Transilvania reflectă un înalt nivel de dezvoltare a culturii hallstattiene timpurii, manifestat prin ceramică de calitate excepțională ce poate sta alături de aceea din perioada clasică greacă, prin producția locală a obiectelor de fier, prin sisteme grandioase de fortificare a așezărilor.

Un loc aparte în cadrul complexului hallstattian timpuriu tracic de nord îl are cultura Susani-Bobda II din Banat. Cercetările au arătat

---

[49] Sebastian Morintz, *op. cit.*,

[50] Attila László, „SCIV", 24, 1973, 4, p. 575 și urm.

[51] Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 5 și urm.; G. I. Smirnova, „SCIVA", 25, 1974, 3, p. 359 și urm.

[52] Eugenia Zaharia, „Dacia", N.S., IX, 1965, p. 83—104.

www.dacoromanica.ro

clar evoluţia locală continuă din perioada bronzului mijlociu (cultura Cruceni-Belegiš) pînă în perioada culturii Susani-Bobda II. Chiar dacă între această cultură şi cultura Gáva, situată la nord, exista elemente comune specifice perioadei hallstatiene timpurii, cele două culturi nu se pot confunda. Structura specifică fiecăreia se explică prin origini diferite.

Organic legat de complexul hallstattian timpuriu tracic din nord, cu ceramică canelată, este complexul tracic de sud, caracterizat prin ceramică imprimată. Acesta s-a răspîndit din valea Dunării pînă în valea Mariţei depăşind chiar, în unele direcţii, acest spaţiu. Astfel, descoperiri specifice acestui complex documentează extinderea sa în nord-vestul Asiei Mici (Troia), ca şi spre nord-est în Moldova şi R.S.S. Moldovenească. În cadrul complexului cultural cu ceramică imprimată distingem următoarele aspecte sau culturi : Insula Banului, pe o zonă largă în jurul Porţilor de Fier, Pšeničevo-Razkopanica în Bulgaria centrală şi sud-estică şi fără îndoială (deşi ne lipseşte documentarea) în Turcia europeană, Babadag în Dobrogea şi regiunile imediat învecinate Dobrogei, Cozia-Brad în Moldova, Saharna-Solonceni în R.S.S. Moldovenească.

Problema originii întregului complex cultural hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată ne obligă să avem în vedere în fiecare caz culturile pre-hallstattiene (de la sfîrşitul epocii bronzului) din aria fiecărei culturi hallstattiene timpurii.

Cultura Insula Banului derivă direct din cultura Žuto Brdo de la vest de Porţile de Fier, răspîndindu-se ulterior şi la est de Porţile de Fier.

Cultura Pšeničevo-Razkopanica are asemănări pe de o parte cu cultura Insula Banului, iar pe de altă parte cu cultura Babadag, ea reprezentînd totuşi o unitate cu trăsături proprii [53]. În aria sa de răspîndire nu este deloc clară situaţia din perioada care o precede imediat. Unele date par a indica un aspect cultural derivat din culturile Zimnicea-Plovdiv şi Coslogeni. Astfel nu avem nici o dovadă că în perioada anterioară să fi existat acele elemente care ar fi putut da naştere unei culturi hallstattiene timpurii de genul celei de tip Pšeničevo-Raskopanica. Nu negăm participarea fondului local la cristalizarea unor trăsături proprii fiecărei culturi, dar elementele comune întregului complex tracic de sud nu pot fi explicate prin evoluţii strict locale, independente. Este de presupus în Bulgaria centrală existenţa unui orizont cultural anterior, datorat unei migraţii dinspre nord-vest prin care au fost transmise acele elemente comune culturilor Insula Banului şi Pšeničevo-Raskopanica.

Între culturile Babadag şi Insula Banului nu se constată o legătură directă. În schimb, între culturile Pšeničevo-Razkopanica şi Babadag există elemente identice fără ca cele două culturi să se identifice în ansamblu. Este de presupus şi în cazul culturii Babadag o derivaţie timpurie din cultura Insula Banului, sau din acel aspect care a dat naştere culturii Pšeničevo-Raskopanica. Sinteza culturală Babadag are şi unele elemente specifice care derivă din fondul local anterior de la sfîrşitul epocii bronzului, cultura Sihleanu,

Aspectul cultural Cozia-Brad [54] din Moldova centrală ilustrează un grup desprins din cultura Insula Banului din zona Porţilor de Fier,

[53] M. Čičikova, Thracia, I, Sofia, 1972, p. 79 şi urm.
[54] Attila László, Arheologia Moldovei, VII, 1972, p. 207—222.

www.dacoromanica.ro

iar aspectul Saharna-Solonceni, din R.S.S. Moldovenească un grup hibrid înrudit, pe de o parte, cu aspectul Cozia-Brad şi cu cultura Babadag (faza II), iar pe de altă parte, cu cultura Cernoles din zona de silvo-stepă din dreapta Niprului mijlociu [55].

Ceramică specifică complexului hallstattian timpuriu tracic de sud s-a găsit în stratul $VIIb_2$ de la Troia [56]. Aceasta are cele mai apropiate analogii, pe de o parte, în ceramica culturii Pšeničevo-Ražkopanica din Bulgaria centrală şi sud-estică iar, pe de altă parte, în ceramica culturii Babadag din zona istro-pontică. Importanţa unor asemenea descoperiri a fost mult timp sesizată. Insuficienta cunoaştere a culturilor căror aparţineau materialele străine mediului cultural din Asia Mică a dat naştere unor interpretări diferite. Cu o jumătate de veac în urmă, Vasile Pârvan, mai mult intuitiv decît pe baza unor date arheologice corespunzătoare, a vorbit de prezenţa dacilor la Troia. Pârvan vedea originea ceramicii străine de la Troia în culturile eneolitice Cucuteni şi Gumelniţa. Alţi cercetători au atribuit materialele in stratul $VIIb_2$ de la Troia unor populaţii venite din Europa centrală, sau de la Dunărea mijlocie. În sfîrşit, alţii au văzut în aceleaşi materiale dovada pătrunderii unor populaţii originare din regiunea munţilor Balcani.

Analizînd, pe baza publicaţiilor descoperirile de caracter străin de la Troia, constatăm că ele nu formează un complex unitar, ci aparţin mai multor culturi balcano-dunărene din perioada diferite. Astfel, descoperiri sporadice aparţin culturii Tei, faza III, şi culturii Zimnicea — Plovdiv. Mai multe fragmente de vase din stratul VII indică forme şi ornamente caracteristice fazei tîrzii a culturii Coslogeni, atestată în sudul Munteniei şi în nordul Bulgariei. Numeroase vase atribuite nivelului VII *b* sînt foarte asemănătoare celor din prima fază a culturii Babadag. Alte descoperiri au analogii perfecte în cultura hallstattiană timpurie din Bulgaria centrală. Cu excepţia vasului de tip Tei, faza III, care constituie un element balcanic mai timpuriu, restul materialelor la care ne-am referit documentează prezenţa în regiunea Troiei a unor populaţii balcano-dunărene începînd din secolul XIII şi pînă în secolul X î. e. n. Cele mai numeroase şi cele mai expresive sînt cele de tip Coslogeni, faza tîrzie, secolul XII şi cele corespunzătoare primei faze a culturii Babadag, faza I, secolul XI î. e. n.

Nu există nici o îndoială că ansamblul cultural hallstattian timpuriu pe care arheologia îl defineşte cu toată claritatea în spaţiul carpato-balcanic, mai precis spaţiul cuprins între rîurile Tisa şi Morava precum şi munţii Rodope spre vest, Nistru şi litoralul vestic al Mării Negre către est, a aparţinut neamurilor trace. Epopeile homerice îi menţionează pe traci pentru prima dată, iar informaţii istorice mai noi îi plasează în acelaşi spaţiu. Continuitatea culturală, care se dovedeşte arheologic, arată limpede că acei care locuiau spaţiul carpato-balcanic la sfîrşitul mileniului II î. e. n. erau strămoşii celor care locuiau acelaşi spaţiu şi în a doua jumătate a mileniului I î. e. n., respectiv neamurile trace. În afară de unele influenţe culturale, sau chiar de unele infiltraţii străine cu caracter local (cimerieni, iliri, greci, sciţi, celţi), în intervalul de timp cuprins între începutul perioadei

[55] A. I. Meliukova, Sovetskaja arheologija, 1, 1972, p. 57 şi urm.

[56] Carl W. Blegen, Cedric G. Boutler, John L. Caskery, Marion Rawson, *Troy*, IV/2 (planşe), Cincinati, 1958, pl. 260/37.1013 a—b; 261/36.1180; 282/17, 18.

www.dacoromanica.ro

hallstattiene (1200/1100 î. e. n.) şi pînă în vremea corespunzătoare civilizaţiei geto-dace în spaţiul carpato-dunărean şi a celei tracice de sud, n-a fost sesizată nici o schimbare care să ilustreze mutaţii etno-culturale, ci doar evoluţia firească progresivă a neamurilor trace.

Originea grupului etno-cultural şi lingvistic tracic este foarte complexă, după cum am văzut, urmărind istoria spaţiului carpato-balcanic încă din eneolitic. Firul evoluţiei locale nu s-a întrerupt decît aparent în perioada bronzului timpuriu, la începutul mileniului II î. e. n. Dar nici pentru această perioadă nu avem dovezi de schimbări etno-culturale pe care arheologia le-ar fi sesizat, ci dimpotrivă indicii ale continuităţii în zona de la curbura Carpaţilor şi în Banat alături de unele infiltraţii de caracter central-european. Culturile clasice ale epocii bronzului, care se remarcă prin originalitatea lor, au o origine indiscutabilă locală ce evidenţiază tradiţii străvechi. Grupul neamurilor trace, care constituie o realitate istorică în ultimul sfert al mileniului II î. e. n., este rezultanta evoluţiei din mileniile III şi II î. e. n. a cărei imagine a fost schiţată mai sus.

Ultimul episod ce precede prezenţa efectivă a neamurilor trace în întreg spaţiul carpato-balcanic îl constituie tranziţia, în cursul secolului XIII î. e. n., de la epoca bronzului la epoca Hallstatt, respectiv formarea primelor culturi hallstattiene (Gáva, Susani, Insula Banului), avînd ca fond genetic culturile Otomani, Cruceni-Belegiš şi Žuto Brdo — Gîrla Mare, proces istoric la care şi-au adus contribuţia (cultural şi etnic) şi purtătorii culturii mormintelor tumulare din Europa centrală.

Primele culturi hallstattiene menţionate mai sus au „hallstattizat" întreg spaţiu carpato-balcanic. Ansamblul cultural hallstattian timpuriu tracic din sud-estul Europei reprezintă o parte dintr-un fenomen mai larg care a cuprins o vastă zonă a Europei din estul Franţei şi pînă la ţărmul vestic al Mării Negre. Cercetările din Cîmpia Tisei şi din Transilvania evidenţiază trăsăturile specifice fenomenului hallstattian tracic. În perioada tîrzie a epocii bronzului s-a remarcat o intensificare a metalurgiei bronzului din Transilvania [57]. În evoluţia ulterioară corespunzătoare începutului perioadei hallstattiene timpurii se constată o adevărată revoluţie culturală, manifestată pe mai multe planuri. Cantitatea de obiecte de bronz descoperită în Transilvania este de aproximativ 20 de ori mai mare decît în perioada imediat anterioară şi tot acum apar, exclusiv în aria primelor culturi hallstattiene, primele obiecte de fier [58]. Aşezările sînt mai numeroase, cuprind suprafeţe întinse şi dovedesc prin bogăţia materialului arheologic o locuire intensă. E clar că populaţia a sporit considerabil. Situaţii ca aceea pe care o reflectă descoperirile arheologice referitor la începutul perioadei hallstattiene din Transilvania au fost evidenţiate de marele arheolog englez V. G. Childe, care a arătat că „revoluţiile tehnice" din istoria universală determină spectaculoase creşteri de populaţii şi inevitabil schimbări în modul de organizare al societăţii. Două exemple sînt edificatoare în acest sens : „revoluţia neolitică" şi „revoluţia industrială" din Anglia [59].

---

[57] Mircea Rusu, Dacia, N.S., 1963, p. 180—184.

[58] Idem, *Metalurgia bronzului în Transilvania la începutul Hallstattului* (Rezumatul tezei de doctorat), Iaşi, 1972, p. 15 şi urm.

[59] V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, 1967, p. 37 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Un alt aspect ce completează imaginea culturii hallstattiene timpurii din Transilvania este acela evidenţiat, pe de o parte, de fortificaţiile aşezărilor şi de marea cantitate de arme de bronz, iar pe de altă parte, de forţa de expansiune pe care o manifestă triburile respective. Populaţiile hallstattiene timpurii din Transilvania se aflau — conform documentării de care dispunem — într-un stadiu avansat al orînduirii comunei primitive. Trăsăturile esenţiale ale acestui stadiu au fost magistral reliefate de Fr. Engels care, definind „democraţia militară", arată că „războiul şi organizarea împotriva războiului au devenit funcţiuni regulate ale vieţii poporului".

Saltul pe care îl remarcăm în perioada hallstattiană timpurie din Transilvania sub aspect economic, social, cultural se explică printr-un complex de împrejurări favorabile: 1. evoluţia firească pe baza unor culturi foarte avansate — pentru vremea respectivă — ale epocii bronzului; 2. condiţii naturale favorabile; 3. relaţii cu populaţiile de la Dunărea mijlocie, care parcurgeau o evoluţie în multe privinţe asemănătoare.

Procesul complex de formare a grupului neamurilor trace poate fi înţeles numai avînd mereu în vedere evoluţia în timp şi spaţiu. Purtătorii culturilor Otomani, Cruceni-Belegiš şi Žuto Brdo — Gîrla Mare sînt înaintaşii direcţi ai purtătorilor primelor culturi hallstattiene, evident tracice. Celelalte culturi ale bronzului mijlociu şi tîrziu din spaţiul carpato-dunărean, înrudite cu cele menţionate mai sus, n-au participat la fenomenul hallstattian, ci au fost integrate cu aproximativ un secol mai tîrziu în grupul etno-cultural considerat în ansamblul tracic. Natura relaţiilor dintre purtătorii primelor culturi hallstattiene, în expansiunea lor către est şi sud-est, cu populaţiile rămase încă în stadiul final al epocii bronzului au fost diferite. Astfel, înaintînd spre răsărit, cultura hallstattiană timpurie cu ceramică canelată nu se transformă în contact cu cultura Noua. Ceramica din aşezările corespunzătoare gazelor Gáva-Reci şi Gáva-Mediaş de pe Nistrul mijlociu este aceeaşi ca şi în aşezările din Transilvania şi de pe cursul superior al Tisei. Dimpotrivă, generalizarea ceramicii ce caracterizează complexul cultural hallstattian de sud cu ceramică imprimată a dat naştere unor culturi care prezintă elemente comune întregului complex, fiecare păstrînd însă elemente tradiţionale locale. Realitatea este evidentă, explicaţia însă mai dificilă. Este aproape sigur că purtătorii culturii tracice timpurii şi cei ai culturii Noua vorbeau limbi deosebite dar se deosebeau şi în privinţa stadiului dezvoltării social-economice. În privinţa populaţiilor de la sud de Dunăre situaţia era deosebită. În diverse etape ale istoriei străvechi am constatat o evoluţie asemănătoare şi chiar culturi comune spaţiului carpato-balcanice. Apreciind structura etno-culturală din Balcani, din perioada care precede acele elemente nord-vestice care au dus la cristalizarea culturilor hallstattiene din sud (secolele XII—XI î. e. n.), nu pierdem din vedere că fondul la care ne referim avea şi o recentă componentă răsăriteană. Este vorba de acea populaţie răsăriteană Coslogeni, care după ce s-a „aclimatizat" în zona istro-pontică a pătruns în zona balcanică (secolele XIII — XII î.e.n.), suprapunînd acolo un vechi fond balcanic (care mai asimilase în trecut elemente răsăritene) a cărui ultimă manifestare independentă a fost cultura Zimnicea-Plovdiv (secolele XIV — XIII

www.dacoromanica.ro

î.e.n.). Suma acestor suprapuneri este cultura Pšeničevo—Razkopanica. Cultura Babadag este rezultatul fuziunii unui curent hallstattian timpuriu nord-balcanic cu cultura carpatică de tip Sihleanu. Cultura Insula Banului este o derivaţie directă din cultura Žuto Brdo — Gîrla Mare.

Dacă fondul pre-hallstattian balcanic păstrează, încă din cursul evoluţiei străvechi, elemente comune şi celui carpato-dunărean, procesul hallstattizării a dus la o mai mare apropiere etnică şi culturală din interiorul lumii tracice.

Considerînd că ansamblul etno-cultural tracic din spaţiul carpato-balcanic este o realitate la sfîrşitul mileniului II î.e.n., şi aceasta este clar rezultatul evoluţiei anterioare, se pune întrebarea : din care moment al evoluţiei s-ar putea vorbi de un grup lingvistic tracic? După părerea unor lingvişti de autoritate se poate vorbi de existenţa grupului lingvistic tracic odată cu existenţa populaţiilor indo-europene, fie că acestea sînt străvechile populaţii neo-eneolitice, fie că primii indo-europeni vin din răsărit la mijlocul sau în a doua jumătate a mileniului III î.e.n.

În ceea ce ne priveşte, fără a avea posibilitatea să operăm cu subtilităţi lingvistice, urmărind desfăşurarea istorică pe bază arheologică şi asistînd în cursul mileniilor III şi II î.e.n. la numeroase schimbări datorate evoluţiei locale, dar şi unor repetate suprapuneri şi interferenţe culturale ce corespund cel puţin în parte şi unor fenomene similare pe plan lingvistic şi etnic, ne este greu să atribuim în aceeaşi măsură calitatea de grup lingvistic tracic atît stadiului iniţial indo-european (fie el străvechi eneolitic local, fie reprezentat de migratori răsăriteni), cît şi stadiului ilustrat de ansamblul etno-cultural şi lingvistic tracic de la sfîrşitul mileniului II î.e.n. Limba pe care o vorbeau tracii de la sfîrşitul mileniului II î.e.n. va fi avut şi ea istoria sa complicată, care nu putea fi în afara evoluţiei pe care o ilustrează, cu toate lipsurile sale, cercetarea arheologică.

Avînd în vedere elementele de continuitate ale străvechiului fond etno-cultural din interiorul şi din jurul arcului carpatic, fond care a asimilat continuu elemente străine, noi nu avem posibilitatea ca pe bază arheologică să diferenţiem într-un anumit moment al desfăşurării istorice populaţii indo-europene de populaţii preindo-europene. Nici antropologia nu ne oferă date pentru a face asemenea delimitare categorică. Dimpotrivă, de cele mai multe ori, populaţiilor răsăritene (morminte tumulare cu ocru) li se atribuie caractere meridionale. Populaţiile răsăritene pătrunse în sud-estul Europei în cursul mileniilor III şi II î.e.n. nu pot fi tratate global. Sînt populaţii originare din nordul Mării Negre, altele din zona Volga—Ural; unele sînt sedentare, altele semi-nomade; cultura lor nu este unitară. Este probabil ca cele din zona Uralului să reprezinte ramura iraniană.

Fără a putea rezolva în prezent în ansamblu problema indo-europeană, arheologia aduce contribuţii concrete la formarea grupului cultural lingvistic şi etnic tracic.

Recunoscut ca cel mai puternic grup etnic din sud-estul Europei, tracii, ca atare, se manifestă în istoria universală încă din ultimul sfert

www.dacoromanica.ro

al mileniului II î.e.n., participînd la „marea migraţie egeeană". Numită astfel în scrierile contemporane „marea migraţie egeeană", sau a „popoarelor mării", din secolele XIII — XI î.e.n., reprezintă un episod important din istoria veche a lumii mediteraneene, o etapă bogată în evenimente istorice cu profunde repercusiuni în istoria civilizaţiilor antice.

Informaţii rămase de la scriitorii antici vorbesc de pătrunderea unor populaţii balcanice în Asia Mică, înainte, în vremea şi după războiul troian. Este vorba de traci, mizi şi frigi. Asemenea ştiri sînt adesea contradictorii în ceea ce priveşte momentul deplasărilor. În ansamblu, aceste informaţii, care sînt mult mai tîrzii decît perioada cînd s-au petrecut evenimentele, arată că deplasările de populaţii au avut loc în ultimul sfert al mileniului II î.e.n.

Descoperiri arheologice din Macedonia, Grecia, şi cele de la Troia, atestă pătrunderea unor populaţii de la sfîrşitul epocii bronzului şi mai ales de la începutul epocii fierului (Hallstatt timpuriu) din regiunea Dunării mijlocii şi a Dunării de Jos.

Etapa timpurie a culturilor hallstattiene tracice se încheie odată cu formarea complexului cultural denumit Basarabi, care reflectă în secolele VIII — VI î.e.n. o mai mare coeziune a neamurilor trace, ce se manifestă printr-o relativă uniformitate culturală din podişul Transilvaniei şi pînă în Balcani, de la Nistru şi pînă în Banat.

Începînd de la mijlocul mileniului I î.e.n. informaţii istorice scrise, tot mai frecvente, diferenţiază în marea masă a lumii trace, desemnînd cu nume proprii, numeroase neamuri trace. Cele din nord, din spaţiul carpato-dunărean au denumirea generică de geto-daci.

PROBLÈMES TOUCHANT L'ORIGINE DES THRACES À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

L'origine des Thraces est considérée à présent de différentes manières. Leurs débuts sont situés à l'énéolithique, à l'époque du bronze ou à la première époque du fer (Hallstatt). La majorité des archéologues roumains opinent que les populations qui ont créé les cultures de l'époque du bronze dans l'espace carpato-balkanique furent les Traces.

L'auteur de la présente étude part de la réalité unanimement reconnue par les archéologues, les historiens et les linguistes, à savoir qu'à la fin du II-a millénaire avant notre ère, l'espace carpato-danubien était habité dans son ensemble par des populations thraces. Pour la compréhension du processus réel de la formation du groupe ethnique, culturel et linguistique des Thraces, l'auteur synthétise les résultats des recherches archéologiques, en esquissant l'image générale de l'évolution historique depuis l'énéolitique jusqu'à la période des Géto-Daces.

www.dacoromanica.ro

Après l'énéolithique carpato-balkanique, qui représente une période de progrès notables, sur les plans ethnique et culturel sont enregistrées d'importantes mutations. Cela s'explique par la pénétration de populations d'origine orientale. Selon la majorité des spécialistes, ce sont là les premières vagues de populations indo-européennes. Les cultures „classiques" de l'époque du bronze dans l'espace carpato-danubien permettent de suivre l'évolution locale, ininterrompue depuis l'an 1800—1700 avant notre ère, puis le processus organique de passage à la première époque du fer (1300 — 1200 avant notre ère), la relative uniformisation culturelle dans l'entier espace carpato-danubien (1200 — 1110 avant notre ère) et puis l'évolution ininterrompue jusqu'au milieu du I-er millénaire avant notre ère, lorsque les sources historiques écrites mentionnent les Géto-Daces.

www.dacoromanica.ro

PROBLEME DE IDEOLOGIE POLITICĂ ÎN IMPERIUL ROMAN

DE

EUGEN CIZEK

Politologia a cunoscut în timpul Imperiului Roman o diversificare remarcabilă. Desigur această diversitate ideologică apare în ultimă instanţă condiţionată de raporturile şi de interesele forţelor sociale, care emerg totdeauna din confruntările istorice. Nu trebuie crezut că dispariţia Republicii — *libertas* sau *libera res publica*, cum o numeau romanii — a jugulat sau limitat dezbaterile ideologice, în pofida dispariţiei climatului de libertate a opiniilor, considerat drept conţinutul esenţial al vechii structuri asumate de statul roman înainte de Actium [1].

Toţi autorii din vremea Imperiului erau dealtfel conştienţi de antiteza fundamentală dintre Republică şi Imperiu şi o luau în considerare ca premisă a oricăror reflecţii de ideologie politică. Chiar la începutul veacului întîi al erei noastre, Velleius Paterculus opune categoric tiparul politic al Imperiului celui al Republicii, estimîndu-le, cum am încercat cîndva să demonstrăm, *genera* închise, apte să reclame optici diferite de la istoricii lor [2]. Destinul ar fi instalat pe August în fruntea statului pentru a salvgarda şi conserva Roma, desigur într-o nouă formă [3].

Reflexele dezbaterilor şi tensiunilor ideologico-politice pătrund nu numai în literatură, ci şi în alte vestigii ale timpului, mai cu seamă în inscripţii şi pe monedele emise în tot cursul Imperiului. Tendinţele exprimate comportă o pluralitate notabilă, ca dealtfel şi domeniile de activitate, unde se ivesc idei cu semnificaţie politică. Totuşi, în această ultimă privinţă, trebuie marcată de la bun început o ierarhizare. Într-adevăr, în primele două secole de existenţă a Imperiului, problemele provinciilor şi ale armatei — forţă atît de importantă, în tot cursul istoriei imperiale — se estompează faţă de altele, deşi, fără îndoială, ele nu lipsesc cu desăvîrşire din izvoarele vremii. Chiar şi problemele senatului sînt îndeobşte pla-

---

[1] TAC., *Ann.*, 4, 32, 1 califica acest stat *ueteres populi Romani res*; dar în alt pasaj apare *uetus res publica (ibid.*, 6, 23, 3). Dimpotrivă, Imperiul e denumit *rei Romanae arbitrium (ibid.*, 6, 57, 4), dar şi *principatus* sau *imperium (ibid.*, 6, 56, 7), ori chiar *res publica (ibid.*, 6, 52, 1). Pentru discutarea termenului de *libertas* în timpul Imperiului, printre alţii cf. Walter JENS, *Libertas bei Tacitus*, în *Hermes*, 84, 1956, p. 331—352. Pentru persistenţa dezbaterilor ideologice cf. Paul PETIT, *Histoire générale de l'Empire Romain*, Paris, 1974, p. 29—30.

[2] Eugen CIZEK, *L'image du renouvellement historique chez Velleius Paterculus*, în *Studii Clasice*, 14, 1972, p. 85—93 (îndeosebi pp. 89—91).

[3] VELL., *Hist. Rom.*, 2, 60, 1. August este declarat aici *conditor*, întemeietor de noi structuri politice.

www.dacoromanica.ro

sate în umbră sau corelate strîns — dealtminteri întocmai ca şi cele ale provinciilor şi ale militarilor — prevalentei preocupări ideologice a oamenilor timpului : esenţa şi orientarea puterii împăratului. Cercetătorii moderni au observat că problemele senatului aproape nu apar în *De clementia*, acest scurt tratat de ideologie politică, alcătuit de Seneca în 56 e.n., deşi autorul însuşi era senator [4]. Trebuie totuşi adăugat că această polarizare a problematicii ideologice survine mai ales în sfera surselor literare, celelalte izvoare, vestigiile arheologice, epigrafice şi numismatice, în măsura posibilităţilor de care dispuneau, ilustrînd mai variat şi mai echilibrat ideile şi întrebările politice ce şi le puneau romanii Imperiului. Este de la sine înţeles că toate opţiunile ideologice asumau, pe de altă parte, un caracter de clasă. De asemenea, romanii se interesau de împăraţi nu atît pentru persoana lor, ci deoarece înţelegeau că oricum ei exercitau puterea reală.

Desigur, instaurarea monarhiei, chiar dacă abil camuflată de August, determinase transformarea radicală a cadrului unde aveau loc dezbaterile ideologice, semnalizate de diversele izvoare. Deliberările ideologice nu se mai desfăşurau în cîmp deschis, în peisaj public, ci *in arto*, în cadru limitat, ferit de ochii oricărui privitor. O asemenea constatare este valabilă nu numai pentru discuţiile desfăşurate la Roma şi relative la Principat, ci şi pentru cele care aveau loc în taberele militare şi în provincii. Tacit notează că discuţiile din tabere, relativ la interesele soldaţilor, în care nu lipseau anumite implicaţii de ideologie politică, în raport cu rolul militarilor în stat, se desfăşurau în conciliabule tainice, mai cu seamă nocturne. Tocmai în asemenea convorbiri incita la revoltă pe soldaţii din legiunile pannonice acest alter-Tersit care a fost Percennius : *is imperitos animos et quaenam post Augustum militiae condicio ambigentis inpellere paulatim nocturnis conloquiis, aut, flexo in uesperam die et dilapsis melioribus, deterrrimum quemque congregare* [5]. Pe de altă parte, tot într-un loc închis şi ferit, discutau despre problemele lor provincialii, inclusiv fruntaşii oraşelor, decurionii şi ulterior curialii. Îndeosebi revoltele sînt pregătite în secret şi prin discuţii care implică uneori ideea separării de Roma. Iulius Civilis îndeamnă în 69 e.n. la sediţiune pe fruntaşii batavilor cu prilejul unui banchet organizat noaptea într-un codru tainic [6]. Ulterior acelaşi răzvrătit incită la secesiune de Roma pe căpeteniile Galiilor, în convorbiri secrete, unde le aminteşte nenorocirile aduse lor de pacea

---

[4] Cf. mai ales F. WEIDAUER, *Der Prinzipat in Senecas Schrift De Clementia*, diss., Marburg, 1950, p. 44 şi Miriam GRIFFIN, *Seneca. A Philosopher in Politics*, Oxford, 1976, p. 141. Dar şi TAC., *Ann.*, 3, 65, 1—4, va sublinia degradarea morală a senatorilor şi diminuarea funcţiei lor politice. Firește însă că unele tensiuni interne subsistă în senat şi că nu dispar complet manevrele periferice, angajate cu prilejul confruntărilor electorale senatoriale, manevre care puteau uneori revela împăratului nemulţumirea curiei. În această privinţă, cf. R. F. ROSSI, *Tracce di lotta politica nel senato di Caligola*, în *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*, 99, 1971, p. 164—171.

[5] TAC., *Ann.*, 1, 16, 5. De asemenea, noaptea şi prin convorbiri tainice, în care se strecurau abil — *se inserunt* — izbutesc partizanii ordinei şi ai lui Drusus să calmeze rebeliunea (*ibid.*, 1, 18, 5.).

[6] TAC., *Hist.*, 4, 14, 4 : *Ciuilis primores gentis et promptissimos uolgi specie epularum sacrum in nemus uocatos, ubi nocte ac laetitia incaluisse uidet, a laude gloriaque gentis orsus iniurias et raptus et cetera seruitii mala enumerat.*

www.dacoromanica.ro

romană : ... *secretis sermonibus admonebat malorum, quae tot annis perpessi miseram seruitutem falso pacem uocarent* [7].

La Roma, discuţiile politice şi meditaţiile asupra formelor de guvernămînt se situau de asemenea *in arto*. În dezbaterile senatului, ajungeau prea puţine ecouri ale unor asemenea convorbiri, care erau întreţinute mai ales în palat, de împăratul şi de consilierii sau de curtenii săi, ori în casele personajelor importante din Capitală, cavaleri şi mai cu seamă senatori. În momentele de teroare, dezlănţuită de cezari, *primores* ai Romei supravegheau cu stricteţe conversaţiile lor, evitau urechile indiscrete, controlau acoperişurile şi zidurile, pentru a depista eventualii spioni ai împăratului [8]. Controversele ideologice nu se mărgineau la elegante dueluri teoretice, ci costau adesea mult sînge.

Peisajul preferat al discuţiilor ideologice pare a-l fi constituit la Roma, cum ne arată acelaşi Tacit, cercurile cultural-politice, *circuli*, şi, firesţe, banchetele unde se adunau exponenţii diferitelor grupuri de interese şi de presiune. Tacit atribuie chiar împăratului Tiberiu un discurs în care, după ce semnalase creşterea luxului, bătrînul *princeps* a reliefat că problema era discutată în cercuri şi la banchete, unde se cerea limitarea fenomenului în cauză : *nec ignoro in conuiuiis et circulis incusari ista et modum posci* [9]. Acelaşi autor consemnează ecourile stîrnite de moartea lui Agrippa în alţi *circuli*, cei din vremea lui Domiţian [10]. Desigur ne este astăzi greu să reconstituim toţi *circuli* care, în timpul Imperiului, se constituiau şi se adunau în casele senatorilor, cavalerilor, la curte şi uneori în şcolile şi în locuinţele profesorilor de retorică şi de filosofie, cu atît mai mult cu cît aceste cercuri nu echivalau nici cu partidele politice moderne şi nici cu faimoasele cluburi englezeşti, dat fiind că nu reprezentau clanuri închise, constituie pe bază de adeziuni, fie şi secrete. Acelaşi ins putea frecventa mai mulţi *circuli*. Legăturile se realizau la întrunirile mai sus menţionate, pe baza relaţiilor de prietenie sau clientelare [11] şi a afinităţiilor politice ori numai de caracter. Structura unui *circulus* implica unul sau doi diriguitori, un strat de personalităţi marcante şi mai mulţi frecventatori de condiţie relativ modestă, îndeobşte clienţi ai fruntaşilor cercului. Urmele multor asemenea *circuli* au dispărut complet din sursele antice,

---

[7] TAC., *Hist.*, 4, 17, 3. Sub Tiberiu, doi şefi locali, Iulius Florus şi Iulius Sacrovir, pregătesc o răscoală galică într-un cadru similar : *il secreti conloquiis, ferocissimo quoque adsumpto aut quibus ob egestatem ac metum ex flagitiis maxima peccandi necessitudo, componunt Florus Belgas, Sacrouir propiores Gallos concire (Id., Ann.*, 3, 40, 3).

[8] TAC., *Ann.*, 4, 69, 7 : *non alias magis anxia et pauens ciuitas, tegens aduersum proximos; congressus, conloquia, notae ignotaeque aures uitari; etiam mura atque inanima, tectum et parietes circumspectabantur.*

[9] TAC., *Ann.*, 3, 54, 1. Pentru *circuli*, cf. Eugen CIZEK, *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques*, Leiden, 1972, p. 55—57.

[10] TAC., *Agr.*, 43, 1 : *uulgus quoque et hic aliud agens populus et uentitauere ad domum et per fora et circulos locuti sunt; nec quisquam audita morte Agricolae aut laetatus est aut statim oblitus.* De observat că Tacit opune, în acest pasaj, cercurile forului. Este vorba de discuţiile grabnice şi discrete care aveau loc în foruri, prin contrast cu cele tot ascunse, dar mai sistematice, desfăşurate în *circuli*.

[11] Aceşti *circuli* pot fi puşi în relaţie cu sistemul clientelor colective care funcţiona în timpul Imperiului : cf. Jean GAGÉ, *Les classes sociales dans l'Empire Romain*, Paris, 1964, p. 71 — 77. Multiplicarea cercurilor se producea mai ales în perioadele cînd domnea destinderea între împărat şi ordinele sociale dominante. Invers, teroarea bloca activitatea tuturor cercurilor, inclusiv a celor care nu se situau în opoziţie.

www.dacoromanica.ro

încît noi nu păstrăm acum decît aluzii la unele dintre cele mai importante cercuri.

Putem aici menţiona cercul lui Seian, important grup de influenţă sub Tiberiu, cel al familiei şi partizanilor lui Germanicus, în aceeaşi vreme, transformat sub Caligula şi Claudiu în „clanul" fiicelor aceluiaşi vestit personaj (Germanicus). Sub Nero, moment de eflorescenţă a cercurilor, au fiinţat *circuli* lui Seneca şi Cornutus, al Calpurniilor, al lui Thrasea şi chiar al împăratului însuşi. În timpul Flavienilor, s-a manifestat cercul Helvidiilor, iar, sub Antonini, cercurile lui Pliniu, Septicius Clarus, Hadrian însuşi, ca şi cel al frontonienilor. *Circuli* dezvoltaţi în imperiul tîrziu se reconstituie mai dificil, dar trebuie neapărat menţionat cel al Nicomachilor, atît de activ la sfîrşitul secolului al patrulea. S-ar putea vorbi de asemenea de cercul creştin al lui Ausonius. Desigur lista este deschisă şi sumarul nostru inventar n-a avut nici pe departe intenţia de a reda evidenţa exactă a acelor cercuri politico-culturale, pe care le atestă izvoarele.

Tensiunile cele mai diverse se exprimau în discuţiile politice purtate în aceste cercuri şi la curte, unde cîteodată fiinţau, cum am văzut, *circuli* străluciţi. Chiar funcţia socială împlinită de cercuri probează caracterul prevalent absolutist pe care l-a adoptat de la începuturile sale principatul, primul tip de monarhie romană imperială. Ca să nu mai vorbim de faptul însuşi al concentrării ideologice în jurul personalităţii şi atributelor împăraţilor. Opţiunile şi doctrinele emerg aşadar cu prudenţă, în forme al căror sens noi îl reconstituim astăzi cu mari dificultăţi.

Exponenţii literari ai absolutismului potenţat, scriitorii de orientare cezariană, ca şi sursele neliterare, dirijate de împăraţi, exprimă în schimb limpede intenţia glorificării monarhiei şi consolidării ei pe planul propagandei cultural-politice. În secolul întîi al erei noastre, printre alţii — de pildă însuşi Quintilian — opţiunile cezarismului sînt sincer adoptate şi celebrate de istoriografi ca Velleius Paterculus, Valerius Maximus şi Curtius Rufus. Cel mai inteligent dintre ei, Velleius Paterculus, consideră totuşi că noul *genus*, cel al monarhiei, îşi atinge apogeul sub domnia lui Tiberiu, cînd chiar dialectica istoriei s-ar opri. De aceea, Velleius cere zeilor să prelungească la maximum domnia lui Tiberiu şi să-i asigure acestuia urmaşi cît mai demni [11b]. La rîndul său, Valerius Maximus invocă harul aceluiaşi Tiberiu pentru alcătuirea lucrării sale şi îl consideră salvarea patriei, stăpînul absolut al mării şi al pămîntului prin consensul oamenilor şi al zeilor [12].

Spre deosebire însă de primii istoriografi citaţi, care proslăveau autoritatea absolută a lui Tiberiu, cu toate că între limitele formulei politice mai tradiţionale, preconizate de acest împărat, Curtius Rufus subscrie energic la aşa numita democraţie regală, promovată de Caligula şi în fond acceptată şi continuată de Claudiu. Era de fapt vorba de o autocraţie care, peste capul senatului, încerca un fel de contact de tip paterna-

[11b] VELL., *Hist. Rom.*, 2, 131, 1 : *eique functo longissima statione mortali destinate successores quam serissimos sed eos, quorum ceruices tam fortiter sustinendo terrarum orbis imperio sufficiant, quam huius suffecisse sensimus.*

[12] VAL. MAX., *Fact., praef.*: *te igitur huic coepto, penes quem hominum deorumque consensus maris ac terrae regimen esse uoluit, certissima salus patriae, Caesar, inuoco...*

www.dacoromanica.ro

listic cu mulțimile sau cu ceea ce în mod confuz unii teoreticieni echivalau cu ele, fără a coborî desigur pînă la sclavi. Acest ideal, cîndva preconizat de Pitagora și de elevii săi și îmbrățișat sub Caligula de Philon din Alexandria [13], își face loc și în opera lui Curtius Rufus. Cuceritorul Alexandru, stăpînul Alexandru, personajul charismatic al lucrării sale istoriografice, îl exprimă cu pertinență. O monarhie cum era cea a lui Alexandru, de fapt a lui Caligula și chiar Claudiu, apare ca nelimitată și indivizibilă [14].

Fidelitatea față de cezari, servirea și chiar supralicitarea eforturilor de a potența autoritatea lor reală și reflexul ei ideologic — *auctoritas Augusti* — apar ulterior și în alte izvoare. Monedele bătute de împărați, ca și inscripțiile alcătuite în cinstea lor, ilustrează acest fenomen. Mult mai tîrziu, adică în timpul dominatului, monarhia absolută — cu ostentație teocratică — pe care o instauraseră Dioclețian și Constantin, este glorificată de autorii de panegirice, ce slujesc noul tip de cezarism pe plan ideologic. Într-adevăr, antichitatea ne-a transmis sub numele de panegirice discursuri de aparat, rostite între 289 și 389 e.n. și dedicate împăraților vremii. Tonul apare pretutindeni encomiastic. Nici o critică nu se manifestă căci, așa cum declară unul dintre panegiriștii lui Constantin, nu asculți cu plăcere decît felicitările [15]. Totuși un anumit ideal de împărat se degajă printre salvele de adulații. Întocmai ca zeii, împărații dispun de *numen* și de *maiestas* [16], ca și de virtuți charismatice, încît ei se situează undeva între oameni și zei [17]. *Prouidentia*, *concordia*, *pietas* și *clementia* marchează toate acțiunile lor [18] : cezarul astfel exaltat reprezintă un *dominus* perfect [19]. *Potestas* a unui asemenea despot apare ca ereditară și se transmite în propria lui familie, mai ales fiilor împăratului [20]. Tendințele împăraților dominatului de a-și sacraliza autoritatea, de a elucta toate rezistențele din calea absolutismului, sînt astfel larg sprijinite și legitimate.

Atari împotriviri și-au trimis și ele reflexele în literatura Imperiului, unde au exprimat ceea ce a fost puțin cam simplist condensat în formula opoziția sub cezari, după titlul unei celebre cărți publicate cîndva de Gaston Boissier. În realitate, aceste rezistențe se manifestau pe plan ideologic prudent, adesea travestit ori subteran, totdeauna într-o manieră complexă. Totodată, orientările politico-ideologice nu s-au bipolarizat definitiv niciodată. Au ființat și grupuri politice intermediare, care încercau să inventeze un compromis între împărat și forțele aristocratice,

---

[13] Cf. în această privință Alain MICHEL, *La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc Aurèle*, Paris, 1969, p. 77—78. Pentru tipul de guvernare preconizat de Caligula, cf. în ultimă instanță P. PETIT, *op. cit.*, p. 84 : „cependant, à bien des points de vue, la politique de Caligula n'était pas démente, mais prématurée : les temps n'étaient pas mûrs pour le despotisme oriental".

[14] CURT. RUF., *Hist.*, 10, 9 : *nam et insociabile est regnum* și, mai jos, *quodque imperium sub uno stare potuisset, dum a pluribus sustinetur, ruit.*

[15] *Paneg.*, 8, 5, 2. Cf. și François BURDEAU, *L'empereur d'après les Panégyriques latins*, în François BURDEAU, Nicole CHARBONNEL, Michel HUMBERT, *Aspects de l'Empire Romain*, Paris, 1964, p. 5.

[16] *Paneg.*, 2, 1, 1—2; 3, 1; 9, 1; 3, 5, 2; 15, 1.

[17] *Paneg.*, 12, 27, 3; cf. și F. BURDEAU, *op. cit.*, p. 33.

[18] F. BURDEAU, *op. cit.*, p. 34—51.

[19] *Paneg.*, 12, 13, 3 : *rerum potentem, terrarum hominumque dominum...*

[20] *Paneg.*, 7, 4, 2 : *neque erat dubium quin competeret hereditas quem primum imperatori filium fata tribuissent.* Cf. și F. BURDEAU, *op. cit.*, p. 58—60.

www.dacoromanica.ro

ce se opuneau potenţării influenţei exercitate de cezari. Aceste grupuri intermediare au fost totdeauna deosebit de active pe plan ideologic şi mult mai numeroase decît s-ar putea crede. Repetăm, diversitatea tendinţelor şi a nuanţelor marchează opţiunile feluritelor cercuri şi grupuri ideologico-politice.

Seneca statua în *De clementia* tocmai punctul de vedere al unui asemenea „clan" politic intermediar care îşi propunea să concilieze interesele şi ideile aristocraţiei senatoriale şi ale tînărului *princeps* Nero, înclinat să consolideze absolutismul după model greco-oriental. Şi am văzut că Seneca nici nu se referă la senat, ci la împărat şi la clemenţă, ca principală virtute şi ca instrument de guvernare. Puterea monarhului preconizat de Seneca este în practică nelimitată, de fapt încă de pe acum sacralizată. Miriam Griffin sublinia recent că Seneca a reluat doctrina elenistică despre regalitate, extrasă din tratatele περὶ βασιλείας şi că filosoful a utilizat frecvent termenul de *rex*, uneori alături de cel de *princeps* [21]. Acest *rex* se deosebeşte de *tyrannus* numai prin conduita sa morală, călăuzită de *recti mores*. De fapt, noi am arătat cu alt prilej că monarhul lui Seneca, în multe privinţe similar despoţilor elenistici, mai ales lagizi, trebuia să-şi autolimiteze *auctoritas* prin exerciţiul filosofiei stoice, venind astfel în întîmpinarea supuşilor [22].

În fond, antilogia βασιλεύς — τύραννος, moştenită din doctrina politică elenistică, devine toposul abordat în deliberările ideologice din toate orientările politice, inclusiv cele de factură opoziţionistă, dar şi în conversaţiile desfăşurate la curte.

Această antilogie se transferă însă pe planul conceptelor etice. *Rex* constituia monarhul bun şi clement, respectuos faţă de justiţie, în vreme ce *tyrannus* echivala cu despotul crud, egoist, capricios, care nu ţinea seamă de echitate : Philostrat spunea că acesta din urmă seamănă cu o fiară sălbatică [23]. Implicaţiile politice nu lipseau însă niciodată. *Rex* se comportă ca un părinte cu supuşii săi, pe care îi consideră oameni liberi şi nu sclavi şi se lasă călăuzit de consensul celor mai buni cetăţeni [24]. Acest consens era căutat în *consilium principis*, sfatul personal al împăratului, însă şi în senat. Tiranul putea desigur să fie un regişor elenistic oarecare, dar şi împăratul de pe „tron" : aluziile erau cu grijă strecurate în discuţii şi mai ales în reflexele lor literare. Recurenţa motivelor relaţionate mitului Atrizilor în tragediile latine ale vremii traducea interesul pentru utilizarea unor asemenea aluzii.

---

[21] M. GRIFFIN, *op. cit.*, pp. 141—146, care citează SEN., *De clement.*, 2, 3, 2.

[22] Chiar dacă Seneca nu-i citează *nominatim*, e limpede că se referă la senatori. Cf. E. CIZEK, *L'époque de Néron*, pp. 100—105. În legătură cu Seneca din *De clementia*, A. MICHEL, *op. cit.*, p. 78, evidenţiază că pentru filosof „c'est seulement à l'intérieur d'une monarchie absolue qu'on peut espérer le retour à certaines règles démocratiques".

[23] PHILOSTR., *Vita Apollon.*, 4, 38. Translaţia opoziţiei, la care ne referim, în sfera eticului a fost analizată de Jean BERANGER, *Recherches sur l'aspect idéologique du Principat*, Bâle, 1953, p. 153.

[24] Cf. şi A. MICHEL, *op. cit.*, pp. 24—26, ca şi E. CIZEK, *L'époque de Néron*, p. 54 — 55 (p. 55 : „le *rex* c'est exactement le monarque bon et clément, respectueux de la justice, tandis que le *tyrannus* s'identifie au despote cruel, égoïste, capricieux, qui enfreint l'équité. Cette antithèse, purement théorique, devient un *locus communis* de la littérature de l'époque, notamment dans les écoles de rhéteurs").

www.dacoromanica.ro

Aşadar toate tendinţele ideologice statuau ca ineluctabilă monarhia absolută şi considerau pe împărat o fiinţă excepţională, înzestrată cu misiunea de a salvgarda viaţa şi bunurile romanilor [25]. Împăratul „bun" — omolog lui *rex* — devenea astfel un ἀγαθὸς δαίμων, iar cel „rău" — *tyrannus* — un κακὸς δαίμων.

Fără îndoială, antinomia rege-tiran nu a epuizat discuţiile şi controversele timpului. Imaginea unor împăraţi defuncţi a servit delimitării opţiunilor ideologice. Petre Ceauşescu demonstra de curînd instituţionalizarea imaginii lui August, ponderea notabilă asumată de memoria creatorului Principatului în controversele ideologice.

Dar şi memoria altor cezari a slujit unor scopuri similare. Imaginile lui Caesar însuşi, lui Tiberiu, Caligula, Nero, Otho, Titus, Domiţian pot fi citate în acest sens. Ulterior şi memoria lui Traian va servi delimitărilor ideologice. De multe ori, rezistenţa unor facţiuni senatoriale s-a prezentat confuz, a evitat principiile şi a îmbrăcat tiparul împotrivirii personale. În ultimă instanţă, mulţi senatori se mulţumeau cu cruţarea vieţii şi averii aristocraţilor. Alţii totuşi solicitau o utilizare mai largă a ordinului senatorial în administraţia imperială. Dar, sub Flavieni, cercul Helvidiilor se ridică ferm împotriva ereditătii *de facto* a puterii imperiale — în teorie *auctoritas Augusti* nu era transmisibilă — şi preconizează succesiunea bazată pe alegerea celui mai bun cetăţean, de fapt a celui mai bun senator, ales sau măcar indicat de simpatiile curiei. Discursul atribuit de Tacit împăratului Galba, cu prilejul adoptării lui Piso, presupune tocmai asemenea aspiraţii [26]. Totuşi Flavienii vor ignora violent aceste năzuinţe, iar Antoninii, cu excepţia lui Nerva, nu le vor satisface decît în aparenţă.

Prin urmare încă din antichitate s-a impus în considerarea cezarilor din primele două secole dihotomia împăraţi buni — împăraţi răi, care reflecta pe plan concret toposul de obîrşie elenistică despre *rex* şi *tyrannus*. Această dihotomie exprimă mai ales interesele de clasă ale aristocraţiei senatoriale, dealtminteri ea însăşi prea puţin omogenă. Astfel August, Galba, Vespasian, Titus, Nerva, Traian, Antoninus Pius şi Marcus Aurelius au fost consideraţi „buni", iar Tiberiu, Caligula, Nero, Vitellius, Domiţian, cu unele nuanţe Hadrian şi mai ales Commodus au reprezentat împăraţii „răi". Dihotomia în cauză a fost moştenită de exegeza modernă, care, de multe ori, n-a înţeles că diferenţele între cele două serii de cezari au fost considerabil exagerate. Noi înşine am plătit un greu tribut acestei bipartiţii convenţionale în *L'époque de Néron* şi în *Tacit*.

Adevărul este că Tacit însuşi a considerat neglijabile diferenţele între cezari. Tacit nu apare fundamental favorabil nici unui împărat, deşi acceptă Principatul ca o necesitate inexorabilă [27]. Petre Ceauşescu

---

[25] Cum arată Gilbert Charles PICARD, *Auguste et Néron. Le secret de l'Empire*, Paris, 1962, p. 39 — 41.

[26] TAC., *Hist.*, 1, 15—16; pentru atitudinea Helvidiilor şi SUET., *Vesp.*, 1, 15, 2—3. Pe de altă parte, Tacit relevă că în timpul Iulio-Claudienilor ereditatea *de facto* a tronului imperial se instituţionalizase. Tiberiu nu îndrăznea să-şi caute succesor în afara familiei imperiale *ne memoria Augusti, ne nomen Caesarum in ludibria et contumelias uerterent* (TAC., *Ann.*, 6, 52, 3). După stingerea casei lui August, unii senatori au crezut că se poate renunţa definitiv la ereditate.

[27] TAC., *Ann.*, 4, 33, 2 : *sic conuerso statu neque alia re Romana quam si unus imperitet...* W. JENS, *op. cit.*, p. 349, observă în legătură cu atitudinea lui Tacit faţă de Imperiu : „er

www.dacoromanica.ro

s-a străduit să demonstreze că de fapt Tacit este ostil chiar lui August. În orice caz, marele istoric și politolog nu este global favorabil lui August, precum nici lui Galba. De fapt, în funcție de un tipar consacrat, Tacit pune problema pe plan meta-politic, îndeosebi în zonele eticului, și de aceea încearcă să împace contradicția între intențiile tradiționale ale lui Tiberiu și măsurile dure adoptate uneori de el, descifrînd în caracterul acestui cezar o ipocrizie funciară [28]. Nedumerirea și explicarea contrastului printr-o disimulație organică trebuie să fi apărut și în sursele lui Tacit, întrucît ele sînt consemnate de Suetoniu [29]. Dar în *Anale*, Tacit a conferit acestei explicații o pregnanță deosebită, care ilustrează de fapt aprecierea sa că între cezari diferențele au fost minime. Deși la începutul secolului al doilea și în *Dialogus de oratoribus* preconizase un conducător *sapientissimus et unus*[30].

Și Tacit a avut în mare măsură dreptate. Diferențele între cele două serii de împărați nu au fost mari : toposul despre două secvențe, una incipientă, totdeauna bună, și alta finală, de regulă rea, ilustrează dealtfel încercarea surselor de a concilia informațiile contradictorii relative la împărați. Pe lîngă faptul că unele distincții trebuie luate în considerare în interiorul fiecărei serii. Repetăm, seriile sînt în mare parte artificial construite. Nu e mai puțin adevărat că principii așa numiți buni au menajat averile, viețile și chiar susceptibilitățile senatorilor, iar unii dintre ei au căutat chiar să-i atragă cît mai mult posibil în mecanismul administrației imperiale : în acest mod se forma imaginea unui *princeps* ἀγαθὸς δαίμων și se venea în întîmpinarea dorințelor celor mai mulți exponenți ai aristocrației senatoriale.

Pe de altă parte, nici unul dintre împărații așa zișii buni n-a renunțat la autoritatea monarhică absolută. Treptat, dar sigur, absolutismul s-a consolidat, răspunzînd dealtfel unor necesități stringente ale sistemului

---

liebt die *libertas*, aber er ist viel zu sehr Realpolitiker, um nicht die Notwendigkeit eines St affenregiments zu erkennen, das allein das *imperium* im Gleichgewicht halten kann".

[28] TAC., *Ann.*, 6, 57, 5—6. În legătură cu prioritatea factorului etic la același autor *ibid.*, 3, 65, 1 :... *praecipuum munus annalium reor ne uirtutes sileantur utque prauis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit;* pentru atitudinea față de August, cf. Petre CEAUȘESCU, *L'image d'Auguste chez Tacite*, în *Klio*, 56, 1974, p. 183 — 198. *Dissimulatio*, ipocrizia fundamentală, constituie invarianta caracterului atribuit de Tacit împăratului Tiberiu, încă din prologul *Analelor*, așa cum au demonstrat Friedrich KLINGNER, *Tacitus uber Augustus und Tiberius. Interpretationen zum Eingang der Annalen*, în *Wege der Forschung XCVII — Tacitus*, hrsg. V. PÖSCHL, Darmstadt, 1969 (— *Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften*, 1953), p. 496 — 539 și Erich KOESTERMANN, *Der Eingang der Annalen des Tacitus*, în *Historia*, 10, 1961, p. 330 — 355 (mai ales p. 338).

[29] SUET., *Tib.*, 42, 1.

[30] TAC., *Dial.*, 41, 4. În ce privește neglijarea diferențelor dintre împărați, *Ann.*, 1, 33, 3 : *nos saeua iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium et easdem exitii causas coniungimus, obuia rerum similitudine et satietate.* Remarcăm îndeosebi proclamarea asemănării faptelor, dar și a cauzelor pieirii anumitor personaje. Pe de altă parte, cînd reliefează efemeritatea statului mixt, Tacit se gîndește desigur la imposibilitatea reeditării principatului augusteic : *ibid.*, 4, 33, 1. J. P. LAUGIER, *Tacite*, Paris, 1969, p. 154, remarcă judicios în legătură cu atitudinea adoptată de Tacit față de Tiberiu și de cezari în general, că, potrivit istoricului, „l'hypocrisie est l'essence de l'Empire, non pas le vice de Tibère". Încă anterior, W. JENS, *op. cit.*, p. 348, arătase că „Prinzipat bleibt Prinzipat". În continuare, același cercetător semnalează că *libertas* afișată de Thrasea nu este urmată de senatori (*ibid.*, p. 349). Oricum esența Principatului rezidă, după JENS, în *dominatio*, chiar începînd cu domnia lui August *ibid.*, p. 352).

www.dacoromanica.ro

social sclavagist. Chiar Traian, *optimus princeps*, cum îl numea senatul, dar şi *kosmokrator*, n-a diminuat cu nimic puterea monarhică absolută. Cezarii aşa zişi răi erau consideraţi nebuni deoarece politica lor depăşea normele curente la Roma, în efortul de a difuza rapid în guvernarea statului tiparele monarhiei greco-orientale, de inspiraţie teocratică. Sursele literare reduc totul la aspectul personal, la dimensiunea morală şi caracterologică, dar îndeobşte în spatele lor se aflau conotaţii şi, deci, ambiţii politice subiacente : tocmai cele care implicau potenţarea accelerată, ostentativă a monarhiei absolute. Pe de altă parte, nu trebuie dispreţuit nici consensul surselor literare asupra unor tare constatate la Tiberiu, Caligula sau chiar Nero. Împăraţii nu erau exemple de bună conduită personală şi de echilibru psihonervos, chiar dacă acţionau în virtutea unui model politic deliberat adoptat de ei.

În general, trebuie luat în considerare factorul evolutiv. Se renunţase practic la aplicarea matricelor statului mixt, încă exaltat sub August, matrice care reuneau avantajele monarhiei, oligarhiei şi democraţiei. Tacit subliniază că aplicarea în practică a structurilor unui asemenea stat mixt este imposibilă sau condamnată la o foarte scurtă durată, gîndindu-se la August dar poate şi la faptul că Galba şi Titus domniseră puţin : *nam cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt : delecta ex iis et consociata rei publicae forma laudari facilius quam euenire, uel, si euenit, haud diuturna esse potest* [31]. Se ajunge astfel la un consens asupra necesităţii practicării democraţiei regale — de fapt transformată în absolutism paternalistic — însă sub conducerea unui *rex* şi nu a unui *tyrannus*. La începutul secolului al doilea divergenţele puteau privi doar politica cotidiană a cezarilor şi persoana lor. Curia înţelesese că trebuie să accepte potenţarea continuă a despotismului, iar împăraţii pricepuseră că se cuvine să facă unele concesii senatorilor, cruţîndu-le bunurile şi camuflînd ereditatea autorităţii imperiale, cu atît mai lesne de realizat cu cît, pînă la Marcus Aurelius, Antoninii n-au avut moştenitori direcţi. Chiar Hadrian a încercat să aplice cu o anumită prudenţă politica sa de reducere a atribuţiilor senatului, de consolidare şi de sistematizare a administraţiei imperiale totalitare [32].

Această tendinţă spre un compromis istoric se cristalizează în operele lui Pliniu cel Tînăr, mai ales în *Panegiricul* lui Traian, alcătuit de el în 100—101 e.n. *Homo nouus*, senator proaspăt intrat în curie, Pliniu exprimă în acelaşi timp aspiraţiile nutrite de majoritatea ordinului senatorial spre colaborare cu împăratul şi dorinţa lui Traian de a se înţelege, între anumite limite, cu senatul. Indubitabil, Pliniu subliniază că Traian este un *optimus princeps* [33], nu un tiran, ci un cetăţean, nu un *dominus*, ci un *parens* [34]. Viitorul cuceritor al Daciei este cel mai important dintre

---

[31] TAC., *Ann.*, 4, 33, 1.

[32] HIST. AVG., *Had.*, 7, 4 :... *iurauit se numquam senatorem nisi ex senatus sententia punilurum...*

[33] PLIN., *Paneg.*, 2, 7.

[34] PLIN., *Paneg.*, 2, 3 : *non enim de tyranno, sed de ciue, non de domino, sed de parente loquimur.* Virtuţile fundamentale ale regimului sînt *libertas, fides, ueritas* (*ibid.*, 1, 6).

www.dacoromanica.ro

cetăţeni, întrucît e mai bun decît ei [35]. Pliniu stăruie asupra modestiei lui Traian, asupra respectului arătat de acest cezar senatului [36]. Traian nu încalcă legile căci ... *non est princeps super leges, sed leges super principem* [37]. Însă aceste legi sînt făurite tot de împărat, iar esenţa regimului totalitar nu apare deloc ştirbită; senatorii şi romanii în general sînt liberi, fiindcă aşa ordonă Traian [38]. Principele visat de Pliniu a beneficiat totdeauna de puteri egale celor deţinute de zei ... *fingenti ... mihi principem quem aequata dis immortalibus potestas deceret* ... [39]. Autoritatea lui Traian nu cunoaşte nici o constrîngere exterioară [40]; viitorul *Dacicus* este asemenea zeilor, care l-au pus de fapt în fruntea Imperiului[41]. Pliniu nu preconizează aşadar deloc un imperiu „liberal", un principat constituţional, cum au opinat anumiţi exegeţi ai operei sale, ci, dimpotrivă, un absolutism paternalistic, conceput de data aceasta ca fruct al compromisului politic la care ne-am referit mai sus. Nu ne aflăm departe de idealul monarhic statuat cu aproape jumătate de veac în urmă de Seneca în *De clementia*.

Tacit, prieten şi adept al lui Pliniu, ilustrează în *Historiae*, publicate în 110 e.n., acelaşi compromis şi ideea concesiilor reciproce, a unui anumit echilibru, desigur între limitele absolutismului. Istoricul pune în gura lui Galba o asemenea opinie. Bătrînul împărat atrage atenţia succesorului său desemnat că va guverna oameni care nu suportă nici sclavia, dar nici libertatea integrală [42]. Ulterior, adică în *Annales*, sub impactul măsurilor antisenatoriale ale lui Hadrian, ca şi al lichidării generalilor lui Traian şi mai cu seamă a venerabilului senator stoic Avidius Nigrinus [43], Tacit nu mai are încredere în absolutismul paternalistic şi consideră, aşa cum am mai arătat, neglijabile diferenţele dintre *principes*. Pe de altă parte, absolutismul paternalistic va fi cu entuziasm celebrat, în timpul domniei lui Marcus Aurelius, de către sofistul grec Aelius Aristides, autorul lucrării *Elogiul Romei*. Acest autor reliefează fermitatea puterii imperiale, vocaţia ei autoritară [44] şi o socoteşte democraţie regală [45]; totodată sofistul întrevede în imperiul epocii sale o reeditare a faimoasei constituţii mixte, la care se renunţase în realitate de multă vreme [46]. Semnificativ ni se pare însă faptul că acest autor consemnează respectul relativ vădit de împăraţi faţă de poporul roman şi faţă de senat. De asemenea, sub

---

[35] PLIN., *Paneg.*, 21, 4: *par omnibus et hoc tantum ceteris maior quam melior.*

[36] PLIN., *Paneg.*, 3, 2 (pentru modestie); 69,4 (pentru respectul vădit senatului).

[37] PLIN., *Paneg.*, 65, 1.

[38] PLIN., *Paneg.*, 66, 4.

[39] PLIN., *Paneg.*, 4, 4.

[40] PLIN., *Paneg.*, 6, 1:...*quod nihil cogitur.*

[41] PLIN., Paneg., 1, 3:...*castus et sanctus et dis simillimus princeps;* şi respectiv 1, 4.

[42] TAC., *Hist.*, 1, 16, 9:...*neque enim hic, ut gentibus quae regnantur, certa dominorum domus et ceteri serui, sed imperaturus es hominibus qui nec totam seruitutem pati possunt nec totam libertatem*; pentru analiza acestui discurs cf. W. JENS, *op. cit.*, p. 341.

[43] HIST. AVG., *Had.*, 7, 1—3. Tacit cunoştea rolul care a revenit senatului în această execuţie. De aici, poate, înverşunarea sa împotriva senatorilor: cînd consemnează adulaţia lor din vremea lui Tiberiu, scriitorul se gîndeşte probabil şi la cei care, sub Hadrian, condamnaseră pe cei patru consulari (TAC., *Ann.*, 3, 65, citat şi *supra*, n. 4).

[44] AEL. ARIST. *Laus Rom.*, 29—31.

[45] AEL. ARIST., *Laus Rom.*, 60; cf. şi A. MICHEL, *op. cit.*, p. 78.

[46] AEL. ARIST., *Laus Rom.*, 90.

www.dacoromanica.ro

Hadrian, Suetoniu acceptase absolutismul acestui împărat, dar recomandase *moderatio*. Potenţarea necontenită a despotismului oriental înlătură totuşi iluziile senatoriale. Nu durează dealtfel decît foarte puţin timp domnia de tip consular a doi cezari absolut egali în autoritate. Ne referim la Pupienus şi la Balbinus, desemnaţi împăraţi în 238 e.n. Sub dominat, senatul nu mai reprezintă decît consiliul municipal al oraşului Roma.

Totuşi unele aspiraţii ale clarissimilor epocii se impun în faimosul cerc al Nicomachilor. Optica acestui cerc apare vehiculată în operele unor scriitori ca Symmachus, Macrobius, autorul *Historiei Auguste*, Aurelius Victor, Ammianus Marcellinus. Dar în ideologia cercului Nicomachilor nu aveau prioritate, după cum în cea a primelor secole ale erei noastre, reflecţiile asupra puterii imperiale şi cu atît mai puţin asupra rolului senatului. Sub steagul fervorii isiace şi al restauraţiei păgîne, acest *circulus* era în primul rînd ataşat tuturor tradiţiilor Romei : se preconiza chiar o politică externă ofensivă. Ataşamentul faţă de tradiţiile culturale, cristalizat în lumea greacă în conceptul de elenism şi ilustrat la Roma de exaltarea clasicilor literaturii şi gîndirii latine, juca aşadar un rol esenţial în grupul Nicomachilor. Preocupările pentru salvgardarea unităţii şi tradiţiilor politico-religioase ale Imperiului prevalau de asemenea. Existenţa şi destinul statului roman trecuseră pe primul plan în momentele de tensiune, care periclitau frontierele, viitorul, substanţa Imperiului.

În 392 e.n., generalul Arbogast, mercenar franc în serviciul Romei, omoară pe împăratul Valentinian II şi aşează pe „tron" pe fostul retor Eugenius, creştin foarte moderat, dacă nu chiar păgîn care practica din oportunism noua religie. Scurta domnie a lui Eugenius coincide cu o reacţie isiacă şi este direct inspirată de ideologia Nicomachilor. Dar în 394, trupele lui Eugenius şi Arbogast sînt zdrobite la Frigidus de armata împăratului creştin Theodosius, iar Nicomachus Flavius, ultimul dintre romani, se aruncă în sabie şi moare. De fapt, la Frigidus au pierit nu numai speranţele isiace, ci şi ideile politice ale Nicomachilor, credinţa în unitatea Imperiului şi în tradiţiile lui. În ultimă analiză, s-a prăbuşit la Frigidus chiar imperiul roman, căci patru luni mai tîrziu, în ianuarie 395 e.n., după moartea lui Theodosius, Imperiul se împarte definitiv în două state diferite. Faptul că la începutul secolului următor, în anii 406—410 e.n., imperiul roman occidental a rezistat atît de slab asaltului concentric al aşazişilor barbari reprezintă dovada caducităţii tipului de stat pe care îl ilustra : la Frigidus se decisese soarta Romei imperiale.

Totuşi ideologia unităţii Imperiului, imaginea solidarităţii organice între cetăţenii săi şi a validităţii tradiţiilor sale vor mai fi profesate de poeţii Claudian şi Rutilius. Într-adevăr, Rutilius Namatianus se adresează direct Romei şi îi arată că a unificat lumea : *urbem fecisti quod prius orbis erat*[47]. Claudian exprimase o mentalitate absolut similară : *... cuncti gens una sumus*[48]. Chiar poetul creştin Prudentius pledase cu fervoare pentru interesele Romei şi afişase puternice sentimente patriotice. Pe de altă parte, un important *circulus* literar-politic din secolul al

[47] RVT., *De red.*, 1, 398. Menţionăm şi *fecisti patriam diuersis gentibus unam;//profuit iniustis te dominante capi* (*ibid.*, 1, 395—396).

[48] CLAVD., *De laud. Stilic.*, 3, 159. Această optică este pusă în evidenţă de un întreg pasaj (*ibid.*, 3, 150—160).

www.dacoromanica.ro

şaselea, cel dirijat de Boetius şi de ultimul Symmachus, transformat curînd în focar de opoziţie împotriva cuceritorilor goţi, va relua — în termenii unui creştinism destul de eclectic — idealurile culturale ale cercului Nicomachilor : desigur însă cu adaptările social-istorice necesare.

Prin urmare, în ultimele veacuri ale Imperiului şi în pofida *Panegiricelor*, deliberările asupra persoanei şi puterii principelui pierd din pregnanţă. În schimb, se dezvoltă alte idei, mai ales cele relative la unitatea, la organicitatea statului roman, ameninţat atunci de destrămare, idei care apăruseră dealtfel cu mult timp înainte şi fuseseră subliniate chiar de Aelius Aristide [49]. Fenomenul ni se pare deosebit de semnificativ, deşi puţini romani simţeau că Imperiul se îndreaptă spre o prăbuşire ineluctabilă.

Nu avem din păcate cum reconstitui reflexele ideologice ale marilor mişcări centrifugale, care se produc în imperiul tîrziu, îndeobşte agitaţii sociale, revolte împotriva opresiunii celor bogaţi şi a administraţiei romane. Ne gîndim la răscoalele bagauzilor din Galia, izbucnite în secolele al patrulea şi al cincilea şi la cele ale maurilor din Africa romană. Ştim însă că sclavii şi oamenii liberi săraci se uneau adesea împotriva administraţiei centrale cu barbarii năvălitori, pe care ajunseseră să-i considere eliberatori. Ammianus Marcellinus relevă că astfel au procedat minierii din Balcani, striviţi de greutatea impozitelor : ... *quibus* (barbarilor goţi) *accessere sequendarum auri uenarum periti non pauci, uectigalium perferre posse non sufficientes sarcinas graues* ... [50]. Cum am arătat mai sus, imperiul roman îşi pierduse raţiunea de a fi.

Însă, fără îndoială, noi n-am putut trata mai sus toate aspectele concepţiilor despre puterea imperială, ca să nu mai vorbim de ansamblul ideologiei politice. Am încercat doar să abordăm şi să circumscriem anumite dimensiuni ale acestei ideologii politice.

PROBLÈMES D'IDÉOLOGIE POLITIQUE DANS L'EMPIRE ROMAIN

— RÉSUMÉ —

L'histoire de l'Empire met en vedette une diversité notable d'idéologies politiques. Cependant, les débats idéologiques se déroulaient toujours *in arto*, dans un paysage nécessairement limité. Il importe toutefois de déceler deux types essentiels de débat idéologique : a) débat ayant lieu au niveau des armées, des provinces, des curies municipales et des associations locales ; b) débat développé à Rome, notamment dans les cercles culturels et politiques, *circuli*, comme les appelle Tacite (*Agr.*, 43, 1 et *Ann*,. 3, 54, 1). Les plus importants *circuli* seraient successive-

[49] AEL. ARIST., *Laus Rom.*, 59—60.
[50] AM. MARC., *Res Gest.*, 31, 6 ; de asemenea P. PETIT, *op. cit.*, p. 692.

www.dacoromanica.ro

ment ceux de Séjan, des filles de Germanicus, de Sénèque, Cornutus, Calpurnius Pison, Thraséas et Néron, des deux Helvidius, de Pline, Septicius Clarus, Hadrien et Fronton et plus tard des Nicomaques. Un tel *circulus* comportait un ou plusieurs dirigeants, certaines personnalités importantes et une foule de clients et d'amis de condition plutôt modeste.

Les discussions portaient surtout sur l'image du monarque idéal et sur l'opposition *rex-tyrannus*. La division conventionnelle des Césars en bons et mauvais empereurs est issue de ces discussions. Cette division a abusé bien des savants modernes, car, quoi qu'il en soit, l'absolutisme monarchique s'est affermi progressivement sous tous les Césars.

Sous l'influence des circonstances historiques, les idéologues du Bas-Empire attachent moins d'importance aux problèmes du pouvoir impérial. C'est que les problèmes du destin de l'Empire, problèmes amplement discutés dans le cercle des Nicomaques, passent au premier plan. Pourtant la bataille de Frigidus a mis fin non seulement aux illusions nourries dans le cercle des Nicomaques, mais aussi à l'Empire lui-même. En tout cas, l'Empire de l'Occident avait vécu.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PRINCIPIUL NAȚIONALITĂȚII ȘI LUMEA COLONIALĂ: ELEMENTE ALE UNUI ARHETIP DISTINCT ÎN MIȘCAREA DE IDEI DIN ROMÂNIA

DE
VALENTIN URUM

Unul dintre cele mai originale capitole ale gîndirii social-politice revoluționare și democratice din țara noastră — în condițiile implantării dominațiilor coloniale quasigeneralizate pe continentul african și pe acela asiatic dar și ale declanșării reacțiilor de emancipare — a constituit încercarea de extindere a principiului naționalității, propulsor conceptual al statelor naționale moderne europene, și asupra comunităților umane ale lumii coloniale din primele decenii ale acestui secol.

Acestei străduințe ar merita să i se dea în viitor atenție, întrucît, în primele două decenii ale veacului XX, cînd ea și-a găsit locul în unele scrieri, *deplasarea sferei de aplicabilitate a principiului naționalităților asupra unor populații cărora, de regulă, aiurea, li se contesta orice aspirație la afirmarea identității lor specifice, prelimina recunoașterea dreptului afro-asiaticilor la aceeași devenire istorică prin care au trecut și europenii*, adică, dreptul lor la instituirea statelor proprii, și-n cele din urmă, a statelor naționale. „Ereditatea" teoretică pe acest teren al mișcării ideilor, deocamdată insuficient cercetat, pornește de la cîteva eseuri și considerațiuni ale unor autori de orientare socialistă, ale marelui chimist C. I. Istrati, ale exploratorilor Dimitrie și Nicolae Ghika-Comănești, ale universitarilor Fl. Stamatescu și N. Enescu și mai cu seamă ale lui I. G. Duca apărute între anii 1909 — 1911 în rubrica „Cronica externă" din revista „Viața Românească". Tînăr liberal, socotit a fi unul dintre doctrinarii străluciți ai partidului primordial al burgheziei naționale dintr-o țară europeană subdezvoltată economicește și cu un proces de desăvîrșire al unității de stat parțial împlinit, I. G. Duca s-a impus pe atunci drept un autor care, din cîteva spețe conflictuale — criza marocană, „deschiderea porților" Extremului Orient prin intermediul canonierelor, războiul italian pentru anexarea Tripolitaniei ș. a. — ne oferea cîteva elemente esențiale ale unui posibil arhetip distinct de gîndire anticolonială ce gravita în jurul principiului naționalităților. Prin ce se distingeau componentele respectivului arhetip?

Mai întîi prin *sublinierea ideii anacronismului cuceririi coloniale, anacronism raportat atît la metropola care o transforma în acțiune cît și la obiectul acțiunii, comunitatea umană — victimă.* Această acțiune contravenea în primul rînd intereselor vitale ale popoarelor din metropole care, scria Duca, „visează mai multe fericiri înnăuntrul hotarelor lor, vreau o

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1503–1507, 1977.

www.dacoromanica.ro

organizare socială mai dreaptă și mai armonioasă. Ceea ce-i frămîntă ... este răspîndirea ideilor de dreptate și de umanitate. Politica colonială este o moștenire a trecutului, sublinia autorul, un mijloc de a-și păstra rangul printre popoare" [1]. Evidența anacronismului instaurării dominației coloniale asupra naționalității-victimă, potrivit lui Duca, reieșea și din caracterul numai formal al respectivei decizii, instituitor doar al unei stări superficiale. „Cucerirea presupune două lucruri: cucerirea unui teritoriu și cucerirea naționalității care locuiește pe acel teritoriu, preciza autorul. Ori, dacă cucerirea teritoriului este un fapt relativ lesne, cucerirea naționalității nu se poate săvîrși ... Toți oamenii de stat luminați recunosc că încorporarea într-un stat a unei naționalități străine, departe de a constitui un folos pentru acel stat, devine el un izvor de nesfîrșite greutăți și lupte, care pun în pericol chiar liniștea și propășirea elementului cuceritor" [2]. În aceste cazuri, releva în continuare autorul, „luptele triburilor nu sînt altceva decît manifestarea unei puternice mișcări de emancipare națională".

În al doilea rînd, acest arhetip se completa cu încă un aspect și, anume, cu acela că fenomenul de emancipare națională al popoarelor coloniale era departe de a fi înțeles ca o manifestare singulară, izolată, determinată doar de „dificultățile" de dominație ale uneia sau alteia dintre metropolele coloniale, ci prin convergența speței evenimențiale mai înainte amintite, *se intuia dimensiunea afro-asiatică a începutului de mișcare de eliberare națională*. „În China, dorința de a scăpa de străini a știut să învingă o apatie de mai multe ori seculară și a împins acest imperiu, care părea în completă descompunere, pe căile progresului și ale regenerării ... cine mai ales ar fi crezut că el poate să se regenereze din propria lui inițiativă și prin propriile lui puteri? În Persia, a devenit greu și pentru ruși și pentru englezi să mai mențină sferele lor de influență. În India, dominațiunea engleză se clatină. În Egipt, mișcarea naționalistă se manifestă cu toată tăria unei forțe conștiente ... E greu să prevezi că mișcarea naționalistă va înceta în Maroc", își desfășura Duca turul de orizont asupra remuului anticolonial. El își punea nădejdea în „*contagiunea exemplelor*" și mai ales în solidaritatea componentelor acestei mișcări — ale acelora din Asia și Africa —, realitate contextuală stimulativă a evoluției și acțiunilor conjugate ale forțelor bicontinentale de emancipare națională, percepute întîia oară în acest chip în eseistica politică-diplomatică românească.

Structurii arhetipului conceput astfel se cuvine să i se mai adauge ideia unității civilizației prin încorporarea în cadrul acesteia a unui bogat ansamblu al faptelor de civilizație date de fiecare comunitate umană indiferent de localizarea ei pe planetă sau de coeficientul ei de istoricitate precum și prin a acorda, în virtutea libertății și umanismului, respect propriei sale identități, *respect luminat de principiul naționalității*. Discontinuitățiile existente în orizonturile civilizației lumii, așa cum reieșea din scrierile lui Duca, puteau deveni acute dacă nu se mai făcea uz de principiul naționalității, odată cu abandonarea lui în afară Europei; eseistul român împărtășea un punct de vedere integral asupra validității acestui principiu, pleda pentru aplicarea sa fără nici un fel de ezitare duplicitară sau conjunc-

[1] I. G. Duca, *Cronica externă: Situația din Maroc*, „Viața românească" nr. 4, 1911, p. 130.
[2] I. G. Duca, *Cronica externă: Marile puteri și criza orientală*, „Viața românească", nr. 3, 1909, p. 392–393.

www.dacoromanica.ro

turistă, şi-l afirma chiar cu o vehemenţă incandescentă. „Dualismul acesta dintre politica pe care o urmezi în Europa şi cea pe care o practici pe celelalte continente, trebuie să înceteze odată. E aici o contradicţie prea strigătoare ca să poată dăinui. E inadmisibil, vestejea el metropolele imperiale, ca respectul cel mai scrupulos al principiului naţionalităţilor să fie o concepţie intangibilă în Europa şi să devie în Colonii un precept care se calcă în fiecare zi şi nu merită nici cea mai mică băgare de seamă".

În exercitarea de către toate statele a ideilor de libertate şi de umanitate nu-şi pot găsi loc în niciun fel criterii discriminatorii ; ideile generoase mai sus amintite „trebuie aplicate fără consideraţiuni de hotare, de longitudini şi de latitudini", altminteri, ele se transformă în „nişte postulate fără înţeles şi atunci domnia lor trebuie să înceteze şi în Europa". „Dar comedia aceasta, releva biciuitor Duca, care constă în a te înfăţişa în Europa ca apostolul libertăţilor şi al principiului naţionalităţilor şi de a fi în Africa sau în Asia distrugătorul nemilos a tot ce este libertate sau a tot ce este respect al naţionalităţilor, constituie o ipocrizie, la adăpostul căreia Europa nu se mai poate pune" [3].

Componentele respectivului arhetip anticolonial nu s-au întrunit dintr-odată. Pe măsură ce evenimente noi cu urmări tot mai dramatice pentru popoarele coloniale, îndeosebi pentru africani, îi permiteau lui Duca să-şi ducă raţionamentele pînă la un anumit grad de sintetizare, *arhetipul se dezvoltă progresiv*, cu tendinţa de a intra într-un anume stadiu de plenitudine logică şi afectivă *atunci cînd se stabileau echivalenţe între gradul de intensitate al rezistenţei anticoloniale şi valorile reale ale civilizaţiei.* Triumful acestei rezistenţe nu ar semnifica autoîndepărtarea popoarelor afro-asiatice de „binefacerile civilizaţiunii", deoarece „ele ştiu că lumina ce li se făgăduieşte nu e din cele care dau viaţă, ci din cele care mistuie, şi că îndărătul acestei faţade înşelătoare se ascund cele mai vulgare pofte naţionale şi toate instinctele de cucerire, de dominaţiune, de împilare, ce mînjesc sufletul omenesc".

Exprimînd satisfacţie pentru înfrîngerile pe care puterile coloniale le-ar putea suferi, omul politic român le aprecia drept adevărate contribuţii la „progresul civilizaţiunii" şi a conchis în termenii următori deplina legitimitate etică a rezistenţei anticoloniale. „În asemeni condiţiuni cum să nu te bucuri cînd vezi popoarele africane refuzînd să primească această situaţie şi ridicînd în sfîrşit capul? Oricît de sălbatecă ar fi deocamdată rezistenţa lor, ea constituie adevărata isbîndă a civilizaţiunii". De o biruinţă şi o strălucire a civilizaţiei cu toată puterea luminii ei s-ar putea vorbi doar din momentul cînd de pe urma ei ar beneficia în mod echitabil toate comunităţile umane, adică, citîndu-l pe Duca, din „ziua în care se va fi răspîndit pînă într-atîta, încît să dea conştiinţa drepturilor şi individualităţilor lor etnice triburilor pierdute în colţurile cele mai întunecate ale pămîntului. Atunci cuvîntul civilizaţiunii nu va mai fi nici o iluzie, nici o ironie nici o ipocrizie ci o realitate" [4].

I. G. Duca ne-a oferit astfel cîteva elemente grăitoare pentru a-l considera drept unul dintre puţinii precursori ai extinderii principiului na-

[3] I. G. Duca, *Cronica externă: Situaţia din Maroc* „Viaţa Românească", nr. 4, 1911, p. 132.

[4] I. G. Duca, *op. cit.*, p. 132.

www.dacoromanica.ro

ţionalităţii asupra totalităţii comunităţilor umane din lumea colonială în temeiul caracterului general universal al acestui principiu, al aplicării sale necondiţionate, premisă sine qua non a generalizării celor mai elementare valori aducătoare de progres, ale civilizaţiei. Raţionamentele sale, în perspectiva deceniilor, se vădesc apropiate sau identice cu acelea ale principalilor protagonişti ai mişcărilor de eliberare naţională din „lumea a treia", exprimate mai cu seamă în pragul deceniilor decolonizării. Ele sînt amplu expuse în *Descoperirea Indiei*, opera fundamentală a lui Jawaharlal Nehru, unele titluri de capitole recomandîndu-se de la sine : „Consolidarea dominaţiei engleze şi avîntul mişcării naţionale" ; „Naţionalismul împotriva imperialismului" ; „Însemnătatea ideii naţionale. Schimbările necesare în India" [5]. De asemenea, le regăsim în textele unor articole, cuvîntări şi studii ale lui Sukarno, ale unor fruntaşi africani ca Leopold Senghor, Nkrumah, Anta Diop, Anoar Abdel-Malek ş. a. [6]. Conceptele şi terminologia lor specifică se acordă surprinzător cu acelea care au servit la construirea arhetipului nostru, motiv ce ne îndreptăţeşte să redimensionăm cantitativ, să reapreciem calitativ gîndirea anticolonialistă din mişcarea ideilor în ţara noastră, prin încorporarea în ea a unor aprecieri şi judecăţi de provenienţă burghezo-democratică, cu impulsuri primite din împrejurările concret—istorice interne şi externe ale României în anii anteriori primului război mondial.

În acelaşi perimetru conceptual al gîndirii anticolonialiste româneşti se integrau şi luările de poziţii ale fruntaşilor mişcării muncitoreşti şi socialiste asupra locului real deţinut de statul român în arhitectonica relaţiilor mondiale ale timpului — „România, care nu are colonii este luată ea însăşi drept un fel de colonie, ca toate ţările balcanice de altminterea, de către marile puteri. De aceea am votat contra principiului politicii coloniale", justifica dr. Cristian Rakovski adeziunea delegaţiei socialiştilor români la rezoluţia anticolonialistă supus dezbaterii Congresului de la Stuttgart din august 1907 al Internaţionalei II.

Dezvăluirea mobilurilor şi consecinţelor politicii colonialiste în Africa şi în Asia „izvorîte numai din interesul burgheziei de a-şi găsi debuşeuri ... noi pieţe pentru scurgerea stocului de mărfuri" [7], indicarea tendinţei de deplasare a unor antagonisme între marile puteri ce pot genera războaie din Europa înspre Africa şi Asia care „sînt acum cauzele de neînţelegeri între statele europene" [8], punerea în evidenţă a unui pronunţat

---

[5] În profesiunile sale de credinţă, Nehru stăruia asupra ideii că „prima şi principala năzuinţă a oricărei ţări aservite trebuie să fie năzuinţa spre eliberarea naţională". El recunoştea că „principiul naţionalismului are rădăcini adînci şi trainice... el este un fenomen firesc şi sănătos", însă, numai în împrejurările cînd este străbătut de „suplete de gîndire şi toleranţă spirituală". „Ploconirea oarbă faţă de trecut, observa Nehru, este tot atît de dăunătoare ca şi atitudinea de dispreţ faţă de el, căci viitorul nu poate fi bazat nici pe ploconire, nici pe dispreţ... unul din evenimentele remarcabile ale secolului nostru a fost redescoperirea trecutului şi a naţiunii" (J. Nehru, *Descoperirea Indiei*, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1956, p. 59, 589, 590).

[6] Vezi Guy Landry Hazoume, *Ideologie tribalistes et nation en Afrique*, „Presence africaine". Paris, 1972, p. 141—185.

[7] „Drepturile omului", 26.2/1885, articolul *Urmările sistemei capitaliste.*

[8] „Lumea nouă" din 3.9./1898.

www.dacoromanica.ro

nivel de organizare socială şi de cultură al unor popoare afro-asiatice, incriminarea practicilor şi metodelor inumane de exploatare şi administrare [9], relevarea totodată a procesului obiectiv de ieşire a unor ţinuturi şi continente întregi din vechea lor izolare şi de intrare a lor în sistemul pieţei mondiale, ceea ce „a provocat şi un contra efect, care nu se putea prevedea sau cel puţin nu se putea evita ... prilejul de a se forma şi acolo o clasă burgheză care începe a se opune la întinderea nemărginită a capitalismului european şi american"[10], proces simultan cu naşterea şi dezvoltarea clasei muncitoare —iată doar cîteva din temele cu caracter anticolonial abordate de publicistica socialistă.

Aceste idei şi judecăţi reprezintă o parte din substanţa istorică de-acum 6 — 8 decenii pentru dialogul şi cooperarea activă de astăzi întreţinute de România socialistă cu ţările care au păşit pe o cale independentă a dezvoltării, pentru legăturile de o deosebită amplitudine cu aceste ţări, pentru locul de prim rang acordat de către statul nostru unei alte alcătuiri a relaţiilor internaţionale, întemeiate pe respectul reciproc al valorilor naţionale şi pe echitate.

[9] Printre articolele de acest gen îl citãm pe acela apărut în ziarul condus de C. Mille, „Drepturile omului" din 16 ianuarie 1896, intitulat *Din Africa*.

[10] Articolul *Progresul social şi revista anului 1907*, apărut în „Viitorul social", nr. 1/1907.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

URMĂRI ALE APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1864 ÎN JUDEȚUL DOLJ

DE

ȘTEFAN ROMAN

Reforma agrară din 14/26 august 1864 se înscrie printre evenimentele politico-sociale cele mai semnificative care au premers independenței de stat a României. Ea a constituit o necesitate economică, fiind impusă de dezvoltarea noului mod de producție capitalist, cît și de presiunea maselor țărănești, care cereau desființarea clăcii și împroprietărirea.

Reforma a fost înfăptuită de sus, împotriva opoziției majorității parlamentare din Adunarea electivă, constituită în cea mai mare parte din elemente ale moșierimii, care, împotrivindu-se cu înverșunare împroprietăririi, era interesată să transforme proprietatea feudală în proprietate absolută, expropriind țărănimea — principala forță revoluționară a societății — de pămîntul pe care-l avea în folosință, Desființînd claca (boierescul), subminînd bazele regimului feudal și declarînd pe țărani proprietari de pămînt, reforma agrară din 1864 n-a lichidat complet relațiile feudale din agricultură. Moșierimea continua să dețină majoritatea covîrșitoare a pămînturilor arabile și a pășunilor, peste 70%, în timp ce proprietatea țărănească (adică a foștilor clăcași, a moșnenilor și răzeșilor) reprezenta aproximativ 30%. Ca urmare, și după înfăptuirea reformei agrare din august 1864, principala contradicție la sate a rămas aceea dintre majoritatea țărănimii și moșierime. Menținerea proprietății latifundiare a însemnat, totodată, și situarea moșierimii în prim planul forțelor sociale, aceasta deținînd puternice poziții economice și politice.

Reforma agrară, deși nu a înlăturat bazele puterii economice a moșierimii, a determinat profunde transformări în relațiile de producție ale țării, în dezvoltarea modului de producție capitalist. Împroprietărirea țăranilor a contribuit la dezvoltarea forțelor de producție; suprafețele însămînțate au crescut, s-a intensificat exportul de cereale [1].

★

Reforma agrară din 1864, eveniment de seamă în istoria modernă a țării, a avut urmări însemnate și în județul Dolj [2], unde au fost expropriate

[1] În legătură cu însemnătatea reformei agrare a se vedea: N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1967.

[2] Pentru aplicarea reformei agrare din 1864 în județele din dreapta Oltului guvernul numise comisar extraordinar pe Cristian Tell, care se bucura de multă popularitate în această parte a țării.

„REVSTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1509 — 1517, 1977.

www.dacoromanica.ro

86 de moşii, aparţinînd la 86 de moşieri [3]. Au fost împroprietăriţi un număr de 1976 foşti clăcaşi care au primit 15 343 pogoane, pentru care moşierii au încasat drept despăgubire suma de 225 299,14 lei [4]. Întocmai ca şi în alte judeţe, reforma agrară a contribuit şi în judeţul Dolj la dezvoltarea agriculturii pe calea capitalismului — agricultura rămînînd şi după 1864 principala ramură de producţie a României, un mare număr de braţe de muncă fiind eliberate şi folosite în producţia agrară capitalistă [5].

Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea ponderea creşterii animalelor pe baza păşunilor şi fîneţelor naturale din lunca inundabilă a Dunării şi Jiului avea o importanţă deosebită, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, păşunile, fîneţele şi pădurile se restrîng în favoarea arăturilor şi ca urmare a cererii crescînde de grîu pe piaţa internaţională. Se intensifică relaţiile comerciale cu ţările din Europa centrală şi de vest, care solicitau mari cantităţi de cereale de pe piaţa românească. De altfel, cerinţele exportului de cereale au determinat înfiinţarea, la Craiova, încă din anul 1846, a primei societăţi pe acţiuni pentru transportul cerealelor pe Dunăre.

Ca urmare, în judeţul Dolj suprafaţa agricolă, ca şi producţia de cereale au înregistrat, între anii 1864 — 1870, creşteri simţitoare.

Cîteva date sînt concludente în acest sens:

Tabel cu numărul pogoanelor arate şi semănate în anul agricol 1863—64:[6]

Toamna anului 1864				Primăvara anului 1865								
Grîu	Rapiţă	Mei	Orz	Grîu	Secară	Porumb	Rapiţă	Orz	Ovăz	Mei	Fasole şi linte	Tutun
15785	1358	4939	3995	42 160	35	117056	251	3213	1629	1102	410	2

Tabel cu numărul pogoanelor arate şi semănate în toamna anului 1869 şi primăvara anului 1870 [7]:

Toamna anului 1869				Primăvara anului 1870											
Grîu	Secară	Orz	Rapiţă	Grîu	Secară	Porumb	Rapiţă	Orz	Ovăz	Mei	Cartofi	Tutun	Cînepă	In	Vii
126 637	3 449	4 946, ½	5 226	6 598, ½	92	142 648	227, ½	2 093	439	1 304	246	79, ¼	1 918	5	7213½

Cu tot caracterul predominant cerealier, care accentua dependenţa economică a României de statele capitaliste din centrul şi apusul Europei, se observă tendinţa dezvoltării altor plante cu caracter comercial, ca, de

[3] Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dos. 256/1865, f. 155.
[4] Ibidem, dos. 105/1866, f. 113.
[5] Vezi mai pe larg, I. Adam, N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultură* (după 1864), vol. I, Bucureşti, 1956.
[6] Arh. St. Craiova, Fond Prefectura Dolj, dos., 174/1865, f. 71.
[7] *Ibidem*, dos. 101/1871, f. 3.

www.dacoromanica.ro

exemplu, oleaginoasele şi textilele (floarea soarelui, rapiţa, inul, şi cînepa), a plantelor industriale ca sfecla de zahăr şi tutunul, a plantelor leguminoase ca : fasolea, cartofii, mazărea, bobul, lintea etc., culturile de grădinărie, viile şi livezile de pomi fructiferi.

Aceste culturi erau necesare dezvoltării pieţei interne şi industriei, constituind indicele unei agriculturi intensive în comparaţie cu caracterul general extensiv al agriculturii României din acel timp.

Majoritatea suprafeţei agricole era însă cultivată cu porumb, mai ales în gospodăriile ţărăneşti, consumarea lui în stare alterată de către ţărani provocînd în rîndul lor grave îmbolnăviri de pelagră [8].

Reforma agrară a contribuit într-o măsură şi mai mare la dezvoltarea capitalismului atît în agricultură cît şi în industrie [9].

Astfel, după ce în 1864 se promulgase legea pentru vînzarea tutunului, prin care nu se mai dădea voie să se importe tutun din străinătate, în anul 1865 se preconizează — între altele — constituirea unui depozit general la Craiova [10] şi a unei fabrici pentru regia tutunului [11], unde cultivatorii puteau să-şi vîndă tutunul. Se făceau, totodată, încercări pentru cultura bumbacului. De pildă, printr-o adresă a Ministerului agriculturii către prefectura Dolj se cerea, la 5 februarie 1864, să se studieze posibilităţile cultivării bumbacului în această parte a ţării, trimiţîndu-se în acest sens şi instrucţiunile necesare [12].

România participă — în această perioadă — la tîrgurile internaţionale. În anul 1867, cînd s-a organizat o expoziţie pentru maşini industriale şi agricole la Paris, România s-a prezentat ca a 16-a ţară între cele 24 participante. În circulara înaintată Prefecturii Dolj de către Comisia română pentru organizarea expoziţiei, făcîndu-se o analiză amănunţită în legătură cu industria din diferite oraşe ale ţării, se aprecia că oraşul Craiova era înzestrat — ca de altfel marile oraşe — cu industrie de categoria a doua, urmînd după oraşele Bucureşti şi Iaşi, în care se găseau strungari, giuvaergii, alămari, etc. Obiectele care urmau să fie trimise la Paris — se arăta în circulara amintită — trebuiau să demonstreze „că sînt utile" şi „îndestulează trebuinţele omului". Prezente în această expoziţie ele vor fi exemplu pentru alte ţări şi vor contribui la „lăţiri şi înaintări în comerţul şi industria lumii întregi". Din judeţul Dolj s-a trimis atunci, pe Jiu, de la Tatomireşti o luntre care la 7 martie ajunsese deja la Tr. Severin. De asemenea, Ştefan Vidaci din Craiova a trimis trei pluguri de fier, iar Gligore Argintoianu a trimis, la rîndul său, covoare, cămăşi bărbăteşti şi de femei [13].

Guvernul lua, de asemenea, unele măsuri — sprijinind în primul rînd proprietarii — pentru dezvoltarea zootehniei, stăvilirea epizootiilor,

---

[8] Aceasta se datora şi faptului că prin „învoielile agricole" dintre moşieri şi ţărani — după 1866, aceştia din urmă nu-şi puteau ridica recolta de pe cîmp, decît după ce-şi achitau toate obligaţiile către moşieri.

[9] Vezi Olga Constantinescu şi N. N. Constantinescu, *Cu privire la problema revoluţiei industriale în România*, Bucureşti, 1957, p. 32.

[10] Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 61/1871, f. 9.

[11] *Ibidem*, dos. 296/1865, f. 11.

[12] *Ibidem*, dos. 102/1864, f. 1.

[13] *Ibidem*, dos. 61/1867, f. 22—34.

www.dacoromanica.ro

îmbunătățirea rasei animalelor etc. În anul 1867, în județul Dolj s-a desfășurat un frumos și original „concurs de pluguri", precum și concursul de „producte de vite", care au reliefat, după cum se arăta într-o notă a Ministerului agriculturii — „importanța arăturilor, a bunătății productelor și a frumuseții vitelor ..., înflorirea agriculturii". Acesta, fiind „cel dintîi concurs de pluguri", a fost organizat pe plăși și județe, unde au fost aduse cele mai bune produse și „specimene de vite dintre cele mai frumoase". Proba practică a concursului plugurilor a fost o arătură model din locurile delimitate în livada Jitianu, de lîngă Craiova, unde concurenții au arat cu pluguri proprii suprafața de pămînt avînd lungimea de 144 m și lățimea 7 m. Premiul I pentru arătură a fost atribuit lui Ion Căpraru din Caraula. Totodată, la Jitianu s-a organizat, la 1 octombrie 1867, o frumoasă expoziție de produse cerealiere. Pentru această expoziție grîul a fost adus la concurs, cîte o jumătate oca [14] de fiecare producător", legat în 50 de legături sigilate cu sigiliile comunelor. Pentru grîu s-au primit medalii de argint și bronz [15].

Între activitățile industriale ale județului se poate menționa, în primul rînd, morăritul. Pe Jiu, la marginea Craiovei, încă din sec. XVIII, erau cunoscute mori care măcinau bucatele satelor din apropiere, precum și pe ale craiovenilor proprietari de pămînt. Numărul morilor crește considerabil în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru unele mori se recurge la „mașini care lucrează cu foc", ca cea constatată încă în 1852 la Craiova [16]. O parte din proprietarii morilor erau și brutari în același timp. Astfel, în 1865 avea moară Radu Grozea, care dispunea și de un cuptor de pîine [17]. La Craiova funcționa, bucurîndu-se de renume, „moara cu aburi națională", care, alături de celelalte mori din județ (de la Risipiți, Amzulești, Caraula și altele) din apropierea dispozitivelor militare instalate pe teritoriul județului Dolj, asigurau în timpul războiului de independență din 1877 în cea mai mare parte pîinea pentru front. În acele momente de mare încercare prin care trecea poporul nostru, aceste mori măcinau zilnic pentru front cantitatea de 30000 oca făină [19]. Pe întreg județul se strînsese în primăvara anului 1877 un important stoc de cereale : 29 118 kile grîu, 5883 kile orz, 82191 kile porumb. Brutăriile din Craiova fabricau pîinea pentru cca. 20 000 de ostași [19].

În contextul general al dezvoltării agriculturii României din acel timp, județul Dolj avînd o pondere destul de mare, producția agricolă sporită oferea întreprinderilor doljene posibilitatea de a trece la forme superioare de exploatare.

---

[14] Oca = veche unitate de măsură a capacității și greutății, egală cu cca. 1 litru (un kilogram) și un sfert.

[15] Arh. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 147/1867, f. 1—37.

[16] G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a sec. XIX*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1970, p. 160.

[17] *Ibidem.*

[18] Dir. Arh. Statului, *Meșteșugari și negustori din trecutul Craiovei*, Documente (1666—1865), București, 1957, p. 26.

[19] Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 240/1877, f. 15.

www.dacoromanica.ro

La 5 mai 1882 în comuna Moţăţei se inaugura, în prezenţa autorităţilor judeţene, „prima uzină pentru distilarea vegetalelor zaharoase" [20]. În memoriul Ministerului agriculturii, prin care se solicita scutirea de taxe a întreprinderii, se arătau avantajele „acestei noi industrii agricole" şi, totodată, „imensele avantaje pe care le are ţara din propagarea şi întinderea culturii sfeclei ...", plantă necunoscută populaţiei noastre rurale. „Prin cultivarea ei — se arăta în aceeaşi adresă — ţăranii vor ieşi din cercul strîmt de cultură al cerealelor pure, căci cultura vegetalelor zaharoase este o binefacere pentru ţările unde se execută ca sistem mixt pregătitor culturii grîului, cu un asolament raţional şi în acelaşi timp încurajator ..., introducerea industriei zahărului". Rapoartele specialiştilor, care au fost prezenţi la inaugurarea întreprinderii, menţionau că „uzina construită de I. Ionescu era unică în ţară, atît din punct de vedere al mecanismului (utilajelor — n. n.) cît şi al foloaselor economice". Această întreprindere prezenta un interes deosebit deoarece se aprecia că ea „promite un viitor din cele mai puţin îndoioase pentru dezvoltarea şi îmbunătăţirea agriculturii" şi era pentru populaţie „un stimulent energic şi binefăcător al progresului". Uzina era scutită total de dări.

Dezvoltarea culturilor cu caracter comercial cerea însă investiţii mai mari şi o tehnică mai avansată. Era necesară sămînţă selecţionată. La Craiova luase fiinţă astfel şi o fabrică de „salamură de grîu" [21]. Erau necesare, de asemenea, maşini agricole. Aceasta a făcut ca o parte din ele să fie solicitate din ţările din Apusul Europei. Astfel, Clayton Schuttleworth trimite, din Viena, două maşini de treierat cu două locomobile pe adresa lui I. Strass din Craiova. Acestea au fost cumpărate ulterior de N. Măldărescu din comuna Moţăţei şi Georgiadis din Băileşti [22]. Maşinile respective au venit cu vapoarele pe Dunăre pînă la Bechet, care devenise un centru important de desfacere a produselor. Unii moşieri, cum a fost Petre Opran, proprietarul domeniului Işlaniţa — au întreprins călătorii speciale în străinătate pentru a face cunoştinţă cu tehnica agricolă înaintată. Interesul pentru mecanizare preocupă, de altfel, tot mai mulţi locuitori.

Încă din 1860, Moisilo Jivoinovici din Craiova inventase două pluguri perfecţionate [23].

Folosirea într-o măsură mai mare a maşinilor în agricultură a determinat crearea unor întreprinderi locale care se ocupau cu reparaţia acestora. În aceste condiţii au luat naştere, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, la Craiova întreprinderile „Gustav Wolff" (1884) şi Adolf Weidmann (1895). Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că elevii şcolii de meserii din Craiova executau, la rîndul lor, în atelierele şcolii, „diverse maşini pentru industrie şi agricultură" [24].

---

[20] *Ibidem*, f. 15, 68, dos. 284, vol. I, 1882.

[21] George Ioan Lahovari, *Marele dicţionar geografic al României*, vol. II, fasc. 1, Bucureşti, 1899, p. 743.

[22] Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 207/1866.

[23] Dan Berindei, Aspecte ale problemei agrare în timpul lui Cuza Vodă, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Buc., 1957, p. 173—174.

[24] Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 114 1867, f. 22.

www.dacoromanica.ro

Raportate la cele 7 plăşi ale judeţului* situaţia se prezenta astfel :

Tablou general al maşinilor agricole aflate în judeţ în anul 1866[25]

Nr. crt.	Numirea plăşilor	Nr. total al maşinilor	Cîte din aceste maşini sînt mişcate				Cîte din maşinile cu abur au putere							
			De abur	de animale	de braţe	Peste 40 C.P.	30—40 cP.	20—30CP	15—20CP.	10—15CP.	8—10 C.P.	6—8 C. P.	4—6 C. P.	1—2 C. P.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Cîmpului	5	5							5				
2	Bălţi	7	7							7				
3	Jiu de Jos	6	6								6			
4	Dumbrăvii	1	1										1	
5	Jiu de Sus	27	5		22				1					2
6	Amărăzii	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Ocolu	2	2					2						
	Total	48	26		22			2		1	12	6	3	2

Tablou general al numărului maşinilor agricole aflate în judeţ în anul 1871[26]

Nr. crt.	Numirea plăşilor	Numărul total al maşinilor agricole	Cîte din aceste maşini sînt mişcate				Cîte din maşinile cu abur au putere							
			de abur	de animale	de braţe	Peste 40 C.P.	de la 20 40 CP	de la 20 30 CP	de la 15 20 CP	de la 10—15 CP	de la 8—10 C.P.	de la 6 8 C. P.	de la 4—6 C. P.	de la 1—2 C. P.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Balta	15	15								15	1	1	
2	Ocolu	13	12	1					9	2				
3	Cîmpu	12	12			3				4			5	
4	Dumbrava	20	14	6							14			
5	Amaradia	3	3						1					2
6	Jiu de Jos	9	8	1					6				3	
7	Jiu de Sus	25	14	5	6		—		14				11	
	Total	97	78	13	6	3			30	6	29	6	20	

În această perioadă are loc, de altfel, o creştere substanţială a numărului muncitorilor din mediul urban, precum şi a numărului meseriaşilor din mediul sătesc. La sate numărul meseriaşilor creşte de la 334, cîţi erau în 1860, la 1683 în anul 1901 [27], în sate practicîndu-se pe o scară mai largă diferite meserii cum erau : dulgheria, tîmplăria, dogăria, ţesutul postavului ţărănesc etc. Sporirea numărului de meseriaşi este o dovadă grăitoare a intensificării legăturilor economice dintre sat şi oraş.

* La sfîrşitul sec. al XIX-lea erau 10 plăşi.

[25] Biblioteca Acad. R.S.R., *Expunerea lucrărilor publice în jud. Dolj*, Craiova, 1. 884, p. 5.

[26] Ibidem, dos. 45/1871

[27] G. Zane, *op. cit.*, p. 72.

www.dacoromanica.ro

De asemenea, cu toate că oraşele doljene mai păstrau într-o oarecare măsură caracterul agricol — o parte din locuitori ocupîndu-se cu agricultura — numărul muncitorilor sporeşte foarte mult în această perioadă, de la 1 475, cîţi erau în anul 1 860, la 3029 în anul 1890 [28].

Fără îndoială, o parte însemnată a muncitorilor întreprinderilor doljene erau muncitori de primă generaţie şi nu erau decît foştii clăcaşi care, în urma reformei agrare din 1864, aleseseră calea oraşului,încadrîndu-se în întreprinderile existente în oraşe sau chiar în unele comune mai importante, alcătuind clasa muncitoare care, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, se va dezvolta şi se va manifesta ca o forţă socială organizată, luptînd dîrz pentru progresul social şi economic al ţării noastre.

Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea se constată evidente progrese în dezvoltarea industrială a Craiovei : în afara morilor cu abur (5 aveau 125 lucrători), erau două fabrici de tîmplărie, 16 ateliere de tăbăcărie, în acest domeniu remarcîndu-se în mod deosebit tăbăcăria Eskenazi, — care funcţiona cu 65 de muncitori [29], tăbăcăria de la Bucovăţ creată în anul 1882, în cadrul acestora trecîndu-se deja la procesul diversificării producţiei. În domeniul industriei textile craiovene locul războiului ţărănesc este luat de „războiul mecanic" şi înregistrează progrese pentru acel timp „Fabrica de parchete" — P. Birman et fiul — şi mai ales întreprinderea de textile Jean Gaşpar. Întreprinderea Jean Gaşpar producea postav, aba, pături etc. Produsele obţinute aici se bucurau de renume nu numai în Craiova şi în judeţele limitrofe, dar şi în întreaga ţară. Nu mai puţin important, în domeniul confecţionării trăsurilor, era marele atelier Anton Bulfinschi [30].

În „Ancheta industrială din 1901 — 1902" sînt menţionate pentru Oltenia 46 de întreprinderi industriale mai mari, din care 24 se găseau în judeţul Dolj, majoritatea concentrate în Craiova [31].

De remarcat că la această dată apare localizat tîrgul oraşului în afară (Grossermarktplatz), pe locul unde se află şi azi, ceea ce confirmă cu prisosinţă funcţiile comerciale ale acestuia [32]. Astfel în pieţele : Tîrgu de afară, Elca, Piaţa nouă şi Hala de pescărie se practica pe scară largă comerţul. Tot aici ţăranii îşi desfăceau produsele agricole necesare oraşului şi locuitorilor judeţelor limitrofe din partea de Nord : Gorj şi Vîlcea, care îşi făceau, în bună parte, aprovizionarea cu produse agroalimentare de pe pieţele Craiovei. S-au organizat în această perioadă bîlciuri în unele comune din judeţ, exemplu la Poiana-Mare, unde se vindeau cantităţi apreciabile de cereale [33].

O dată cu dezvoltarea economică s-a înregistrat şi un proces demografic corespunzător. Populaţia Craiovei a crescut în mod simţitor de la 21 521 locuitori, cîţi erau la recensămîntul din 1859, la 45 500 în anul 1899. [34]

---

[28] N. N. Constantinescu, Tudor Paul, Olga Constantinescu, *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România* în „Analele Institutului de istorie a partidului", 1957, nr. 4, p. 101.

[29] G. Zane, *op. cit.*, p. 172.

[30] *Ibidem*, p. 178—179.

[31] L. Badea, Alexandra Ghenovici, *Judeţul Dolj*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 89.

[32] V. Cucu, *Oraşele României*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1970, p. 168.

[33] Arh. St. Craiova, fond. Prefectura Dolj, dos. 11/1892.

[34] V. Cucu, *op. cit.*, p. 168.

www.dacoromanica.ro

Activitatea industrială şi comercială din judeţ se va dezvolta şi în alte centre urbane: Calafatul avea trei mori pe Dunăre, două mori cu aburi, precum şi numeroase ateliere cuprinzînd 373 de meseriaşi; la Băileşti, unde pe cele două mari moşii se semăna: grîu, porumb, orz, ovăz, mei, rapiţă şi cînepă, pe una din moşii, era şi o moară de aburi cu sistem perfecţionat [35]. Ateliere asemănătoare se găseau şi la Bechet, unde activitatea comercială desfăşurată în port avea o mare pondere. În anul 1891 în vama Bechetului au intrat mărfuri importate în valoare de 316 959 lei şi s-au exportat mărfuri în valoare de 5 437 686 lei, dintre care o mare parte erau cereale [36].

Modernizarea drumurilor — în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea — ca urmare a dezvoltării continue a capitalismului, cunoaşte îmbunătăţiri simţitoare. În anul 1871 se lucrează drumurile: Radovan-Moţăţei, drumul Amaradia, drumul naţional Bucovăţ — Craiova. Aceste drumuri erau pietruite, modernizate [37].

Lărgirea transportului feroviar a avut, de asemenea, o mare importanţă pentru dezvoltarea comerţului intern de mărfuri agricole. În această perioadă s-au construit şi primele linii ferate. Încă din vara anului 1867 inginerii C. Zeucianu şi L. Pancu au început întocmirea studiilor preliminare pentru construirea liniei ferate Craiova — Orşova. În anul 1888 s-a pus în circulaţie linia ferată Filiaşi — Tg. Jiu, iar în anul 1892 Craiova — Calafat — care a avut ulterior un rol important în dezvoltarea comerţului.

Ca o firească completare a reformei agrare, prin legea Instrucţiunii publice din 25 noiembrie 1864, care a stat la baza învăţămîntului nostru timp de peste trei decenii, porţile învăţămîntului au fost lărgite simţitor şi pentru fiii de ţărani, deoarece legea proclama „instrucţiunea primară obligatorie şi gratuită". În şcolile de specialitate, care urmau să se înfiinţeze, copiii ţăranilor aveau „să dobîndească cunoştinţele trebuitoare pentru a fi buni plugari şi cetăţeni". În aceste şcoli urma să se experimenteze o agricultură modernă.

Astfel, în anii care au urmat s-au înfiinţat, între altele, şcoli industriale şi agricole. Prin adresa nr. 1859 din 27 aprilie 1867, Ministrul agriculturii făcea cunoscut prefectului Doljului că s-a aprobat înfiinţarea unei şcoli de agricultură în apropierea Craiovei, cu o suprafaţă de pămînt pînă la 300 pogoane din domeniul statului. Locul stabilit pentru această şcoală a fost Balta Verde. Şcoala şi-a deschis cursurile în luna septembrie 1868 în prezenţa inspectorului general al agriculturii Ion Ionescu şi a autorităţilor locale. Şcoala — se arăta în adresa ministrului — „va servi nu numai pentru învăţătura elevilor dar şi de a exempla vrednicia de imitat de către toţi cultivatorii din partea locului". Şcoala a fost dotată cu o fermă model (o fermă asemănătoare s-a organizat şi la Iaşi), la 20 septembrie în acelaşi an. Prin această şcoală se urmărea „a forma oameni cu învăţătură de agricultură spre a servi cu succes la îmbunătăţirea producerii agricole a ţării, deoarece trebuinţa lor este în genere simţită de toţi cultivatorii ţării ce voiesc a introduce îmbunătăţiri în agricultură... şi mai cu seamă maşini şi instrumente" [38].

---

[35] George Ioan Lahovary, *op. cit.*, p. 277.

[36] *Ibidem*, p. 346.

[37] Bibl. Acad. R.S.R., *Expunere asupra lucrărilor publice efectuate în jud. Dolj*, Craiova, 1871, p. 16, 20, 22 (Arh. cit. fond. cit. dos. inv. 142, 1867).

[38] Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dos. 131/1867, f. 19.

www.dacoromanica.ro

După organizarea şcolii au fost admişi primii 36 de elevi din care 30 pentru a se forma ca agricultori şi 6 pentru a deveni „maisteri de făcut maşini şi instrumente agricole". Această şcoală s-a numit ulterior „Şcoală fermă model" [39].

În acest mod se puneau bazele învăţămîntului agricol nu numai în judeţul Dolj, dar şi în întreaga ţară. Absolvenţii ei au avut, desigur, un rol important în popularizarea experienţei înaintate cîştigate acolo şi au influenţat în mod pozitiv dezvoltarea agriculturii în această zonă a ţării.

Mai tîrziu, în anul 1870, în urma hotărîrii Consiliului general al judeţului Dolj, lua fiinţă la Craiova o nouă şcoală de meserii, care a fost stabilită în casa Olănescu şi amenajată de conducerea judeţului în condiţii destul de precare pentru elevi : din grajd s-au făcut dormitoarele elevilor, şopronul s-a transformat în sală de mîncare şi bucătărie ; alte două camere au format sala de studii.

În aceste condiţii grele elevii şcolii lucrau : strunguri pentru ateliere, pluguri, a 80 lei unul, de vînzare, greble, unelte pentru ateliere de fierărie, maşini pentru apicultură etc, a căror valoare s-a ridicat în anul 1884 la suma de 12 800 lei [40]. Acestea au contribuit, fără îndoială, la îmbunătăţirea tehnicii agricole în judeţul Dolj.

O dezvoltare substanţială a producţiei agricole în general se înregistrase în toată ţara, dar mai cu seamă în regiunile din şesul Dunării, unde agricultura avea un pronunţat caracter extensiv, furnizînd o mare cantitate de cereale pentru piaţă. În judeţele din cîmpie, în afară de Dobrogea, între anii 1864—1905 s-a produs cea mai puternică proletarizare a ţărănimii — aceasta şi datorită dezvoltării mai însemnate a producţiei de mărfuri agricole, în general, şi a producţiei de cereale marfă, în special [41].

Reforma agrară din 1864, cu toate că n-a desfiinţat moşierimea ca clasă şi nici n-a lichidat marea proprietate totuşi abolind claca şi improprietărind majoritatea clăcaşilor, a avut urmări din cele mai însemnate. S-au creat — în aceste condiţii — premisele lărgirii economiei bazate pe schimbul produselor şi al vînzării forţei de muncă a ţăranilor deveniţi liberi. Clăcaşii eliberaţi au fost cei care au contribuit la dezvoltarea industriei, agriculturii şi comerţului.

Pe măsura dezvoltării producţiei de mărfuri, a creşterii pieţei interne şi externe pentru produsele agricole, a acumulării sumelor de capital necesare, ca şi a diferenţierii de clasă a ţărănimii, moşierii şi marii arendaşi vor trece la folosirea în proporţii crescînde a unui inventar agricol propriu. Creşterea numărului de maşini şi unelte agricole atrage după sine o creştere corespunzătoare a utilizării muncii salariate în agricultură.

Dezvoltarea producţiei cerealiere după 1864 va folosi în primul rînd moşierilor şi arendaşilor, care vor fi principalii beneficiari ai reformei agrare. Ţăranii vor duce în continuare o viaţă grea. Problema agrară rămînea mai departe nerezolvată. Ea avea să fie rezolvată abia după 1944.

---

[39] *Ibidem.*

[40] Arh. St. Craiova, fond Prefectura Dolj, dos. 4/1872, f. 3.

[41] I. Adam, N. Marcu, *op. cit.*, p. 222.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

IZVOARE ENGLEZE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR (ARHIVA FINCH)

DE

PAUL CERNOVODEANU

Bogăţia arhivelor particulare engleze — provenind îndeosebi de la marii demnitari ai coroanei — este bine cunoscută. În cele aparţinînd unor dregători care au slujit în calitate de ambasadori la Poarta Otomană, se întîlnesc, adeseori, ştiri relevînd fie legăturile lor înfiripate cu domni ai ţărilor române, fie ştiri generale privitoare la principatele muntean, moldovean şi transilvănean [1].

În rîndul acestor arhive un rol însemnat în privinţa mai sus amintită îl deţine şi aceea aparţinînd familiei Finch, care a dat Angliei un număr însemnat de oameni politici şi diplomaţi în secolele XVI—XVIII. Pentru istoria ţărilor române interesează în special corespondenţa lui Heneage Finch, al doilea conte de Winchilsea (m. 1689) primul ambasador trimis la Constantinopol după restauraţia Stuarţilor, în 1660 [2]. Păstrată în două masive mape la Arhivele comitatului Leicester (Leicestershire Record Office) din oraşul Leicester şi regestată sumar în două volume tipărite de „Historical Manuscripts Commission" la Londra în 1913 şi 1922 [3], această corespondenţă a fost cercetată acum un sfert de veac de profesorul Eric Tappe spre a urmări afacerile negustorului scoţian de potasă în Moldova, Patrick Simson şi conflictul său cu autorităţile locale şi mai mulţi tovarăşi de afaceri levantini între 1662—1668.[4] Desigur în schimbul de scrisori dintre lordul Winchilsea şi unii domni ai Moldovei, îndeosebi Ştefăniţă Lupu şi Eustratie Dabija, comerţul cu potasă al amintitului negustor a constituit subiectul de predilecţie [5] dar raporturile ambasadorului englez cu aceşti principi, ca şi cu alţii, nu s-au redus doar la acest aspect.

[1] Vezi de pildă *Lord Chandos' Letter Book*, vol. I, 1681—1686 & II, 1686—1687 (British Museum, *MSS Stowe* 219—220); *Report on the Manuscripts of the Marquess of Downshire*, part I; 1645—1695, papers of Sir William Trumbull, London, 1924; *Paget Papers* (în Biblioteca Şcolii de studii orientale şi africane, Universitatea din Londra), conţinînd arhivele personale şi corespondenţa ambasadorilor la Poartă, lordul James Chandos (între 1680—1687), Sir William Trumbull (între 1687—1691) şi lordul William Paget (între 1693—1702).

[2] Vezi asupra lui *Dictionary of National Bibliography*, vol. XIX, p. 11; A. C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935, p. 96—97, 128—135, 250; B. Spuler, *Europäische Diplomaten in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)* în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", I, 1936, p. 252.

[3] Anume *Report on the Manuscripts of Allan George Finch Esq <uire> of Burley-on the Hill — Rutland*, vol. I, 1573—1669, London, 1913; vol. II, 1670—1690, London, 1922.

[4] Cf. *Patrick Simson: a Scottish merchant in the Moldavian potash trade*, în „The Slavonic and East European Review", XXX, 1952, no. 75, p. 494—514.

[5] Vezi şi P. Cernovodeanu, *England's Trade Policy in the Levant and Her Exchange of Goods with the Romanian Countries under the Latter Stuarts (1660—1714)*, Bucureşti, 1972, p. 74—82.

www.dacoromanica.ro

Într-adevăr, în urma instrucţiunilor primite de la Whitehall şi din partea Companiei Levantului de a asigura consolidarea intereselor economice engleze în Mediterana orientală şi de a redobîndi la Poartă prestigiul micşorat în timpul Războiului civil şi al protectoratului lui Cromwell, Winchilsea a căutat — printre altele — să stabilească raporturi cordiale şi cu domnii ţărilor române, aflate sub suzeranitatea otomană, promiţîndule protecţia suveranului său şi intervenţia în apărarea lor împotriva abuzurilor şi corupţiei dregătorilor turci, în schimbul înlesnirii şi asigurării unui trafic lesnicios pentru comercianţii englezi în principate.[6] Astfel, la cîtăva vreme după sosirea sa la Constantinopol (17 ianuarie 1661), diplomatul britanic transmitea dragomanului său Antonio Perone, la 5 septembrie, dispoziţia sa „de a se împrieteni cu kapukehaielele adică agenţii Ţării Româneşti şi ai Moldovei", într-un raport trimis Secretarului de Stat Sir Edward Nicholas, la 19 decembrie 1662, ambasadorul recunoştea următoarele: „Îndată după venirea mea ⟨aici⟩, am considerat cinstea ⟨acordării⟩ acestei ambasade destul de puţin însemnată în comparaţie cu ocupaţiile din Anglia, dar acum ⟨ea⟩ s-a ridicat în ochii mei după ce am luat în mîinile mele treburile domnilor Moldovei şi ai „Ţării Româneşti şi protecţia Bisericii ortodoxe, călduros recomandată mie de patriarhii de Constantinopol, Ierusalim şi Antiohia".[7]

Din cele cunoscute nouă pînă acum, ştiam că Winchilsea a fost solicitat chiar de regele Carol al II-lea Stuart să intervină pe lîngă sultanul Mehmed al IV-lea şi marele vizir Ahmed Köprülü pentru reinscăunarea lui Gheorghe Ştefan fost domn al Moldovei pribeag în Pomerania,[8] a şi de politica personală a ambasadorului care şi-a susţinut propriul său candidat la tron în persoana lui Iliaş Alexandru, ce a reuşit să capete investitura Porţii la începutul lui mai 1666[9]. O explorare mai atentă a corespondenţei lui Winchilsea, relevă însă multe alte detalii ale raporturilor sale deosebit de intime cu acest domn ca şi cu Grigore I Ghica, a căror intensitate nu putea fi bănuită după documentaţia inflată anterior la îndemîna cercetătorilor. În aceeaşi măsură sîntem informaţi acum şi de strînsele raporturi existente între diplomatul englez, principele Mihail I Apafi al Transilvaniei şi kapukehaielele sale la Constantinopol. În total am depistat 42 de scrisori schimbate direct în limbile latină şi italiană între lordul Winchilsea, domnii Moldovei Ştefăniţă Lupu, Eustrate Dabija, Gheorghe Duca şi Iliaş al III-lea Alexandru, Grigore I Ghica al Ţării Româneşti

---

[6] Cadrul general al problemei la L. Demény şi P. Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1974, p. 156—158.

[7] „At my first coming, I found the honour of the Embassy, through the distractions in England, much decayed, but has now repaired it by getting into my hands the business of the Princes of Moldavia and Wallachia, and the protection of the Greek Church, which the Patriarchs of Constantinople, Jerusalem and Aleppo (!) <= Antiohia> have earnestly recommended to me", cf. Leicestershire Record Office (L.R.O.), *The Finch Papers, Letter Book of Lord Winchilsea (L.B.W.)*, I, f. 233; rezumat în *Report on the Manuscripts... Finch (Rep. Mss. Finch.)*, I, p. 231.

[8] E. D. Tappe, *Charles II and the Prince of Moldavia*, în „The Slavonic and East European Review", XXVIII, 1950, no. 71, p. 406—424 şi XXXI, 1953, no. 77, p. 528—529.

[9] L. Demény şi P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 163—164.

www.dacoromanica.ro

şi principele Apafi în decursul anilor 1661—1668, în afara altor 29 misive din aceeaşi perioadă, adresate unor diferiţi destinatari din Anglia, Polonia şi Imperiul otoman privind situaţia celor trei ţări române.

Analizînd mai întîi raporturile reprezentantului britanic la Poartă cu domnii Moldovei — în afara intervenţiilor făcute în favoarea rezolvării plîngerilor negustorului scoţian de potasă Patrick Simson — aflăm dintr-o scrisoare a lordului adresată lui Ştefăniţă Lupu la 27 iulie 1661 de rugămintea formulată de a i se îngădui trecerea corespondenţei sale diplomatice în Polonia prin Moldova, prevalîndu-se şi de prietenia cu tatăl său, fostul voievod Vasile Lupu, trăind în mazilie la Constantinopol;[10] domnul îi trimitea răspuns favorabil la 20 august cu asigurarea că va fi receptiv la interesele diplomatului englez.[11] Satisfăcut de acceptarea cererii sale, Winchilsea scria din nou lui Ştefăniţă Lupu la 30 august, exprimîndu-şi gratitudinea pentru bunăvoinţa arătată şi oferindu-i, totodată, serviciile sale pe lîngă dregătorii Porţii, la caz de nevoie[12]. Moartea timpurie a lui Ştefăniţă Vodă, răpus de tifos la 19 septembrie 1661, punea capăt acestei corespondenţe, ambasadorul reluîndu-o cu succesorul domnului, adică Eustratie Dabija. Aceasta a primit de la Winchilsea cinci scrisori între 27 martie 1662 şi 6 iunie 1663,[13] din care numai cea din 18 aprilie 1663 se referea la afacerea Simson. Relevăm ca fiind mai interesante misivele din 16 aprilie 1662, unde diplomatul cerea protecţie pentru negustorul englez John Bonithon trimis în Moldova,[14] domnul răspunzîndu-i afirmativ la 29 mai[15] şi cea din 6 iunie conţinînd recomandarea unui călător francez La Forrest, amic al lordului, ce urma să treacă prin Moldova în drumul său spre Polonia[16]. După moartea lui Eustratie Dabija (11 septembrie 1665), dornic de a-şi demonstra influenţa obţinută la Poartă şi prestigiul de care se bucura în faţa dregătorilor otomani, ambasadorul britanic a hotărît să susţină candidatura la scaunul de domnie al Moldovei a protejatului său, Iliaş Alexandru, fiul fostului domn în ambele principate Alexandru Iliaş. Dar Winchilsea a întîmpinat greutăţi neaşteptate, iar turcii au preferat să numească în Moldova pe rumeliotul Gheorghe Duca, la insistenţele compatriotului său, Panaiotis Mamona, marele dragoman al Porţii. Dar numai după cîteva luni, Duca avea să se compromită printr-o intrigă urzită cu hanul tătarilor din Crimeea, Adil Ghirai şi să fie mazilit de turci la începutul lunii mai 1666. Winchilsea a obţinut, în sfîrşit, cîştig de cauză iar sultanul şi marele vizir au admis înscăunarea lui Iliaş Alexandru în Moldova. Pretendentul îşi exprima recunoştinţa faţă de influentul diplomat englez într-o scrisoare adresată lui din Adrianopol la 11 mai 1666,[17] la care primea felicitări pentru numirea sa în domnie în misiva de răspuns din 17 mai.[18] De altfel, lordul Winchilsea îşi exprima satisfacţia pentru succesul obţinut, în epistola expediată la

[10] L.R.O., *Finch Papers*, *L.B.W.*, I, f. 121 (copie în l. latină).
[11] *L.B.W.*, I, f. 136 (orig. în l. latină); cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 146.
[12] *L.B.W.*, I, f. 148.
[13] *L.B.W.*, I, f. 248, 252, 326; II, f. 25, 35.
[14] *L.B.W.*, I, f. 252 (copie în l. italiană); cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 194.
[15] *L.B.W.*, I, f. 265 (orig. în l. latină).
[16] *L.B.W.*, II, f. 35 (copie în l. latină); cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 260.
[17] *L.B..W.*, II, f. 307.
[18] *Ibidem*, II, f. 308.

www.dacoromanica.ro

20 mai vărului său Sir John Finch, reprezentantul regelui Angliei la curtea marelui duce de Toscana, în modul următor : „ Am avut o izbîndă deosebită reuşind ⟨să obţin⟩ numirea unui domn al Moldovei care este prietenul meu... Sultanul şi marele vizir i-au acordat acestuia mai multă cinste ca de obicei şi am trimis pe dragomanul meu, Signior ⟨Giorgio⟩ Draperis să asiste la ceremonia de investitură la Adrianopol . . . Numirea acestui domn a adus nu puţină cinste Majestăţii Sale ⟨britanice⟩ în aceste părţi şi a micşorat îndrăzneala duşmanilor noştri . . . [19]" De asemeni, mai tîrziu, la 1 septembrie, Winchilsea scria ducelui de Norfolk, Henry Howard, ce călătorise la Constantinopol în suita rezidentului habsburgic Leslie cu doi ani înainte, următoarele : „Am dobîndit pentru prietenul meu (care lipsea cînd aţi fost dvs. aici) domnia Moldovei, aşa încît, pot de acum înainte să-mi trimit scrisorile în creştinătate fără a mai fi îndatorat caraghiosului de rezident de aici . . .". [20].

După înscăunarea lui Iliaş al III-lea Alexandru, corespondenţa ambasadorului britanic cu domnul Moldovei a continuat într-un ritm susţinut. Subiectele scrisorilor schimbate între ei la 24 iulie, 26 august, 15 septembrie şi 2 octombrie 1666 atingeau probleme destul de variate : despre bunăvoinţa arătată dragomanilor ambasadei Georgio şi Nicolo Draperis sau Antonio Perone, care mai toţi au călătorit cu felurile treburi în Moldova, fiind primiţi cu curtenie de domn, despre medicul curţii lui Matei Basarab şi Constantin Şerban, italianul Giovani Mascellini din Pesaro, strămutat în Turcia şi ataşat pe lîngă marele vizir ş.a. [21] Iliaş Alexandru a încercat să-şi manifeste recunoştinţa faţă de Winchilsea prin atenţii felurite : la 20 octombrie 1666 i-a trimis un butoi cu vin vechi de Cotnar [22] şi la 2 februarie 1667 şase cai, iar mai tîrziu şi alte daruri mai substanţiale în bani şi bijuterii [23]. Nu toate au ajuns însă în mîinile ambasadorului care s-a plîns de altfel domnului, după doi ani, la 22 aprilie 1668, că nu primise niciodată sumele de bani înaintate de dînsul [24]. Pricina — după cum s-a descoperit mai tîrziu — consta în faptul că majoritatea darurilor preţioase oferite de Iliaş vodă lordului Winchilsea fuseseră însuşite în mod abuziv de puţin scrupulosul dragoman al ambasadei, Giorgio Draperis. Nu numai Iliaş Alexandru s-a arătat deosebit de atent faţă de ambasador, dar însăşi doamna Moldovei, Domnica Cantacuzino,

[19] „I have had good successe in making a Prince of Moldavia who is my friend... The Grand Signor and the Vizier have done him more honour than was usuall, and sent for my druggerman, Signor Draperiis, to be present at the ceremony at Adrianople... The creating of this Prince hath gained no small honour in these parts to His Majesty, and hath damped the courage of our enemies", cf. *L.B.W.*, II, f. 310; vezi şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 416.

[20] „I have procured my friend (who missed it when you were here) to be made Prince of Moldavia, so now I can send my letters for Christendom without being obliged to the clownish resident here", of. *L.B.W.*, I, f. 341; vezi şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 434. Pentru călătoria lui Howard, efectuată la Constantinopol în 1664, vezi John Burbury, *A relation of a journey of the right honourable my lord Henry Howard from London to Vienna and thence to Constantinople...*, (London, 1671), cu unele referiri şi la ţările române (p. 51 şi 223).

[21] *L.B.W.*, I, f. 333; II, f. 340, 341—342, 343. Asupra vieţii şi activităţii medicului cărturar Mascellini autor — printre altele — şi al unei *Breve Relazione dell' Imperio Ottomanno nell'anno 1668* (cf. C. Pizzi, *Une relation sur Constantinople inédite et méconnue du XVIIe siècle* în „Actes du Xe Congrès international d'études byzantines"..., Istanbul, 1957, p. 244—247) vezi, mai ales, N. Vătămanu, *Voievozi şi medici de curte*, Bucureşti, 1973, p. 150—165.

[22] *L.B.W.*, II, f. 343.

[23] *Ibidem*, II, f. 360.

[24] *L.B.W.*, II, f. 421 (copie în l. italiană); cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 502.

www.dacoromanica.ro

se adresa la 2 februarie 1667 soţiei diplomatului englez, contesa de Winchilsea, transmiţîndu-i complimente [25]. Rezidentul britanic primea uneori de la domn şi informaţii de ordin politic. Astfel Winchilsea înştiinţa pe vărul său Sir John Finch la 26 ianuarie 1667 — după ştirile primite de la Iliaş Alexandru şi transmise caimacanului vizirului la Adrianopol şi dragomanului ambasadei, Giorgio Draperis — despre victoriile obţinute de cazaci, care sprijiniţi de tătari, au înfrînt pe regele Poloniei [26]. Prevăzător, spre a ocroti în continuare pe Iliaş vodă, ambasadorul recomanda dragomanului său aflat la Adrianopol, la 19 martie 1667 următoarele „dacă şederea ta acolo ar putea fi de vreun folos domnului Moldovei, acţionează aşa după cum crezi de cuviinţă" [27]. De asemenea la 23 aprilie, Winchilsea scria negustorului englez Thomas Gardin aflat la Lwów : „Te rog să-mi dai de ştire despre tot ce afli ⟨acolo⟩, dar să-mi scrii în aşa chip încît să nu aducă supărări domnului Moldovei în cazul în care turcii ar intercepta scrisoarea, deoarece există unele gelozii din pricina supărării polonilor pentru marile pierderi suferite" şi anunţate de domn Porţii [28]. La 24 februarie 1668 Paul Rycaut, consulul englez la Smirna şi viitorul istoric al Imperiului otoman, scria lordului Winchilsea, că prietenul ambsadorului, colonelul italian Giuseppe Detti, călător în Orient, se despărţise de o caravană persană la Erzerum şi urma să se îndrepte spre Moldova luînd calea Gruziei ; [29] pentru aceasta trebuia prevenit domnul. În sfîrşit, la 22 aprilie 1668 diplomatul englez trimitea ultima scrisoare, cunoscută nouă, lui Iliaş Alexandru vodă, înştiinţîndu-l că fusese rechemat de regele său la Londra, încă de la 19 decembrie 1667 şi că în locul său urma să sosească la Poartă un alt ambasador — este vorba de Sir Daniel Harvey — exprimîndu-şi speranţa că va fi în măsură a-l recomanda prieteniei şi protecţiei succesorului său [30]. Dar Iliaş n-a mai apucat să se bucure de acest sprijin, fiind mazilit de către turci după 8 noiembrie 1668 şi înlocuit cu rivalul său, Gheorghe Duca.

În pofida corespondenţei regulate, a contactelor strînse şi a darurilor primite, Winchilsea n-a fost însă mulţumit — pînă în cele din urmă — de atitudinea manifestată de domn faţă de interesele negustorilor scoţieni specializaţi în comerţul cu potasă din Moldova, care nu numai că nu s-au bucurat de protecţia sa, dar reiese, chiar că au fost persecutaţi. Evidente interese de ordin material au determinat pe Iliaş Alexandru,

---

[25] *L.B.W.*, II, f. 359. De la această doamnă a Moldovei, înzestrată cu ştiinţă de carte, se mai cunoaşte şi o altă scrisoare în l. latină trimisă din Iaşi la 28 februarie 1668 principesei Transilvaniei, Ana Bornemisza, soţia lui Mihail I Apafi, cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. XI, Bucureşti, 1939, p. 83—84, doc. 62.

[26] Winchilsea scria : „But yet notwithstanding (as the Prince of Moldavia hath wrote the Chimacham of Adrianople and likewise my druggerman word) they have helpen the Cosacks and beaten the King of Poland's forces", cf. *L.B.W.*, II, f. 356; cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 452—453.

[27] *L.B.W.*, II, f. 361.

[28] „Please to send me any news you can collect, but written in such a manner as may not prejudice the Prince of Moldavia in case the Turks should intercept them; fore there are already some jealousies that the Polonians are angry for their late great losses", cf. *L.B.W.*, II, f. 366; cf. şi *Rep. Mss. Finch*, I, p. 459—460.

[29] *L.B.W.*, II, f. 416; *Rep. Mss. Finch*, I, p. 496.

[30] *L.B.W.*, II, f. 421.

www.dacoromanica.ro

ca şi pe predecesorii săi, de altfel, să prefere scoţienilor pe negustorii locali, levantini sau poloni, cu care se puteau încheia afaceri mai bune şi obţine mai lesne profituri substanţiale. De aceea Winchilsea deplîngea situaţia ingrată creată compatrioţilor săi într-o misivă expediată noului domn, Gheorghe Duca în decembrie 1668 : „Mă bucur de numirea Măriei Voastre în scaunul Moldovei şi să doresc toată fericirea în timpul domniei voastre. Stăpînul meu ⟨adică regele Angliei = n.n.⟩ mi-a dat porunci să am mare. grijă de supuşii săi în ţara voastră şi să fac pentru ei toate cele de cuviinţă. Iliaş vodă, înaintaşul Domniei Voastre (cu toate că îndatorat mie) i-a tratat foarte prost. Nu pot să pretind că Măria Voastră ar avea vreo îndatorire faţă de mine, dar cred că veţi fi drept şi cuviincios şi nu mă îndoiesc că vă veţi milostivi faţă de ei în tot ceea ce va fi omeneşte cu putinţă şi aceasta va face ca niciodată să nu vă îndoiţi de sprijinul regelui meu şi al ambasadorului său la Poartă" [31].

Dar intervenţia ambasadorului avea să se lovească de aceeaşi indiferenţă a domniei iar soarta negustorilor scoţieni nu avea să se amelioreze ci dimpotrivă, nemaiputînd rezista concurenţei comercianţilor greci şi poloni, negoţul lor în porturile dunărene îndreptat spre Levant avea în curînd, să înceteze. De altfel, lordul Winchilsea urma el însuşi să se întoarcă în patrie şi la 20 ianuarie 1669 îşi făcea cunoscute vărului său Sir John Finch, intenţiile de a se înapoia în Anglia pe calea uscatului, luînd drumul Ţării Româneşti, al Transilvaniei şi Europei centrale [32]. Dar planul său — din motive pe care nu le cunoaştem — nu s-a realizat şi ambasadorul s-a întors de la Constantinopol cu o corabie la Veneţia iar de acolo prin Germania şi Ţările de Jos pînă la Londra, unde a ajuns în luna mai [33].

O ultimă mărturie despre un contact al său în Anglia cu un emisar al fostului său protejat Iliaş Alexandru, o deţinem dintr-o scrisoare în limba franceză a secretarului domnului mazilit — neidentificat cu certitudine pînă în prezent — expediată din Londra în vara sau toamna anului 1669, dragomanului Giorgio Draperis aflat la Poartă. Acesta din urmă era mustrat pentru faptul de a fi tăinuit lordului darurile preţioase trimise de Iliaş Alexandru iar în urma întrevederii avută de trimisul moldovean cu Winchilsea la castelul său din Eastwell în comitatul Sussex, fostul ambasador s-a lămurit de necinstea lui Draperis, dînd dispoziţii consulului Angliei la Smirna, Paul Rycaut, cu anchetarea cazului [34]. Urmarea incidentului nu ne mai este cunoscută. [35]

Deşi Moldova s-a bucurat de deosebita atenţie a lui Winchilsea în timpul ambasadei sale la Poartă — îndeosebi spre a apăra, dar fără succes, interesele negustorilor scoţieni în această provincie —, totuşi în timpul

---

[31] *L.B.W.*, II, f. 304 (copie în l. italiană); *Rep. Mss. Finch*, I, p. 517—518.

[32] „In a few days" — scria Winchilsea — I shall take my way by Wallachia and Transilvania and make my way by land to the ocean...", cf. *L.B.W.*, II, f. 433; *Rep. Mss. Finch*, I, p. 518.

[33] La înapoierea în Anglia la 1669, Winchilsea a adus cu sine un memoriu cu privire la Imperiul turcesc (*Memorandum touching the Turkish Empire*), conţinînd observaţiile sale privitoare la sistemul de guvernare al sultanului Mahomed al IV-lea şi la dregătorii otomani de care s-a înconjurat, cf. *L.B.W.*, II, f. 444—454; *Rep. Mss. Finch*, I, p. 521—523.

[34] Vezi anexa.

[35] Faptul este amintit — în treacăt — şi de G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople. A record of Sir John Finch's Embassy 1674—1681*, London, 1920, p. 51; cf. şi C. Karadja, *Un bacşiş princiar* în „Revista istorică", X (1924), nr. 7—9, p. 182—183.

www.dacoromanica.ro

cît a stat la Constantinopol, el a întreţinut relaţii foarte cordiale şi cu domnul Ţării Româneşti, Grigore I Ghica, fiul fostului domn, bătrînul arnăut Gheorghe Ghica, mazilit de turci şi stabilit în capitala Imperiului otoman, cu care diplomatul englez şi secretarul său, Paul Rycaut, legaseră strînse relaţii de prietenie [36]. Acesta informa de pildă pe ambasador la 21 august 1661 de veştile transmise de fiul său din Ţara Românească cu privire la retragerea turcilor din regiunea Budei în urma unor ciocniri cu imperialii [37]. Prin mijlocirea bătrînului Ghica, Winchilsea a intrat de altfel, direct, în relaţii epistolare cu Grigore vodă, trimiţîndu-i în intervalul 28 ianuarie 1662—31 august 1664 nu mai puţin de 11 scrisori; [38] din nefericire, în arhiva Finch, nu s-au păstrat şi răspunsurile domnului. Trei din scrisorile menţionate au fost semnalate şi de profesorul Eric Tappe în studiul său privind o contribuţie engleză la biografia spătarului Nicolae Milescu [39].

Legăturile dintre Winchilsea şi domnul muntean au debutat prin rugămintea ambasadorului adresată domnului la 28 ianuarie 1662 de a-i procura o trăsură, de felul celor care se foloseau în Ţara Românească, împreună cu patru cai; [40] la această solicitare a primit un răspuns favorabil, de vreme ce la 18 martie ambasadorul mulţumea călduros lui Grigore Ghica pentru promisiunea făcută şi-i transmitea chiar complimente prin prietenul său, colonelul italian Giuseppe Detti, aflat în acea vreme la Bucureşti [41]. La 18 mai 1662 Winchilsea făcea o călduroasă primire kapukehaielii muntene la Poartă, spătarul Toderaşco Sturza, cumnatul domnului, rugindu-l pentru urgentarea trimiterii trăsurii spre a o putea folosi chiar în decursul acelei veri. [42] În sfîrşit, la 11 august ambasadorul scria cu recunoştinţă lui Grigorie vodă pentru frumuseţea trăsurii primite şi a cailor, care l-au impresionat foarte mult mai ales că toate acestea i-au fost trimise în dar, fără să se aştepte la atîta bunăvoinţă din partea domnului. Îl asigura, în schimb, de serviciile sale devotate la Poarta otomană [43]; la 30 august, Winchilsea revenea asupra acestui subiect, în epistola expediată colonelului Detti la Bucureşti, manifestîndu-şi satisfacţia pentru dovezile de afecţiune arătate de domnul Ţării Româneşti [44]. La amabilitatea dovedită de Grigore Ghica, diplomatul englez îi răspundea la rîndul său — după cum o dovedesc scrisorile din 24 septembrie şi 7 noiembrie 1662 — trimiţîndu-i un serviciu de pahare de cristal, dulciuri şi cîteva gazete italiene, domnul manifestînd interes pentru evenimentele ce se desfăşurau în Europa [45].

---

[36] Vezi Paul Rycaut, *The present State of the Ottoman Empire...*, London 1668, p. 62. Date asupra vieţii şi activităţii acestui apreciat istoric al Imperiului otoman, la Sonia P. Anderson, *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700); his Family and Writings* în „Proceedings of the Huguenot Society of London", vol. XXI, 1969—1970, no. 5, p. 464—491 şi C. J. Heywood, *Sir Paul Rycaut, A Seventeenth-Century Observer of the Ottoman State; Notes for a Study* în vol. *English and Continental Views of the Ottoman Empire 1500—1800*, Los Angeles, 1972, p. 35—59.

[37] *L.B.W.*, I, f. 147, *Rep. Mss. Finch*, I, p. 150.

[38] Alcătuite în limbile latină şi italiană.

[39] *An English contribution to the biography of Nicolae Milescu* în „Revue des Études Roumaines", Paris, I, 1953, p. 152—160.

[40] *L.B.W.*, I, f. 211 (copie în l. latină); E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 156.

[41] *L.B.W.*, I, f. 245 (copie în l. italiană); *Rep. Mss. Finch*, I, p. 182.

[42] *L.B.W.*, I, f. 256 (copie în l. italiană); *Rep. Mss. Finch*, I, p. 197.

[43] *L.B.W.*, I, f. 280 (copie în l. latină),; *Rep. Mss. Finch*, I, p. 209.

[44] *L.B.W.*, I, f. 284 (copie în l. italiană); *Rep. Mss. Finch*, I, p. 213.

[45] *L.B.W.*, I, f. 285, 302 (copie în l. latină); *Rep. Mss. Finch*, I, p. 217.

www.dacoromanica.ro

Schimbul de daruri a continuat şi în anul următor, Winchilsea primind de la domn 30 de monede vechi de argint pentru care îi mulţumea la 22 februarie, întreţinînd aceleaşi bune relaţii cu kapukehaiaua munteană, spătarul Toderaşco Sturza, la a cărui nuntă, celebrată în capitala Imperiului otoman, a fost reprezentat prin secretarul său, Rycaut [46]; mai tîrziu la 15 aprilie 1664, se arăta la fel de îndatoritor şi faţă de alt trimis al lui Ghica la Poartă, vistierul Dumitraşco. [47]

Winchilsea aprecia bunăvoinţa manifestată faţă de dînsul de domnul Ţării Româneşti şi-i arăta multă consideraţie, deoarece nu numai în problema relaţiilor particulare dar şi în alte chestiuni apela la persoana lui; de pildă, încă de la 12 iulie 1662, recomandase protecţiei sale pe reverendul franciscan Felice Pasqualino, „provincial" al bisericii catolice pentru ţinuturile răsăritene [48].

Participarea lui Grigorie Ghica la războiul austro-turc din 1663—1664 în tabăra otomană, alături de domnul Moldovei Eustatie Dabija şi de principele Apafi al Transilvaniei, a provocat întreruperea pentru cîtva timp a relaţiilor epistolare stabilite cu ambasadorul englez de la Constantinopol. De altfel după bătălia dezastruoasă de la Leva (15 iulie 1664), în care turcii au fost înfrînţi, Ghica temîndu-se datorită vechilor sale legături cu imperialii — să nu fie tras la răspundere de marele vizir, părăseşte teatrul de război şi se întoarce în grabă la Bucureşti, pregătindu-şi plecarea în pribegie. Aici îl ajunge o ultimă scrisoare trimisă de lordul Winchilsea la 31 august, în care acesta — fără a cunoaşte intenţiile domnului — se bucura pentru înapoierea lui în ţară şi-l ruga să acorde protecţia unuia din interpreţii săi, aflat în acel moment în principatul muntean [49]. Dar, curînd, la 9 noiembrie ambasadorul englez avea să afle despre fuga lui Ghica, înştiinţînd de acest eveniment pe Secretarul de Stat Sir Henry Bennet [50]. Cu Radu Leon, ce a urmat în scaunul de domnie al Ţării Româneşti, Winchilsea n-a mai întreţinut legături.

În sfîrşit, merită să trecem, foarte pe scurt, în revistă şi datele noi privind raporturile stabilite de diplomatul britanic cu principele Mihail I Apafi al Transilvaniei şi kapukehaielele sale la Poartă, prea puţin cunoscute. În total s-au păstrat 6 scrisori adresate de principe ambsadorului şi numai 3 din răspunsurile sale; toate sînt inedite, cu excepţia misivei lui Apafi din 15 septembrie 1662 — publicată încă din secolul al XVII-lea în cartea lui Rycaut — [51] prin care principele protesta împotriva răşluirii hotarelor provinciei de către paşa din Oradea şi cerea intervenţia diplomatului englez pe lîngă dregătorii turci pentru micşorarea tributului. Subiectul scrisorilor schimbate între Apafi şi Winchilsea este cu precădere politic; în repetate rînduri, la 20 octombrie 1662, 15 aprilie 1663, 1 ianuarie 1664 şi 30 iunie 1665, principele cerea sprijinul ambasadorului împotriva abuzurilor auto-

---

[46] *L.B.W.*, I, f. 344; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 159.
[47] *L.B.W.*, I, f. 103; E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 159—160.
[48] *L.B.W.*, I, f. 274 (copie în l. latină).
[49] *L. B. W.*, II, f. 162 (copie în l. latină).
[50] „The Prince of Wallachia is fled" — informa Winchilsea — but the old Prince of Moldavia is come to the camp and the Vizier may probably pardon him", cf. *L. B. W.*, II, f 196; *Rep. Mss. Finch*, I, p. 341.
[51] *History of the late three Emperors of the Turks . . . 1623 — 1677*, vol. II, London. 1687, p. 121.

www.dacoromanica.ro

rităţilor otomane, protesta împotriva ocupării samavolnice a cetăţii Oradea şi dorea ca Winchilsea să-şi asigure pentru apărarea intereselor Transilvaniei şi concursul rezidentului imperial la Poartă [52], sosit acolo după încheierea păcii de compromis de la Vásvár între austrieci şi turci (10 august st.n. 1664); de asemenea la 1 martie 1663 Apafi a solicitat protecţia rezidentului englez pentru kapukehaielele sale la Constantinopol, János Daczó şi Péter Jankó [53]. În scrisorile de răspuns — ce ni s-au păstrat — din 7 septembrie 1662, 16 martie 1663 şi 1 septembrie 1665, ambasadorul asigura pe principe de solicitudinea sa, promiţîndu-i asistenţă în limita puterilor de care dispunea [54]. De altfel, după cum se ştie, Mihail Apafi s-a adresat nu numai lui Winchilsea, dar chiar regelui Carol al II-lea Stuart în trei rînduri între 1665—1666, cerînd nu numai o intervenţie la Poartă pentru reducerea tributului dar şi apărarea teritoriului provinciei împotriva incursiunilor paşalelor de Oradea şi Timişoara [55]. În sfîrşit kapukehaiaua Christofor Paskó a înmînat chiar direct lui Winchilsea în septembrie 1665 un memoriu privind starea nefericită a Transilvaniei, sărăcită şi în urma contribuţiilor la care fusese supusă în urma ultimului război dintre turci şi Imperiul habsburgic [56].

Am putut, aşadar, constata din trecerea foarte pe scurt în revistă a feluritelor documente depistate în arhiva Finch, ilustrînd legăturile stabilite de ambasadorul Winchilsea cu domnii Moldovei, Ţării Româneşti şi principele Transilvaniei, interesul deosebit manifestat de acest diplomat —intrînd şi în vederea cercurilor guvernante britanice — pentru cele trei ţări, beneficiind de un regim de semi-autonomie politică, deşi mai mult sau mai puţin ştirbit, dar deţinînd, fără îndoială, un rol important la hotarele de miazănoapte ale împărăţiei otomane. A reieşit credem, destul în relief, dorinţa reprezentantului Angliei de a întreţine bune raporturi cu domnii români şi de a sprijini, chiar, numirea unuia din ei, în dublul scop al întăririi prestigiului ţării sale pe malurile Bosforului şi de a asigura traficul negustorilor insulari în spaţiul carpato-danubian. Eşecul încercărilor de consolidare a comerţului englez la Dunărea de Jos precum şi acel al domnilor moldoveni şi munteni şi principelui ardelean de a găsi un sprijin eficient în persoana reprezentantului Angliei la Constantinopol, în pofida stabilirii unor relaţii personale deosebit de cordiale, nu infirmă, însă, importanţa politică a acestor legături, ci dimpotrivă pune în lumină recunoaşterea pe plan internaţional a poziţiei speciale ce o deţineau Moldova, Ţara Românească şi Transilvania faţă de Imperiul otoman, poziţie de care trebuia să ţină seama, în calculele ei, diplomaţia europeană.

---

[52] *L. B. W.*, I, f. 296; II, 24, 85, 259 (originale în l. latină).

[53] *L. B. W.*, I, I, f. 347 (orig. în l. latină).

[54] *L. B. W.*, I. f. 301; II, f. 2, 274 (copii în l. latină)

[55] Scrisorile lui Apafi la Public Record Office, State Papers, *Foreign* (*Turkey*), dos. 97/18, ff. 85, 87 şi 89.

[56] Vezi textul memoriului la P. Cernovodeanu, *Lordul Winchilsea şi Transilvania. Mărturii din 1662 şi 1665* în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. Prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 603—605.

www.dacoromanica.ro

ANEXĂ

1669 Londra. *Scrisoarea secretarului fostului domn al Moldovei, Ilias al III-lea Alexandru, către Giorgio Draperis, dragomanul ambasadei engleze din Constantinopol prin care-i face cunoscută nemulțumire lordului Winchilsea pentru darurile ce i le trimisese amintitul domn și pe care Draperis nu i le înmînase. Consulul Angliei la Smirna, Paul Rycaut, a fost însărcinat cu urmărirea cazului.*

Monsieur George

Je vous baize les mains, et schachez que je suis à Londres comme j'estois auparavant quand je vous ay escript, et pour le subiet de la maladie il m'a fallu arrester icy, ou j'ay depencé tout mon argent, et attend pour l'argent qui me doibt venir de Constantinople pour partir d'icy. Et vous avez que quand nous sommes venus icy, nous n'avons pas trouvé my Lord Winchilsea par ce que il estoit à cent cinquante milles de Londres; mais plusieurs personnes de qualité m'ont parlé icy et m'ont dit qu'il n'estoit gueres raisonable que my Lord Winchilsea ayt fait un Prince[57] de Moldavie qui ne luy a jamais rien presenté. Je leurs ay dit le contraire et que je sçavois que le Prince de Moldavie avoit donneé pour présenter à my Lord Winchilsea douze mille moutons et quatre mille escus avec une bague de la valeur de mille escus. Quegue temps après, ayant appris que my Lord Winchilsea estoit de retour, je le suis allé veoir à sa maison d'Eastwell et m'a esseuré luy mêsme que jamais il n'avoit rien receut de ce que le Prince de Moldovaie avoit laissé pour luy présenter. Vous sçavez que quand nous alasme la première foys en Moldavie nous trouvasme deux cent mille moutons pour le Prince[58] de Duca Bei, desquels le Prince en présenta douze mille à l'ambassadeur, et six mille à vous. Je açay que vous avez tout receu, et vendu tout ces moutons à Monsieur George Scorda[59], et que deux ans après, quand vous revinsse en Moldavie, vous donna encore (pour présenter à l'ambassadeur) quatre mille ascus et une bague de mille escus avec un cheval de trois cens escus, et tout cecy que vous avez pris, vous sçaves bien qu'ils sont escripts de ma main sur le livre du prince comme estant son premier secretaire, et que tous ceux de sa maison sçavent bien que vous l'afez receu ; si bien que, lorsque my Lord Winchilsea ma dit qu'il n'avoit rien receu, je luy ay dit tout comme je vous le mande et que le Prince luy avoit presenté tout cela et que vous l'avez tout receu. My Lord est tout à fait fâché contre vous et voulloit parler au Roy de la Grant Bretagne pour en faire escrire au Grand Visir, mais je l'en ay empesché et ay tant fait que my Lord m'a promis qu'il n'en feroit rien pour veu que vous alliez trouver le Consul de Smirne et accomodiez cette affaire là aux luy. Autrement, si vous ne le faittes, il m'a dit qu'il fera escrire au Visir, pour cela vous sçavez que ce seroit un grand affront à vous. C'est pourquoi prenez y garde et acoomode cela le plus que vous pouvez[60]. My Lord Winchilsea en a escript au Consul de Smirne et l'a fait son procureur pour cette affaire. Ce sera milleur pour vous d'accommoder cela au plustost avant que personne en ayt la cognoisance.

Leicestershire Record Office, *The Finch Papers, Letter Book of Lord Winchilsea*, 11, f. 442, ciornă ; regestat în *Report on the Manuscript of Allan George Finch Esquire of Burley-on the Hill-Rutland*, vol. I, London, 1913, p. 521.

Traducere:

Domnule George

Îți sărut mîinile și să știi că sînt la Londra așa cum eram și mai înainte cînd ți-am scris și din pricina bolii a trebuit să mă opresc aici unde mi-am cheltuit toți banii și aștept bani care trebuie să-mi vină de la Constantinopol ca să plec de aici. Și tu știi că atunci cînd am venit aici n-am găsit pe Mylord Winchilsea pentru că era ⟨plecat⟩ la 150 de mile ⟨depărtare⟩ de Londra ; dar mai mulți oameni de seamă mi-au vorbit aici și mi-au spus că nu era de loc firesc ca Mylord Winchilsea să fi făcut un domn al Moldovei care nu i-a dăruit niciodată nimic. Le-am spus că dimpotrivă și că știm că domnul Moldovei dăduse spre a fi dăruite Mylordului Winchilsea 12.000 de oi și 4000 de scuzi, cu un inel prețuind o mie de scuzi. Peste cîteva timp, aflînd că Mylord Winchilsea s-a întors m-am dus să-l văd la reședința sa de la Eastwell și m-a încredințat chiar el însuși că niciodată nu primise nimic din ceea ce domnul Moldovei lăsase să i se dea. Tu știi că

[57] Scris peste „Duc" șters.
[58] *Idem.*
[59] Scris peste „qui vous dever de l'argent" șters.
[60] Scris peste „comme vous avez faict avec mon oncle Korisipa" șters.

www.dacoromanica.ro

atunci cînd ne-am dus pentru prima oară în Moldova, noi am găsit 200 000 de oi ⟨destinate⟩ domnului Duca bei ⟨— vodă⟩, din care domnul a dăruit 12000 ambasadorului şi 6 000 dumitale. Ştiu că ai primit totul şi ai vîndut toate aceste oi domnului George Scorda *căruia îi datorai bani* [61] şi că doi ani mai tîrziu, cînd ai revenit în Moldova, şi-a mai dat (spre a dărui ambasadorului) 4000 de scuzi şi un inel de o mie de scuzi cu un cal ⟨preţuind⟩ 300 de scuzi şi, tot ceea ce ai luat, ştii bine că s-au trecut de mîna mea în catastiful domnului fiind eu primul său secretar şi că toţi cei din casa sa ştiu bine că le-ai primit; aşa încît, atunci cînd Mylord Winchilsea mi-a spus că nu a primit nimic, i-am spus totul aşa cum ţi-o spun şi ţie şi că domnul îi dăruise toate acestea şi că le-ai primit tu pe toate. Mylord este foarte supărat pe tine şi dorea chiar să vorbească regelui Marei Britanii ca să-i scrie marelui vizir, dar l-am împiedicat şi am făcut atîtea încît Mylord mi-a promis că nu va face nimic, numai să te duci să găseşti pe consulul de la Smirna şi să dregi treaba asta cu dînsul. Altfel, dacă n-ai s-o faci, mi-a spus că va pune să se scrie vizirului ceea ce ştii că va fi o mare ruşine pentru tine. Deaceea păzeşte-te de aceasta şi drege-o cît poţi mai repede, *cum ai făcut cu unchiul meu Korisipa* [62] Mylord Winchilsea a şi scris consulului de la Smirna şi l-a făcut împuternicitul său în această treabă. Ar fi cel mai bine pentru tine să dregi aceasta cît mai repede, înainte ca cineva să şi afle.

[61] Cuvinte şterse ulterior.
[62] Idem.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

PE MARGINEA UNOR STUDII DE GENEALOGIE ŞI HERALDICĂ

E inutil de spus cît de importantă e răspîndirea rezultatelor cercetărilor istorice româneşti în rîndurile specialiştilor străini; stau mărturie eforturile considerabile făcute în această direcţie, prin tipărirea unui însemnat număr de lucrări istorice peste hotare, începînd cu o sinteză-compendiu şi sfîrşind cu colaborarea românească la revistele străine, cu studii sau bibliografii periodice. Acelaşi serviciu îl face, în ţară, Editura Academiei, prin *Biblioteca Historica Romaniae* şi *Revue Roumaine d'Histoire* (periodice similare existînd şi pentru alte specialităţi). Nu înseamnă, însă, că orice lucrare românească tipărită într-o limbă străină aduce servicii ştiinţei istorice româneşti; pentru a îndeplini un asemenea rol, ea trebuie să fie — mai trebuie, oare, spus acest lucru? ! — *pe deplin ştiinţifică*. Se pot discuta, în contradictoriu, anumite aspecte — concepţia generală, interpretarea, amănunte de informare — dar condiţia *sine qua non* pentru o *discuţie ştiinţifică* e însuşi *caracterul ştiinţific* al lucrării discutate, calităţile ei ştiinţifice.

Lucrările — patru la număr — pe care le prezentăm în cele ce urmează aparţin unui singur autor: *Marcel Sturdza-Săucești, membru al Academiei Internaţionale de Herladică*. La cel de-al XI-lea Congres Internaţional de Genealogie şi Heraldică de la Liège (29 mai — 2 iunie 1972), d-sa a prezentat două comunicări[1]: *L'Armorial roumain* (Armorialul românesc)[2] şi *Les boyards chez les roumains* (Boierii la români)[3]. Întrucît cea din urmă are caracterul cel mai general, putînd fi considerată ca prefaţînd cercetările de genealogie şi heraldică românească[4], vom începe cu ea, dînd direct cuvîntul autorului: „Natura umană a creat clasele sociale pentru că popoarele nu au putut exista fără clase conducătoare, care s-au născut şi s-au instaurat prin sîngele şi ascendenţa lor, prin noroc, prin înaltele demnităţi de stat şi uneori prin ingeniozitatea anumitor persoane de a exploata evenimentele"[5]. Mai este, nevoie, oare, de comentarii la o asemenea aserţiune? Credem că *nu*, căci ea — ca şi întreaga lucrare — recomandă, de la început, şi în suficientă măsură, pe autor ca pe un cercetător total lipsit de spiritul istoriei, de cunoaşterea şi înţelegerea fenomenelor istorice în general, şi a celor româneşti în special. Ar însemna să transcriem tot articolul, să analizăm, pe pagini întregi, fiecare pasaj, fiecare frază, fiecare afirmaţie! Firește, aşa ceva ar fi imposibil. Ne mărginim să mai transcriem doar cîteva „noutăţi" dintre cele comunicate specialiştilor străini întruniţi la Liège: „Nobilimea română nu a fost creată prin forţă şi în detrimentul masei poporului, ca nobilimea feudală [de unde? — *n.n.*], ci ea a evoluat normal, graţie meritului ei şi cu consimţămîntul întregului popor, ale cărui libertăţi şi drepturi de proprietate au rămas intacte"[6]! ! Tot fără comentariu. Şi articolul continuă aşa, pînă la sfîrşit, avînd înfăţişarea unei simple înşiruiri de fişe, la capătul cărora se citează un nume şi un an, corespunzînd celor din *bibliografia* de la sfîrşitul textului, unde se pot găsi precizările — cît de *precise*, vom vedea imediat — de ordin strict bibliografic.

Cititorul ar fi înclinat să creadă că, din lucrările astfel citate, autorul a extras doar unele *idei*. Iată, însă, că un lung paragraf, despre închegarea Ţării Româneşti din „les petites seigneuries" preexistente, avînd citaţi, în paranteza de la sfîrşit, *trei autori* — „(D. Onciul, 1891 1893, 1899. — Ştefan Nicolaescu, 1922. — G. I. Brătianu, 1937)"[7] se dovedeşte a fi

[1] Cf. programul acestui Congres.

[2] *Recueil du 11e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique*, p. 481 489; vom cita, în continuare, *Recueil*.

[3] *Ibidem*, p. 491—498.

[4] De altfel, cum rezultă din programul menţionat (nota 1), ordinea prezentării a fost cea urmată de noi în această recenzie.

[5] *Recueil*, p. 491.

[6] *Ibidem*, p. 493.

[7] *Ibidem*, p. 491.

www.dacoromanica.ro

copiat, cu neinsemnate modificări, doar dintr-o celebră lucrare a celui din urmă [8]. Din aceeași lucrare sînt copiate și două pasaje următoare — la capătul cărora e citat doar G. Brătianu — despre întemeierea Moldovei „printr-o emigrare a micii nobilimi române din Maramureș" și despre „caracterul mai puțin omogen" al „aristocrației moldovene din primele veacuri" [9]. Evident că menționarea numelui lui G. Brătianu nu scuză lipsa semnelor citării la paragrafele amintite. Mai mult, ea aruncă îndoiala și asupra celorlalte „citații".

Două subcapitole — care ar fi putut fi dintre cele mai interesante pentru străini — sînt consacrate „echivalării posibile a titlurilor boierilor români cu titlurile de noblețe occidentală" [10], adică, în primul rînd, integrarea boierimii românești din Bucovina [11] în sistemul nobiliar al Sfîntului Imperiu Romano-German și a celei din Basarabia în rîndurile nobilimii ruse [12]. Din păcate, și aceste părți ale lucrării suferă de aceeași tratare dezordonată, cu considerațiuni de prisos, precum: „Austria nu putea pune la egalitate un Starhenberg, Esterhazi sau Potocki, cu familiile de boieri moldoveni rămase în Bucovina, care nu aveau nici vechimea, nici tradiția cavalerească feudală pentru a li se acorda titlul de conte sau duce" [13]; sau: „Austria pare să fi fost, totuși, mai indulgentă decît Rusia ..." [14] — în realitate, avea un sistem nobiliar mai bine organizat, mai bogat în nuanțe, în titluri și ranguri intermediare, a căror absență în Rusia — ne spune autorul — „a vexat anumite familii din înalta clasă a boierilor Moldovei, care aveau moșii în Basarabia" [15].

Interesantă putea fi lista titlurilor străine primite de boierii români de a lungul veacurilor [16], dar ea ne trezește bănuieli: *numai 14* indigenate poloneze [17]? În schimb, 7 titluri de prinți ai Sfîntului Imperiu nu e o cifră exagerată? Apoi, cum poate afirma autorul că „titlul de prinț, în cele două principate românești, a fost purtat de familiile care au avut, printre ascendenții lor direcți, un domnitor într-unul din cele două principate, titlu ușor de echivalat cu titlul occidental de prinț, de vreme ce e vorba de un șef de stat, de un suveran" [18], cînd e știut și dovedit exact contrariul: nici una din familiile care au dat voievozi în secolele XVII—XIX nu are dreptul *legal* de a purta titlul princiar în baza acestei descendențe?!

Organizarea și evoluția clasei boierești române necesită o cercetare amplă, atentă, documentată; subiectul s-ar putea dezvolta într-o mare lucrare în două sau trei volume, de vreme ce numai iobăgiei transilvănene i s-au putut dedica trei volume groase (acad. D. Prodan)! O asemenea cercetare se impune, pentru înțelegerea corectă a istoriei românilor în Evul Mediu, și fără îndoială că ea va trebui precedată de serioase cercetări genealogice, întrucît așa cum s-a spus — „istoria socială trebuie să treacă prin studiul minuțios al *grupelor sociale*, elementul intermediar între marile grupări în clase sau ordine și indivizii izolați" [19]; ne îndoim, însă, că această cercetare, odată realizată, va confirma concluziile parțial reproduse și mai sus ale autorului nostru.

Semnificativă ni se pare citirea bibliografiei anexate studiului despre boierii români [20], și în care vom găsi, alături de numele lui I. Bogdan, N. Iorga (de ce, însă, la acesta, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, și nu *Istoria Românilor*?) și D. Onciul, un articol al lui Barițiu, *Istoria generala a Daciei* de D. Fotino, *Familiile boierești române* de O. G. Lecca, cele patru tomuri ale *Armorialului*

---

[8] G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937, p. 110—111.

[9] *Recueil*, p. 492; G.I.Brătianu, *op. cit.*, p. 111.

[10] Fomularea se găsește, identică, la p. 495 și 496 din *Recueil*.

[11] Pentru autor, Bucovina a fost răpită *în 1777* *Recueil*, p. 495!

[12] Pentru a cărei organizare îl citează pe G. Bezviconi, cu revista „Din trecutul nostru", nu însă cu cele două volume intitulate *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1940—1943, fundamentale pentru problema discutată!

[13] *Recueil*, p. 495.

[14] *Ibidem*.

[15] *Ibidem*.

[16] *Ibidem*, p. 496.

[17] Numai între anii 1590—1676, și numai pentru Moldova, sînt cunoscute *peste 20* de indigenate — cf. C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în „Revista de istorie", 7 28, 1975, p. 1095—1098 (se pot adăuga familiile Kalmuțki și Turculeț).

[18] *Recueil*, p. 496.

[19] Michel Péronnet, *Généalogie et histoire: approches méthodiques*, în „Revue historique", anul 92, nr. 1/239, 1968, p. 111—112; cf. și comunicarea noastră *Cu privire la metodologia cercetărilor de genealogie medievală moldovenească*, publicată în „Revista Arhivelor", anul L, 1973, vol. XXXV, nr. 2, p. 285—291; vezi și Roland Mousnier, *Les hiérarchies sociales*, Paris, 1969.

[20] *Recueil*, p. 497—498.

www.dacoromanica.ro

românesc realizat de autorul însuşi (v. şi mai jos, în aceste note), ca şi o altă lucrare a d-sale, intitulată — ca şi comunicarea prezentată la Congres — *Boierii la români*. În această bibliografie, unele titluri sînt date şi în română, şi — în paranteze — în franceză, altele *numai* în franceză, uneori şi cu indicaţii greşite, precum : *Revue Généalogique* [21], în loc de *Revue „L'Archive Généalogique"* ; „CANTEMIR, Demetre (1851), *La description de la Moldavie*, Edit. Acad. Roumaine (care editură, a cărei Academii Române *la anul 1851*? !) ; Traian Larionescu, *Familii vechi bucovinene*, extras din „Arhiva Genealogică Română", 1944, are indicaţia „Cernowitz, Bucovine", cînd, în realitate, unicul număr al acestei reviste s-a tipărit la Bucureşti, la Tipografia Ministerului de Război, cum se poate citi atît pe revista însăşi, cît şi pe extras ! Personal, nu ne este cunoscută o lucrare a profesorului C. C. Giurescu [22], intitulată *Sur bes boyards* (deci, *Despre boieri*), tipărită la Craiova în 1920, cum se vede citată în bibliografie [23] ; bănuim, însă, că este vorba de studiul părintelui său, *Despre boieri*, tipărit postum, în 1920, la Bucureşti, şi retipărit în 1943, în volumul *Studii de istorie socială*. Sau : „ZOTTA, Sever de, (1913), *Un diplôme de noble de Transylvanie pour un boyard de Moldavie*, p. 873 — 880, Bucarest", ca şi cum ar fi un mare volum al lui Zotta, din care se citează numai opt pagini, cînd, în realitate, e ultimul studiu al marelui genealogist moldovean, apărut (poate postum) în 1943 — nicidecum în 1913 ! — în volumul „Omagiu profesorului Ioan Lupaş" şi consacrat unei diplome a familiei Gore. Vom vedea că, în altă lucrare, acelaşi studiu e altfel citat de către acelaşi autor, de unde se constată că anul *1913* nu e o greşeală de tipar, ci de informaţie ; greşeli de tipar sînt, desigur, *I. Mialvi*, în loc de *Mihályi*, Surete şi *isvoare*, în loc de *izvoade*, dar nu şi *Ştefan* Nicolaescu [24], în loc de *Stoica* Nicolaescu !

Les boyards chez les roumains este, prin urmare, o stranie compoziţie din care lipseşte orice calitate : idei noi, interpretarea nouă, fapte noi, sau măcar ordonare nouă de fapte vechi şi bibliografie la zi, de vreme ce autorul a ţinut să adauge o lungă listă de 29 de titluri, *care, însă, se opresc la 1944*, ca şi cum, după acest an, problemei claselor sociale nu li s-ar fi dedicat nici o lucrare ! Dar chiar şi dintre autorii anteriori, unii care sînt autorităţi — lipsesc (în schimb, sînt citaţi O. G. Lecca, Stoica Nicolaescu, Seton-Watson şi . . . contele Kemény ! ! !). Studiile — dintre care unele fundamentale, chiar dacă uneori contradictorii prin concluzii — aparţinînd lui Dinu C. Arion, A. Balotă, A. Cazacu, C. Cihodaru, B. T. Câmpina, V. Costăchel, I. C. Filitti, M. Holban, P. P. Panaitescu, D. Prodan, H. H. Stahl, N. Stoicescu (ca să nu citîm decît cîteva nume) trebuiau neapărat să figureze în lista bibliografică. Nici măcar atît de recentă analiză limpede şi edificatoare pe care Radu Popa a dat-o feudalităţii maramureşene din acel veac de răscruce pentru români, care a fost secolul al XIV-lea, *nu e citată*, autorul rezumîndu-se la vechiul volum al lui I. Mihályi de Apşa, care, însă, nu este un studiu pe această temă, ci o colecţie de documente !

Se poate spune, în consecinţă, că *Les boyards chez les roumains* este o încercare eşuată de a prezenta specialiştilor străini o imagine sintetică a feudalităţii româneşti.

*

A doua lucrare, a aceluiaşi autor, aflată în acelaşi volum al Congresului de la Liège, este intitulată cum am arătat la început *L'Armorial roumain* ; o formă cu modificări nesemnificative a aceluiaşi text a fost publicată, sub titlul *Armorial roumain*, în revista elveţiană „Archivum Heraldicum", nr. 2 — 3 LXXXVII, 1973, p. 26—37 [25]. În introducerea primei variante, după sumare consideraţiuni asupra heraldicii româneşti şi constatînd absenţa unei colecţii tipărite de sigilii şi steme, autorul ne anunţă că : „Pentru a suplini şi a acoperi această lacună de documentare asupra trecutului boierilor români din toate provinciile, am conceput şi alcătuit un *Armorial românesc*, lucrare încă inedită. Acest *Armorial românesc* cuprinde patru volume, repartizate după cum urmează : vol. I, Moldova ; vol. II, Ţara Românească ; vol. III şi IV, Transilvania. În total, 1900 pagini, 1325 blazoane descrise, 470 ilustraţii în alb-negru şi în culori" [26]. Pentru a permite „heraldicii româneşti să figureze şi în marea familie a heraldicii internaţionale" [27], autorul dă 25 de exemple de steme boiereşti şi domneşti (una e orăşenească), cu 35 de ilustraţii pe care le comentează. Aceleaşi exemple formează substanţa şi a celeilalte lucrări [28], unde, însă, aceleaşi

---

[21] *Ibidem*, p. 495, 496.

[22] Cf. şi *La bibliographie des oeuvres du professeur Constantin C. Giurescu*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3 XI, 1971, p. 548.

[23] *Recueil*, p. 498.

[24] *Ibidem*, p. 491.

[25] Vom cita, în continuare, *Arch. Her.*

[26] *Recueil*, p. 481 ; *Arch. Her.*, p. 28.

[27] *Recueil*, p. 482.

[28] *Arch. Her.*, p. 28 36.

www.dacoromanica.ro

considerațiuni heraldice teoretice sînt precedate de altele, la fel de sumare, asupra feudalității românești. Cunoscînd, din lucrarea precedentă, modul în care autorul înțelege aceste chestiuni și în care le tratează — cu bibliografie veche de șapte decenii și, mai ales, nereprezentativă! — comentariile la această parte sînt de prisos. Declinîndu-ne competența în materie de genealogie și heraldică munteană și transilvană, ne vom mărgini doar la acea parte din lucrare referitoare la Moldova, cu excepția celei dedicate heraldicii princiare a acestei provincii — de la Petru I (1375—1391) pînă la Ștefan cel Mare — întrucît, tratînd un subiect similar la același Congres de la Liège [29], s-ar putea naște bănuieli de neobiectivitate, combătînd teze contrare celor pe care le-am susținut acolo. Vom observa, doar, că, în toate pasajele privind unii boieri moldoveni și stemele lor, greșelile — și de informare, și de interpretare — abundă.

Astfel, cînd ni se spune că: „Pe *piatra tombală* din *satul Solca*, în Bucovina, a lui Luca Arbure, *mare pîrcălab* al *cetății Neamț* și *mare portar* de Suceava, în Moldova, sfetnic intim al lui Ștefan cel Mare, se vede blazonul acestei familii" [30], avem, dintr-odată, cinci greșeli: 1) stema respectivă nu se află pe *piatra tombală*, care nici nu e cunoscută (e posibil ca Luca Arbure să fi fost îngropat în ctitoria sa de la Șipote — Iași, mai apropiată de Hîrlău, unde l-a prins moartea), ci pe chivotul mormîntului pregătit în biserica de la Arbore; 2) ctitoria lui Luca Arbure e în satul *Arbore*, numit, în Evul Mediu, Solca; azi, însă, acest nume a rămas exclusiv localității unde se află ctitoria lui Ștefan vodă Tomșa al II-lea; a-l folosi altminteri, înseamnă a provoca, nejustificat, confuzii; 3) titlul de *mare* pîrcălab e necunoscut în Moldova; 4) nu Luca Arbure a fost pîrcălab de Neamț, ci *tatăl său, Cîrstea*, între 1471 — 1476 [31]; 5) titlul de *mare* portar e și el, inexistent. Ne întrebăm, apoi, de ce ca „bibliografie" pentru stema familiei Arbure a fost citat „general R. Mîrza, *Arbore genealogic al familiei*, Sibiu" (deci o lucrare în manuscris, referitoare la familia Mîrza), în locul atîtor lucrări în care chivotul de la Arbore a fost admirabil reprodus!

O informație de specialitate la fel de lacunară dovedesc și cuvintele următoare: „Ion Tăutu, mare logofăt al Moldovei, în 1510, stăpînitor de mari domenii în timpul lui Ștefan cel Mare" [32], căci Ioan Tăutu a fost mare logofăt al Moldovei din 1475 pînă la moartea sa, în 1511, deci nu numai sub Ștefan cel Mare; „marile domenii" pe care le stăpînea în vremea acestui voievod le-a stăpînit și sub Bogdan al III-lea: nu a fost lovit de nici o confiscare! E absolut hazardată afirmația că el „arbora" blazonul descris de autor; sigiliul său pare a conține, în realitate, o cruce simplă, poate terminată, în vîrful scutului, printr-un fel de săgeată [33]. Stema descrisă de autor reprezintă, desigur, o variantă tîrzie.

Nu putem accepta nici precizările genealogice referitoare la familia Boul: „Dragoș Boul (...) mare vornic al Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare, era descendentul unui boier Boul, mare vistiernic în 1406" [34], pentru ca, în legenda care însoțește stema, să se explice: „Dragoș Boul, 1406"!! În realitate, *un mare vistier Boul nu e atestat la 1406*, și nici măcar nu este amintit, în acei ani, vreun boier cu acest nume; *Dragoș Boul*, fost mare vornic, mort pe la 1515, ar putea fi ascendentul, dar numai prin femei, al *marelui vistier Toader Boul*, mort, odată cu hatmanul Sturza și logofătul Beldiman, în noiembrie 1615. Adevăratul patronim al vistierului era *Dragotă*; *Boul* era doar o poreclă, adoptată întîi de Toader, apoi și de frații săi, numiți, alternativ, cînd Dragotă, cînd Boul [35]. Cît privește stema, reprodusă din volumul VII al colecției Veress, după un documeut din 28 octombrie *1606*, ea aparține, firește, nu imaginarului *Boul de la 1406*, ci vistiernicului Toader; aceeași amprentă se vede și pe un document intern, din 25 octombrie 1609 [36]. După moartea lui Toader Boul, sigiliul a fost folosit și de soția sa [37].

În fine, nu putem fi de acord nici cu ultimele explicații genealogice din articol, care sună astfel: „Un mare boier Bașotă, mare logofăt al Moldovei în 1625, al cărui prenume nu e cunoscut, a avut trei fii, dintre care Pătrașcu Bașotă, mare vistiernic"... [38], urmînd descrierea blazonului său. În această frază, la fiecare 4 — 5 cuvinte este o eroare. Astfel, tatăl lui Pătrașcu Bașotă

---

[29] Ștefan Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes règnants (XIVe — XVIe siècles)*, în *Recueil*, p. 263—270.

[30] *Recueil*, p. 487; *Arch. Her.*, p. 35; subl. n.

[31] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 261. Toate datele privind carierele boierilor citați în rîndurile noastre se pot verifica în această prețioasă lucrare.

[32] *Recueil*, p. 487; *Arch. Her.*, p. 35.

[33] Cf. Bibl. Ac. Rom., *Manuscrise*, Fotografii, V/45.

[34] *Recueil*, p. 487; *Arch. Her.*, p. 36.

[35] Cf. studiul nostru *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista Arhivelor", anul XLVIII, 1971, vol. XXXIII, nr. 3, p. 381—382.

[36] *D.I.R.*, 2/XVIII, p. 260 (foto — p. 470).

[37] Document din 25 martie 1623, la Bibl. Ac. Rom., *Manuscrise*, CCXX/43.

[38] *Recueil*, p. 487; *Arch. Her.*, p. 36.

www.dacoromanica.ro

n-a fost un „mare boier" — după cît se pare, n-a avut nici un rang boieresc! — cu atît mai puțin mare logofăt al Moldovei, și încă la 1625, cînd această funcție o deținea Dumitrașco Ștefan (între 1623 — 1630); prenumele tatălui lui Pătrașco Basotă e cunoscut — se numea *Anton* Basotă — și el nu a avut *trei* fii, ci un fiu și mai multe fete; cel care a avut trei fii — Miron, Gheorghe și Iurașco — este fratele său, pivnicerul Toader Basotă. Pătrașco însuși a parcurs treptele ierarhiei boierești din Moldova ca mare vistier (1631), mare vornic al Țării de Sus (1633—1634) și apoi mare logofăt (1634 — 1636); cu alte cuvinte, Basotă marele logofăt (dar nu la 1625 !) este identic cu vistierul Basotă, și nu tatăl lui [39]!

În plus, stema care îi este atribuită nu aparține lui Pătrașco Basotă, ci lui Pătrașco Șoldan (Nădăbaico); ea se poate vedea pe unele documente semnate de acest boier, precum cele datînd din 1609, pe cînd era mare vornic al Țării de Sus [40]. Cea a lui Pătrașco Basotă, așa cum apare pe un document din 25 martie 1623, scris chiar de el [41], are inițialele *P* și *B* inversate și reprezintă o monogramă în scut.

Constatăm, prin urmare, și în această lucrare, amețitoare confuzii de personaje, date, sigilii și steme.

*

Propriei sale familii, Marcel-Sturdza-Săucești i-a consacrat un spațiu însemnat în *L'Armorial roumain* [42] și un articol separat, în organul Societății Heraldice și Genealogice „Adler" din Viena [43], al cărei membru este.

„Familia Sturdza din Moldova este una din cele mai vechi cunoscute în documentele timpului. Numele Sturdza este o adaptare moldovenească a numelui Strouzza, conți și baroni de Ravenna, în Italia, și cavaleri ai Statului Pontifical, menționați în diplomele Vaticanului. Participînd la cea de-a patra cruciadă a seniorilor din 1202—1204, condusă de Baudouin IX, contele Flandrei, ei sosesc la Constantinopol, unde Baudouin a fost instalat împărat. Mulți cruciați au primit vaste domenii în Grecia, Bulgaria și în ținuturile locuite de români. Doi membri ai acestei familii au primit pămînturi în Banatul Transilvaniei și în Moldova [de la cine, în veacul XIII? ! *n.n.*], unde s-au instalat și s-au afirmat în cele mai înalte funcțiuni ale provinciilor lor" [44]. Orice cunoscător al istoriei medievale își va da seama că acest paragraf conține — în ceea ce privește familia Sturdza simple afirmații (cu greșeli flagrante), care nu pot fi în nici un chip documentate; de altfel, autorul însuși nu le sprijină decît pe citarea lui Radu Rosetti (*Pămîntul, sătenii și stăpînii*) și Sever Zotta, *O diplomă de nobil transilvănean* ..., citată mai sus, lucrare pe care o socotește acum ca fiind publicată în ... „Arhiva Genealogică", *București*, 1913, uitînd că revista lui Sever Zotta a apărut numai la Iași (doar două fascicole la Cernăuți)!

În legătură cu familia *Strouzza*, remarcăm că Enciclopedia italiană o menționează sub forma *Strozza*, fiind cunoscută în Toscana din a doua jumătate a secolului al XIII-lea; stema sa, însă, e cu totul alta [45]. Dar, chiar admițînd o identitate de stemă — care ar putea fi de origine tardivă aceasta nu înseamnă și nu presupune și o identitate de neam!

„Un alt membru cruciat al acestei familii a fost îngropat în insula Rhodos, și, prin piatra sa tombală, se cunoaște blazonul, din secolul al XIII-lea, al acestei familii, care purta un scut înclinat, [avînd în cîmpul] roșu o cruce latină de aur, înfășurată de un șarpe negru, încoronat ..." [46]. Această afirmație *pare* foarte documentată, întrucît e sprijinită pe patru autori, care, însă, sînt vechii istorici consacrați ai cruciadelor! Marcel Sturdza-Săucești „uită", în schimb, să menționeze sursa din care și-a extras această informație (împreună cu altele, cum vom vedea mai încolo): lucrarea lui Al. A. C. Sturdza despre domnia lui Mihail vodă Sturdza, în care un însemnat număr de pagini e consacrat istoriei familiei Sturdza [47]; acest autor afirmă — tot *fără să indice vreun izvor* — următoarele: „contele Sturza, cavaler din Rhodos, care a luat

---

[39] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIII, p. 13—17; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 344—345.

[40] *D.I.R.*, 2 XVII, p. 190—447, 196—535, 253—466, 260—470 (al doilea număr indică pagina unde se află fotocopia documentului).

[41] Bibl. Ac. Rom., *Manuscrise*, CCXX/43.

[42] *Recueil*, p. 486 487; *Arch. Her.*, p. 34—35.

[43] Marcel Stourdza-Săucești, *Die Brüder Sturdza im polnischen Heer vor Wien 1683*, în „Adler" -Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, 9/XXIII, ian.-martie 1973, p. 221—224.

[44] *Recueil*, p. 486; *Arch. Her.*, p. 34.

[45] *Enciclopedia Italiana*, vol. 32, 1949, p. 861.

[46] *Recueil*, p. 486; *Arch. Her.*, p. 34.

[47] Alexandre A.C. Sturdza, *Règne de Michel Sturdza, Prince Règnant de Moldavie*, Paris, 1907, anexa 1: „Histoire de la famille princière et comtale de Sturza, ou Sturdza, précédée d'un aperçu sur l'histoire de la noblesse roumaine et suivie d'un tableau généalogique de la famille Sturdza".

www.dacoromanica.ro

parte la marea cruciadă a seniorilor din secolul al XIII-lea, a murit şi a fost îngropat în insula Rhodos, unde se poate vedea mormîntul său, pe care figurează blazonul primitiv [al familiei], care era : [în cîmp] *roşu, o cruce latină de aur, înfăşurată de un şarpe negru, încoronat*"[48].

Am fi fericiţi dacă autorul ale cărui lucrări le prezentăm aici ne-ar înfăţişa, documentat, pe „înalţii demnitari aparţinînd familiei Sturdza din Moldova [care], în a doua jumătate a sec. XIV şi în sec. XV, purtau în sigiliile pe care le utilizau un scut ascuţit românesc, cu o săgeată înfăşurată de o ramură de măslin, după obiceiul moldovenesc al timpului. La începutul sec. XVI, membrii acestei familii au înlocuit săgeata cu vîrful în sus prin crucea latină înfăşurată de şarpele vechiului lor blazon de conte şi baron de Revenna"[49]. E, după cum se vede, o amelitoare istorie, cu reveniri de blazoane la distanţe de secole şi sute de kilometri !

În locul acestor pretinşi — şi, ca atare, inutili — strămoşi, ar fi fost mult mai folositoare o prezentare strict documentată a concluziilor la care a ajuns autorul în privinţa istoriei familiei Sturdza *pînă la 1600*, căci, după cum se ştie, genealogia documentată şi neîntreruptă a acestei familii începe abia cu hatmanul *Gavril Sturza*, omorît de Ştefan Tomşa al II-lea, după lupta de la Tătăreni, în noiembrie 1615[50]. Înaintea acestuia, e cunoscut *Ion Sturza*, mare postelnic (1540), pîrcălab de Hotin (1545 1548) şi hatman (1550 1552)[51], poate fratele, poate tatăl lui Dimitrie Sturzevici, diac în 1552. Cel mai vechi purtător al acestui nume e un *Sturza*, care, împreună cu fratele său Fătu — fii ai lui Filip, nepoţii lui Baliţă şi cu alte rude, a primit, la 17 ianuarie 1495, o întărire pentru satul Năneşti[52] ; şi hatmanul Ion Sturza a avut proprietăţi într-un sat Năneşti, *dar ca zestre a soţiei sale, Neacşa Huhulea*[53]. În plus, unul era *Năneşti pe Studeneţ* afluent al Tutovei — iar celălalt, *Năneşti pe Răcătău* — afluent al Siretului. Studierea transmiterii proprietăţii în aceste două sate ar putea aduce lămuriri asupra genealogiei mai vechi a familiei Sturdza[54] ; în tot cazul, vechile supoziţii (R. Rosetti, S. Zotta) că Sturdzeştii descind din Sturza de la 1495 *rămîn* — pînă la probarea definitivă — simple supoziţii.

„Sigiliul familiei Sturdza în sec. XVII reia, cu cîteva schimbări de formă, compoziţie şi modernizare, vechiul blazon italian"[55], scrie, mai departe, autorul, şi ne trimite la fig. 21 (în *Recueil*) sau 28 (în *Arch. Her.*) ; la prima, explicaţia sună aşa : „Pecete în Moldova în *1690*", iar la a doua — „*Stourdza, XVIII-e siècle*" (subl. n.) ; Al A. C. Sturdza, în lucrarea citată care constituie, după cum se vede, *sursa primă, deşi nenumită*, a autorului, pentru aceste probleme de istorie a familiei ! — dă, la fig. 48, aceeaşi emblemă ca fiind „sigiliul din 1690 al marelui vornic Ioan Sturza", ale cărui iniţiale slavone se şi văd în sigiliu. Ori, Ioan Sturza e mare vornic abia în 1709—1711, 1717 1720[56] ; nu era necesară, oare, o precizare a perioadei din care datează sigiliul respectiv ? Mult mai potrivită ar fi fost menţionarea aici, la sec. XVII, a peceţii hatmanului Sturza, aflată pe un document din 30 iunie 1615[57], şi în care, într-un frumos scut, se vede, în adevăr, o cruce — e posibil să fie şi şarpele, dar nu se distinge ; scutul are lambrechini şi cască, din care pare a ieşi un vultur, cu aripile desfăcute, privind spre dreapta (stînga privitorului), asemănător cu *vulturul alb* polonez, aflat în cimier în cazul unor străini care căpătaseră indigenatul polonez[58]. Pentru veacul al XVIII-lea, meritau reproduse sigiliile din

[48] Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 155 ; aici, ca şi mai sus, parantezele drepte ne aparţin.

[49] *Recueil*, p. 486 ; *Arch. Her.*, p. 34.

[50] Cariera sa — la N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 443.

[51] *Ibidem*, p. 328.

[52] *D.I.R.*, 2/XV, p. 226.

[53] Cf. nota următoare.

[54] La 15 martie 1490, la împărţirea averilor cu nepoţii săi de frate şi soră, *Isaia de la Răcătău* a primit 1/2 Năneşti (*D.I.R.*, 2/XV, p. 130) ; la 16 februarie 1508, această 1 2 Năneşti pe Răcătău era întărită lui Huhulea postelnic şi fraţilor săi, copiii lui Isaia ((*D.I.R.*, 1 XVI, p.71 72) ; în 1581, „Neacşa, cneaghina lui Sturza hatman, fiica lui Huhulea postelnic, nepoata lui Isaia", şi apoi nepoţii ei de frate, copiii lui Petru Huhulea, şi-au vîndut părţile din Năneşti marelui vornic Condrea Bucium şi soţiei sale (*D.I.R.*, 3/XVI, p. 169, 170, 179). Satul respectiv a rămas în stăpînirea urmaşilor lui Bucium. Despre Năneştii pe Studeneţ, Sever Zotta, afirmă că „a trecut pînă şi în proprietatea lui I. Sandu Sturza voievod" (Sever Zotta, *op. cit.*, p. 879, nota 3), dar se vede că marele genealogist a confundat cele două sate, căci socotea că e vorba de Năneştii din jud. Bacău !

[55] *Recueil*, p. 486 ; *Arch. Her.*, p. 34.

[56] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 446 ; înainte, fusese : mare jitnicer (1696—1697), serdar (1704), mare stolnic (1705—1707) şi mare paharnic (1708 1709).

[57] Reprodusă de Al. A. C. Sturza, *op. cit.*, fig. 43, şi, mărită, în fig. 47 — cu explicaţia fantezistă : „avec le sceau du knèze Jean Sturza, grand hetman de Moldavie en 1581" !!! Documentul e tipărit în *D.I.R.*, 3/XVII, p. 220.

[58] Cf. Adam Heymowski, *Les armoiries etrangères augmentées en Pologne*, în *Recueil*, prima planşă după p. 276, fig. din mijlocul ultimului rînd ; vezi şi stema dată ca ilustraţie la articolul nostru despre *Movileşti*, în „Magazin istoric", 6/1973, coperta 2.

www.dacoromanica.ro

1737 (al lui Sandu Sturza mare logofăt)[59] și din 1779[60], care arată, realmente, o interesantă perpetuare a vechiului insemn heraldic de-a lungul a două sute de ani (și mai mult chiar !). Trebuia subliniată această continuitate, dovadă în plus pentru existența instituției heraldice în Moldova[61].

Fig. 21 bis (în *Recueil* ; 29 în *Arch. Her.*) ne prezintă „blazonul augmentat de M. Apaffi în 1679", cu explicația că „la 24 februarie 1679, Mihail Apaffy, principele Transilvaniei, acordă indigenatul unor trei frați Sturdza și augmentează vechiul lor blazon de familie"[62], care ar avea, deci, „conform" diplomei din 1679, înfățișarea (vezi fig. 1) unui scut despicat, având în dreapta „crucea latină" înfășurată de șarpele încoronat, iar în stînga — leul în picioare, încoronat și el, privind spre dreapta, ținînd în laba dreaptă o sabie înfășurată de ramura de măslin („după obiceiul moldovenesc", cum precizase autorul mai înainte !). Adevărul e că diploma respectivă[63], prin care Ilie Sturza de Leușeni, cu soția și fiica sa și cu frații săi Chiriac și Toader au primit indigenatul ardelean și noua stemă, nu menționează nici o augmentare, ci doar acordarea dreptului de a purta stema descrisă în text și pictată în fruntea diplomei. *Ea are, însă, o cu totul alta înfățișare* (v. fig. 2)[64]. Aceasta era de prezentat Congresului de la Liège, nu stema care e o contrafacere, un fals. Ar fi trebuit, de asemeni, dată o explicație — dacă există — pentru faptul, altminteri de neînțeles, că Sturzeștii par să nu fi uzat de stema conferită de Apaffy decît tîrziu, în secolul trecut.

Dar, în loc să aducă înaintea ascultătorilor și cititorilor străini material iconografic original care să dovedească existența și continuitatea stemelor boierești — deci a heraldicii private — autorul a preferat să facă și alte referiri, tot neconforme cu realitatea, la propria sa familie, căci, comentînd fig. 21 ter (în *Recueil* ; 30 în *Arch. Her.*) — „Stemă acordată de Imp. Leopold I (1689). Familia Sturdza" autorul scrie : „În *1689*, același principe M. Apaffy al Transilvaniei, având procură din partea împăratului Leopold I, a remis, la Făgăraș, *celor trei frați Sturdza*, pentru vitejia lor, în armata regelui Sobieski, cu ocazia *asediului Vienei din 1683*, diploma de *prinț al Sfîntului Imperiu* și un nou blazon"[65]. *Fără nici o documentare* ! De altfel, nici nu poate exista vreun temei documentar pentru o asemenea afirmație, care nici măcar nu aparține — ca invenție istorică ! autorului, ci există în lucrările consacrate familiei Sturdza *încă din 1904* ; într-o genealogie a acestei familii, tipărită în acel an la Paris, citim, în dreptul lui Ilie Sturza : „luptă în 1683 sub zidurile Vienei contra turcilor. Primește de la Apaffy, pentru el și frații săi, o diplomă de recunoaștere a nobilității ; creat conte al Sfîntului Imperiul (1679 și 1689)". În 1907, acest text trece, cu două singure mici precizări cronologice „... recunoaștere a nobilității (*1679*) ; creat conte al Sfîntului Imperiu (*1691*)" — și în arborele genealogic anexat la volumul lui Al. A. C. Sturdza, care, în plus, precizează că stema fixată d'e Apaffy a fost confirmată „de împăratul Leopold I marelui vornic Ilie Sturza, care s-a distins la asediul Vienei din 1683"[66] ; „... titlul de conte a fost dobîndit (...) și confirmat în 1691 de Sfîntul Imperiu ; familia a devenit principiară și suverană începînd din 1822"[67]. Nemaimulțumindu-se cu un ipotetic titlu *contal* (!), a cărui autenticitate se va vedea îndată, autorul nostru inventează unul *principiar*, de prinț al Sfîntului Imperiu, așa de greu acordat de Habsburgi, întemeindu-se pe o *diplomă din 1689, dată la Făgăraș* ; o cunoaștem, tot din publicațiile d-sale : are, ca și cea din 1679, aceeași dată de 24 februarie și *e, din cuvînt în cuvînt, copia celeilalte*[68].

Prin urmare, pentru a spune lucrurilor pe nume, nu este cunoscută, în momentul de față, nici o altă diplomă nobiliară pentru familia Sturdza, în afara celei din 24 februarie 1679, publicată încă din 1907, cînd s-a dat și explicația că originalul era, în 1843, în arhiva mănăstirii

[59] Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, fig. 49.

[60] *Ibidem*, fig. 50.

[61] Această continuitate e foarte bine ilustrată în cazul familiei Prăjescu — cf. I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obîrșia unei familii din Moldova*, extras din „Revista Istorică Română", X, 1940, p. 29 ; adăugăm că și Savin Prăjescu folosea un sigiliu cu aceeași stemă — documentul citat la nota 41.

[62] *Recueil*, p. 486 ; *Arch. Her.*, p. 34.

[63] Publicată de Al. A. C. Sturdza, *op. cit.*, p. 170—172 ; comentată de Sever Zotta, *op. cit.*, p. 879.

[64] Fotografie de pe diploma aflată la Arh. St. Iași, Colecția Documente, P. 340 44 ; copie pe pergament din 4 iulie 1840. Fotografia și informația ne-au fost comunicate, cu multa amabilitate, de către Rodica P. Anghel, căreia îi reînoim expresia gratitudinii noastre.

[65] *Recueil*, p. 486 ; *Arch. Her.*, p. 35 ; subl. n.

[66] Al. A. C. Sturza, *op. cit.*, p. 156 ; subl. n.

[67] *Ibidem*, p. 157.

[68] *Documente despre Ioniță Sandu Sturza*, în „Revista Arhivelor", anul XLIX, 1972, vol. XXXIV, nr. 2, p. 619—620.

www.dacoromanica.ro

Sf. Maria din Cluj (de ce acolo?) [69], şi că, prin diploma leopoldină din 4 decembrie 1691 — au care apare, cum am văzut, pentru acordarea titlului de conte al Sfîntului Imperiu ... — împăratul Leopold a recunoscut toate titlurile, privilegiile, stemele etc., acordate de regii Ungariei şi principii Transilvaniei [70]. Nici vorbă de vreun *conte* al Sfîntului Imperiu — cum credea Al. A.C. Sturdza în 1907 — sau *principe* al Sfîntului Imperiu — cum crede Marcel Sturdza-Săuceşti în 1972.

Că ne aflăm în faţa unei evidente încercări de mistificare, bazată pe faptul că specialiştilor străini le-ar fi foarte greu să facă studii de genealogie medievală moldovenească (!), ne-o dovedeşte un amănunt; am arătat că atît autorul din 1907 cît şi cel din 1972 au legat înnobilarea lui Ilie Sturza şi a fraţilor săi de asediul Vienei (1683), la care s-ar fi ilustrat ca participanţi în armata lui Sobieski. Ei bine, *la vremea aceea, Ilie Sturza* şi *Chiriac Sturza erau morţi de mult*: un document din 29 octombrie *1682* pomeneşte pe „Safta vorniceasa a răposatului Ilie Sturzii, ce-au fost vornic mare" [71], iar Nicolae Costin, în cronica sa, povesteşte moartea lui Chiriac Sturza la 1681 sau 1682, „de o boală ce-i zicea Duca vodă, adecă de supărul Ducăi vodă" [72]. Al treilea frate, Toader, pare să fi fost şi el mort dinainte de 1683 [73].

Avînd în vedere aceste constatări, analiza celui de-al patrulea studiu, despre participarea fraţilor Sturza (!) la asediul Vienei, devine *inutilă*, şi concluziile sale trebuie privite ca *nule*. Ca să nu mai spunem cît de ridicole apar — în lumina acestor precizări toate afirmaţiile autorului în legătură cu faptele de arme ale lui Ilie Sturza şi ale fraţilor săi în primăvara anului 1683, organizarea, în oastea lui Sobieski, a unor detaşamente româneşti, în frunte cu fireşte... — cei trei fraţi Sturza etc., etc. Şi în această lucrare, după ce afirmă că, *la 24 februarie 1679, fraţii Sturza au căpătat titlul contal* [74] — ceea ce, cum am arătat, e o pură invenţie — autorul ţine să adauge că, *exact zece ani mai tîrziu*, aceiaşi fraţi au fost primiţi în *Reichsfürstenstand* [75]!

Înainte de a încheia, fie-ne îngăduită o remarcă; e normal ca, uneori, cercetătorul istoric să ajungă a vorbi şi de propriii săi înaintaşi, cînd îi constată amestecaţi în evenimentele pe care le studiază. Restabilindu-le rolul istoric real, cumpănindu-le drept meritele şi descriindu-le faptele fără nici o părtinire, nimeni nu-i va putea reproşa nimic cercetătorului pus într-o asemenea situaţie. E chiar de dorit ca urmaşii vechilor familii să adune materialul istoric şi genealogic referitor la înaintaşii lor, de la reprezentanţii de azi ai neamurilor respective, din publicaţii şi arhive; o asemenea muncă ar veni, desigur, în sprijinul specialiştilor. În cazul de faţă, însă, familia Sturdza e şi aşa prezentă, în secolele XVI—XIX, în cronicile noastre, cu pagini care pot constitui suficiente temeiuri de mulţumire sau — dacă aşa ceva se caută — de mîndrie; pentru ce mai era nevoie de această întreagă serie de savante mistificări, acoperite cu o haină de falsă erudiţie istorică?!

Şi, pentru a încheia: din scrierile prezentate aici — ca şi din toate cele alcătuite în acelaşi chip — ştiinţa istorică românească nu are mai nimic de cîştigat.

Ştefan S. Gorovei

---

[69] Cercetarea actelor şi corespondenţei care au stat la baza alcătuirii spiţei Sturza din 1842 ar putea aduce lămuriri.

[70] Al. A. C. Sturza, *op. cit.*, p. 172, nota 1.

[71] N. Iorga, *Studii şi documente* ..., V, p. 93.

[72] M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, II, Bucureşti, 1872, p. 23.

[73] Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 444; tot acolo, p. 445, şi cariera celorlalţi doi fraţi.

[74] M. Stourdza-Săuceşti, *Die Brüder Sturdza* ..., loc. cit., p. 221

[75] *Ibidem*, p. 222 (toate paginile au numerele urmate de un *a*).

www.dacoromanica.ro

Fig. 1 (reprodusă din *Arch. Het.*)

Fig. 2

www.dacoromanica.ro

SIMPOZIONUL „INDEPENDENŢA NAŢIONALĂ ŞI CULTURA AUTOHTONĂ ÎN ISTORIA POPOARELOR EUROPENE. O SUTĂ DE ANI DE LA CUCERIREA INDEPENDENŢEI DE STAT A ROMÂNIEI"

În zilele de 7 12 aprilie 1977, s-au desfăşurat la Iaşi şi Tg.-Neamţ lucrările Simpozionului dedicat Centenarului Independenţei de Stat a României cu tema „Independenţa naţională şi cultura autohtonă în istoria popoarelor europene. O sută de ani de la cucerirea independenţei de stat a României", organizat de Universitatea „Al. I.Cuza" din Iaşi, Universitatea „Albert Ludwig" şi Societatea „Mihai Eminescu" din Freiburg (R. F. Germania). Alături de oaspeţii vest-germani, la simpozion au participat şi reprezentanţi din Japonia şi Finlanda.

La dezbaterea corelaţiei dintre lupta pentru independenţă naţională şi afirmarea culturii autohtone în istoria europeană au participat istorici, istorici ai culturii, istorici literari, istorici de artă, lingvişti, jurişti.

Oaspeţii de peste hotare,printre aceştia şi studenţi ai Universităţii „Albert Ludwig" din Freiburg, au prezentat următoarele comunicări primite cu viu interes: Prof. dr. Paul Miron de la Universitatea din Freiburg *Războiul de independenţă al României în opinia publică europeană*; dr. Elsa Lüder, reprezentanta Societăţii „Mihai Eminescu" din Freiburg, *Problemele statului modern român după independenţă*; Prof. dr. Minoru Nambara, de la Universitatea din Tokio, *Polaritatea « dependent independent » în istoria culturii japoneze*; studenţii vest-germani Gerd L. Litterst, *Principiul suveranităţii de stat în problematica jurisprudenţei*; Günther Tränkle, *Locul retoromanei în spaţiul lingvistic elveţian*; Hartmut Ehrle, *Limbă şi naţiune: exemplul occitan*; Gerhild Anhalt, *Cultură autohtonă şi independenţa în Catalonia*; Hubert Matt-Willimatt, *Revolte ţărăneşti şi tendinţe de independenţă în Baden*; Radu Miron — student la Salonic —, *Tentative de independenţă religioasă la aromâni.*

În cadrul dezbaterilor, au suscitat interes, în egală măsură, intervenţiile datorate prof. dr. Gottfried Schramm şi prof. dr. Rainer Hess de la Universitatea „Albert Ludwig" din Freiburg.

Reprezentanţii români au abordat în comunicările lor aspecte variate şi interesante ale temei simpozionului: Prof. dr. Mihai Todosia, rectorul Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, *Cadrul social economic şi politic al cuceririi independenţei de stat a României*; Conf. dr. Vasile Cristian, decanul Facultăţii de istorie-filozofie din Iaşi, *„Istoria naţională şi lupta pentru independenţă"*; Prof. dr. Titu Georgescu, prorector al Universităţii din Bucureşti, *Virtuţi ale independenţei româneşti*; Prof. dr. Gheorghe Platon (Iaşi), *Sensul general al luptei românilor pentru independenţă în perioada premergătoare revoluţiei de la 1848*; Lect. dr. Ion Toderaşcu, (Iaşi) *Independenţa românilor în diplomatica medievală*; Lect. Mihai Timofte (Iaşi), *Conştiinţa naţională, factor mobilizator în lupta pentru neatîrnare*; dr. Alexandru Zub, cercetător ştiinţific principal la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, *Factorul cultural şi progresul ideii de libertate la români*; Conf. dr. Ioan Agrigoroaie (Iaşi), *Desăvîrşirea unităţii de stat — moment important în consolidarea independenţei României*; dr. Alexandru Duţu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de studii sud-est europene din Bucureşti, *Modernizarea culturală şi realizarea independenţei României*; Constantin Iordan-Sima, cercetător ştiinţific la Institutul de studii sud-est europene din Bucureşti, *Oameni de cultură în frontul luptei pentru independenţă din Balcani în secolul al XIX-lea;* Prof. Ion Vătămanu, directorul Filialei judeţene Neamţ a Arhivelor Statului, *Contribuţia judeţului Neamţ la războiul de independenţă*; Prof. dr. Vasile Drăguţ, rectorul Institutului de arte plastice „Nicolae Grigorescu" din Bucureşti, *Elemente ale luptei de independenţă în arta medievală românească*; dr. Răzvan Theodorescu, director adjunct al Institutului de istoria artei din Bucureşti, *Cultură autohtonă şi cultură alogenă la începuturile politice ale unor independenţe medievale din Europa răsăriteană*; Asist. Ioan Solcanu (Iaşi), *Reflectarea luptei pentru independenţă în pictura murală românească.*

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1541–1550, 1977.

www.dacoromanica.ro

Un număr important de comunicări au abordat probleme ale reflectării luptei pentru independență a poporului român în literatură, folclor, presă literară etc.

În concluzii, conf. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie-filozofie din Iași, și dr. Elsa Lüder, reprezentanta Societății „Mihai Eminescu" din Freiburg, au subliniat, încă odată, semnificația istorică a cuceririi independenței de stat a României, succesul manifestării, importanța contactelor directe, dorința adîncirii și diversificării colaborării științifice și culturale între Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, Universitatea „Albert Ludwig" și Societatea „Mihai Eminescu" din Freiburg.

În timpul șederii în România, oaspeții au avut posibilitatea să viziteze monumente istorice și de artă din județele Neamț și Suceava.

Constantin Iordan-Sima

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL DE ISTORIE MARITIMĂ ȘI DE ISTORIE A ORAȘELOR DE LA VARNA

În zilele de 7—10 mai 1977 s-au desfășurat la Varna, în R. P Bulgaria, lucrările Comisiei internaționale de istorie maritimă și ale Comisiei internaționale de istorie a orașelor, organisme afiliate la Comitetul internațional al științelor istorice.

Comisia internațională de istorie maritimă a avut ca tematică: Orașele-porturi și statul; Confederațiile de orașe-porturi; Continuitatea vieții portuare din antichitate pînă astăzi. Comisia internațională de istoria orașelor a avut ca temă generală: Puterea centrală și orașele. Datorită tematicelor contingente, cele două comisii și-au desfășurat lucrările îndeosebi în comun, ceea ce a dus la o mai bună cunoaștere a rezultatelor cercetărilor și a metodelor de lucru ale fiecărei comisii. Prin grija Academiei Bulgare de Științe, reprezentată prin profesorul Nikolai Todorov, au fost asigurate condiții optime de desfășurare a lucrărilor, care au avut loc la Casa Internațională a oamenilor de știință „Frédéric Joliot-Curie" din Varna, precum și vizitarea unor interesante obiective istorice și turistice.

La lucrările colocviului au participat 59 de istorici din Austria, Belgia, Marea Britanie, Bulgaria, Cehoslovacia, Danemarca, Franța, Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania, Italia, Iugoslavia, Norvegia, Olanda, Polonia, România, Statele Unite, Suedia, Turcia, Ungaria, U.R.S.S. Delegația română a fost formată din prof. univ. dr. doc. Mihail Berza, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de studii sud-est europene și conf. univ. dr. Radu Manolescu de la Facultatea de istorie a Universității din București.

Lucrările colocviului au început în dimineața zilei de 7 mai, la ședința de deschidere luînd cuvîntul prof. Nikolai Todorov, din partea Academiei Bulgare de Științe, Stoianka Katilieva, secretara Comitetului regional al consiliului popular Varna, prof. Philippe Wolff, președintele Comisiei de istorie a orașelor și prof. Michel Mollat, președintele Comisiei de istorie maritimă.

Ședința plenară, cu participarea ambelor comisii, a continuat cu un grupaj de comunicări, datorate unor istorici din Bulgaria, privind istoria Varnei, orașul gazdă al colocviului: *Odessos—ville antique du littoral thrace du Pont-Euxin* (M. Lazarov), *Warna im Mittelalter* (Al. Kuzev), *Warna als Handelshafenzentrum der bulgarischen Schwarzmeerküste in den letzten Jahrzehnten vor der Befreiung (1840—1878)* (St. Tsonev), *Construction du port moderne à Varna et son rôle dans la vie de la ville (1896—1918)* (Vl. Pavlov), *Entwicklung des Warna-Hafens* (1944—1974) (B. Rossetova), *Le développement de Varna comme station balnéaire* (M. Penkova).

În ziua de 8 mai, lucrările s-au desfășurat în ședință plenară, cu ambele comisii reunite.

La tema: Puterea centrală și orașele, au fost prezentate comunicările: *La ville russe aux XVe—XVIe siècles (Les tendances économiques et la politique)* (N. E. Nosov, U.R.S.S.), *La ville balkanique dans l'Empire ottoman* (N. Todorov, Bulgaria), *Le pouvoir central et les villes des pays roumains aux XVe—XVIIe siècles* (S. Goldenberg, România).

La temele privind viața portuară, au fost prezentate comunicările: *La fonction portuaire d'une capitale, Istanbul* (R. Mantran, Franța), *Saraï port de la Volga* (M. Malowist, Polonia), *Recherches sur l'organisation et le réglement de la vie économique des ports balkaniques (XVe—XVIe siècles)* (B. Cvetkova, Bulgaria), *Les villes portuaires de Valachie et de Moldavie aux XVe—XVIe siècles* (R. Manolescu, România), *La Mer Noire et son littoral (XVIIIe—XIXe*

www.dacoromanica.ro

siècles), (V. Paskaleva), *Seewirtschaftliche Politik des Vtener Hofes an der Ostadriatischen Küste (1700—1748)* (I. Erceg, Iugoslavia), *Villes portuaires coloniales au bas Moyen Age et à l'époque moderne de la Mer Noire à l'Atlantique et à l'Océan Indien* (Ch. Verlinden, Belgia), *Les ports albanais aux XIIIe XVe siècles* (H. Ducellier, Franța), *Les villes portuaires du bas Danube au XIVe siècle* (M. Balard, Franța), *Le rôle de Varna et le commerce avec les republiques maritimes d'Italie dans la deuxième moitié du XVIe siècle* (I. Spissarevska), *La forteresse maritime de Trébizonde à la fin du XVe siècle* (Ch. Villain-Gandossi, Franța), *Le rôle de la région de la Mer Baltique et de la region des Balkans dans le trafic de l'Italie à la fin du Moyen Age* (V. I. Rutenburg, U.R.S.S.), *Spanish Convoys on the Caribecn route, changes of Terminal from Puerto Bello to Puerto Caballos (1536—1610)* (U. Lamb, S.U.A.), *The Black sea routes in the 13th—15th centuries* (E. Todorova, Bulgaria), *Die Portolanos und die Druckkarten vom 15. bis zum 19. Jahrhundert des Schwarzen Meeres und seiner Westküste* (M. B. Besevliev, Bulgaria).

Deși temele comunicărilor au privit o arie geografică vastă, din Oceanul Indian pînă în Marea Caraibilor, marea lor majoritate s-au centrat pe Marea Neagră, în acest context făcîndu-se frecvente referiri la litoralul pontic românesc și la Dunărea de Jos. Un interes deosebit a suscitat comunicarea lui Michel Balard, care, pe baza unor acte inedite emise de notarul genovez Antonio di Ponzò în lunile august octombrie 1360, a adus noi date despre viața portuară din Chilia, între care existența populației românești, oglindită în menționarea folosirii limbii române.

În cadrul discuțiilor, prof. M. Berza a tratat, într-o întinsă intervenție, despre continuitatea vieții portuare pe litoralul pontic românesc și în caracterele ei, din perioada elenică pînă în epoca stăpînirii otomane, examinînd totodată, în lumina știrilor comunicate de Michel Balard, unele aspecte geografice și demografice de la Dunărea de Jos în secolul al XIV-lea.

După o excursie documentară la Nesebăr, la 9 mai, lucrările colocviului au continuat în ziua de 10 mai, în cadrul Comisiei de istorie maritimă, fiind prezentate comunicările: *The concept of Thalassocracy* (C. Reynolds, S.U.A.), *Port Cities in British case* (Bird, Marea Britanie), *Stadttyp und Stadtindividualität als Vorausetzung hafenstädtischer Föderation (am Beispiel der spätmittelalterlichen — frühneuzeitlichen Ostseestadt)* (K. Friedland, R.F.G.), *La Ligue hanséatique, ses limites occidentales, les cas de Cologne, d'Emden et de Stade* (H. Kellenbenz, R.F.G.), *Les villes portuaires de l'Asia du sud-est* (D. Lombard, Franța), *L'importance de Sinope et de Varna aux XVIIIe XIXe siècles du point de des âyâns et des familles autochtones* (Yücel Özkaya, Turcia).

Dintre participanții la discuții, conf. R. Manolescu a luat cuvîntul pe marginea comunicării lui C. Reynolds, referindu-se la însemnătatea puterii maritime arabe în Marea Mediterană în secolele VIII—X precum și a celor otomane în Mediterana orientală în secolul al XVI-lea și în Marea Neagră în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XV-lea și sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În timpul colocviului, în seara de 8 mai, a avut loc adunarea generală extraordinară a Comisiei internaționale de istorie maritimă, al cărei obiect a fost discutarea proiectului noilor statute ale comisiei, fiind puse la vot principiile generale și modalitățile de votare a statutului în formă definitivă; la adunare au participat și cei doi delegați români, prof. M. Berza, ca membru al Consiliului executiv al comisiei și ca reprezentant al A.I.E.S.E.E, organism afiliat comisiei și conf. R. Manolescu, ca reprezentant al comisiei naționale române de istorie maritimă.

În timpul lucrărilor colocviului au fost asigurate de către organizatori vizitarea unor monumente istorice și a unor obiective turistice din Varna (7, 9 și 10 mai) și o excursie documentară la Nesebăr (9 mai).

La Varna au fost vizitate Muzeul Marinei, termele romane din secolele II—V, Muzeul Etnografic, Monumentul și Muzeul luptei de la Varna, Muzeul de istorie din Varna, portul orașului. Monumentul și Muzeul luptei de la Varna, ridicate spre cinstirea ostașilor români, poloni, unguri, bosniaci, croați, cehi, slovaci și bulgari care au înfruntat pe turci în bătălia de la Varna de la 10 noiembrie 1444, reprezintă un omagiu adus luptei comune antiotomane a popoarelor din sud-estul și centrul Europei. Inscripția monumentului consemnează participarea ostașilor români și rolul militar al lui Iancu de Hunedoara; în muzeu numeroase exponate atestă participarea românilor de bătălia de la Varna și lupta antiotomană în genere a țărilor române în secolul al XV-lea, iar o sală din muzeu este consacrată lui Iancu de Hunedoara, posedînd cîte o copie a bustului său, datorat sculptorului Marius Butunoiu și a sarcofagului său. Muzeul de istorie adăpostește bogatul tezaur de podoabe de aur și alte obiecte descoperite în 1972 în necropola calcolitică de la Varna, datînd de la mijlocul mileniului IV î.e.n. În incinta muzeului, în peretele de calcar al unui deal, se găsesc urmele a două capele și ale unor chilii monahale, datînd din secolele XIII XV.

La Nesebăr, unde se ridica în antichitate colonia greacă Mesamvria, au fost vizitate ruinele cetății trace și grecești, vestigiile basilicei bizantine din secolele V—VI și mai multe biserici din secolele X—XIV.

www.dacoromanica.ro

Colocviul de istorie maritimă și de istoria orașelor de la Varna, prin tematica sa variată, dar axată îndeosebi pe teme privind istoria maritimă și urbană a Sud-Estului Europei, ca și prin posibilitatea creată istoricilor români de a comunica roadele propriilor cercetări și de a lua totodată cunoștință de rezultatele cercetărilor istoricilor din alte țări, dintre care unele privesc îndeaproape istoria țării noastre, a confirmat sporirea interesului pentru atari preocupări și perspectivele deschise istoriografiei românești în aceste două domenii de cercetare.

Radu Manolescu

ÎN SLUJBA ADEVĂRULUI (RĂSPUNS LA „O DOVADĂ DE REA CREDINȚĂ"

Într-un număr mai vechi al acestei reviste (nr. 1/1977, p. 135 141), am făcut o recenzie lucrării *Mihai Viteazul* semnată de Manole Neagoe. Recenzia — destul de blajină — a avut darul să-l înfurie pe M.N., care m-a atacat violent într-un serial apărut în patru numere din „Săptămîna" (22—IV — 20—V — a.c.). Întrucît la calomniile debitate la adresa mea am răspuns în revista amintită (27—V — 17 VI), am să discut aici cîteva probleme cu caracter istoric sau de metodologie istorică abordate de M.N. în „Săptămîna", deoarece revista respectivă nu are preocupări de istorie.

M.N. respinge observațiile făcute, pe care le consideră un „atac violent" la adresa cărții sale, deși autorul acestor rînduri nu a urmărit asemenea scopuri belicoase. Observațiile mele sînt considerate, cele mai multe, demne doar de o erată pe care M.N. nu a putut să o alcătuiască sau „lipsite de importanță". În mod inexplicabil, M.N. lasă de o parte „o serie de observații care prezintă o importanță deosebită pentru definirea unor orientări ale istoriografiei noastre actuale" (nr. din 20—V), cărora nu le răspunde.

Atitudinea lui M.N. este în contradicție nu numai cu practica obișnuită în istoriografia noastră, dar și cu propria sa declarație în care spunea : „departe de noi ideia de a fi infailibili, de a exclude apriori posibilitatea greșelii sau a opiniei contestabile" („Luceafărul", 9—II—1974). Între timp însă se vede că M.N. și-a schimbat opinia, a început să se creadă infailibil și să considere că deține adevărul absolut și de necontestat. Iată cum răspunde autorul lucrării *Mihai Viteazul* recenzentului său la observațiile acestuia :

1) În nr. din 13. V, M.N. afirmă că N.S. consideră „exagerate" „concluziile pe care le impuneau documentele", concluzii comunicate de d-sa cititorilor. În recenzia mea am scris *„este bine să ne ferim de afirmații categorice pe care documentele nu le susțin"* (p. 139) și am dat cîteva exemple (cuantumul rentei în muncă, existența rezervei senioriale etc.), probleme pe care M.N. le-a tratat în contradicție cu afirmațiile documentelor. Nu concluziile pe care le impuneau documentele mí s-au părut exagerate (acestea trebuie admise de orice om cu o judecată sănătoasă), ci o serie de încheieri și aprecieri exagerate, unele privind chiar persoana lui Mihai Viteazul care este destul de mare pentru a mai fi nevoie să-l idealizăm.

Iată (fără comentarii, pe care le las pe seama cititorilor) cîteva din aprecierile pe care M.N. le face despre marele domn, care este considerat : „strigătul de durere, izvorît din nedreptate și împilare" (p. 14); „omul care îndrăznește să gîndească și să acționeze mai mult decît oricare înaintaș sau contemporan al său" (p. 11); „Numai el era în stare să le viseze dar să le și realizeze" (faptele mari — N.S.) (p. 126); „este uluitor cum acest om, căruia toate-i stau împotrivă (! !), reușește să găsească mereu noi resurse, mintea lui, inepuizabilă ca inventivitate, creează noi planuri, voința lui impune celor din jur un ritm care-i poartă ca într-un iureș irezistibil" (p. 142); „ceea ce în mintea voievodului răsărea în chip firesc, făcîndu-se și desfăcîndu-se după o logică fără cusur, pentru cei din jur însemna o solicitare obositoare... Toate acestea îi fac pe aliații și dușmanii de ieri să-și dea mîna pentru a frîna cursul nou pe care voievodul dorea să-l impună istoriei" (! !) (p. 199); „prin talentul și energia lui (Mihai) era capabil să dezorganizeze, în față, orice încercare ofensivă a adversarilor săi" (! !) (p. 100); „dovedește geniul inegalabil de a ști să lovească unde trebuie și cînd trebuie" (p. 170); „opera politică a domnului nu este fructul unei concepții feudale despre stat (cum susținea P.P. Panaitescu — N.S.) ci fructul unei concepții moderne" (p. 221); „chiar dacă Mihai Viteazul nu a trecut la realizarea unor reforme care să ducă la eliberarea iobagilor (! ! !), nu se poate spune că el a domnit ca un feudal" (p. 280); la p. 180 se afirmă însă că „domnul cere țăranilor (din Transilvania — N.S.) să păstreze ordinea, *ia* măsuri pentru restabilirea acestei ordini feudale" (aceasta, fără îndoială, ca domn „modern" !).

www.dacoromanica.ro

Tot de la M.N. mai aflăm că Mihai era considerat, nici mai mult, nici mai puțin decît *„dușmanul ordinei cosmice a lumii, înțeleasă în întregul ei"* (!!!) (p. 180). Și ca o încheiere a tuturor acestor judecăți și aprecieri, M.N. afirmă: „orice superlativ la adresa faptelor sale nu poate sublinia, îndeajuns, meritele voievodului" (p. 172). După cîte știm însă, faptele și personalitățile nu cer istoricului superlative, ci înțelegere cît mai completă; *istoria nu se scrie cu superlative*. Comparînd cele spuse de M.N. despre Mihai Viteazul cu introducerea lui N. Iorga la vol. I din lucrarea sa dedicată viteazului domn (lucrare invocată de M.N. în sprijinul poziției sale), îți dai seama cît de bine l-a înțeles marele istoric pe eroul său și ce departe este M.N. de o astfel de înțelegere, pe care o înlocuiește cu superlative.

2) Ținînd seama de faptul că nu-mi plac exagerările de genul celor de mai sus, M.N. mă încadrează în categoria istoricilor care „prezintă faptele strămoșilor noștri cu multă precauție", fiind rezervați față de „afirmarea valorilor românești" și care aduc astfel deservicii cauzei pe care s-au angajat să o slujească, toate acestea, se înțelege, în opoziție cu grupul istoricilor din care face parte M.N., care lasă de o parte prudența în cercetarea istoriei, considerînd că aduce astfel mari servicii cauzei etc. Știind la ce rezultate pot ajunge astfel de istorici, care „descoperă" pe Bezerenbam luptător pentru independență la 1241, sau care afirmă că pînă și Bogdan Lăpușneanu — cel care „își pierdea vremea în jocuri și alergături de cai" (Azarie) — urînărea să uneacă țările române, mă bucur că nu fac parte din acest grup care compromite istoria și pe care nimeni nu-l poate lua în serios.

Ca dovadă a lipsei mele de „patriotism", M.N. citează „două exemple": o discuție la Academia de științe sociale și politice și recenzia la cartea lui Dinu C. Giurescu.

La primul „exemplu" M.N. uită să spună un lucru esențial: că discuția (care nu a fost publicată încît să poată fi citată exact) a fost organizată de Prezidiul Academiei pentru a sancționa cum se cuvine elucubrațiile pe care M.N. vroia să le lanseze la Radio despre „tricolorul" lui Mihai Viteazul, inventat de alți doi istorici, „patrioți" ca și d-sa, pe baza unei falsificări evidente, dovedită în cursul discuțiilor. Ședința avea drept scop să condamne asemenea acțiuni irresponsabile ale acestui grup de istorici, ceea ce s-a și făcut, anulîndu-se totdeodată emisiunea programată de M.N. Printre cei care au condamnat cu vehemență asemenea practici a fost și semnatarul acestor rînduri. Vorbind de conștiința unității de neam în sec. XVI, am amintit și de cunoscuta proclamație a lui Despot vodă; prin aceasta, se înțelege că nu puteam susține că „Mihai Viteazul nu se compară nici măcar cu Despot vodă"[1], așa cum afirmă M.N. din amintirile sale (am la dispoziție textul pe care l-am citit).

Cît privește al doilea „exemplu", și aici lucrurile stau cu totul altfel de cît le prezintă M.N. În recenzia făcută lucrării lui Dinu C. Giurescu nu am afirmat că nu existau orașe în sec. XIV XV (cum mă acuză pe nedrept M.N.) ci tocmai contrariul: tîrgurile *„s-au format în general în secolele XIV—XV, deci după apariția domniei și statului feudal"* („Studii și materiale de istorie medie", VIII, p. 245; vezi și p. 241, unde susțin că nu existau orașe în sec. X XIV, înainte de întemeierea statului feudal Țara Românească).

Orice om de bună credință poate deci constata că M.N. nu se dă în lături să falsifice unele afirmații ale mele pentru a „dovedi" chipurile lipsa mea de „patriotism". Falsificînd în mod grosolan afirmațiile mele, M.N. poate pune pe seama mea orice neghiobie de genul celor de mai sus. Sînt întru totul de acord cu M.N. cînd spune: „datoria istoricului este aceea de a descoperi adevărul". De la această declarație și pînă la modul cum „descoperă" d-sa „adevărul", prin metode ca cea utilizată în cazul de mai sus, este însă o mare distanță.

3) În nr. din 20—V. M.N. respinge observațiile mele cu privire la lipsurile din bibliografie, pe motiv că — spune d-sa — „n-am utilizat bibliografia decît selectiv". Un istoric care alcătuiește o monografie despre Mihai Viteazul (la care I. Sîrbu sau N. Iorga au lucrat decenii) nu poate utiliza bibliografia selectiv, ci este dator să o cunoască și să o citească în întregime. În plus — așa cum am scris în recenzie (p. 140) — M.N. aplică criterii sentimentale la alcătuirea bibliografiei sale, în care nu citează pe cei pe care nu-i iubește decît pentru a-i combate. Pentru ilustrarea acestei afirmații iată cîteva exemple: datele despre exploatarea otomană de la p. 12—13 sînt luate din *Istoria României*, II, p. 781—783, lucrare care nu este citată decît pentru a fi criticată; datele din scrisoarea din 26 iunie 1597 privind lefurile mercenarilor (p. 124) sînt luate după Ștefan Ștefănescu, care a publicat scrisoarea, dar care nu este nici el citat etc. Este un mod cu totul original (dar neștiințific) de a „utiliza" bibliografia.

---

[1] În treacăt fie spus, în timp ce în „Săptămîna" M. N. susține că Despot a fost doar un „aventurier levantin", în *Mihai Viteazul*, p. 276, îl laudă, considerînd proclamația sa „o dovadă a mîndriei de neam . . . la românii din afara arcului carpatic"! La p. 278 spune chiar că Mihai s-a adresat ostașilor „în termeni similari celor din declarația lui Despot"!

www.dacoromanica.ro

4) M.N. mai declară : „Împărțirea în boieri bătrîni și filoturci și boieri tineri, partizani ai lui Mihai, este o ipoteză care a fost infirmată de I. Ionașcu în urma unei analize amănunțite a documentelor". Iată ce spune însă M.N. în lucrarea *Mihai Viteazul* (p. 60) — citînd tot pe I. Ionașcu : „cei șapte boieri (care au trădat la Alba Iulia — N.S.) erau oameni în vîrstă, aveau peste 50 de ani, avuseseră dregătorii și în alte domnii, deci nu erau nici tineri, nici dregători noi, erau în parte pentru o politică filo-turcă". Nu înțeleg atunci de ce M.N. mă acuză pe mine de rea credință sau de incapacitatea de a înțelege documentele? Repet și aici : nu se poate nega că majoritatea boierilor lui Mihai Viteazul au fost tineri, cei mai mulți avînd o vîrstă apropiată de a domnului și fiind ridicați în dregătorii de el : cei trei frați Buzești, Teodosie Rudeanu, Stoichiță vistierul, Udrea Băleanu, Radu Florescu, aga Leca, Sava armașul, Radu (Șerban) paharnicul, Calotă din Lipov, Bărcan vistierul, Negrea spătarul, Pană vistierul etc. ; puțini dintre dregătorii marelui domn au fost mai în vîrstă (Mihalcea banul, Dumitru din Cepturi, Miroslav din Rifov, Ivan Norocea, Andrei vistierul).

5) În același nr. din 20. V. M.N. consideră că trădarea boierilor este o „teză scumpă" lui N.S. și aduce ca dovadă în sprijinul falsității scrisorii din 5 septembrie 1599 faptul că aceasta era semnată, ceea ce nu se putea face în cazul unui document autentic. Nu fac parte dintre istoricii care susțin că boierii au fost tot timpul trădători (cum spun și în recenzia mea la p. 139) ; în același timp însă am arătat că nu sînt nici partizanul lui M.N. care caută să idealizeze situația, afirmînd că boierii nu l-au trădat pe Mihai chiar atunci cînd trădarea este evidentă (ca în cazul tratatului de la Alba Iulia).

Cu privire la scrisoarea din 5 sept. 1599, am spus în recenzie (p. 137) că nu resping ipoteza autorului, dar că d-sa era dator să aducă argumente în sprijinul punctului său de vedere. Acum aduce argumentul că scrisoarea este semnată, deci nu e autentică. Admițînd împreună cu M.N. că documentul ar fi fost redactat din inițiativa voievodului, atunci cum este posibil ca domnul — care cunoștea bine practicile timpului său să nu fi știut și el că asemenea scrisori nu se semnează și să fi trecut numele boierilor „complotiști"? În afară de aceasta, M.N. nu ține seama de o altă scrisoare din 5 februarie 1599, adresată de boierii munteni celor pribegi în Moldova, prin care se plîng de măsurile aspre luate de Mihai Viteazul, de confiscarea averii unor dregători (Bărcan stolnic, Dumitru vornic, Miroslav logofătul) și prin care cer domn pe Simion Movilă (*Studii privind unirea Principatelor*, Buc., 1960, p. 72). Analizînd cu atenție textul tuturor scrisorilor de acest fel, este posibil ca M.N. să înțeleagă și el pînă la urmă că au fost totuși și boieri trădători și să-și schimbe poziția greșită de apărător al boierimii.

6) În legătură cu trădarea unor boieri ai lui Mihai Viteazul în 1600, am arătat că dovezile aduse de M.N. în sprijinul existenței unui grup de boieri care au rămas credincioși domnului „nu sînt convingătoare (îndeosebi scrisoarea lui Udrea Băleanu)" (p. 140) și am citat în acest sens și opinia lui C. Rezachevici. Faptul că l-am citat pe tînărul meu coleg l-a înfuriat pe M.N. care declară textual : „Dacă s-ar cita nume de savanți ca N. Iorga, Const. C. Giurescu ar fi explicabil (cum adică? — N.S.), dar N.S. îl citează pe C. Rezachevici ca și cum subsemnatul ar fi un începător" și afirmă apoi că studiile acestui harnic și serios cercetător ar fi stîrnit „consternare și indignare".

Mai întîi de toate, nici un savant (fie el N. Iorga sau C.C. Giurescu) nu poate deține monopolul adevărului, astfel încît să trebuiască să fie numai el crezut, oricare istoric are dreptul și datoria să-și aducă contribuția la lămurirea problemelor încă nerezolvate ale istoriei patriei și dacă o face bine, pe baza documentelor, trebuie să-i acordăm credit, chiar dacă nu este încă mare savant. Apoi, ce poți crede despre opiniile lui M.N. cînd ele se schimbă după împrejurări : în „Săptămîna" consideră că N. Iorga merită crezare în tot ce spune, în timp ce în „Luceafărul" din 9.II.1974 afirmă că marele istoric este „cel atît de bogat în greșeli" !!

7) M.N. consideră că — în timp ce N.S. manifestă „o incapacitate funciară de a înțelege ceea ce documentele arată cu toată evidența" („Săptămîna", 20.V), d-sa (situat, se înțelege, la antipodul incapacității mele) a comunicat cititorului „concluziile pe care le impuneau documentele" (ibid., 13.V). Lăsînd de o parte modul foarte măgulitor în care M.N. își apreciază calitățile intelectuale, să vedem capacitatea sa funciară de a înțelege și interpreta documentele. Ne vom mulțumi doar cu cîteva exemple :

a) Deși, în principiu, claca românilor era nelimitată în timp, M.N. afirmă : „În Țara Românească țăranul (rumânul — N.S.) este obligat să muncească trei zile pe an, în secolul al XVII-lea" (p. 198).

b) Deși documentele vorbesc de „delnițe boierești", M.N. susține categoric „În cursul evului mediu nu a existat o rezervă boierească " (p. 223).

c) Deși există suficiente dovezi despre desființarea dreptului de strămutare a țăranilor la sfîrșitul sec. XVI, M.N. afirmă la fel de categoric : „așezămîntul lui Mihai nu înrăutățește situația românilor" (p. 235).

www.dacoromanica.ro

d) Documentele atestă rumânirea a 150 de sate în această epocă; totuși M.N. susține: „cazurile în care situația unor sate se înrăutățește în timpul domniei lui Mihai Viteazul sînt puține" (p. 245).

e) Foarte ilustrativ pentru capacitatea lui M.N. de a înțelege documentele este textul de la p. 276, unde se spune: „un înalt demnitar reproșa în 1540 unui român din Gilău faptul că socotea această localitate mai presus decît Alba Iulia, deoarece Gilăul a fost capitala lui Gelu, primul stăpînitor al Transilvaniei" și se trimite la Hurmuzaki, II/4, p. 218—219. În textul amintit nu este însă vorba de așa ceva. Iată textul: „Quod si Gelam Albae proponis, toto caelo ac terra erras. Hinc enim episcopatus cognomen, hinc titulus est. Hic episcopi sedes, hic jus ecclesiasticum ..." (pentru amănunte vezi articolul lui C. Rezachevici în curs de apariție în această revistă).

8) Înainte de a încheia, pentru ca „prețioasa erată" pentru care îmi mulțumește M.N. să fie cît mai completă, astfel încît numeroșii săi cititori să fie scutiți de efortul de a o întregi singuri, aș mai aminti că în lucrarea lui M.N. se găsesc încă numeroase erori și exagerări de felul celor următoare:

— Problema apărării creștinătății (de turci) nu se pune din sec. XVI (cum spune M.N. la p. 7); se cunosc numeroase eforturi de a organiza această apărare încă din sec. XV.

Țăranii nu pot fi concesivi pentru că „lor le revenea cinstea de a semăna și culege roada pămîntului" (p. 8).

Coci nu era grec (p. 31), ci albanez.

— Mihnea vornicul (p. 37) se numea, de fapt, Mitrea.

— Aron Tiranul nu a fost înlocuit de Sigismund Bathory „în luna mai" (p. 53), ci la 24 aprilie 1595.

— La p. 59 N. Iorga este citat incomplet (numai partea care convine autorului); marele istoric admite trădarea boierilor pentru interese de clasă.

— Teodosie Rudeanu și Radu Buzescu nu aveau 50 de ani la 1595 (p. 61), ci mai puțini cu circa 10 ani.

— Cancelarul Ștefan Jojika nu este chiar atît de nevinovat pe cît vrea să-l arate M.N. la p. 129.

— Biserica „dintre vii" (p.132) este, de fapt, cunoscuta mănăstire Dealu de lîngă Tîrgoviște.

— La p. 139 se spune: „Este pentru prima dată în istoria noastră medievală cînd un voievod îndrăznește să se desprindă de malurile Dunării și să pătrundă adînc, în teritoriul stăpînit de otomani". (Se uită desigur acțiunile întreprinse de Mircea cel Bătrîn sau Iancu de Hunedoara.)

— Nici împăratul austriac nici regele polon nu urmăreau „reconstituirea Daciei", așa cum se spune la p. 197 (la p. 290 este vorba doar de „o parte a anticei și modernei Dacii").

Umanismul nu a pătruns „în spațiul carpato-dunărean" în a doua jumătate a sec. XVI (p. 218) ci mai devreme.

— Radu Mihnea nu a fost „pe trei sferturi turcit" (p. 242). Să nu uităm că-și făcuse o educație aleasă și că Miron Costin îl numește „cel Mare".

— La p. 275 276 se arată: „În secolul al XVI-lea se poate vorbi de existența unei conștiințe naționale"; vezi și p. 279, unde se afirmă că, „exista o conștiință națională" în Transilvania; la p. 277 se vorbește însă de conștiința unității de neam. (Autorul confundă conștiința unității de neam cu conștiința națională de mai tîrziu; vezi și articolul lui C. Rezachevici în curs de apariție.) Din această pricină M.N. afirmă că Mihai Viteazul a acționat „în sensul realizării unității naționale a poporului român" (p. 282).

— La p. 277 se susține: „Cele trei națiuni privilegiate" iau „măsuri discriminatorii împotriva românilor transilvăneni" (Autorul confundă termenul medieval de „natio" cu națiunea în sens modern, totalitatea locuitorilor; vezi articolul citat al lui C. Rezachevici.)

— Nu se poate face o „paralelă perfectă între gîndirea politică a lui Rareș și Mihai" cu privire la Transilvania (p. 276), deoarece primul urmărea alte scopuri.

În concluzie, — dacă M.N. recunoaște el însuși că Mihai merita „însutit și înmiit" mai mult decît i-a putut oferi modesta sa contribuție (cum spune în „Săptămîna" din 13. V. a.c.)— îl întreb atunci ce rost a mai avut să tipărească această contribuție dacă nu a fost în stare să ofere mai mult?

N. Stoicescu

www.dacoromanica.ro

DOUĂ PRECIZĂRI

1) *Iarăși Bezerenbam?*

Enigmaticul Bezerenbam și nu mai puțin enigmatica țară Ilaut au avut o lungă și discutată existență în istoriografia noastră [1] pînă în 1973 cînd regretatul savant Aurel Decei a tradus din nou textul cronicarului persan în cauză astfel: „Orda et Baydar ayant passé par le pays Ilāvūt, rencontrérent le nommé Barz avec une armée et ils le rompirent"[2]. Același savant a identificat pe Barz cu W. Brzeze-Brzesk, castelan de Sandomierz care s-a luptat într-adevăr cu tătarii la 1241 — iar țara Ilāvūt cu Liovul (Ilov) sau cu Opolje (Opolia) din Silezia, regiuni unde au avut loc lupte cu năvălitorii. Pe baza unui studiu atent, marele învățat conchidea: „exit Basarab ban ou de Zeren ban et exit Aluta" [3].

Toți istoricii serioși au considerat problema rezolvată și au scos pe Bezerenbam (sau Basarab ban) din istoria românilor căreia nu-i aparține.

De curînd însă, a apărut în „Magazin istoric", nr. 12, 1976, p. 36 — 38, articolul: *1241: marea invazie tătară. Voievodatele române își afirmă independența*, semnat de Manole Neagoe, în care, reluînd vechea teză a lui B. P. Hasdeu, autorul afirmă: „Bezerenbam era conducătorul unei țări care cuprindea o parte din Oltenia și Banat și pe care cronicarul persan (Fazel-Ulah-Rașid — N. S.) o numea Ilant"; pe baza aceleiași informații, se spune mai departe: „În 1241 românii aveau deja constituite mai multe formațiuni politice".

Ținînd seama de faptul că Bezerenbam a fost scos din istoria noastră printr-un studiu serios, făcut pe baza textului persan, ni se pare stranie reluarea tezei vechi a lui B. P. Hasdeu care s-a dovedit fantezistă. Reluarea ei dovedește lipsa de informare a autorului care-și informează la rîndu-i greșit cititorii, făcîndu-i să creadă din nou în existența lui Bezerenbam. (După cum i-a recomandat nu demult Șerban Papacostea, ar fi bine ca autorul unor astfel de „descoperiri" să rupă din timpul pe care l-a dăruit pînă acum numai publicisticii de mare rentabilitate pentru a putea face efortul de a se ține la curent cu cercetarea din domeniul său de specialitate).

Facem aici cuvenită rectificare, considerînd că și revista „Magazin istoric" este datoare să țină seama de progresele realizate de istoriografia noastră. Deci „exit Bezerenbam"!

2) *Un document inedit de la Mihai Viteazul*

În aceeași revistă, același autor (în colaborare cu Ionel Gal) a publicat *Un document inedit de la Mihai Viteazul* (p. 28, 49). Documentul — datat 19 decembrie 1599 și scris la Alba Iulia — se referă la o intervenție a marelui domn în favoarea nobilului maghiar Ștefan Tholdy. Documentul nu este însă necunoscut; el a fost rezumat încă din 1893 de L. Szádeczky, *Erdély és Mihaly vajda története 1595 — 1601. Oklevéltárral*, p. 449, fiind semnalat recent, în 1975, de C. Șerban în repertoriul corespondenței lui Mihai Viteazul publicat în volumul *Mihai Viteazul*, p. 267. Cred că autorii trebuiau să arate acest lucru.

N. Stoicescu

CRONICA

În ziua de 13 iunie 1977, la București s-au desfășurat lucrările sesiunii anuale de comunicări științifice a Institutului de istorie „N. Iorga" al Universității din București, consacrată împlinirii a 60 de ani de la eroicele lupte de la Mărăști, Mărășești, Oituz.

După cuvîntul de deschidere al lucrărilor sesiunii, rostit de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie și director al Institutului de istorie „N. Iorga", în continuare au fost prezentate comunicările: *Declarația de război a României împotriva puterilor centrale* de dr. Anastasie Iordache, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga" *Operațiile militare de la Mărăști, Mărășești, Oituz* de col. Victor Atanasiu, Academia Militară

---

[1] Din bogata literatură (în afară de Hasdeu) amintim: Titus Hotnog, *„Bezerembam" din cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid. Studiu istorico-filologic*, Iași, 1919; Ilie Gherghel, *Basarab ban? sau Severin ban?* („Arhiva", 1926, nr. 1, p. 60—63); T. Hotnog, *O lămurire despre Basarab ban sau Severin ban* (*ibidem*, nr. 2, p. 131—134); I. Gherghel, *Bersabeni Beserment* (*ibidem*, 1928, nr. 2, p. 142—146); C. I. Kogălniceanu, *Basarab și năvălirea tătarilor din 1241* (*ibidem*, 1934, nr. 3 — 4, p. 111 117).

[2] Aurel Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl Ollah Räsid od-Din* („Revue roumaine d'histoire", 1973, nr. 1, p. 103).

[3] *Ibidem*, p. 111.

www.dacoromanica.ro

Generală, *Aliații și ofensiva din 1917* de Paul Oprescu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga", *Lupta populației române împotriva trupelor străine invadatoare*, de dr. Mircea Iosa, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga", *Femeile în acțiunea de rezistență în teritoriile ocupate* de lector univ. dr. Maria Totu, Facultatea de istorie ; *Scriitorii contemporani și epopeea de la Mărăști, Mărășești, Oituz*, de Nicolae Liu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga"

★

În ziua de 21 mai 1977, în comuna „Costache Negri" din județul Galați, în cadrul celei de-a 5-a ediții a întîlnirilor de la Mînjina a avut loc sesiunea de comunicări „Lupta poporului român pentru libertate, unitate și independență națională". Cu acest prilej au fost susținute comunicările : *Galațiul în contextul evenimentelor pașoptiste*, de Margareta Guziec, muzeograf pr. Muzeul de istorie Galați ; *Costache Negri diplomat*, de conf. univ. Nicolae Ciachir, Universitatea București ; *Militanți pașoptiști români și ideile socialist-științifice* de Emeric Mihály, Universitatea Galați ; *Revoluția de la 1848, model pentru mișcarea socialistă din România*, de dr. Al. Porțeanu, Institutul de istorie „N. Iorga" București ; *Orașul Galați pe coordonatele socialismului multilateral dezvoltat*, de Emeric Mihaly, Sara Mihály.

★

În ziua de 23 aprilie 1977, la Baia Mare a avut loc Sesiunea științifică omagială pe tema „File din lupta poporului român pentru libertate, unitate și independență națională" organizată de Comitetul Județean Maramureș al Partidului Comunist Român cu prilejul Centenarului cuceririi independenței de stat a României. Cu această ocazie, după cuvîntul de deschidere rostit de dr. Gheorghe Pop, prim secretar al Comitetului județean Maramureș al P. C. R., președinte al Consiliului Popular județean, au fost prezentate comunicările : *Însemnătatea cuceririi independenței de stat a României*, de Acad. Ștefan Pascu ; *Ideile independenței, suveranității și unității naționale în programul P. C. R.*, de conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță ; *Ideea de unitate și independență națională la scriitorii din Transilvania*, de prof. univ. dr. Gavril Scridon ; *Economia românească factor determinant al luptei poporului pentru apărarea libertății și independenței*, de dr. Liviu Ștefănescu ; *Ideea unității și suveranității naționale în programele revoluționare de la 1848*, de Ioan Sabău ; *Acțiuni diplomatice premergătoare cuceririi independenței de stat a României*, de Vasile Căpîlnean ; *Contribuția armatei române la lupta pentru cucerirea independenței de stat a României*, de Aurel Vaida ; *Războiul de independență în conștiința țărănimii*, de Dumitru Cristea ; *Asistența medico-sanitară în timpul războiului de independență*, de dr. Felix Marian ; *Contribuții maramureșene la războiul de independență*, de dr. Ion Babici ; *Date noi privind războiul de independență și Transilvania*, de dr. Alexandru Matei ; *Ecourile și importanța cuceririi independenței de stat a României*, de dr. Alexandru Porțeanu ; *Conducători ai luptei poporului român pentru independență și neatîrnare*, de Viorica Ursu ; *Evenimente și personalități istorice în folclorul maramureșan*, de Ion Chiș-Ster ; *Contribuții maramureșene la dezvoltarea luptei naționale a românilor (începutul secolului XX)*, de dr. Ion Iacoș ; *Maramureșul și desăvîrșirea unității de stat a României (1918)*, de Valeriu Achim ; *În legătură cu unele toponimice chiorene cu conținut istoric*, de dr. Nicolae Felecan ; *Suveranitatea și independența statelor în condiții contemporane*, de Ioan Gabor.

★

În zilele de 5 — 6 mai 1977 s-a desfășurat la Facultatea de istorie din București sesiunea de comunicări științifice a cercurilor studențești din facultate. În cele două zile de lucrări au fost prezentate următoarele comunicări : Foghel Marilena, *Considerații asupra problemei agrare în primele secole ale Romei republicane* (îndrumător științific acad. E. Condurachi) ; Iancu Rodica, *Societatea etruscă și problemele proprietății agrare* (îndrumător științific acad. E. Condurachi) ; Stănică Mihaela, *Ideologia social-politică a pravilelor românești din sec. al XVIII-lea în Țara Românească și Moldova* (îndrumător științific lect. dr. N. Isar) ; Lukács Antal, *Critica teoriei lui Fustel de Coulanges asupra mărcii la germani* (îndrumător științific lect. dr. Fl. Cazan) ; Diță Alexandru, *Contribuții la genealogia Cantacuzinilor* (îndrumător științific conf. Gh. T. Ionescu) ; Pienaru Nagy, *Izvoare noi cu privire la organizarea administrativă a Imperiului Otoman în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* (îndrumător științific asist. dr. M. Maxim) ; Olaru Natașa, *Poziția Angliei față de tratatele de pace de la San Stefano și Berlin* (îndrumător științific conf. dr. N. Ciachir) ; Pană Tiberiu, *Contribuția maselor populare din județul Vîlcea la războiul de independență* (îndrumător științific prof. C. Corbu), Avăcăriței Elena, *Caracterul național și de masă*

www.dacoromanica.ro

al războiului de independență (îndrumător științific lect. dr. M. Totu); Dumitrescu Doru, *Lupta antifascistă a tineretului mondial* (îndrumător științific conf. dr. Gh. Cazan); Tudorică Aurelian, *Poziția intelectualității antifasciste față de dictatul de la Viena* (îndrumător științific lect. E. Popescu).

*

În ziua de 3 iunie 1977 în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Supușii străini din Moldova între anii 1781 — 1862* elaborată de *Steluța Măriș*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Situația supușilor străini în Imperiul otoman. Regimul capitulațiilor în Turcia"; Cap. II. „Înființarea consulatelor străine în Principatele Române"; Cap. III. „Supușii străini în Moldova între anii 1781 — 1862"; Cap. IV. „Rolul supușilor străini în viața social-economică, politică și culturală a Moldovei".

În afară de capitolele menționate lucrarea mai cuprinde: „Introducere", „Bibliografie selectivă", „Anexe".

Comisia de doctorat a fost compusă din: conf. univ. Vasile Cristian, decan al Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza" — președinte; prof. dr. Gheorghe Platon, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași — conducător științific; prof. dr. Constantin Corbu, Universitatea din București, prof. dr. Alexandru Vianu, Universitatea din București; cercetător principal dr. Leonid Boicu, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

În unanimitate comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Steluța Măriș* titlul științific de *doctor în istorie*.

*

În ziua de 15 iunie 1977 în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie filozofie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Partidul Poporului în viața politică a României (1918—1938)*, elaborată de *Gh. I. Florescu*.

Lucrarea cuprinde cinci capitole: Cap. I, „Liga Poporului (aprilie 1918 martie 1920"; Cap. II, „Partidul Poporului (martie 1920 decembrie 1921)"; Cap. III, „Formațiunea politică averescană în anii reconsiderărilor (ianuarie 1922 martie 1926)"; Cap. IV, „Partidul Poporului în anii celei de-a doua guvernări (martie 1926 iunie 1927)"; Cap. V, „Declinul Partidului Poporului (iunie 1927 — martie 1938)".

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: „Introducere" „Încheiere", „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, — președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, — conducător științific; conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță; dr. Al. Gh. Savu, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București și dr. Dumitru Șandru, șef de sector la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, membri.

Comisia de doctorat a hotărît, în unanimitate, să acorde lui *Gh. I. Florescu* titlul științific de *doctor în istorie*.

*

În ziua de 16 iunie 1977, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga" din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Istoricul podgoriei și a tîrgului Panciu din cele mai vechi timpuri și pînă la 1918* elaborată de *Gh. Untaru*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Istoricul podgoriei Panciu"; Cap. II. „Istoricul tîrgului Panciu".

În afară de capitolele menționate lucrarea mai conține „Introducere", „Istoriografia problemei", „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost compusă din: prof. univ. dr. Aron Petric, director-adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga — președinte; dr. Nichita Adăniloaie, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga" — conducător științific; prof. univ. Constantin Corbu, conf. univ. Florea Stănculescu, dr. Constantin Șerban membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a hotărît să acorde lui *Gh. Untaru* titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

VALERIU ŞOTROPA, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R. 1976, 306 p.

În literatura istorică românească şi mai ales străină sînt extrem de rare acele monografii consacrate ideologiei medievale menite să reflecte ansamblul ideilor şi concepţiilor care au exprimat interesele şi aspiraţiile claselor sociale la vremea respectivă. E drept că în acest sens se pot găsi ici şi colo risipite prin anumite sinteze privind fie istoria României fie istoria filozofiei româneşti unele ştiri, dar ele privesc numai unele aspecte, şi acestea secundare, ale acestei probleme. De aceea specialiştii au întîmpinat cu un deosebit interes apariţia lucrării de faţă pe care o recenzăm, mai ales că ea este prima de acest gen în literatura noastră istorică pe de o parte iar pe de alta priveşte de pe poziţiile materialismului istoric şi dialectic, această ideologie, pe ansamblul celor trei ţări româneşti şi mai ales în perioada de trecere de la societatea medievală la cea din epoca modernă. Totodată avînd un dublu caracter, istoric şi juridic, monografia de faţă reflectă — şi în aceasta constă şi originalitatea ei — eforturile depuse fără întrerupere, timp de un secol şi jumătate, de minţile luminate din această perioadă pentru triumful progresului social şi al libertăţii naţionale. Spre deosebire de alte lucrări monografice, cea de faţă nu cuprinde material documentar de arhivă; totuşi autorul a utilizat o bogată bibliografie de specialitate şi mai ales documente publicate de mare valoare istorică şi juridică.

Amploarea şi complexitatea temei tratate a impus autorului un reputat istoric şi jurist în acelaşi timp, cu o bogată activitate istoriografică de mai multe decenii — încadrarea diferitelor aspecte ale problemei nu numai în limite cronologice precise dar şi în tiparul cîtorva capitole precedate de o „Introducere" şi urmate de concluziile generale. Introducerea, pe cît este de scurtă pe atît este de succintă şi bogată în idei menită să lămurească pe scurt pe cititor asupra conţinutului lucrării. În acest sens ea cuprinde consideraţii generale asupra originalităţii ei, asupra principalelor categorii de izvoare istorico-juridice utilizate, asupra principalelor etape cronologice ale acestui proces istoric, asupra valorii surselor care au stat la baza lucrării, asupra caracterului problemelor pe care le conţin proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române, în fine asupra importanţei pe care aceste documente de valoare naţională o au în contextul european al luptei pentru emancipare naţională şi socială. Tot în Introducere Valeriu Şotropa prezintă succint şi conţinutul şi mai ales, tematica fiecărui capitol în parte ceea ce face pe cititor să-şi dea seama despre necesitatea punerii în circuitul ştiinţific a acestei lucrări. Desigur că cele cuprinse de Introducere permit în cea mai mare măsură, oricui să-şi dea seama de conţinutul ei însă credem că aici era locul unde autorul ar fi putut să comenteze unele categorii de izvoare pe de o parte, iar pe de alta să treacă în revistă literatura istorică şi juridică de pînă acum în care au fost abordate fragmentar principalele aspecte ale subiectului de faţă. În acest fel ne-am fi dat seama mai bine de noile contribuţii ale autorului lucrării pe care o recenzăm.

Abordînd tema sa V. Şotropa a considerat că este foarte necesar să prezinte cititorului mai întîi un tablou, un cadru istoric al condiţiilor social-economice şi politice din ţările române; de fapt acesta este şi conţinutul capitolului I, care cuprinde trei părţi (caracterizare generală, Situaţia economică, Situaţia social-politică). Nu vom insista asupra datelor pe care le conţine acest capitol pentru că ele sînt arhicunoscute de specialişti, pentru că ele rezultă din utilizarea lucrărilor de bază privind istoria României în această perioadă, pentru că ele au fost tratate în ultimile sinteze relativ la istoria poporului român apărute în ultimul deceniu,. Această parte din lucrare are un subsol foarte sărac; era şi firesc, sînt chiar pagini fără trimiteri ! Totuşi, considerăm că la acest capitol s-ar fi putut menţiona, şi în subsol şi în text, recentele realizări ale istoriografiei româneşti în prezentarea acestui cadru general privind condiţiile social-economice şi politice din ţările române. În privinţa conţinutului subliniem ca meritoriu faptul că autorul a studiat situaţia economică, pe compartimente (agricultura, industria şi comerţul) făcînd o paralelă între Ţara Românească şi Moldova pe de o parte şi Transilvania pe de alta. Procedeul permite să se constate asemănări şi deosebiri, calitative şi cantitative. Tot aşa s-a procedat şi la subcapitolul Situaţia

„REVISTA DE ISTORIE". Tom. 30, nr. 8, p. 1551—1568, 1977.

www.dacoromanica.ro

social-economică. În consecință revenea autorului obligația de a trage anumite concluzii la acest capitol privind stadiul de dezvoltare general al țărilor române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea pe care din păcate nu le aflăm în lucrare.

În capitolul al II-lea au fost prezentate din punct de vedere istoric petițiile de drepturi din țările române, anumite programe de reforme și chiar proiecte de constituție din perioada anterioară anului 1848, cele din Țara Românească și Moldova fiind tratate separat de cele din Transilvania. Din punctul de vedere al economiei lucrării „Actele din Țara Românească și Moldova pînă la 1847" se bucură de un spațiu tipografic mai mare, de aproape patru ori față de cel afectat pentru „Petițiile de drepturi din Transilvania pînă la 1847". Dar nu numai atît în prima parte a acestui capitol (A) autorul a stabilit și o mică periodizare și anume perioada pînă la 1821, apoi anul 1821, în fine anii 1822 — 1847. În contextul capitolului autorul a justificat această periodizare în sensul că de la o etapă la alta, pe baza materialului documentar. se poate distinge „cu claritate" elementul nou apărut la „fiecare treaptă ascendentă față de treptele anterioare" și că numai așa se poate urmări" în întregime și neîntrerupt creșterea specifică a fenomenului" istoric pe care-l analizează pe o durată de un secol și jumătate. Sîntem de acord cu acest criteriu de urmărire a luptei poporului român pentru libertate socială și națională, totuși în anumite privințe tiparul ales de autor nu se potrivește întotdeauna. Așa de pildă în perioada 1716/1718 1768 1774 nu constatăm proiecte de constituție iar petițiile de drepturi din țările române și programele de reforme se referă mai mult la lărgirea autonomiei țărilor române față de puterea suzerană, adică privesc o problemă de statut internațional și nicidecum una de importanță națională. Probabil că cercetătorii care s-au oprit asupra acestei lungi perioade (începutul secolului al XVIII-lea — 1847) și-au dat seama de acest fel de carențe în privința materialului documentar și de aceea, și autorul o cunoaște, ei s-au referit în studiile lor numai fie la perioada 1769 — 1830, fie la anii 1821 1822. Dealtfel această perioadă este caracteristică în istoria poporului nostru, pentru că este perioada cînd clasa socială care lupta pentru emanciparea națională și socială, era nevoită să lege aceste reforme de natură internă de cele de natură externă și anume de necesitatea desprinderii țărilor române de dominația străină, fie că era otomană fie austriacă. Mai mult, cînd s-a ivit momentul istoric favorabil pentru a scoate Țara Românească și Moldova de sub dominația otomană pentru a o schimba cu cea austriacă sau țaristă se poate constata o tendință de a se evita înlocuirea unei dominații strînse asupra provinciilor românești cu o alta. De aceea în aceste memorii au prioritate și pondere problemele privind relațiile externe ale țărilor române și mai puțin cele relative la organizarea lor constituțională. Acest aspect credem că trebuie subliniat de autor pentru că numai așa se pot înțelege unele inadvertențe între realitatea istorică și tematica lucrării de față. Desigur că la realizarea acestui capitol autorul a făcut un mare pas înainte în tratarea acestei probleme față de antecesorii săi. Așa de exemplu ni se pare interesant faptul că este subliniată pentru perioada 1768/1774 1786 1792 ideia eliberării țiganilor robi, dar mai ales a unirii celor două principate (cerută prin memoriul lui Mihai Cantacuzino). De asemenea se relevă faptul că la începutul secolului al XIX-lea aceste memorii sînt tot mai mult străbătute de idei burgheze, de ideia încheierii contractului social între domnul țării și supușii săi, memorii în care se constată nu numai influența revoluției burgheze din Franța, dar și a revoluției burgheze din Anglia de la mijlocul secolului al XVII-lea. În analiza acestor memorii pînă la 1821 se mai constată și faptul că autorul privește în mod critic nu numai actele revendicative aducînd în sprijinul afirmațiilor sale și punctul de vedere exprimat în urmă cu mai bine de un secol de Nicolae Bălcescu dar și reformele înfăptuite în perioada fanarioților, reforme considerate ca niște concesii și realizări făcute de aceștia sub „influența revendicărilor maselor și ideologilor lor". Din acest punct de vedere credem că într-o oarecare măsură autorul forțează adevărul istoric mai ales cînd se referă la desființarea rumîniei și veciniei și înlocuirea lor cu regimul clăcași ei. Oare se știe că această reformă n-a rezultat în urma unor memorii nici din partea țărănimii, nici a burgheziei în formare, nici chiar a boierimii care făcea parte din clasa privilegiată.

Al doilea subcapitol din capitolul al II-lea se referă la actele din timpul revoluției de la 1821 și cele imediat consecutive acesteia 1821 1822. Prima parte a acestui subcapitol ni se pare prea succint analizată (3 pagini) în raport cu partea a II-a (23 pag.) Credem că autorul a trecut prea repede peste proclamațiile lui Tudor Vladimirescu și peste „Cererile norodului românesc", și mai ales peste aprecierile unor contemporani cu privire la proectul de constituție elaborat de conducătorul revoluției din 1821 pentru Țara Românească. Lucrări publicate recent au demonstrat că în primăvara lui 1821 Tudor Vladimirescu elaborase o chartă, o constituție prin care căuta să schimbe orînduirea existentă cea perimată, anacronică, cu o alta mai înaintată, și că numai moartea sa prematură l-a împiedicat s-o ducă la îndeplinire. Dealtfel chiar

www.dacoromanica.ro

forma diferită pe care o cuprind „Cererile norodului românesc", în prezent necompletă (ar fi avut în realitate 47 puncte) este o dovadă că această problemă încă nu este rezolvată în istoriografia românească. În privința actelor din 1821 1822 ulterioare revoluției, inclusiv memoriului cărvunarilor din acest punct de vedere în bună parte principalele aspecte ale problemei sînt cunoscute. Meritul autorului constată în faptul că de data aceasta se face o netă deosebire între actele elaborate în timpul ocupației turcești consecutive revoluției din 1821 și care au fost ocazionate de aceasta și cele din 1822 (memoriul cărvunarilor) care a intrat în viața politică a Moldovei în timpul domniei pămîntene recent restabilită. Relativ acest proect de constituție pentru Moldova din 1822 se cunosc cercetările lui A. D. Xenopol, D. V. Barnovschi, V. Popovici, și ale altora. În lucrarea de față autorul, precum și într-un articol publicat în 1971, exprimă un nou punct de vedere și anume că deși acest memoriu adopta unele principii din Declarația drepturilor omului și cetățeanului de la 1789 din Franța totuși autorii lui căutau să garanteze interesele păturii sociale din care făceau parte aceștia. În aceste sens V. Șotropa stabilește condițiile apariției actului, apoi face o analiză critică a continutului lui pe probleme și încheie cu aprecieri de natură juridică subliniind valoarea actului pentru istoria constituțională a poporului român. Această analiză ca și concluziile la care se ajunge și anume că „proiectul acesta avea să rămînă datorită ideilor și calităților sale de fond și formă, cu toate inerentele sale scăderi unul din actele de valoare istorică ale trecutului nostru" considerăm că reprezintă o meritorie contribuție a autorului în studierea acestei probleme.

Ultima parte a capitolului al II-lea este precedată de o analiză profundă a actelor din anii 1822 1848 în care se constată o „schimbare treptată a obiectivelor revendicărilor" poporului român care între cele două revoluții cunoscuse un puternic progres cultural și ideologic. Din acest punct de vedere sînt prezentate programele de reforme și petițiile de drepturi ale țărilor române pînă la Regimentele organice și după acestea, epoca 1838 1840 fiind o epocă de vîrf în această direcție. Din punct de vedere documentar această perioadă este bine cunoscută de specialiști, mai ales că actele de bază au fost publicate de multă vreme. Meritul autorului însă constă în profunda lui analiză critică, în comparație și cu dezvoltarea generală social, economică și politică a societății românești pe aceeași perioadă, în fine prin utilizarea celor mai recente cercetări în această direcție. Este locul să menționăm sublinierea autorului cu privire la caracterizarea proiectului de constituție a lui Ion Cîmpineanu („prezintă un caracter original și un aspect distinctiv aparte între toate proiectele de constituție și programele de reforme elaborate în țările române în perioada de care ne ocupăm"), deoarece pare a fi o concluzie nouă cu care se îmbogățește literatura de specialitate. Cu aceeași competență sînt analizate în acest capitol „Petițiile de drepturi din Transilvania pînă la 1847", studiate de autor în bună parte de mai bine de 50 de ani. În succesiunea lor se stabilește de data aceasta o periodizare (pînă la activitatea revendicativă a lui Inochentie Micu, în timpul acestuia, de la aceasta pînă la Supplex Libellus Valachorum, și între 1792 și 1847) menită să scoată în evidență evoluția ideologiei revendicative a românilor din Transilvania mai ales în timpul dominației austriace, care va trece „de la concepția ameliorării prin reforme a statului feudal la concepția răsturnării orînduirii feudale și a creării unui stat de tip nou", fiind vorba de statul capitalist la conducerea căruia să fie burghezia revoluționară. Această amplă analiză întreprinsă de autor l-a dus la concluzia că în ajunul anului 1848 ideologia din cele trei țări românești se afla într-o „fază avansată" că pînă atunci din punct de vedere teoretic burghezia în ascensiune reușise să-și clarifice principalele probleme care erau în legătură cu organizarea pe baza constituționale a statului, și că nu mai rămînea decît punerea în practică a acestei teorii.

Tot atît de important este și capitolul al III-lea din lucrare unde sînt studiate „Actele revendicative din anul revoluționar 1848". Nu ne vom opri asupra părții introductive a acesti capitol unde se fac aprecieri generale asupra țărilor române în ajunul izbucnirii revoluției din punct de vedere social-economic și politic și nici despre începutul revoluției, ci ne vom opri mai mult asupra actelor revendicative pe care burghezia română le-a elaborat și a căutat să le pună în aplicare după ce a reușit să pună mîna pe putere, mai ales în Țara Românească și Moldova. Este în deobște cunoscut, și o remarcă și autorul, că anul 1848 reprezintă o perioadă de vîrf al activității revendicative a maselor populare a tuturor claselor și păturilor înaintate din țările române din întreaga perioadă studiată în această lucrare, este anul în care a fost formulat" programul politic revoluționar, cel mai complet al reprezentărilor națiunii române din cele trei țări". Elaborarea lui însă cunoscut unele etape din care una se plasează în primăvara acestui an, *înainte* de izbucnire revoluției, cînd s-au cristalizat bazele acestui program, care în etapele următoare va fi numai completat în funcție de noile condiții istorice. Autorul dovedește cu acest prilej că îi sînt bine cunoscute faptele, petrecute în urmă mai bine de un secol și că prin lucrarea de față el nu face decît să supună unei analize pro-

www.dacoromanica.ro

fund proiectele de constituție, proiectele de reformă și petițiile de drepturi din țările române nu atît ca un istoric, pentru că în acest fel s-au mai întreprins cercetări în această direcție, ci ca un jurist, care caută să stabilească natura juridică a acestor documente și să tragă concluzii de natură istorică. În acest fel sînt studiate rînd pe rînd programul revoluției din Moldova, programul revoluționar din Transilvania din mai 1848 pînă în 1849, și programul revoluției din Țara Românească. Folosind ultimele cercetări asupra acestor programe autorul constată că în trecut conținutul lor a fost privit în mod cu totul sumar, iar că în prezent opiniile juriștilor și istoricilor încă nu coincid întru totul. Drept urmare V. Șotropa examinează din nou în mod complet această problemă fiind încredințat că prin aceasta își aduce o contribuție la elucidarea unor puncte încă obscure. Procedeul ales constă în faptul că mai întîi expune opiniile anterioare privind natura juridică a actului și apoi expune propriile sale observații. Așa de pildă se ajunge la concluzia că proclamația de la Izlaz nu poate fi considerată o constituție, ci un punct de plecare, o bază a revoluției care izbucnea în anumite condiții și care avea să sfîrșească în alte condiții ce nu i-au mai fost favorabile. Tot așa această proclamație poate fi considerată fie un program politic, un program fundamental de organizare a statului, dar mai de grabă "o declarație de drepturi combinată cu un program politic de organizare a statului pe baze și forme noi, conținînd simultan punctele esențiale ale unui proiect de constituție,,. Cu același discernămînt este studiat și proectul de constituție al lui M. Kogălniceanu, considerat ca fiind „una din principalele contribuții și realizări" ale revoluționarilor din Moldova. Față de alți istorici și juriști V. Șotropa stabilește mai întîi izvoarele principale ale acestui proiect de constituție apoi rînd pe rînd analizează principiile care stau la baza lui, pentru a ajunge la concluzia că acesta prezintă „toată caracteristicile intrinseci ale unei constituții elaborată de către și în interesul clasei burgheze" și din această cauză are un caracter progresist și o pronunțată notă de originalitate, situîndu-l „printre elaborările juridice cele mai caracteristice din țările române ale epocalului an revoluționar 1848". Totodată autorul confirmă prin cercetările sale și teza potrivit căreia revoluția română din 1848 a avut un caracter unitar reflectat în programele sale, teză dominantă în concepția istoricilor acestei perioade din trecutul poporului nostru.

Capitolul al IV-lea al lucrării de față cuprinde într-o formă sintetică ideile conducătoare care au stat la baza tuturor proiectelor de constituție, programelor de reforma și petițiilor de drepturi din țările române în perioada studiată. Autorul stabilește după obiectivele urmărite și caracterul revendicărilor cuprinse în aceste acte și anume: cele cu caracter social-economic, cele cu caracter național-politic și cele cu caracter juridico-organizatoric. Ordinea acestor caractere nu este de natură istorică în sensul că la cele de la începutul secolului al XVIII obiectivele de bază urmărite ar fi fost predominant cu caracter social-economic, revendicări care urmăreau transformarea radicală a societății ci dimpotrivă ele aveau atunci un caracter național-politic. În continuare autorul se oprește foarte succint asupra curentului de idei care a furnizat "luptătorilor ideologi un plus de argumentație în favoarea revendicărilor determinate de condițiile concrete", aceste idei fiind acelea ale dreptului natural, ale iluminismului, ale democratismului revoluționar, ale liberalismului în fine ale socialismului științific și utopic. De un deosebit interes sînt acele subcapitole relativ la revendicările social economice și revendicările național-politice și revendicările juridico-organizatorice. În abordarea acestor probleme autorul dă dovadă de o amplă cunoaștere a realităților istorice din țările române în perioada cercetată, de cunoașterea unui bogat material informativ recent publicat, de un talent deosebit în a discerne din noianul de date acele elemente caracteristice care să-i permită să scoată în evidență principiile revoluției burgheze așa cum ele se oglindesc în numeroasele proiecte de constituție, programe de reforme și petiții de drepturi din țările române.

Ultimul capitol al lucrării se referă la realizarea ideilor și revendicărilor, el constituind o trecere în revistă a istoriei poporului român după 1849 pînă în zilele noastre în care sînt urmărite rînd pe rînd aceste revendicări pînă la realizarea lor în societatea burgheză și cea actuală socialistă, așa cum este reflectată și în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

Lucrarea se încheie cu concluzii, cu un rezumat în limba franceză și cu un indice de nume. Considerăm că autorul ar fi putut adăuga la textul prezentat și o ilustrație în concordantă cu problemele dezbătute precum și unele scheme care să ilustreze organizarea statului burghez român așa cum se reflectă el în proiectele de constituție elaborate în secolul al XIX-lea mai ales.

În comparație cu alte lucrări similare consacrate unor aspecte ale subiectului tratat cea de față se impune prin caracterul ei monografic, prin rezultatele noi la care ajunge autorul, prin caracterul critic al investigației științifice ce stă la baza ei; este o contribuție meritorie la istoriografia problemei atît din punct de vedere istoric cît și juridic.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, XI+323 p. + 4 hărți.

Binecunoscut pentru contribuțiile sale la istoria Sud-Estului european în perioada modernă, profesorul Emanuel Turczynski de la Ruhr-Universität Bochum a abordat în repetate rînduri problema formării națiunilor în această zonă a continentului, fie pornind de la aspecte culturale, fie de la mișcări surprinse în viața economică a acestor popoare. Studiile parțiale anunțau, cu evidență, o carte, rod al unui material documentar imens, strîns de-a lungul anilor, și al unei meditații mereu aplecată asupra laturilor celor mai semnificative ale unui proces istoric extrem de complex. Cartea de față ne oferă o bună parte din această muncă, mult mai amplu desfășurată, întrucît istoricul a urmărit acest proces și în destinul poporului grec și al celorlalte popoare; dar dacă studiile preliminare s-au referit la profundele transformări din epoca Luminilor în Sud-Estul european, aici tema se restrînge și se adîncește. Ne este prezentat procesul formării ca națiuni a românilor și sîrbilor din cadrul monarhiei habsburgice, în secolul XVIII și începutul secolului XIX, cu un accent special asupra unui aspect major: faza de trecere de la ceea ce autorul denumește „Konfessions-Nationalität" la națiunea intrată în luptă pentru impunerea unor drepturi „naționale". Este vorba, așadar, de o fază bine delimitată și de o latură dintr-un proces mai amplu; națiunea română, ca și națiunea sîrbă s-au format ca rezultat al unui proces în care a fost angrenat întregul popor român sau întregul popor sîrb, despărțite arbitrar de frontiere feudale. Dar în cartea aceasta, autorul se ocupă numai de o latură, subliniind el însuși delimitarea pe care și-a impus-o; va face referiri, o spune din primele pagini, la principatele române sau la destinul poporului sîrb aflat sub dominație otomană, oridecîte ori fenomenele se vor dovedi strîns legate, adică, vom reflecta noi, foarte adeseori. Autorul, însă, pune în vedetă, din primele pagini, o serie de deosebiri dintre condițiile dezvoltării culturale și social-politice în imperiul habsburgic și în imperiul otoman, trecînd cu vederea unele contribuții recente în aceste domenii. Am atras, deliberat atenția asupra aspectelor discutabile ale cărții profesorului Turczynski tocmai datorită faptului că, în ansamblu, lucrarea este extrem de stimulată, fiind desfășurată în coordonatele unui demers istoriografic foarte modern.

Autorul constată că în secolul XVIII are loc o politizare, o radicalizare și, concomitent, o „democratizare" a luptei pentru drepturi dusă de sîrbii și de românii din cadrul monarhiei habsburgice; cele două popoare au frecvent un destin asemănător, deoarece ele sînt clasificate în aceeași categorie de sistemul birocratic, foarte precis, al dominanților și acționează în cadrul aceleiași instituții: biserica. Este, de altfel, singura instituție care poate purta un dialog cu autoritățile, care refuză, cu o obtuzitate surprinzătoare pentru un om din secolul XX, să discute cu „schismatici" și cu „plebea", formații care nu au dreptul la statut politic, precum maghiarii, sașii, secuii. Nu întîmplător, arată autorul, Inochentie Micu va argumenta drepturile românilor făcînd apel la cazul comunității evreiești din Praga, cu un statut mai generos. În asemenea condiții, lupta de afirmare națională a fost purtată în condiții diferite de cele care au favorizat apariția națiunilor occidentale (deși unele asemănări cu situația din Irlanda nu scapă perspicacității autorului); se impunea, ca atare, o clară definire a coordonatelor istorice și geografice, ceea ce autorul face din primul capitol al expunerii.

Emanuel Turczynski vorbește despre spațiul danubian și carpatic între Est și Vest pornind de la relevarea unor trăsături importante din viața economică și socială a popoarelor din această parte a continentului mereu asaltată de forța unor mari imperii, pentru a sublinia faptul că mare parte din funcțiile unor instituții occidentale au fost preluate aici de către biserică. Autorul vorbește, de aceea, și de rolul Rusiei în dinamizarea luptei purtate de popoarele balcanice sau de ortodoxii din monarhia habsburgică promotoare a Contra-Reformei, pînă în pragul Luminilor. Reliefînd importanța curentelor pornite din Rusia și a jozefinismului, autorul subliniază, însă, cu tărie rolul determinant pe care l-a avut cultura populară în formarea conștiinței populare în întreagă această zonă. Precizarea de la p. 28 este remarcabilă, întrucît dovedește o bună cunoaștere a realităților trăite din Sud-Estul european, adeseori trecute cu vederea de istoricii care nu depășesc litera documentului pentru a pătrunde în frămîntarea oamenilor, în aspirațiile, ezitările, deciziile pe care nu le pot reda întocmai cuvintele cîte unui raport sau ale unei relatări de călător sau informator. Aici autorul vorbește despre capacitatea popoarelor din Sud-Estul european de a asimila elemente orientale fără să abandoneze orientările lor europene, precum și de a asimila elemente occidentale fără să re-

www.dacoromanica.ro

nunțe la densitatea intelectuală din cultura formată de-a lungul secolelor, aceste trăsături fiind mai ușor de surprins la români și la jugoslavi. Din punct de vedere economic și social, autorul adaugă că transformările pe care le urmărește au fost favorizate atît de supraviețuirea grupărilor gentilice, cît și de apariția comunităților de soldați și păstori cu privilegii, apoi de trecerea de la păstorit la tranzitul de mărfuri. Autorul ia în considerare elemente aparent contradictorii deoarece acordă o egală prioritate reformei, ca și rezistenței care apără moduri de viață verificate de timp.

Extrem de modernă, incursiunea profesorului Turczynski asupra acestui aspect se concentrează: la sfîrșitul secolului XVIII, sîrbii și românii desfășoară o luptă întemeiată pe o conștiință națională bine cristalizată, după ce în deceniile anterioare se apăraseră în cadrul bisericii, unde cele două popoare luptaseră împreună. Ce s-a întîmplat în acest răstimp, în care administrația centrală a întreprins o serie de reforme, Rusia a devenit tot mai activă în Sud-Estul european, impulsuri venind și din partea imperiului otoman și chiar a Prusiei? Fenomenul este foarte complex, subliniază autorul explicit la p. 139, unde vorbește despre „umanizarea", adică, „laicizarea" politicii confesionale a curții de la Viena și despre formele de militarizare, sensibile prin înființarea regimentelor grănicerești. Evident, studiul se desfășoară de pe bazele oferite de documentele administrației imperiale; autorul analizează îndelung modul în care puterea centrală a format eparhii și unități administrative tocmai cu scopul de a separa pe cei de aceiași limbă și confesiune, un exemplu constituindu-l separarea Maramureșului și a Banatului de restul Transilvaniei, după cum analizează și reformele întreprinse de guvernanți luminați, ca Johann Christoph Freiherr von Bartenstein. Dar expunerea nu se limitează la această bază, ci îmbrățișează, în egală măsură, documentele române și sîrbe. Este suficient, în acest sens, să punem în lumină faptul că lucrarea se încheie cu o anexă în care figurează textul unui memoriu român înaintat forurilor imperiale, în perioada 1792 — 1801, text descoperit în arhiva principelui Maximilian d'Este care s-a dovedit, probabil, receptiv în fața unui memoriu care relua argumente din „Supplex"; autorul precizează că l-a arătat academicianului David Prodan, cu care s-a consultat, și că acest text reprezintă o variantă dintr-un prototip pierdut, din care descinde cealaltă variantă, descoperită de savantul român recent la Cluj-Napoca și publicată, cu Elena Cernea-Stepan, în 1973. Urmărind atît mărturiile administrației, cît și mărturiile oferite de cei aflați în luptă pentru drepturi politice, autorul reușește să prindă în obiectivul său atît pe cei care guvernau, cît și pe cei care suportau dominația imperială; el deplasează tacit centrul de greutate dinspre viața formelor, a unităților administrative, militare, politice, spre viața oamenilor și aduce în prim plan problema cu adevărat esențială în studiul apariției unei noi conștiințe politice și a unor noi unități politice, într-o etapă următoare: cum s-au format noile *solidarități*, cum s-au transformat factorii tradiționali de coeziune în factori destinați să fundamenteze statele naționale.

În cadrul acestui proces, o verigă intermediară este acea „Konfessions-Nationalität", despre care autorul vorbește frecvent și o definește la p. 188 și urm., ca pe o unitate în care coeziunea s-a întemeiat pe comunitatea confesională, fiind condusă de o ierarhie ce aparține grupării etnice cuprinse în acea comunitate în luptă pentru recunoașterea unui teritoriu propriu. Această „naționalitate-confesiune" pune un accent sporit asupra dezvoltării unei gîndiri naționale, în cadrul luptei pentru autonomie ca la sîrbi , sau asupra argumentării legate de principiul teritorial în cazul românilor (p. 211 212); predomină o formă de naționalism „real politic" (p. 233). -„Naționalitatea-confesiune", care poate fi urmărită și în istoria poporului grec sau a celui bulgar, înscriindu se, după opinia noastră, într-o forma de universalitate care și a propus să dezvolte universalitatea medievală, cu puternice note moștenite de la Bizanț, a început să se destrame în deceniile în care au început să joace un rol preponderent în viața economică, social politică și intelectuală a popoarelor sud-est europene elemntele izvorîte din realitățile vii, din focarele de viață precum familia, obștea, „nația". Emanuel Turczynski trece în revistă, la acest capitol, activizarea comerțului, creșterea rolului centrelor din Buda și alte orașe, diferențierea clerului înalt de cel mijlociu mai direct angajat în procesul rațional de învățămînt, creșterea continuă a importanței, pe plan social, a „grănicerului", din regimentele care confereau o poziție privilegiată locuitorilor acelor sate în Transilvania, impactul social al mișcărilor conduse de Visarion și mai ales de Sofronie, care a imprimat note naționale mișcării lui, accentuate de refugiul în Țara Românească, răscoala lui Horea cu consecințele ei decisive asupra conștiinței celor care nu au mai putut accepta ulterior exploatarea feudală, mai înainte învăluită în formule alambicate, în sfîrșit, laicizarea progresivă a gîndirii care, pe acest plan, atinge un moment culminant în anii redactării esențialului „Supplex". Autorul surprinde, pe acest parcurs, constituirea unei conștiințe naționale în jurul unei imagini reînnoite a trecutului, cu precădere datorită activității entuziaste a luminătorilor din „Școala ardeleană"; am subliniat,

www.dacoromanica.ro

la rîndul nostru, importanța acestui factor în articolul publicat în revista de față, nr. 7/1975.

Autorul reface constant legăturile mișcării din Transilvania cu cea din Principate, deși apreciază uneori că în Principate exista un fel de „panortodoxism" (p. 216), formă care ni se pare că se destramă la începutul de secol XVII în cultura română, sau că unele idei erau mai curînd inspirate de lecturi de cărți străine decît de cartea care venea de la sud de Carpați (în cazul lui Sava Popovici am emis, în 1968, ideea că s-a putut inspira din „Mineele" de Rîmnic, cp. cu p. 237). De fapt, bibliografia este adusă la zi doar în cîteva locuri, în linii mari oprindu-se la anii 1965 — 1966 și deci pierzînd din vedere cărți de mare importanță datorate prof. Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, Adolf Armbruster; ar fi meritat discutate opiniile lui V. L. Tapié și reținute contribuțiile solide ale lui Keith Hitchins. În mod evident, autorul și-a încheiat cercetarea la o dată mult anterioară trimiterii manuscrisului la editură și multe din afirmațiile sale înnoitoare puteau fi duse mai departe cu ajutorul bibliografiei române recente.

Densă și adeseori saturată de date și interpretări, cartea profesorului Turczynski reconstituie destinul adeseori comun al sîrbilor și românilor din monarhia habsburgică, sugerînd, astfel, procesul care a favorizat solidaritatea dintre cele două popoare în perioada modernă și contemporană. Lupta de afirmare a acestor popoare a traversat cîteva faze, pe care autorul le delimitează în ultimul capitol, remarcabil ca sinteză, dar și prin perspectivele deschise cercetării.

Emanuel Turczynski așază limitele de sus ale primei faze în anii de la mijlocul secolului XVIII, fază de „socializare prenațională", în care reprezentanții sîrbilor și românilor, „mîndri de cultura bizantină," pe care o menținеau s-au confruntat cu apărătorii „militari și feudali" ai structurii sociale și mentale din Europa centrală. Dialogul nu s-a putut lega spre bune rezultate, remarcă autorul, mai ales datorită disprețului cu care feudalii au privit pe „schismaticii Raizen und Walachen", atitudine ce se înscrie într-o deliberată deformare a imaginii civilizației bizantine, perpetuată la Herder, Hegel și Harnak (p. 260). A doua fază este marcată de intrarea în lupta politică, spre mijlocul secolului, a autorităților locale care dau o viguroasă replică abuzurilor feudale, în timp ce ierarhia din comunitățile confesionale „monoetnice sau polietnice" aduce tot mai sistematic în discuție o argumentare juridică; în acest fel, se ajunge la edictul privind toleranța religioasă proclamat de curtea vieneză în 1781. Foarte important este momentul imediat următor mijlocului secolului, deoarece acum eforturile conducătorilor celor două popoare se întîlnesc cu voința curții vieneze de a asigura românilor și sîrbilor condiții de educație superioară; prin școli, ideile înnoitoare pătrund mai ușor și un program bine închegat de acțiune politică ajunge să fie formulat de tinerii absolvenți. Autorul insistă aici atît asupra măsurilor luate de către Bartenstein, cît și asupra unui element mai puțin luat în considerare de unii istorici, deși cu un evident rol în istorie: conștiința pe care o dobîndește masa că reprezintă o forță. Autorul citează declarații ale participanților la adunarea de la Zlatna, unde s-au aflat, în august 1760, aproape zece mii de țărani. În aceste decenii, „naționalitatea-confesiune" are o funcție dinamică soldîndu-se cu o serie de drepturi cucerite prin lupta tenace; în aceste pagini, E. Turczynski reliefează pozițiile cîștigate de cele două popoare în monarhie, prin intermediul bisericii, care, remarca Hans-Georg Beck cu alt prilej, a devenit, în Sud-Estul european o instituție „a oprimaților". După 1760, precizează autorul, asistăm la tot mai strînsa îmbinare a conștiinței confesionale cu conștiința etnică; dispar treptat denumirile de „Raize, Walache, orthodox, orientalisch", pentru a face loc desemnării „griechisch-orientalisch" și apoi celei de „sîrbi" și „români". Un rol deosebit, în evoluția conștiinței naționale l-a avut imaginea trecutului, care s-a cristalizat fără să renege epoca medievală, ca în Luminile occidentale. Această observație pertinentă ni se pare exactă și, într-adevăr, definitorie pentru culturile română și sîrbă, după cum am arătat la rîndul nostru în comunicarea la Congresul Luminilor din 1975. „Confesiunea-naționalitate" (sau invers) a început să se destrame spre sfîrșitul secolului, atunci cînd limba vorbită s-a impus în locul limbii sacre și a fost larg difuzată noua imagine a lumii propusă de științele naturii, cînd, subliniază autorul, s-a impus în conștiințe sistemul heliocentric.

Cartea lui Emanuel Turczynski se impune mai ales prin noutatea interpretării, chiar dacă am trece cu vederea bogăția materialului luat în discuție în cursul expunerii. În acest sens, ni se pare că duce mai departe cercetările intrate pe un bun făgaș pe urma cărților lui Keith Hitchins sau Mathias Bernath, mai ales datorită surprinderii factorilor dinamici din sînul popoarelor care, la capătul unei îndelungate lupte, plină de sacrificii, au sfărîmat sistemul social-politic montat de aristocrația sprijinită pe monarhia habsburgică și de burghezia care se afirma respingînd lupta de afirmare a popoarelor ținute sub autoritate imperială. Cazul român și cel sîrb sînt exemplare, întrucît dezvăluie tocmai această luptă a unor popoare oprimate împotriva aristocrației austriece și maghiare, ca și

www.dacoromanica.ro

împotriva sistemului de privilegii care a perpetuat în secolul XIX puterea imperială. În acest sens, accentul pus pe Emanuel Turczynski asupra etapelor parcurse de evoluția conștiinței naționale la români și sîrbi, ca și precizia cu care demontează o serie de clișee care mai stăruie în istoriografie, conferă cărții lui o evidentă noutate ce ar putea deschide noi orizonturi atît studiului formării națiunilor în Sud-Estul european, cît și studiului destrămării monarhiei habsburgice prin apariția noilor unități politice, expresii ale unor nuclee puternice de civilizație.

Alexandru Duțu

ENDRE FERENCZY, *From the Patrician State to the Patricio — Plebeian State*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1976, 224 p.

Avansul realizat de istoriografia romană în ultimele decenii [1] a generat o importantă operă de regîndire a încheierilor stabilite înainte vreme cu privire la începuturile Republicii. Situîndu-se pe cursul acestui curent inovator, **Endre Ferenczy** înfățișează cititorilor, prin lucrarea ce ne preocupă, un studiu amplu, bogat informat și solid argumentat asupra acelui atît de complex secol IV roman, care oferă — cel dintîi — mai multe temeiuri pentru tranziția de la legendă la realitatea istorică (p. 7).

Studiul asupra dezvoltării statului patricio-plebeian, cu sublinierea unora dintre momentele sale de răscruce — proclamarea în 367 î. e. n. a acelor *leges Liciniae Sextiae*, prin care plebeii capătă acces la magistratura supremă; încetarea în 342, după circa optsprezece ani [2] de „rezistență", a așa-numitei „reacții patriciene" împotriva participării plebeilor la guvernarea statului; în sfîrșit, adoptarea în 339 a celebrelor *leges Publiliae Philonis*, care pot fi considerate drept fundamentul juridic al noului stat (p. 22, n. 2 și p. 54—56) —, ca și investigațiile privind descifrarea împrejurărilor în care s-au produs marele război latin (340—338) și teribilele încleștări cu samniții (p. 129), izbucnite în 326 — studiul, deci, asupra acestui complex de probleme l-a obligat pe autor la două mari digresiuni — în sensul cel mai bun al cuvîntului — digresiuni care au cîntărit greu în definirea structurii și problematicii volumului analizat. Tema tratată, care a făcut obiectul unor preocupări mai vechi ale profesorului Ferenczy, a putut fi reluată de autor — ni se spune în *Prefață* — pe baza unui material de cercetare îmbogățit, ceea ce a permis formularea unor concluzii de mai largă extindere întemeiate pe noi puncte de vedere (p. 9). Trecînd însă la elaborarea volumului, autorul s-a izbit de problema gravă care se deschide în fața oricărei cercetări întreprinse pe tărîm istoric: aflarea rădăcinilor de la care au pornit evenimentele ce ne preocupă la un moment dat. Endre Fereczy s-a văzut astfel nevoit să coboare în „preistoria" statului patricio-plebeian (este vorba de prima digresiune), să pornească adică de la societatea și instituțiile statului patrician. Hotărîrea autorului, cît se poate de judicioasă, ne ajută să înțelegem, de pildă, că legile din 367 constituie nu un început, ci punctul de sosire [3] la care a condus un lung șir de compromisuri — inaugurate răsunător la jumătatea secolului V și — la care patricienii au fost obligați sub presiunea pericolelor [4] ce amenințau însăși existența cetății.

Dacă incursiunea în „preistoria" temei apare firească (și este într-adevăr așa!), autorul considerînd doar necesar s-o anunțe în deschiderea cărții, cea de a doua digresiune, pare să-i pună autorului însuși anumite probleme. Întîi, despre ce este vorba. Pornind de la recunoașterea rolului deosebit de important jucat de Appius Claudius Caecus, acest „revoluționar de geniu" — cum îl numește Léon Homo [5] —, ca și de la subaprecierea personalității censorului din anii de răscruce 312—308 în opera multor învățați moderni, stînjeniți de sărăcia izvoarelor, Ferenczy a realizat în volumul discutat o „analiză și o descriere exhaustivă a carierei și reformelor" inițiate și traduse în mare măsură în faptă de Appius Claudius, acordînd acestui travaliu un volum „prea mare în comparație cu proporțiile cărții" (p. 8). Această din urmă rezervă aparținînd, după cum se vede, chiar autorului este însoțită de observația că tratarea temei în cadrul arătat

[1] Vezi Gabriella Poma, *Gli studi recenti sull'origine della Republica Romana. Tendenze e prospettive della ricerca 1963—1973*, Bologna 1974.

[2] Vezi la paginile 66, 125 și 135 ale lucrării o ușoară inadvertență în datarea evenimentului; poate fi vorba însă și de o greșeală de tipar.

[3] G. Poma, *op. cit.*, p. 78.

[4] Léon Homo, *L'Italie primitive et les débuts de l'impérialisme romain*, Paris 1938, p. 164.

[5] *Ibidem*, p. 230.

www.dacoromanica.ro

nu trebuie privită ca o altă versiune a „cultului personalității" și cu atît mai puțin ca o reînviere a acestuia. Ținuta științifică a întregului volum, concepția materialist-istorică ce se află la baza concluziilor formulate, fac — după mine — inutilă precauția luată de Ferenczy față de eventualitatea unor critici formaliste. Cel mult i s-ar putea imputa autorului absența unui subtitlu menit să-l anunțe de la bun început pe cititor asupra intențiilor cărții.

Mențiunile sumare făcute mai sus au reușit poate să sugereze multitudinea de probleme tratate în lucrare. N-am greși dacă am spune că volumul este greu de fapte. Nu este vorba însă de o demonstrație de erudiție, ci doar de evitarea afirmațiilor goale. Autorul își desfășoară expunerea pe mai multe direcții. Roma este confruntată, din zorii epocii republicane cu un puternic conflict social. Se poate afirma că „patricienii și plebeii apar în istorie ca două clase de sine-stătătoare ⟨ca rezultat al unui proces evolutiv îndelungat (p. 17, 31)⟩ numai după sfîrșitul regalității, la începutul secolului V [6]. Începe atunci — aș spune, mai curînd, continuă sub alte forme — o luptă aspră de clasă care va marca istoria internă romană timp de peste două secole" (p. 16). Ferenczy știe însă să evite înfățișarea schematică a lucrurilor. Fondul conflictului social nu poate fi redus la cei doi factori — patricieni, plebei — fiecare în parte prezentînd, de altfel, rareori o anume omogenitate a rîndurilor. Cadrele convenționale ale istoriei sociale în epocă constituie o creație discutabilă a primilor analiști, care trebuiau să deducă din experiența lor de războinici și senatori (ai secolului III î. e. n.) indicațiile menite să umple golurile cuprinse în narațiunea ce le parvenise [7], și care privea evenimente petrecute cu două-trei sute de ani mai devreme. În realitate complexitatea socială era foarte mare. Nici în primele decenii după căderea regimului monarhic patricienii nu se înfățișează ca o clasă unitară. Rivalitățile dintre marile clanuri [8] împiedică instituirea unei guvernări centralizate (p. 20, 32) iar amenințările din partea dușmanului din afară — însoțitor nelipsit al istoriei romane primitive — obligă curînd clasa conducătoare la concesii față de plebei (p. 20). Mai mult, granițele dintre clase, „dintre bun și rău" — cum formulează Titus Livius (IX 30, 2) — nu sînt imuabile: patricianul lovit de ruină economică și în caz de *capitis deminutio* își pierde privilegiile și nu va mai aparține clasei patriciene (p. 19) [9]. După tradiție, Marcii — de pildă — figurează printre patricieni încă în timpul regalității [10], iar sub republică se numără în rîndurile plebeilor [11].

În ceea ce privește compoziția plebei, diversitatea socială se face simțită încă din primul secol al republicii (p. 48). Tribunii poporului, instituiți la jumătatea veacului V (p. 34, 64) și asistenții lor — edilii —, precum și aceia dintre plebei care dețin proprietăți funciare mai importante se constituie cu timpul într-un fel de elită (p. 48). Cu toate că izvoarele menționează căsătorii între plebei și patricieni abia de la sfîrșitul secolului V, faptul că prin *lex Canuleia* acestea sînt admise încă din anul 445 (p. 22) constituie o atestare timpurie a ridicării amintitei elite și — aș adăuga — un temei pentru întărirea puterii celor avuți proveniți din păturile de jos ale populației. Deși învățații n-au ajuns nici pe departe la un punct de vedere unitar privind originile plebei (p. 16, 23 nota 14) [12], se poate afirma — cred — că sursele acestui component de bază al populației romane au fost multiple. Lipsa de omogenitate socială amintită mai sus ar putea fi înțeleasă de aceea și ca un „rău" congenital, nu numai ca rezultat al unei diferențieri sociale obișnuite. Oricum, în vremea formulării celebrelor *leges Liciniae Sextiae*, plebea era adînc stratificată, iar pătura plebee conducătoare era — sub raport financiar — mai apropiată de proprietarii patricieni ai marilor domenii decît de propria lor clasă (p. 48). Așa se face că, de pildă, C. Marcius Rutilus, ales ca prim dictator plebeu în 356 și care cu un an mai devreme

[6] Vezi și István Hahn, *The Plebeians and Clan Society*, în „Oikumene. Studia ad historiam antiquam classicam et orientalem spectantia", Akadémiai Kiadó, Budapesta 1976, p. 71.

[7] Vezi E. Bickerman, *Some reflections on Early Rome History*, „Riv. Fil. Istr. Cl." XCVII (1969), p. 393—410 (în special, p. 399); G. Poma, *op. cit.*, p. 84 și 177, n. 66.

[8] Vezi Endre Ferenczy, *„Uti legassit ... ita ius esto"* în „Oikumene" p. 181.

[9] Notabilă similitudinea cu situația cetățenilor spartani decăzuți din drepturi (ὑπομείονες) din cauza sărăciei (vezi J. Hasebroeck, *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit*, Tübingen 1931, pp. 69, 250; C. Ioniță, *Relații agrare în Grecia veche de la începuturi pînă în pragul epocii clasice*, București 1977, p. 127.

[10] Titus Livius (*Istoria Romană*, vol. I—IV, București, 1884—1910), I 20, 5; Plutarh (*Vieți paralele*, Studiu introductiv, traducere și note de N. I. Barbu, Editura științifică ⟨I—V⟩, București 1960—1971), *Numa* V.

[11] István Hahn, *The Plebeians and Clan Society*, în „Oikumene ...", p. 72.

[12] Vezi L. Homo, *op. cit.*, p. 163; Raymond Bloch, *Les origines de Rome*, Paris, 1946, p. 19, 70—72; G. Poma, *op. cit.*, p. 82, 178 nota 73.

www.dacoromanica.ro

fusese consul alături de patricianul Cn. Manlius Capitolinus, își exercită prerogativele spre satisfacția aristocrației patriciene (p. 49); așa se face că magistratura tribunilor poporului își pierde cu timpul caracterul revoluționar inițial (p. 64), straturile suprapuse ale plebei contopindu-se pînă la urmă în așa măsură cu interesele aristocrației patriciene încît la jumătatea secolului IV destinele Romei încep să fie călăuzite de o nouă clasă conducătoare [13] — *nobilitas* — exponentă a privilegiaților aparținînd celor două părți principale ale populației din Cetate (p. 15) [14], aflate odinioară în aprigă dușmănie (pp. 22, 194).

Tradiția a ignorat sau nu a fost în stare să înțeleagă marea complexitate a relațiilor sociale în epocă [15]. O lectură atentă a izvoarelor permite însă să se desprindă, dincolo de marele conflict dintre patricieni și plebei — încheiat doar parțial prin *leges Publiliae Philonis* (339) —, și alte antinomii sociale: dintre cei vrednici să poarte armele grele întru apărarea, mai tîrziu întru gloria Cetății, și cei nevrednici de aceasta — *classis* — *infra classem* (pp. 18, 31, 34); dintre *clientes* și *patronus* (pp. 17—18, 20, 31) această din urmă antinomie generînd și conflicte colaterale: clienții ajungeau uneori în rîndurile plebeilor — prin stingerea vreunei ginte sau din alte pricini (p. 18) [16] sau era folosiți ca o masă de manevră împotriva acțiunilor politice ale plebeilor [17].

O altă direcție importantă pe care se dezvoltă studiul profesorului Ferenczy este aceea a relațiilor Cetății cu lumea înconjurătoare. Îndată după căderea monarhiei etrusce, Roma este silită să intre în alianța latină — existentă, după annaliști, încă din timpul regalității (p. 101) —, pentru a face față atacurilor dezlănțuite de foștii stăpîni sau de alte populații vecine turbulente (echii, volscii) (p. 20). Clauzele alianței reînnoite acum de consulul Spurius Cassius au fost încrustate în bronz, textul fiind încă accesibil lecturii în timpul lui Cicero [18]. Amintitele clauze atestă limpede că *foedus Cassianum* a fost un tratat pe bază de egalitate și nici o știre nu ne îndreptățește să afirmăm că acest tip de relații dintre Roma și lumea latină s-ar fi schimbat în perioada care a precedat cumplita incursiune galică din anul 390 î. e. n. (p. 102). În pofida acestui fapt, istoriografia modernă, plecînd-se aproape în unanimitate, fără discernămînt, în fața autorității lui Mommsen, preia teza acestuia [19] conform căreia Roma și-ar fi instituit hegemonia în Latium încă din secolul V. În această privință, ca și în altele (vezi p. 180), Mommsen însuși îi urmase credul pe annaliștii care urmăreau, prin inexactitatea relevată, să creeze „un precedent istoric" și să pună astfel „bazele" unei alte ficțiuni — și anume, să înfățișeze Roma drept stat conducător în Liga latină reorganizată după bătălia de la Allia (p. 102). Și totul, cu un scop bine definit. Cei mai vechi annaliști, printre care și Fabius Pictor, încep să scrie către sfîrșitul secolului III [20], cînd Roma, angajată într-o luptă pe viață și pe moarte împotriva Cartaginei, fosta ei aliată, are neapărată nevoie să cîștige prietenia grecilor — la rîndul lor, dușmani seculari ai metropolei punice. Pentru dobîndirea acestei prietenii extrem de prețioase, istoria romană se cerea puțin „aranjată": bunele relații dintre cetatea de pe Tibru și Cartagina trebuiau să dispară în cețurile uitării (p. 208), iar luptele purtate de Roma împotriva orașelor latine — care își găsiseră un aliat natural în cetățile din Marea Grecie — trebuiau înfățișate drept „represalii îndreptățite" („just retaliation", p. 102) pornite de statul învestit cu calitatea de hegemon în Latium contra unor supuși „răzvrătiți". Beloch [21], urmîndu-l pe Polybios [22], situează reorganizarea Ligii latine în 370 î. e. n; de curînd, M. Sordi [23] propune o altă datare — anul 354 —, dar majoritatea istoricilor consideră că evenimentul s-ar fi produs în anul 358 [legîndu-l probabil de cea de a doua capitulare a herniquilor sau de o nouă amenințare din partea galilor. — *n. m.* (vezi și p. 76) [24]]. Profesorul Ferenczy este de părere că metodologia la care istoriografia modernă face apel în analizarea destinului Ligii latine după bătălia de la Allia este defectuoasă, cercetătorii renunțînd la metoda comparativă în examinarea izvoarelor și întemeindu-se în primul rînd pe Titus Livius (de atîtea ori infirmat de studiile critice), alături de care Polybios și Diodoros sînt socotiți doar simple surse complementare (p. 73—74). Ferenczy aduce în sprijinul îndoielilor sale privind o reorganizare temeinică a Ligii latine argumente

[13] Vezi și I. Hahn, *op. cit.*, p. 74; E. Ferenczy, „*Uti legassit ... ita ius esto*", p. 181.
[14] R. Bloch, *op. cit.*, pp. 116—117.
[15] Vezi și G. Poma, *op. cit.*, p. 70.
[16] I. Hahn, *op. cit.*, p. 71.
[17] Titus Livius II 35; I. Hahn, *op. cit.*, p. 63.
[18] Cicero, *Pro Balbo* 23, 53 (după E. Ferenczy, *From the Patrician State* ...); Titus Livius II 33.
[19] Theodor Mommsen, *Römische Geschichte*, I, Berlin, 1888, p. 338, 450 urm.
[20] R. Bloch, *op. cit.*, p. 6.
[21] K. J. Beloch, *Römische Geschichte*, Berlin—Leipzig, 1926, p. 194.
[22] Pol. II 18, 5.
[23] M. Sordi, *I rapporti romano-ceriti e l'origine della civitas sine suffragio*, 1960, p. 59 urm.
[24] L. Homo, *op. cit.*, p. 211.

www.dacoromanica.ro

peremptorii (căci în istorie — se ştie — chiar şi îndoielile trebuie întemeiate pe fapte, — *n. m.*). Deci, iată faptele: sursele principale care ar îngădui afirmaţia că în 358 ar fi avut loc o reorganizare a Ligii latine constau în două pasaje — unul din Titus Livius (VII 12, 7). celălalt din Polybios (II 18, 5). Trebuie spus în primul rînd că amintitele texte atestînd deopotrivă reînnodarea legăturilor cu latinii (îmi permit să invoc aici, pe linia demonstraţiei lui Ferenczy, un alt element — după mine — deosebit de grăitor) se contrazic totuşi într-o chestiune principală privind problema hegemoniei romane: astfel, după Polybios „romanii îşi redobîndeau puterea şi sfîrşiră neînţelegerile cu latinii", iar după Titus Livius, romanii „acordă" latinilor pacea, dar ajutorul militar important oferit de aceştia face ca statul roman să întîmpine „cu nepăsare" iminenţa unui nou atac galic. Acest ultim fapt nu pledează pentru existenţa hegemoniei romane. În al doilea rînd, o serie de fapte petrecute ulterior ne dau dreptul să afirmăm că reconcilierea dintre Roma şi oraşele latine nu a fost luată în serios de nici una dintre părţi (p. 111, n. 12). Astfel, atît din Titus Livius (V II 17, 18, 19), cît şi din Diodoros (XVI 45, 8) rezultă că în 354 romanii sînt angajaţi în lupte repetate împotriva celui mai puternic oraş latin — Tibur (p. 75); în acelaşi an, Roma încheie un armistiţiu cu un alt mare centru latin Praeneste (p. 76); pe de altă parte, înţeleg rea care survine, tot în 354, între romani şi samniţi era incompatibilă cu alianţa dintre cetatea celor şapte coline şi latini — aceştia fiind conştienţi că o atare înţelegere constituia un pericol potenţial pentru securitatea propriilor lor oraşe (p. 77). Deci ruptura care survine în relaţiile dintre Roma şi Latium în 349, o dată cu războiul pornit de Cetate împotriva unui alt membru al Ligii latine — Antium (p. 76), apare ca un corolar firesc al încordărilor anterioare. Aşa stînd lucrurile, afirmaţia că în marele război latin din 340—338, Roma — „hegemon" în Latium — lichidează nişte socoteli cu oraşele „răzvrătite" din zonă apare ca inconsistentă.

Profesorul Ferenczy atinge aici o problemă de o deosebită acuitate — aceea a adevărului în istorie. Autorul nu-şi propune să discute nici esenţa, nici sfera problemei. Se mulţumeşte să înfăţişeze doar încălcarea unor evidenţe, prin însăşi prezentarea faptelor. Că problema îl preocupă totuşi în mod deosebit, aceasta se vădeşte din reluarea ei în capitolele închinate tratării importantei opere politice şi sociale a lui Appius Claudius Caecus. Dacă în primul caz însă, adevărul istoric este jertfit unor interese de ordin diplomatic, în cel de al doilea, mascarea realităţii îşi găseşte explicaţia într-o netă ostilitate politică pe care aristocraţia patricio-plebeiană, mai tîrziu aristocraţia senatorială — pur şi simplu — a manifestat-o faţă de radicalismul reformelor realizate la cumpăna dintre secolele IV—III î. e. n. de acest — fără îndoială cel mai mare — om de stat al Romei timpurii (p. 8, 120—121, 208). Naşterea sa aleasă — era descendent al unei vechi familii patriciene — mai curînd i-a îngreunat decît i-a înlesnit (p. 124) drumul către magistraturile înalte. Aceasta pentru că *gens Claudia* — afectată, printre altele, de sporirea averii funciare a plebei (p. 127) — a avut constant o poziţie net antiplebeiană (p. 126—128). Dar aversiunea viitorului cenzor faţă de organismul statal patricio-plebeian (p. 28) nu se explică doar printr-o tradiţie de familie. După ce în primul an al marelui război samnit (326 î. e. n.), clasele bogate consimt la unele sacrificii [se votează *lex Poetelia Papiria*[25], punîndu-se astfel capăt — cel puţin pe tărîm juridic — înrobirii romanilor de către romani (pp. 61—63)], şi aceasta în vederea salvării păcii sociale, instituţiile patricio-plebeiene cunosc un proces de sclerozare. Gravele înfrîngeri suferite de romani la Caudium (în 321) şi Latulae (315) pun Cetatea într-o situaţie deosebit de critică (p. 106—109). Appius Claudius, ca *aedilis curulis* — cu cea mai mare probabilitate, în anii 316 şi 314 (p. 130) — are posibilitatea să cunoască multe din racilele regimului. O tensiune socială de maximă gravitate era generată de discrepanţa dintre puţinele drepturi de care beneficiau clasele umile şi mijlocii ale societăţii şi nevoia resimţită de aceeaşi societate de a le antrena în lupta desfăşurată de statul roman pe tărîm militar, de a spori puterea financiară a Cetăţii prin contribuţiile pe care în cazul dat, în primul rînd amintitele pături mijlocii le puteau aduce. Trebuia acţionat, cu alte cuvinte, în direcţia anulării antinomiei *populus-plebs*[26], care pe plan juridic se va realiza abia în al doilea deceniu al secolului III, prin *lex Hortensia* (pp. 60, 186, 194—196). De altfel, s-ar putea spune că tocmai această lege aduce consacrarea juridică

---

[25] Titus Livius, ostil legii, îi dă o explicaţie „romantică" (Ferenczy, *From the Patrician State* ..., p. 62), socotind votarea prevederilor ei drept urmare a „silniciei neînfrînate a unui singur om" (VIII 28, 8). De notat că Plutarh, referindu se la o măsură, de asemenea cu caracter revoluţionar, luată de ephorul Epitadeus privitor la circulaţia pămînturilor la Sparta — măsură impusă de o serie de noi realităţi afirmate în Laconia secolului IV î.e.n. — o pune şi el în seama arbitrariului unui singur om, „mîndru şi rău din fire" (Agis V).

[26] Vezi discutarea problemei la G. Poma, *op. cit.*, pp. 71; 160, n. 6; 165, n. 19; 176, n. 60.

www.dacoromanica.ro

a multora dintre măsurile luate de Apius Claudius (vezi și p. 197). Reforma tribală, inițiată de aceasta în perioada neobișnuit de lungă a censurei sale (312—308) [27], reprezintă o adevărată reformă constituțională care poate fi pusă alături de măsurile radicale întreprinse pe același tărîm de Cleisthenes (p. 169). După Diodor (XX 36, 4), fiecare cetățean roman avea acum dreptul să ceară înrolarea într-un trib sau altul și în clasa de cens pe care o prefera; după Titus Livius, censorul ar fi hotărît împărțirea așa-numiților *humiles* urbani în toate triburile (p. 170). Oricum ar fi fost, prin reforma tribală, *factio forensis*, partidă a cetățenilor urbani — care, nobiliari sau de origine modestă, aveau drept scop democratizarea instituțiilor (p. 201, n. 74), răspunzînd astfel intereselor majore din acel moment ale Cetății — această partidă deci își asigură majoritatea în *comitia tributa* și în *comitia centuriata* (p. 170). Întemeiată pe o atare platformă, reorganizarea tribală zdruncină nobilimea mai mult decît reforma senatorială aplicată tot atunci de către același Appius Claudius, care — după spusele istoricului din Patavium — „a înjosit cel dintîi senatul" prin aducerea în rîndurile sale a fiilor de liberți (IX 46, 10). Noua organizare a triburilor trebuia să ducă la o ridicare populară de mare amploare, căci egalitatea în fața drepturilor politice impunea și îndatoriri militare corespunzătoare. A fost atunci cu putință dublarea numărului legiunilor din rîndurile păturilor superioare și mijlocii ale aminților *humiles*. Reforma tribală a constituit deci totodată o adevărată reformă militară (pp. 171 — 172), care a răspuns în așa măsură atunci unor nevoi acute ale statului roman, încît chiar dacă censorii anului 304, Fabius Rullianus și Decius Mus, i-au adus modificări esențiale, reorganizarea lui Appius Claudius s-a menținut viguros (*remained in force*) pînă la marea reformă a sistemului politic centurial al secolului III. î. e. n. (p. 164).

Reîntorcîndu-ne însă la problema gravă a respectării adevărului istoric, trebuie spus că nici în timpul vieții, nici după moarte societatea romană nobiliară nu i-a iertat marelui om de stat poziția sa radicală de favorizare a celor umili (p. 120), chiar dacă Appius Claudius Caecus a proclamat principii democratice — cum bine spune Franz Altheim, în opoziție cu Mommsen — numai pentru că, datorită vederilor sale largi, a înțeles care erau atunci interesele majore ale statului roman (pp. 147—148). Așa se face că, în secolul III, Fabius Pictor, pentru a-l pune într-o lumină mai favorabilă pe străbunul său Fabius Rullianus, contemporan și adversar politic al lui Appius Claudius, falsifică și diminuează rolul acestuia din urmă în calitate de comandant de oști (p. 189), așa se face că Titus Livius îi este cu desăvîrșire ostil, învinuindu-l de rea credință (IX 34, 1), înzestrîndu-l cu cele mai penibile epitete (III 35), denunțîndu-i guvernarea drept o adevărată tiranie (IX 34, 9). Istoricii oficiali din timpul lui Augustus — arată profesorul Ferenczy — au încercat să-i înmormînteze activitatea de reformator, iar Augustus însuși îi așază bustul în Forum, însoțit însă de o inscripție derutantă (p. 121). Nici un istoric din timpul Imperiului nu a îndrăznit să reînvie memoria aceluia care a fost primul reformator politic al Republicii (p. 121).

Ceea ce este însă mai trist este că istoriografia modernă, începînd cu Mommsen și continuînd cu un lung șir de alți învățați au găsit cu greu sau nu au găsit deloc dreapta măsură pentru a judeca prodigioasa activitate a lui Appius Claudius, care cu limitele inerente ale timpului și clasei sale a avut totuși un net caracter progresist.

În fața acestor constatări nu vom ajunge la încheierea unui Dilthey — „dacă știința istorică depinde de o voință actuală, valoarea științei se află dintr-odată pusă în discuție" [28] (deși atîtea realități privitoare la istoria popoarelor — și nu o dată privitoare la istoria poporului nostru — au fost de nenumărate ori distorsionate) — ci vom fi cu totul alături de profesorul Ferenczy în strădania nobilă de a sluji adevărul științei printr-un apel neobosit la faptul istoric.

Cecilia Ioniță

[27] *Lex Aemilia* prevedea pentru funcția de censor un termen limită de 18 luni (p. 181). Deținînd înalta magistratură circa cinci ani de zile, Appius Claudius încalcă prevederile legii și își atrage încă o dată neiertătoarea judecată a lui Titus Livius (IX 34, 26).

[28] După Raymond Aron, *La philosophie critique de l'histoire*, Paris, 1969, p. 280.

www.dacoromanica.ro

GUY HERMET, *L'Espagne de Franco*, Paris, Armand Colin, 1974, 302 p.

Spania lui Franco sau cea mai paradoxală pagină din istoria ultimilor 40 de ani ai continentului; paradoxul decurge din faptul că un un sistem totalitar, autocrat, a putut să aibă o atît de mare vitalitate.

Lucrarea lui Guy Hermet, unul dintre cei mai străluciți analiști ai sistemului franchist, posedă, prin conținutul său, șansa de a clarifica parțial direcția de evoluție a Spaniei contemporane. Drept argument în acest sens servesc prezentarea detaliată a evenimentelor, a confruntărilor pe plan economic, social și politic, interpretări date oscilațiilor regimului franchist în diferite etape ale existenței sale și măsurile întreprinse de către acestea pentru a se menține la putere.

Introducerea servește drept prezentare a structurii lucrării care cuprinde două părți. *Prima parte* este asamblată în patru capitole, redînd succesiv istoria celei de-a doua Republici (1931 — 1936), războiul civil (1936—1939), prima fază fascizantă și fățiș contrarevoluționară a franchismului (1939—1956) și a doua fază modernizatoare pe plan economic, dar nu mai puțin autoritară și conservatoare în domeniul politic și social (1957 — 1974). Fiecare dintre aceste capitole succinte este completată de o cronologie amănunțită care dă cititorului posibilitatea de a urmări configurația internă, sistemul de măsuri întreprins pe plan economic și politic, precum și contextul internațional în care se situează Spania.

Partea a doua a lucrării, a cărei scop constă în a sublinia componentele și cadrul vieții politice spaniole, cuprinde trei capitole referitoare la curentele ideologice și forțele politice, la cultură și la atitudinile politice ale spaniolilor, și, în ultimă instanță, la sistemul de guvernămînt propriu-zis. O bibliografie incluzînd cele mai importante lucrări raportate la problematica abordată se află grupată la sfîrșitul volumului, autorul marchează lucrările bibliografice de primă importanță printr-un asterisc.

În primul capitol al părții întîi, autorul se ocupă de *Experiența republicană 1931—1936* [1].

Evenimentele petrecute în Spania și pe plan internațional în primele două decenii ale secolului al XX-lea au stîrnit teamă în rîndul claselor dominante care recurg, la 13 septembrie 1923, la instaurarea unui regim dictatorial în frunte cu Primo de Rivera. Dictatura, însă, nu a rezolvat problemele stringente de ordin economic, social și politic, așa cum sperau cercurile conducătoare, ci dimpotrivă, a dus la discreditarea monarhiei muribunde, fapt care explică înlăturarea lui Alfons al XIII-lea și victoria republicanilor în aprilie 1931. Politica internă desfășurată de guvernele republicane ocupă un loc important în cadrul acestui capitol (p. 20). Sînt prezentate confruntările pe plan politic între forțele republicane, centru și dreapta, consolidarea treptată a pozițiilor deținute de forțele de dreapta fapt demonstrat și de alegerile legislative din noiembrie 1933 (vezi tabel nr. 2, p. 23) precum și de apariția și acțiunea organizațiilor de extremă dreaptă, forțe ostile regimului republican, reformelor concepute și formelor sale constituționale. După părerea exprimată de către autor curentele fasciste s-au structurat și consolidat în februarie 1934 prin fuziunea J.O.N.S. (Junta Ofensivei Național-Sindicaliste) cu Falanga spaniolă.

În condițiile creșterii pericolului fascist are loc fenomenul de apropiere între socialiști și comuniști ca bază a constituirii Frontului Popular care a reunit în componența sa socialiști, comuniști, republicani de stînga, unele organizații din Catalonia și Galicia și alte organizații politice și profesionale și elaborarea la 16 ianuarie 1936 a programului Frontului Popular. Rezultatele alegerilor din februarie 1936 încheiate cu victoria forțelor de stînga — precizează autorul — sînt foarte controversate și chiar falsificate de diferite grupări politice, exprimîndu-și, totodată, părerea că cea mai demnă sursă de informare în această privință o constituie lucrarea lui Hugh Thomas *Istoria războiului din Spania*, care reproduce statistica publicată în presa epocii: Frontul Popular — 4 176 000 voturi, dreapta — 3 784 000, coaliția de centru — 681 000 și naționaliștii basci — 130 000; stînga obținînd 56% din locuri în parlament, față de 30,4% obținute de dreapta și 13,5% de centriști și basci (vezi tabel nr. 3, p. 34). Aceste rezultate au provocat panică în cadrul forțelor moderate, conservatoare, și falangiste, care au pus la cale rebeliunea în Marocul Spaniol și într-o serie de orașe din sudul și nordul Spaniei.

Capitolul 2 — Războiul civil, 1936 — 1939 [2] analizează contextul în care a izbucnit războiul

[1] După părerea autorului a doua Republică spaniolă este încadrată între anii 1931—1936, considerînd anul 1936 ca începutul regimului fascist. Istoriografia marxistă clasează regimul fascist după războiul național revoluționar al poporului spaniol, adică din 1939.

[2] În lucrare nu este cuprinsă noțiunea de război național revoluționar așa cum apreciază istoriografia marxistă, ci numai de război civil.

www.dacoromanica.ro

civil. Conflictul a avut caracterul unui război național revoluționar, desfășurat între forțele reacționare a căror țel consta în instaurarea unui regim dictatorial fascist sprijinit de Germania hitleristă și Italia fascistă și forțele republicane, progresiste care s-au bucurat de solidaritatea internațională. Autorul subliniază diferitele grupări existente în tabăra reacționară civilă — curentul fascist, gruparea monarhistă și curentul carlist și scopurile urmărite. Lipsa de unitate s-a remarcat și în cadrul forțelor armate. Din rîndul generalilor fasciști, Franco a fost desemnat — nu fără rezistență — ca șef de guvern al statului spaniol în perioada cît va dura războiul. El însuși s-a calificat ca șef de stat cu prima dispoziție publicată la 1 octombrie. În mod justificat — după părerea autorului — data de 1 octombrie 1936 este celebrată în analele oficiale ca dată de naștere a regimului franchist. În politica sa, generalul Franco a urmărit trei obiective principale: în primul rînd s-a preocupat să găsească susținători ai noului regim pe plan internațional. Primul pas a fost făcut la 18 noiembrie 1936 odată cu recunoașterea guvernului din Burgos de către Germania și Italia, precum și de către cele două state din America Centrală, Salvador și Guatemala, iar apoi prin sosirea primelor unități germane și italiene care au intervenit pe front la începutul anului 1937. Pe de altă parte, un modus vivendi a fost găsit de marile societăți americane care au acceptat să furnizeze naționaliștilor petrol și mii de camioane. Generalul Franco, a căutat, în al doilea rînd, o cauțiune ideologică capabilă să contrabalanseze influența forțată a fascismului și să mobilizeze în favoarea sa forțele conservatoare însă ezitante, anumite pături catolice, în general biserica, fapt realizat prin trimiterea la 24 iunie 1938 de către Vatican a unui însărcinat cu afaceri la Burgos. În al treilea rînd, a întreprins acțiuni menite să anihileze unele dintre curentele politice existente în tabăra naționalistă. Acest scop este atins prin decretul de unificare de la 19 aprilie 1937, pe baza căruia s-a constituit un partid unic sub conducerea generalului Franco, reunind toate grupările și partidele politice fasciste, monarhiste și conservatoare, noul partid primind denumirea de *Falanga Spaniolă Tradiționalistă și Junta Ofensivei Național-Sindicaliste* (p. 58). Succesele acestor acțiuni — conchide autorul, i-au permis lui Franco să-și întărească pozițiile și să confere funcțiunii sale un caracter definitiv.

Autorul redă, totodată, atmosfera existentă în zona republicană, creșterea rolului și a influenței forțelor de stînga muncitorești, reprezentate de sindicatele muncitorești, socialiști, comuniști, anarhiști precum și de grupările de extremă stîngă (p. 60). Lipsa unei unități eficiente în modalitățile de realizare practică a scopului urmărit va crea o situație conflictuală și va slăbi tabăra republicană în fața dușmanului înverșunat — fascismul. Este reliefată, de asemenea, politica guvernului de Front Popular în frunte cu Largo Caballero și apoi Juan Negrin, poziția ezitantă a unor forțe componente și greutățile create de curentul anarhist. Este redată și explicată poziția de neintervenție a Franței și Marii Britanii. Operațiunile militare desfășurate, raportul de forțe în cadrul acestor confruntări, rezistența îndîrjită manifestată în tabăra republicană, rolul brigăzii internaționale, înfrîngerea suferită de republicani și pierderile umane din timpul războiului în cadrul celor două tabere sînt aspecte ce încheie acest capitol (vezi tabelul nr. 5, p. 76—77).

Capitolul 3 — are ca subiect *„Contrarevoluția franchistă 1939 — 1956"*. Potrivit părerii exprimate de autor cea mai mare parte a specialiștilor care au analizat regimul franchist de pe pozițiile exterioare dinamicii politice din Spania, fie caracterizînd regimul prin prisma politicii sale externe și a contextului internațional, fie prin prisma raporturilor schimbătoare dintre Franco și grupările care l-au sprijinit din proprie inițiativă sau prin forța evenimentelor, disting în cadrul regimului franchist succesiunea unei faze pseudo-fasciste, o fază pseudo-creștină, o fază tehnocratică și în sfîrșit ultima fază marcată prin ridicarea gradului „Opus-Dei" și urmările politice ale înlăturării amiralului Blanco. Ficcare din aceste două procedce de periodizarc reflectă, după părerea autorului, o parte de adevăr, dar adepții acestei periodizări uită de modificările care se opun în final regimului însuși. Regimul a cunoscut din acest punct de vedere două perioade: *inițială și finală*, cu totul distincte prin logica lor internă. Prima caracterizată printr-o voință deliberată de reîntoarcerea la vechiul tip de regim tradițional și corporatist, și a doua printr-o tendință de progres rapid în domeniul modernizării economiei, separate prin etape intermediare. Prima din aceste perioade începe în 1939 și se termină la sfîrșitul anului 1943, în timp ce apăreau premisele victoriei aliaților; a doua este marcată printr-o serie de tentative eșuate privind adaptarea la o nouă situație și se încadrează aproximativ între anii 1944 — 1956; a treia este aceea a „miracolului economic" în cadrul „stabilității politice", a cărui punct de plecare coincide cu venirea la putere a echipei tehnocrate intrată în acțiune în anii 1956—1957 și a cărui sfîrșit nu trebuie marcat neapărat de venirea la putere a guvernului Arias Navaro și ridicarea cadrelor politice reputate apropiate de „Opus Dei". Acestea sînt conchide autorul etapele schițate în panorama istorică și politică a erei franchiste tratate în acest capitol și cele care urmează.

www.dacoromanica.ro

Perioada 1939 — 1943 este perioada statornicirii regimului totalitar caracterizat prin măsuri de epurare, teroare și condamnări la ani grei de închisoare, astfel, între 1 aprilie 1939 și 30 iunie 1944 s-au efectuat 192 000 de execuții legale. La sfîrșitul anului 1938 și începutul lui 1939 peste 500 000 de republicani spanioli au emigrat în Franța, 6 000 de învățători au fost executați în timpul sau după războiul civil, 7 000 trimiși în închisori, epurarea a avut loc chiar în rîndul poliției, complet reorganizată în 1941. Paralel cu acest proces se remarcă creșterea efectivului forțelor Falangiste de la 36 000 de membri în 1936 la 932 000 în 1942 (p. 89—90). În același timp sînt relevate aspectele demagogice la care a recurs regimul franchist, pe tărîm politic. Țelul principal al acestei grandioase frazeologii — conchide autorul — urmărea realizarea în practică a unei ordini conservatoare, tinzînd să reducă la neant reformele economice și sociale realizate sub regimul republican și crearea unui cadrul instituțional corespunzător noului regim fascist totalitar printr-un sistem de măsuri întreprinse pe tărîm economic, social, politic, cultural și instituțional. Tot în acest capitol sînt analizate unele aspecte ale politicii externe a Spaniei în strînsă legătură cu evoluția situației internaționale; politica sa de neutralitate și apoi de nonbeligeranță; excluderea Spaniei din O.N.U. (2 august 1945); închiderea frontierelor cu Franța (1 martie 1946); rezoluția Adunării Generale a O.N.U. prin care toate țările membre sînt invitate să-și retragă ambasadorii de la Madrid (12 decembrie 1946). În condițiile războiului rece marile puteri și-au schimbat atitudinea față de Spania, S.U.A. o consideră ca un partener eficace în lupta împotriva comunismului, Franța își redeschide granițele cu Spania, iar O.N.U. autorizează țările membre de a relua legăturile diplomatice cu guvernul franchist. Spania este primita în U.N.E.S.C.O., redevine membră a O.N.U. și încheie, totodată, un acord militar și economic cu S.U.A. Este recunoscută ralierea democrat-creștinilor la guvern de către S.U.A. și Vatican în 1953. În încheierea acestui capitol se desprinde cu claritate concluzia că dacă pe plan extern se remarcă consolidarea pozițiilor Spaniei, și a regimului franchist situația economică a țării rămîne, în multe domenii, sub parametrii dinaintea războiului civil. Se impunea găsirea unei formule capabile de a salva Spania din criza economică și din penuria permanentă, această formulă viza echilibrarea forțelor falangiste și democrat-creștine cu scopul de a se obține o mai mare eficacitate administrativă și a consolida în același timp printr-un sistem de măsuri bazele interne ale regimului.

În Capitolul 4, *Era tehnocraților 1957—1974*, se analizează presiunile din ce în ce mai frecvente îndreptate de forțele interne împotriva regimului, caracterizate prin acțiuni repetate începînd cu anul 1956, manifestații muncitorești și studențești, forme de opoziție ale intelectualilor, o nemulțumire difuză generală. În acest context Franco încredințează anumite posturi de conducere unor tehnocrați, persoane apolitice pătrunse de un catolicism conservator. Programul elaborat cuprindea transformări esențiale în cadrul economiei, după o perioadă de 15 ani de stagnare, alcătuit în așa fel încît să nu atragă după sine schimbări politice majore. Această nouă politică este definită ca „liberală" în comparație cu vechea politică autarhică rigidă din perioada 1939—1956, un „liberalism", care se aplică numai în economie, viața politică a Spaniei păstrînd în continuare aceeași austeritate dictatorială. Avîntul economic este cotat drept spectaculos, datorat unei industrializări masive și expansiunii fără precedent a turismului, în timp ce agricultura cunoaște o evoluție mult mai lentă.

Ieșind din cadrul lor esențial economic și administrativ în care au acționat, miniștrii tehnocrați abordează terenul politic propriu-zis. Sprijiniți — se pare — de către Carrero Blanco ei au întreprins acțiuni care să pregătească *perioada post-franchistă* pentru care ei au definit cadrul instituțional prevăzut de legea organică de stat, supusă referendumului național din 14 decembrie 1966. Această lege menținea esențialul structurilor existente, care urmau să fie doar adaptate în ipoteza restaurării unei monarhii autoritare în cadrul căreia omul-cheie al regimului urma să fie viitorul șef al guvernului și nu numai șeful statului sau al monarhiei. Peste 2 ani, la 23 iulie 1969, această orientare va fi confirmată prin desemnarea prințului Juan Carlos, ca succesor oficial al generalului Franco, în caz de deces sau de incapacitate de muncă. Educat în Spania și desemnat succesor printr-un acord semnat în 1954 între tatăl său și Caudillo, Juan Carlos părea să ofere toate garanțiile pentru continuarea politicii de modernizare economică în cadrul imobilismului politic sus-numit începînd cu 1957. Acest proces de instituționalizare a neofranchismului nu se va realiza fără confruntări.

Începînd din 1957, se desfășoară perioada în care se manifestă cu putere opoziția activă contra franchismului subliniind degradarea puterii sale.

Numărul grevelor a crescut de la 236 în 1965 la 491 în 1959 și 817 în 1970. Se impune de relevat caracterul lor politic accentuat: se estimează că 40% din grevele declanșate în 1970 aveau ca obiectiv atitudinea ostilă față de regim, față de 24% în 1969 și 15% în 1968. Ele erau, de asemenea, organizate din ce în ce mai mult de sindicatele clandestine — comisiile muncitorești și alte organizații constituite în anii '60 (p. 134 — 135). La

www.dacoromanica.ro

acestea se adaugă manifestațiile studențești din țara Bascilor și a altor categorii sociale.

Pe planul politicii externe acțiunile întreprinse s-au încheiat cu un bilanț negativ. Reînnoirea acordului cu S.U.A., semnat la 7 august 1970 s-a efectuat în termen defavorabil Spaniei, care n-a obținut beneficiile financiare scontate. Deschiderea spre est s-a remarcat prin recunoașterea R. D. Germane și a R. P. Chineze.

Cabinetul tehnocrat nu s-a putut menține decît pînă în primăvara lui 1973. Înfrîngerea tehnocraților catolici s-a desăvîrșit odată cu asasinarea lui Carrero Blanco în decembrie 1973. Noul guvern constituit în frunte cu Carlos Arias Navaro, n-a mai cuprins nici un simpatizant al Opus Dei.

A doua parte a monografiei se ocupă de *Elemente și cadre ale vieții politice. — Curente și forțe politice.* În tratarea curentelor și forțelor caracteristice tabloului politic spaniol din ultimii 40 de ani, autorul evidențiază în esență distincția clasică între curentul de stînga, centru și dreapta, formele de organizare pe tărîm politic și profesional, forța lor numerică și influența politică exercitată.

Fondat în mod clandestin în 1879 Partidul Socialist Muncitoresc Spaniol (P.S.M.S.) a cuprins în rîndurile sale 15 000 de membri în 1920, 80 000 —1927, cu toate că era singura organizație admisă și chiar protejată de către guvern în timpul lui Primo de Rivera. Uniunea Generală a Oamenilor Muncii — centrala sindicală aflată sub influența Partidului socialist regrupa un efectiv de 42 000 aderenți în 1910 iar în 1937—2 000 000 (Vezi tabelul nr. 6 privind efectivul partidelor și organizațiilor sindicale muncitorești între anii 1919—1937, p. 165.) Partidul a participat la guvernele republicane din anii 1931—1933 în cadrul cărora socialiștii dețineau portofoliile cheie în domeniul economic și social, iar odată cu instaurarea regimului franchist partidul socialist divizat a trecut în exil.

Un loc important în cadrul forțelor de stînga acordă autorul mișcării comuniste. Constituit în noiembrie 1921 *Partidul Comunist din Spania* (P.C.S.) rămîne pînă în 1936 cu o forță numerică restrînsă, cuprinzînd doar 1 200 membri în 1921, 800 în preajma proclamării republicii, 10 000 în februarie 1936. Războiul civil a modificat însă totalmente poziția P.C.S. în cadrul vieții politice spaniole, Partidul comunist avînd poziția cea mai fermă în lupta împotriva fascismului, fapt ce a determinat creșterea forței sale numerice și a influenței politice, reușind să cuprindă în rîndurile sale 370 000 membri, incluzînd cele 2 filiale : catalană și bască. Dintre organizațiile de stînga afirmate în epoca republicană, Partidul Comunist din Spania a rămas, după instaurarea franchismului, singurul partid pînă în zilele noastre cu o prezență continuă în interiorul țării, exercitînd un rol însemnat pe plan social și politic, în timp ce pozițiile și influența anarhiștilor și socialiștilor au scăzut. Persistența influenței comuniștilor decurge după părerea exprimată de către autor în lucrare, din trăinicia organizațiilor, componența sa și abilitatea tacticii sale, partidul manifestînd receptivitate față de noua opoziție muncitorească și studenți, păstrîndu-se alături de acestea, mai ales în cadrul comisiilor muncitorești. În pofida obstacolelor și greutăților întîmpinate din cauza ilegalității, și a represiunilor, în general propice divizării organizațiilor clandestine, P.C.S., a reușit să se afirme ca partidul cel mai bine organizat în cadrul opoziției franchiste, ca un partid cu o politică autonomă și independentă, ca promotor al redefinirii structurilor și obiectivelor mișcării comuniste internaționale.

Autorul analizează rolul și locul pe care îl dețin în cadrul stîngii comisiile muncitorești înființate în 1962, componența, structura, metodele și procedeele lor de muncă, precum și criza intervenită în cadrul lor începînd cu anul 1967.

În viața politică a Spaniei contemporane autorul precizează poziția forțelor de *dreapta și extrema dreaptă*. El prezintă curentul *carlist* existent în Spania, principalele sale etape de manifestare și integrare formală a acestuia în partidul unic oficial în 1937, dată după care mișcarea carlistă nu și-a mai păstrat independența, iar diferitele grupări carliste reprezentau circa 500 000 de membri și simpatizanți în 1967 (p. 187).

Mai puțin original și mai puțin tipic spaniol decît carlismul — subliniază autorul — este *falangismul*, versiunea națională a fascismului. Reprezentînd la origine tendințele antimonarhice violente și pseudo-revoluționare ale extremei drepte, Falanga dinaintea războiului civil s-a constituit prin fuziunea a trei mici grupări influențate de Italia și Germania. Două dintre ele se unesc în octombrie 1931 sub numele de *Junta Ofensivei Naționale Sindicaliste* (*J.O.N.S.*) La 29 octombrie 1933 a luat ființă *Falanga Spaniolă* în frunte cu Jose Antonio Primo de Rivera, iar în 1934 cele două organizații s-au unit sub denumirea de *Falanga Spaniolă și J.O.N.S.* cuprinzînd în iunie 1936 aproximativ 150 000 de aderenți. În urma războiului civil, potrivit decretului din 19 aprilie 1937, falangiștii, carliștii și monarhiștii s-au regrupat într-un partid unic *Falanga Spaniolă Tradiționalistă și Junta Ofensivei Naționale Sindicalistă* ajungînd la 1 milion de membri, avînd sub influența sa sindicatele verticale. După al doilea război mondial, în condițiile înfrîngerii puterilor totalitare, are loc un proces de desmembrare progresivă a Falangei, care capătă în 1958 denumirea de *Mișcare*.

www.dacoromanica.ro

În Capitolul 6 se discută *„Cultura și comportamentele politice"*. Într-un regim democratic, cultura reproduce structura organizării sociale. În Spania franchistă, cultura are un statut foarte complicat, deoarece în multe cazuri, s-a sustras eforturile de ideologizare oficială.

Într-un regim de tipul celui franchist, autorul remarcă referitor la comportamentele politice că singurul rol al alegerilor este acela de a legitima puterea oficială. Alegerile pot servi ca prilej pentru selecționarea anumitor persoane considerate ca utile aparatului de stat. Spania a cunoscut alegeri democratice în 1931 și 1936 în perioada celei de-a doua republici. În ceea ce privește regimul franchist acesta a recurs la operațiuni electorale formale, menite să întărească bazele sistemului. Modul practic de desfășurare a alegerilor franchiste, dezvăluie o structură numai aparent democratică. În timp ce la referendum participă toată populația de vîrstă majoră, la alegerile pentru consiliile municipale și Cortesuri, au drept de participare numai capii de familie și femeile căsătorite. Autoritățile au posibilitatea de a modifica anumite date ale alegerilor ca de exemplu numărul voturilor, deținînd controlul absolut al candidaturilor, iar lipsa libertății de expresie determină ca 90% din voturi să fie neconcludente. Analiza referendumurilor și alegerilor municipale cum ar fi cele din 1970 arată că metode ca trucajul sau mărirea artificială a numărului alegătorilor sînt frecvent folosite de regim. Alegătorii nu au decît două posibilități: de a vota favorabil sau de a se abține de la vot. La ultimele alegeri menționate, numai 48,6% din numărul voturilor pot fi considerate ca favorabile regimului, iar numărul abținerilor (al opozanților) se cifrează la 51,4%.

În Capitolul 7, *Sistemul de guvernare*, autorul își propune să analizeze sistemul de guvernămînt la mai multe nivele succesive.

Referitor la clasarea regimului politic franchist în cadrul regimurilor politice moderne. În limbajul curent el este definit fie ca un regim dictatorial reacționar de nuanță fascistă, fie ca un regim autoritar conservator, această a doua formulare este considerată de autor ca fiind binevoitoare comparativ cu prima. Chiar în Spania se vorbește simplu de „regim" așa cum în trecut se vorbea de „Republică", guvernanții însuși preferă termenul de „Statul spaniol" (p. 242—243). Sînt redate cele trei școli de clasificare a regimurilor politice susținute de specialiști și aprecierile în conformitate cu acestea a regimului politic din Spania.

Autorul prezintă în continuare sistemul legislativ și instituțional avînd ca model de inspirație fascismul italian. Între 9 martie 1938 și 1 ianuarie 1967[1], au fost elaborate șapte legi fundamentale, care n-au alterat de fapt autoritarismul real al unei puteri concentrate în mîna șefului de stat și a președintelui guvernului desemnat de el, secundat de cîțiva notabili și tehnicieni care gravitau în jurul său. Sînt analizate componența și atribuțiile cortesurilor, a consiliului de regență și consiliul regatului, trucajul alegerilor din Spania și puterea generalului Franco care a rămas cvasi-absolută, de drept și de fapt, pînă la promulgarea legii organice din 10 ianuarie 1967.

Autoritar pe plan guvernamental, statul spaniol este represiv și arbitrar în domeniul judiciar, menit să împiedice intervenția maselor și toleranța libertăților democratice. Liberalismul aparent al principiilor cuprinse în Charta Spaniei proclamată la 17 iulie 1945 nu și-au găsit realizarea în practică, lipsind populația de cele mai elementare drepturi și libertăți democratice, Opoziția interzisă regrupează o bază muncitorească, animată de vechile grupuri republicane, ea contestă însăși legitimitatea regimului franchist. În cadrul opoziției însă mai multe păreri cu privire la conflictul dintre opoziție și franchism concretizîndu-se în special în șase domenii principale: prima de natură ideologică, izvorîtă din diferența existentă între curentele democrat moderate și curentele revoluționare; a doua se referă la alegerea mijloacelor de acțiune, opunînd partizanilor violenței armate, pe susținătorii luptei pașnice contra franchismului; a treia reflectă deosebirile dintre partizanii unei Spanii unitare și concepțiile autonomiștilor basci, catalani și galicieni; a patra privește structura grupelor clandestine anumite grupuri manifestă o organizare interioară solidă, în timp ce altele pot fi considerate „simple cenacluri", nuclee conspirative; a cincea este de natură istorică, opunînd grupările republicane, organizațiilor noi apărute începînd cu 1960; a șasea se referă la localizarea grupurilor clandestine pe teritoriul Spaniei și în emigrație (p. 264—265). Antagonismul cel mai acut îl prezintă organizațiile extremiste, mai cu seamă aripele lor înarmate cum ar fi naționaliștii basci E.T.A., urmează apoi în ordinea radicalității grupurile comuniste de diferite nuanțe.

---

[1] Charta muncii (9 martie 1939; legea de constituire a cortesurilor (17 iulie 1942); charta spaniolilor (17 iulie 1945); legea asupra referendumului național (22 octombrie 1945); legea asupra succesiunii șefului de stat (26 iulie 1947); legea asupra principiilor mișcării naționale (17 mai 1958); legea organică a statului (10 ianuarie 1976).

www.dacoromanica.ro

Atitudinea regimului față de opoziție a cunoscut două criterii tranșante: primul este de ordin propagandistic, orientat în primul rînd împotriva opoziției celei mai radicale. Al doilea criteriu vizează ostilitatea difuză generală a populației și cuprinde măsuri întreprinse împotriva grupărilor stîngiste și a acțiunilor lor.

Politica externă deține un loc secundar în cadrul lucrării comparativ cu politica internă a regimului spaniol. Faptul se explică prin relativa izolare a Spaniei. Războiul civil, carantina impusă Spaniei, precum și reținerî de ordin economic au accentuat această izolare. Politica externă s-a desfășurat la nivelul reprezentanților în străinătate, reducîndu-se la un mijloc de propagandă. După 1945 succesele în politica externă au fost utilizate ca propagandă pentru obținerea unei legitimități internaționale de către regim. Intrarea în diferite organizații internaționale (UNESCO, O.N.U., O.C.D.E.), concordatul din 1953 cu Vaticanul au reprezentat succese costisitoare și mult mai puțin profitabile decît acceptarea Planului Marshall. Începînd din 1956—1957, politica externă a Spaniei este subordonată unor rațiuni economice: regimul acceptînd prezența unor companii străine pe teritoriul național. Conform expansiunii și diversificării economiei în ultimii 15 ani, politica externă a Spaniei simte nevoia unei mai mari flexibilități, a unor relații mai strînse cu Piața Comună, o deschidere spre țările din estul Europei, o politică mai realistă față de lumea a treia.

Lucrarea lui Guy Hermet, densă prin conținutul ei, are meritul de a oferi specialiștilor, tuturor celor interesați de problemele lumii contemporane, o imagine fidelă a Spaniei din timpul franchismului, constituind o sursă de reflecții, o posibilitate în plus de a cunoaște și înțelege problematica complexă cu care se confruntă Spania în zilele noastre.

Silvia Istrate

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

LUCIAN BOIA, *Evoluția istoriografiei române*, Tipografia Universității din București, 1976, 378 p.

Este evident că, în cadrul culturii românești, istoriografia ocupă un loc important. Încă de pe timpul cînd românii erau divizați de granițe artificiale — fiindcă unitatea de spirit n a fost niciodată frînată —, istoria a constituit terenul afirmării originii lor comune și a continuității neîntrerupte pe pămîntul strămoșesc. Pe de altă parte, dezvoltarea științei istorice este, la rîndul său, legată de alte probleme fundamentale, cum sînt mișcarea națională, cu expresia sa firească, dacoromânismul, și lupta neîntreruptă a poporului român pentru independență. Iată de ce stîrnește mirare faptul că, în pofida rolului considerabil jucat de istoriografie în spiritualitatea românească, nu s-a scris o lucrare de sinteză cuprinzătoare, care să înfățișeze, într un tablou coerent, evoluția științei noastre istorice, de la întîii pași șovăielnici și deseori confuzi, la închegarea unor concepții solide privind viața economică, socială, politică, demografică și culturală a patriei noastre, precum și oglindirea, dintr-un unghi propriu de vedere, a dezvoltării istorice a umanității. Putem zice, fără a exagera, că acest gol este umplut în bună măsură de volumul *Evoluția istoriografiei române*, semnat de Lucian Boia. Folosind judicios cercetările parțiale întreprinse încă de generația din 1848, care a editat și a interpretat scrierile cronicarilor, prezentările de ansamblu (cum sînt cele ale lui George Panu și I. Bogdan), studiile speciale aparținînd lui Nicolae Iorga și Constantin Giurescu, lucrările privind istoriografia românească tipărite în perioada interbelică și, îndeosebi, cele publicate după anul 1944, autorul a reușit să alcătuiască într-o viziune personală, extrem de limpede și pertinentă, o construcție științifică remarcabilă. „O prezentare de ansamblu a dezvoltării științei istorice românești va da o imagine mai clară a rolului important jucat de aceasta în cultura noastră, în mișcarea noastră națională, în istoria poporului român spune în introducerea sa Lucian Boia. Căci istoria și scrierea istoriei au fost mereu strîns legate. Istoricii au scris istoria dar, de multe ori, prin scrisul sau fapta lor, au contribuit, ca factori activi, la trezirea și consolidarea conștiinței naționale, la lupta pentru o viață mai liberă și mai dreaptă". Sub aceste auspicii, este normal ca volumul să urmărească nu doar simpla înșiruire a unor istorici, a unor școli, curente, preocupări și reviste, ci și schițarea cît mai exactă a transformărilor produse în istoriografie, de la operele cronicarilor la realizările ultimilor ani, a chestiunilor celor mai interesante legate de cercetarea istorică, a angajării istoricului și a poziției sale militante. „Oamenii simt nevoia să cunoască ce s-a petrecut pînă la ei, în felul acesta înțelegînd mai bine prezentul și orientîndu-se mai bine spre viitor" — se subliniază cu dreptate în introducere. Iar dacă prin istorie ajungem să ne analizăm ființa națională, drumul societății din cele mai vechi timpuri pînă azi, prin reprezentarea mutațiilor înregistrate de istoriografie putem sesiza modul de a gîndi, cerceta și scrie istoria de-a lungul diferitelor epoci.

În ceea ce privește structura volumului, autorul a optat pentru o periodizare corespunzînd, pe planul social-economic, orînduirii feudale (istoriografia medievală), destrămării relațiilor feudale și consolidării orînduirii burgheze (istoriografia modernă), capitol prelungit pînă la prima jumătate a secolului al XX-lea, și, în fine, noilor realități create după 23 August 1944. Nu stă în intenția noastră să descriem fiecare segment al lucrării, deși sînt numeroase pagini extrem de incitante, care aduc în discuție probleme controversate și, nu numai atît, înglobează opinii proprii despre diverși istorici. Ni se pare însă necesar să reliefăm cîteva din stadiile parcurse de istoriografia românească, așa cum sînt ele reflectate în volum. O primă fază este cea a cronicarilor, cu încercările lor deseori timide de a depăși relatarea evenimențială printr-o meditație asupra faptelor (chiar dacă este subordonată unei mentalități mistice, providențialiste), a societății și cursului politic (cu deformările inerente datorate

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 30, nr. 8, p. 1569 1577, 1977.

www.dacoromanica.ro

apartenenței de clasă, intereselor personale și uneori ignoranței autorilor). Este de menționat că o temă statornică tratată de cronicari, cu limite create de insuficiența izvoarelor și de concepții adesea fanteziste, o constituie formarea poporului român, văzută permanent din perspectiva originii comune și unității tuturor românilor. De altfel, acest subiect — al originii și continuității, apărut așa de timpuriu, rămîne mereu actual în preocupările istoricilor. Contemporani cu unii cronicari, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir depășesc mult condiția acestora, încadrîndu-se în curentul ideologic caracteristic istoriografiei europene din secolul al XVII lea și întîia jumătate a veacului al XVIII-lea, și fac, într-un fel, punctea de legătură dintre modul desuet și modul modern de a scrie istoria.

Odată cu lărgirea sferei de cuprindere, înglobînd așadar domenii rămase nestrăbătute de cronicari (mai cu seamă de ordin social-economic), istoriografia tinde spre formularea unor explicații în ceea ce privește mersul general al societății.

Stadiul acesta, numit de Lucian Boia *luminist*, încadrează Școala Ardeleană, precum și lucrările istorice care țin de istoriografia secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului al XIX-lea din Țara Românească și Moldova. Ideologia luministă va fi succedată de *romantism*: „este vremea cînd în aproape toate Țările continentului, mișcările naționale se intensifică, se organizează, libertatea și unitatea națională devenind unul din imperativele epocii. Istoricii vor fi susținătorii activi ai acestei idei (...), istoria se umanizează, poporul apare pe primul plan și mulți istorici afirmă rolul însemnat al maselor, unii istorici chiar semnificația luptei de clasă". De acum încolo, istoriografia românească va merge ascendent, ajungîndu-se treptat la abordarea tot mai precisă și concretă a realității, la analiza profundă a economiei și societății, la relevarea unor surse majore de documentare asupra epocilor (arheologia). În prima jumătate a secolului al XX-lea, istoriografia, legată din ce în ce mai organic de întreaga evoluție socială și politică, include în aria sa de investigație, la proporții deosebite, aspectele materiale din istoria omenirii. Bunurile cîștigate de *școala critică* (în primul rînd impunerea justă a ideii că istoria este o disciplină științifică) sînt preluate, după cum erorile ei (între ele, aceea că, „istoria poate fi cercetată în condiții de laborator, fără legătură cu politica curentă") sînt depășite. Dintre istorici, se detașează Nicolae Iorga, personalitate proteică, proiecție uriașă a geniului românesc. Lucian Boia redă despre acesta o sugestivă apreciere: „În fond, tot ce a gîndit și a scris Iorga stă sub semnul geniului: o memorie formidabilă, dublată de o intuiție și un spirit combativ ieșite din comun, de un puternic talent. Chiar cînd nu îl aprobăm, trebuie să recunoaștem puterea sugestivă a operei sale (...) la marile sale realizări, ca și cu contradicțiile și ciudățeniile vieții și operei sale, Iorga este un personaj unic, trecut încă din viață în domeniul legendei. Fără el, istoria și cultura românească ar fi fost mult mai sărace".

Foarte interesante sînt paginile consacrate istoriografiei marxiste pînă la 1944, care a mărit aria cercetării și a venit cu o viziune nouă, fructuoasă, în procesul de înțelegere a istoriei. Am fi urmărit cu plăcere și un tablou al istoriografiei românești din ultimii 30 de ani. Autorul nu ne oferă însă decît o succintă enumerare cu cîteva caracterizări a realizărilor celor mai însemnate. Credem că este în putința cercetătorului, așa cum a demonstrat-o elocvent în volum, de a-și duce pînă la capăt studiul. Bogăția informației și felul chibzuit în care o utilizează, capacitatea de a surprinde esența și a lăsa de o parte balastul amănuntelor, stilul fluent de exprimare, care, deși nu face concesii retorismului, se ridică pe multe file la o autentică valoare literară, sînt realități care i justifică pe deplin întreprinderea.

Ținînd cont de importanța volumului, ni se pare oportună propunerea ca el să stea în atenția unei edituri. Sîntem convinși că interesul pe care îl poate stîrni publicului cititor, trece cu mult dincolo de acela al unui obișnuit curs universitar, apropiindu-se adica de dimensiunile unui eveniment editorial.

Dumitru Nicu

* * * *Yüzy'll'k Bag'ms'zl'k (1877—1977) Romanya tarihine k'sa bir bak'ş* (O sută de ani de independență (1877—1977). O scurtă privire asupra istoriei României), Istanbul, 1977, 201 p.

Apărută la începutul anului 1977, lucrarea menționată mai sus reprezintă o încercare de sinteză, în limba turcă, a istoriei poporului român din cele mai vechi timpuri pînă la desăvîrșirea statului național unitar în 1918. Semnificația acestei cărți este cu atît mai importantă cu cît a fost dedicată „Centenarului Independenței" (1877 1977), după cum se poate observa chiar și din titlu.

De precizat este și faptul că, deși pe copertă figurează mai mulți autori, istorici români totuși, unele sondaje arată că au fost luate ca bază cîteva lucrări fundamentale, printre care: *Istoria poporului român*, de sub redac-

www.dacoromanica.ro

ţia acad. Andrei Oţetea (Bucureşti, ed. rom. 1972, ed. engl. 1974), *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi* (autori: C.C. Giurescu — Dinu C. Giurescu), Bucureşti, 1975 ş.a. Unele capitole au fost traduse aproape integral din operele mai sus menţionate, iar altele reprezintă fragmente selectate, traduse sau rezumate, mai mult sau mai puţin amplu.

Lucrarea cuprinde un număr de 16 capitole de dimensiuni inegale, dezvoltate în următoarea ordine: Cap. I *Ülke ve halk'* (Ţara şi locuitorii), p. 7 24; cap. II — *Romen halk'n'n Dacyal' va da Getik stalari* (Dacii şi geţii — strămoşii poporului român), p. 25—36; cap. III — *Romal'lar'la Dacyal'lar aras'ndaki savaslar* (Războaiele dintre romani şi daci), p. 3—54; cap. IV — *Roma Dacyas'* (Dacia romană), p. 55—62; cap. V — *Roma Dacyas'n'n örgütsel düzeni* (Structura organizatorică a Daciei romane), p. 63—68; cap. VI *Yerli halk'n Romal'last'r'lmas'* (Romanizarea populaţiei autohtone), p. 69-75: cap. VII *Dacya-Roma halk'n'n Carpat-Tuna bölgesindeki varl'g'n'n sürekliligi* (Continuitatea populaţiei daco-romane în zona carpato-dunăreană), p. 77—90; cap. VIII *Tara Românească* (*Wallachia*) *ve Moldavia'n'n feodal devletlerinin kuruluşu*; *Transilvanya Voyvodaligi*; *Dobruca Devleti* (Formarea statelor feudale: Ţara Românească şi Moldova; Voievodatul Transilvaniei; Statul dobrogean), p. 91—101; cap. IX *Romen Ulkelerinin bagimsizliklarini korumak icin verdikleri mücadele* (Lupta ţărilor române pentru apărarea independenţei lor), p. 103—111; cap. X *Üc Romen Ülkesinin, Transilvania, Wallachia ve Moldavia'nin, ilk birligi*: *Ülkenin tarihinde can alici bir olay* (Prima unire a celor trei ţări române: Transilvania, Valachia şi Moldova, eveniment crucial în istoria ţării), p. 113 122; cap. XI — *15. ve 16. yüzy'llarda Romen ülkeleri arasindaki ekonomik ve politik ilişkiler* (Relaţii economice şi politice între ţările române în secolele XV—XVI), p. 123—141. (Dar acest capitol cuprinde şi relaţii culturale); cap. XII — Titlul acestui capitol a fost omis, dar se poate deduce că este vorba de: *Ideea de unitate naţională şi politică*, p. 145 150; cap. XIII — *Romen Prensliklerinin birligi icin verilen mücadele* (Lupta pentru unirea Principatelor Române), p. 151 161; cap. XIV *Moldavia ile Wallachia'nin birlesmesi* (*24 Ocak 1859*) (Unirea Moldovei şi Ţării Româneşti — 24 ianuarie 1859), p. 163 — 175; cap. XV — *Bagimsizlik, ulusal yapinin temeli. Bir kahramanlik yil'*: *1877* (Independenţa — temelia edificiului naţional. 1877 — un an al eroismului), p. 177—186; cap. XVI — *Birleşik ulusal Romen devletinin tamamlanmasi* (Desăvîrşirea statului naţional unitar român), p. 187—204.

La sfîrşitul lucrării au fost anexate două foi cu ilustraţii, reprezentînd: un grup de tunari români — 1877, intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, eroii Valter Mărăcineanu şi Gh. Şonţu, figuri de domni, ca Mircea cel Bătrîn şi Ştefan cel Mare, precum şi Mihail Kogălniceanu.

Cu tot caracterul fragmentar al lucrării, în ansamblul ei, faptele sînt totuşi prezentate în succesiunea lor istorică, astfel încît pasajele traduse sau rezumate respectă desfăşurarea firească a istoriei poporului român de-a lungul veacurilor pe întreg spaţiul carpato-dunărean. De asemenea, se cuvine remarcat şi faptul că, propunîndu-şi să rămînă în limitele unei traduceri făcută de Ayla Uzgören uneori integral, alteori fragmentar, sau chiar şi rezumate mai ample, autorul-traducător a ţinut să respecte întocmai sensul şi ideile fundamentale ale pasajelor selectate.

Lucrarea nu este scutită însă de unele scăpări: astfel, chiar şi pe copertă numele lui G. I. Brătianu, a apărut I. G. Brătianu. De asemenea, nu se constată o *tablă de materii*, care să ofere cititorului o primă informare despre conţinutul lucrării. Acest lucru era cu atît mai necesar cu cît volumul nu este însoţit nici de o *Prefaţă* sau *Introducere*, care să explice, într-un fel, sarcinile pe care şi le-a propus autorul prin publicarea acestei lucrări. Capitolele, la rîndul lor, nu sînt numerotate, ceea ce, de asemenea, creează unele dificultăţi în lipsa celorlalte elemente auxiliare pentru consultarea lesnicioasă a oricărei lucrări cu caracter ştiinţific.

De asemenea, întrucît autorul a ţinut să păstreze o bună parte a denumirilor de locuri şi de persoane aşa cum apăreau ele în textele române sau engleze, ar fi fost utilă, pentru cititorul în limba turcă, o notă cu explicaţii cuvenite, pentru a înlesni, în felul acesta, lectura lor cît mai corectă (Wallachia, Decebalus, Michael, getai (în loc de geţi), daco-getai etc., iar în cazul celor trei principate române (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania) ar fi fost indicat să se menţioneze, cel puţin pentru informarea cititorului, şi denumirile cu care ele erau cunoscute, în genere, în lumea turcă începînd încă cu primele menţiuni din istoriografia otomană, ce s-au transmis pînă astăzi: *Bogdan* (sau *Bugdan*) pentru Moldova, *Eflak* pentru Ţara Românească şi *Erdel* pentru Transilvania.

Dar se cuvine ca lucrarea să fie apreciată nu atît ţinîndu-se seama de scăpările de care s-a amintit mai sus, sau altele, unele inerente, cît avîndu-se în vedere intenţia autorului, întru totul lăudabilă, de a oferi cititorilor din Turcia *o sinteză deosebit de bogată şi variată în conţinut* privind istoria poporului român de pe întreg spaţiul carpato-dunărean, începînd din comuna primitivă şi pînă la sfîrşitul primului război mondial. De asemenea merită subli-

www.dacoromanica.ro

niat aici accentul pus pe problemele majore ale istoriei poporului român, cum ar fi etnogeneza sa, continuitatea daco-romană și, ulterior, a elementului românesc pe teritoriul de azi al R. S. România, condițiile formării statelor feudale românești, lupta dusă de poporul român, timp de mai multe secole pentru menținerea independenței sale, unirea celor trei țări române sub Mihai Viteazul, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, legăturile multiple (economice, politice, culturale etc.) dintre ținuturile locuite de români, etapele principale ale unității naționale și politice a poporului român — *Unirea Principatelor* (1859), *Independența* (1877), desăvîrșirea statului național unitar român (1918).

Dealtfel, tocmai prin această lucrare, cititorii din Turcia au, pentru prima oară, posibilitatea de a-și forma o viziune de ansamblu asupra trecutului poporului român, începînd cu cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, iar traducerea unor capitole sau părți de capitole, cele mai semnificative, din lucrările fundamentale elaborate de istoricii români constituie modul cel mai adecvat de a transmite cititorilor în limba turcă concluziile cele mai importante ale istoriografiei române contemporane în legătură cu momentele sau aspectele cele mai semnificative ale istoriei poporului român, fie pe planul dezvoltării interne, fie sub raportul relațiilor sale internaționale.

În încheiere, ne exprimăm convingerea că lucrarea pe care o semnalăm reprezintă un început promițător pentru cunoașterea din ce în ce mai bine a istoriei poporului român și în Turcia, iar legăturile seculare dintre cele două popoare, fie în perioadele mai vechi, cînd numeroase popoare de neam turcic (pecenegi, cumani, tătari ș. a.) s-au perindat pe acest teritoriu, unele contopindu-se cu autohtonii, fie, mai cu seamă, în perioada multisecularului Imperiu otoman, oferă nenumărate posibilități de tratare a unor subiecte de interes comun.

Mustafa Ali Mehmet

* * * *Lucrări științifice*, 1974, 1975, 1976, seria B, Institutul Pedagogic Oradea, 55 + 53 p.

Volumele de față, aflate în 1976 la cea de a noua apariție, constituind una din căile de valorificare a producției științifice a cadrelor didactice de la Institutul Pedagogic din Oradea, reunesc o serie de studii și comunicări dintre care însă vom prezenta, avînd în vedere profilul revistei, pe cele de istorie.

Aceste materiale abordează o gamă largă de teme din domeniul istoriei economice, sociale, culturale și politice, de a lungul tuturo epocilor, tratînd cu precădere istoria Transilvaniei.

Istoria veche este reprezentată de două studii aparținînd lui Sever Dumitrașcu, apărute în 1974 *A existat un drum de la Anquincum (în Pannonia romană) la Porolissum (în Dacia romană) pe Crișul Repede?* — și respectiv 1976 *— Dacii liberi din Crișana (secolele II— IV e.n.).* În primul dintre ele se investighează posibilitate aunui asemenea drum comercial urmărind informațiile oferite de izvoarele narative antice și ipotezele avansate de istoriografia românească, ce menționează un drum între iazigi și roxolani prin Dacia romană legînd Cîmpia Panonică de ținuturile de la nordul gurilor Dunării. Autorul supune discuției trei posibile itinerare ale unui astfel de drum pe teritoriul Daciei romane, considerîndu-l ca cel mai probabil, în lumina dovezilor arheologice și numismatice prezentate, pe cel care urma traseul Anquincum — Cîmpia Tisei Szolnok — Oradea — Crișul Repede Bodoga — — Porolissum Angustia Piroboridava — Tyras. În cel de al doilea studiu, sintetizîndu-se roadele cercetărilor asupra culturii materiale a dacilor din Crișana în epoca romană, se reliefează amplul proces de romanizare care a pătruns și în satele dacilor liberi de aici angrenîndu-i ca o componentă durabilă și activă a etnogenezei românești.

Istoria medievală a Transilvaniei constituie subiectul mai multor materiale semnate de Mihail P. Dan, Ileana Șuta, Petru Bona, Ion Bratu și Doina Oprean. Regretatul istoric clujean Mihail P. Dan a creionat în liniile sale esențiale, definitorii portretul lui *Iancu de Hunedoara omul și comandantul militar*, subliniind meritele acestuia în îmbogățirea artei militare a vremii, suplețea și inventivitatea gîndirii sale de conducător de oști

Obligațiile în muncă pe domeniul Beiușului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt tratate de Ileana Șuta în contextul schimbărilor social-economice ale epocii, relevîndu-se specificul obligațiilor iobagilor de pe acest domeniu și modul de aplicare a reglementării urbariale din 1767 în comitatul Bihorului. Aceleași autoare îi aparține studiul intitulat *Preocupări privind cultivarea viței de vie în Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în care se prezintă extinderea culturilor de viță de vie pe pămînturile alodiale ale Episcopiei romano-catolice din Oradea.

În domeniul demografiei istorice, spre care se îndreaptă tot mai mult atenția cercetătorilor de astăzi, se înscrie studiul lui Petru Bona, *Contribuții la cunoașterea populației domeniului Tinca al Episcopiei romano-catolice de Oradea în prima jumătate a secolului al XIX lea*, care constituie, după spusele autorului, o încercare de elucidare a unor aspecte la nivelul unui domeniu eclezlastic. Analizîndu-se comparativ

www.dacoromanica.ro

dinamica demografică a Transilvanici și cea a domeniului în cauză, s-au evidențiat particularitățile evoluției demografice de pe acest din urmă teritoriu, caracteristicile procesului de diferențiere a țărănimii — a iobagilor și a jelerilor — pe domeniul bisericesc, penetrația relațiilor de producție capitaliste.

Aniversînd împlinirea a 375 de ani de la prima unire politică a Țărilor Române, publicația orădeană cuprinde, în seria repartizată între altele și istorici, studiul lui Ion Bratu, *Mihai Viteazul și Bihorul*, în care sînt înfățișate succint stăruința lui Mihai Viteazul de a i se recunoaște dreptul de domnie ereditară asupra Transilvanici și tratativele cu imperialii privind întregirea teritorială a acesteia.

O investigație ținînd de istoria culturii, proiectînd noi lumini asupra evoluției procesului de afirmare a națiunii române în Transilvania asupra mijloacelor de propagare și conservare a operelor cărturarilor români, este efectuată de Doina Oprean în studiul *Lucrări iluministe în biblioteca Episcopiei române din Oradea*. Cercetările autoarei documentează rolul scrierilor Școlii Ardelene, a manualelor destinate școlilor poporale, a operelor preoților din împrejurimi în dezvoltarea conștiinței unității de neam a românilor, în cunoașterea drepturilor lor asupra acestui pămînt.

Cele patru materiale de istorie modernă, cuprinse în aceste fascicole, semnate de Mihai Drecin și Victor S. Grecu, au ca trăsătură comună a temelor abordate interesul de a surprinde și de a sublinia noi cai de realizare a aspirațiilor de unire într-un singur stat național al românilor de pe ambele versante ale Carpaților ca o condiție primordială a dezvoltării istorice plenare a poporului român.

Publicînd *Două scrisori inedite ale brașovanului Valeriu Bologa în legătură cu relațiile dintre Banca „Albina" și România*, Mihai Drecin argumentează interesul sporit pe care transilvănenii îl manifestau în inițierea unor legături financiar bancare cu România veche, în acest caz epistolele ilustrînd încercarea lui Valeriu Bologa de a crea la București o filială a Albinei". Tot Mihai Drecin este autorul studiului *Contribuții la istoricul transferului proprietății funciare din Transilvania din mîna nobilimii maghiare în mîna burgheziei române. Rolul băncii „Albina" în acest proces (1872—1918)*, în care este prezentată consolidarea economică a burgheziei românești, a țărănimii chiar, întărire care alături de factorul numeric și al conștiinței drepturilor istorice, al organizării politice avea să joace un rol important în toamna anului 1918. Banca „Albina", ea însăși emanație a acestei prosperități crescînde, a contribuit masiv la dezvoltarea forței economice românești în Transilvania.

Cele două studii aparținînd lui Victor V. Grosu tratează *Necesitatea Academiei Române în preocupările intelectualilor din Transilvania privind unificarea limbii literare și Unitatea și independența națională la Nicolae Bălcescu*.

În cel dintîi se reliefează aportul substanțial al reprezentanților Școlii Ardelene la stabilirea sarcinilor unificării și cultivării limbii literare române, concepția lor cu privire la înființarea unui for academic național. Studiul înregistrează și opiniile, sugestiile, părerile intelectualilor transilvăneni de la mijlocul secolului al XIX-lea, dintre care se detașează Timotei Cipariu și Al. Papiu Ilarian.

În cel de al doilea material se găsesc sintetizate opiniile și principiile lui Nicolae Bălcescu, cu privire la necesitatea unității și independenței naționale, concepute ca sarcini ale revoluției, așa cum reies din operele sale.

Istoria contemporană este reprezentată, în cele două volume cuprinzînd trei ani, numai prin studiul lui Mihai Drecin, *Iunie 1945. O filă din activitatea și ideile lui Lucrețiu Pătrășcanu*, în care, urmărindu-se itinerariul și agenda de lucru a ministrului justiției în vizita acestuia din 7—13 iunie 1945 în județele din nordul Transilvaniei este înfățișat tabloul complex al problemelor politice, economice și naționale de după război ale acestei regiuni, cu care a fost confruntat guvernul Groza și mai ales reprezentanții partidului comunist. Reiese limpede dificila misiune a ministrului comunist, modul cum și-a îndeplinit atribuțiile de stat și de partid.

Volumele *Lucrări științifice* denotă în general interesul susținut ale specialiștilor institutului orădean de a se afla permanent integrați circuitului științific și editorial național, iar în privința materialelor de istorie apreciem orientarea autorilor spre acele domenii de actualitate, fertile, ale cercetării actuale, contribuția pe care rezultatele obținute în studierea istoriei locale sau zonale o pot aduce la întregirea sau aprofundarea imaginii generale. Am fi dorit însă utilizarea în mai mare măsură a datelor comparative în analiza problemelor de ordin social-economic, determinarea mai clară a cauzelor imprimării specificului local unor situații sau fapte, în interpretarea aspectelor social-politice, o mai judicioasă reprezentare a epocilor istorice (volumul pe anii 1975—1976 neavînd nici un material de istorie contemporană), acordarea unui spațiu mai mare istoriei în cadrul general al volumelor, avînd în vedere faptul că seria B mai conține științe sociale, filologie, pedagogie, educație fizică.

Gelu Apostol

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

HORIA C. MATEI, SILVIU NEGUȚ, ION NICOLAE, NICOLAE ȘTEFLEA, *Statele lumii. Mică enciclopedie*, Coordonator științific Mircea Maliță, Ed. II-a revăzută și adăugită, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 695 p.

Îi revine Editurii științifice și enciclopedice meritul incontestabil de a fi sesizat, la momentul oportun după opinia noastră —, necesitatea realizării și difuzării în tiraje adecvate, a unor instrumente, de lucru, lucrări extrem de utile în numeroase domenii de activitate (dicționare, enciclopedii, bibliografii ș.a.). Astfel, în domeniul istoriei au fost editate volume cu caracter biobliografic consacrate lui N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, Vasile Pârvan, I. Slavici, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga sau mai recent răscoalei iobagilor transilvăneni de la 1784.

În aceeași categorie, a lucrărilor de informare a publicului larg și specialiștilor se înscrie și volumul cu caracter enciclopedic *Statele lumii* ..., aflat acum la a II-a ediție, apărută în condiții grafice mult îmbunătățite.

Dat fiind evident caracterul miscelaneic al informațiilor despre fiecare țară, cuprinse în cadrul volumului, ne limităm în cele ce urmează doar la o succintă prezentare a caracteristicilor sale generale.

Ordonate alfabetic, statele lumii sînt delimitate pe două mari compartimente: „State independente" (p. 17—603) și „Teritorii dependente, neautonome și cu statut special" (p. 601—646). De asemenea este anexată o listă cu date extrem de utile prin caracterul lor informativ (Pămîntul. Caracteristici generale; Dinamica populației pe continente; Statele lumii în ordinea mărimii suprafeței; Statele lumii în ordinea mărimii populației; Primele 25 aglomerații urbane; Statistici economice (principalele produse industriale și agro alimentare); State independente după 1 ianuarie 1915; Statele membre ale O.N.U.; Statele membre ale Societății Națiunilor; Principalele organizații internaționale guvernamentale menționate în text). Mai menționăm că volumul este însoțit de o „Addenda" conținînd modificări petrecute pe plan internațional în cursul ciclului tipografic al lucrării (1 august 10 decembrie 1976).

În ceea ce privește fiecare țară în parte, în cadrul microenciclopedici se utilizează următoarele rubrici informative: numele oficial, situarea, suprafața, populația, capitala, limba oficială, diviziuni administrative, istoria, organizarea de stat, sărbătoarea națională, drapelul, condiții naturale, ora locală, orașe principale, porturi principale, aeroporturi principale, economia moneda, învățămînt-cultură, ocrotirea sănătății, relații internaționale, relații cu R. S. România.

Se remarcă compartimentarea egală și destul de judicioasă de care beneficiază fiecare stat al lumii, elocventă expresie și pe acest plan a poziției statului nostru, care are printre principiile diriguitoare ale politicii sale externe, egalitatea în drepturi și în tratament a tuturor țărilor lumii.

Referitor la capitolul de „Istorie" din cadrul microenciclopediei, apreciem că deși sintetic, el reușește să pună la îndemîna cititorului datele și evenimentele cele mai importante din trecutul țării respective, oferind astfel o succintă retrospectivă istorică care merge pînă la zi. Socotim aceasta cu atît mai remarcabil, cu cît în lipsa unei istorii universale specializate sau a unor istorii a țărilor de pe diverse continente, prezenta contribuție suplinește această lacună care sperăm că va fi în curînd înlăturată.

În încheiere ne exprimăm încă o dată deosebita apreciere pentru substanțialul și rodnicul efort depus de echipa de autori căreia îi datorăm *Statele lumii* ..., cît și pentru inițiativa inspirată a Editurii științifice și enciclopedice.

Marian Stroia

* * * *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301 1480. A source for Middle Eastern History*, selectate, traduse și adnotate de Avedis K. Sanjian, Harvard, 1969, 159 p.

Puține teritorii și puține comunități umane au avut un destin mai măcinat decît Armenia și tenacii ei armeni. Pentru a supraviețui ca popor, în pămîntul natal sau în diaspora, le a fost necesară, pe lîngă alte însușiri cu care nevoia și vicisitudinile istoriei i au înzestrat, o acuitate politică care să scrute ze orizontul și să anticipeze pericolul. Armenia n a fost nicio dată o mare putere în Orientul mijlociu, dar, tocmai datorită particularităților mai sus înșirate, a devenit un receptacol de mare finețe al politicii „mondiale". Colofoanele armene sînt embleme de marcă ale acestei neliniștite sensibilități față de istorie. Deși cu formule înghețate de o tradiție canonizantă multiseculară (cele mai vechi datează din secolul al V-lea), departe de a se fi sterilizat, ele vorbesc cu impresionantă simțire despre circumstanțele în care și a desfășurat copistul pioasa munca, sînt adevărate medalioane scriptoriale de viața care pecetluiesc impersonalul manuscris. Vedem omul implorînd smerit iertare pentru caligrafia tremurată: i a tremurat mîna de

www.dacoromanica.ro

frică boală, frig sau subnutriție. În fond, lamentația este loc comun în care se decantează sumbrul fatalism medieval, este un gen atît de exersat încît ades textele nu sînt altceva decît probe de stil, fără atingere cu realitatea; ceea ce face din colofonul armean document istoric și, mai mult, eșantion de viață credibilă, este împerecherea, cu totul individuală, de fapte pe care noi sîntem obișnuiți astăzi să le percepem în serii fenomenale izolate. Aceste abia schițate *carmina miserabilia* adună ca într-un *focus* comun micro și macrocosmosului marea politică cu mizeriile diurne. Cutare scrib, de pildă, mărturisește excedat, cu o candoare înduioșătoare, care sînt cele două motive ce i-au stînjenit activitatea: pe de o parte, răsturnări dinastice în Asia centrală, de unde de atîtea ori a pornit impulsul pustiitor al revărsărilor turanice, l-au făcut să vegheze încordat, vigilență șubrezitoare a sănătății care, pe de altă parte, a fost greu încercată în același timp, de lupta patetică dusă în chilia sa cu popoare de șoareci și de insecte parazite. În chiar aparentul amestec confuz de planuri stă valoarea de izvor istoric de primă mînă al colofoanelor armene: o singură trăire (*Erlebnis*) juxtapune, la același nivel, notînd direct „impresiile"; este specificul și meritul „istoriei prin cei mici" de a nu denatura prin disjuncție de idei, abstragere și ierarhizare în sistem. Și sînt cu atît mai prețioase aceste mărturii ale evenimentelor mici sau mari cu cît beneficiază de privilegiul atît de rar în evul mediu, de a nu sucomba sub presiunea tiranică a modelului: comparația cu cronistica este în acest sens edificatoare.

Volumul editat de prof. A. K. Sanjian cuprinde excerpte de colofoane redactate între 1301 1180. Așezate cronologic, selecțiile conțin doar acele părți din text care aduc informații istorice. Un studiu introductiv îl familiarizează pe cititor cu problemele legate de activitatea transcrierii manuscriselor armene, etapele dezvoltării acestei discipline, stadiul actual al cercetării și editării lor, elaborarea colofoanelor, precizări referitoare la echivalările cronologiilor etc. O bibliografie selectivă este însoțită de un indice de nume de persoane, de copiști și autori de colofoane, termeni geografici și de popoare, citate sau aluzii la citate biblice și de un glosar al termenilor străini.

Aria de cuprindere a informațiilor vizează ținuturi îndepărtate în toate direcțiile cardinale: Asia centrală și Iranul în răsărit, Constantinopolul și Europa în apus, Crimeea și Caucazul la nord, Egiptul la sud. Date extrem de ample privitoare la aspecte economice, topografice, demografice, epidemii, calamități naturale etc. se referă nu numai la teritorii apropiate Armeniei (de exemplu selgiucizi din Asia mică, ilhanizii din Persia) ci și la Hoarda de Aur, la regatul tătar ghiraid din Crimeea, la federația triburilor turcomane Ak-Koyunlu și Kara-Koyunlu, la Bizanț cu care românii au avut legături nemijlocite.

Deși nu conțin știri referitoare la țările române, colofoanele armene adaugă deci o lumină deloc neglijabilă și asupra zonelor noua învecinate și prin refracție, se pot aduce lămuriri la una dintre cele mai importante etape ale istoriei noastre: formarea și consolidarea statelor feudale Moldova și Țara Românească.

Virgil Ciocîltan

CHARLES B. MAC DONALD, *The Mighty Endeavour American Armed Forces in the European Theater in World War II*, New York, Oxford University Press, 1970, 564 p.

Istoria celui de-al doilea război mondial, așa cum menționează și autorii apreciatului volum *Marea conflagrație a secolului XX* ocupă de peste treizeci de ani un loc important în cercetarea istorică și în publicistica socială politică din întreaga lume.

În acest context prezentăm și ampla lucrare *Marele efort. Forțele armate americane în teatrul european al celui de-al II-lea război mondial* a istoricului militar american, Charles B. Mac Donald, lucrare apărută cu cîțiva ani mai în urmă, dar mai puțin cunoscută.

Charles B. Mac Donald, șef al Departamentului de istorie a armatei, la început șeful secției europene a oficiului din Departamentul de istorie militară, colonel în rezervă în Armata S. U. A., este autorul a încă două lucrări de istorie oficială a armatei americane și a campaniei europene în cel de al doilea război mondial, coautor al altor lucrări și consultant la redactarea altor șase. Tot el a scris și *Bătălia de la Hertgen Forest* și *Compania comandant* o clasică descriere a celui de al II-lea război mondial, din punctul de vedere al soldaților combatanți.

Miezul lucrării îl constituie descrierea detaliată a unor faimoase și dramatice episoade militare ca: debarcarea în Nordul Africii, trecerea pasului Kasserive, Salerno și Anzio, ziua D'., eliberarea Parisului, bătălia de pe Bulge, trecerea Rhinului, cursa de-a lungul Germaniei. Cartea descrie de asemenea neînțelegerile dintre șefii administrației americane cu alți lideri aliați măsurile luate peste capul specialiștilor militari. Pagini bine scrise, întîlnim despre uriașele convoaie de nave care la 6 iunie 1944 au debarcat în Normandia, apoi despre întreg războiul aerian purtat deasupra Germaniei, bombardarea Dresdei și în final capitularea naziștilor și întîlnirea forțelor aliate.

www.dacoromanica.ro

Cele 31 de capitole ale lucrării, includ o tematică deosebit de complexă, prezentată cronologic, pe o perioadă de aproape 30 de ani (1915 — 1945) începînd de la atmosfera (discuții, controverse) existentă în societatea nord americană cu mult timp înainte de participarea la război, trecînd apoi prin toate marile bătălii europene (în primul rînd) la care a luat parte armata americană, pînă la capitularea Germaniei naziste. Mult spațiu acordă autorul primelor capitole premergătoare războiului „drumului spre decizie", în special de la încheierea Tratatului de la Versailles „care permitea Germaniei drept forțe de apărare cu ceva mai puțin, decît numărul maxim de forțe stabilit de o lege a Departamentului apărării al S.U.A. în 1920".

Autorul remarcă că în urma acestei legi S.U.A. era a 17-a putere, din punct de vedere al numărului soldaților, de pe glob.

După ce în 1935, Italia fascistă a atacat Etiopia, fără ca Liga Națiunilor să poată face ceva, și în 1936 a intervenit în războiul civil din Spania, iar Hitler a trimis armată în zona demilitarizată a Rinului, în 1937, „statul major american Joint Board" a hotărît să reorganizeze planul „Orange" în sensul că la baza sa să rămînă ca „principal pericol" Japonia, dar să se aibe în vedere în același timp și faptul că S.U.A. ar putea intra în război cu vreuna din puterile europene. „Dar și acum erau oameni care vedeau evoluția lucrurilor numai într-un război cu Japonia, socotind că Axa Berlin-Roma era îndreptată numai împotriva Cominternului", subliniază autorul.

Departamentul de Stat american, recunoscînd faptul că Japonia a încălcat Tratatul de la Washington al celor 9 puteri din 1922 și pactul Briand-Kellogg a luat atitudine în mai multe rînduri asupra atacului japonez împotriva Chinei din iulie 1937, scoțînd în evidență totodată scopurile S.U.A. în China. Cu toate acestea, după cum afirmă și alți cercetători, S.U.A. furnizau Japoniei peste 50 % din materialele strategice folosite de această țară în războiul cu China.

Autorul scoate în evidență un lucru deosebit de semnificativ pentru această perioadă și anunță că orice inițiativă de embargou în comerțul cu Japonia, chiar dacă ar veni din partea președintelui, nu ar avea sorți de izbîndă, din cauza producătorilor americani.

Mac Donald analizează cu multă minuțiozitate, cu păreri proprii de cele mai multe ori bine argumentate întreaga politică externă a administrației Roosevelt în acești ani. Într-un discurs rostit în seara zilei de 5 octombrie 1937 la Chicago, Roosevelt sublinia că „politica de izolare sau de neutralitate nu este o salvare" și deci sînt necesare acțiuni colective internaționale pentru înfrîngerea agresiunii.

Mai tîrziu, Roosevelt a orientat politica externă a S.U.A. pe linia respingerii energice și hotărîte a agresiunii statelor fasciste, lucru confirmat și de Conferința Panamericană din decembrie 1938 de la Lima.

După ce Congresul a fost convocat în sesiune extraordinară la 21 septembrie 1939 și s a ridicat după vii dezbateri embargoul asupra exportului de armament către țările beligerante, și apoi odată cu invazia nazistă în Danemarca, Norvegia, Franța, Olanda, Belgia, în vara anului 1940 pe baza unui ordin al președintelui a fost expediată o mare cantitate de armament în Anglia, care devenise clar nu se putea menține fără ajutorul masiv al S.U.A., Administrația Roosevelt începea să se decidă concret. Autorul insistă în mod firesc asupra atmosferei existente în Congresul american, în opinia publică americană pînă la declararea războiului, dînd foarte multe date și nume de oameni ale acelora care se ridicau împotriva deschiderii frontului în Europa sau ale oponenților. Interesant este însă faptul că autorul analizează cu justețe și susține punctul de vedere al acelor militari care sprijineau pe președintele Roosevelt în activitatea sa de formare a coaliției antihitleriste.

Socotim necesar să arătam și să subliniem totodată faptul că autorul descrie aceste acțiuni ale armatei americane în contextul general complex al războiului, menționînd totodată victoriile remarcabile obținute de Armata Sovietică în primul rînd, de celelalte forțe antihitleriste. Din păcate autorului îi scapă din vedere și deci din analiză contribuția milioanelor de luptători antifasciști din țările ocupate, puternica mișcare de rezistență din spatele frontului și contribuția acesteia, ajutorul dat armatelor în genere la înfrîngerea fascismului în Europa.

Este important să arătăm totuși că în paginile acestei lucrări, găsim și cîteva aprecieri legate de participarea trupelor americane la unele operațiuni militare din România.

De pildă, la p. 234, se fac precizări referitoare la bombardarea rafinăriilor de la Ploiești, din care redăm: „Înaintea ultimelor raiduri deasupra Hamburgului armata a 9 a a forțelor aeriene din nordul Africii s-a alăturat ofensivei combinate a bombardierelor care aveau baza în Anglia, pentru distrugerea rafinăriilor de petrol de la Ploiești, România, vitale pentru mașina de război nazistă. În dimineața zilei de 1 august 1944, 177 de bombardiere de tipul „B 24 Liberators", dintre care cîteva împrumutate de la Armata a 8-a, au început un lung

www.dacoromanica.ro

bombardament care s a exercitat foarte aproape de țintă și a grăbit deruta germană.

Aproape 42% din capacitatea totală a rafinăriilor Ploieștiului au fost distruse, dar au fost pierdute 54 de avioane și 532 oameni în această acțiune, unul din cele mai mari procente în privința avioanelor pierdute în întregul război".

În lucrare se menționează alăturarea României de partea coaliției antihitleriste; fapt ce a obligat Germania să se retragă din Grecia" (p. 357), de deruta naziștilor în urma pierderii „României, Poloniei, Prusiei Orientale, Bulgariei, Greciei" (p. 454).

Volumul este întregit de cîteva ilustrații deosebit de sugestive, unele puțin sau chiar deloc cunoscute, portrete de comandanți militari, 9 schițe (hărți) și o foarte bogată și utilă bibliografie. De fapt această bibliografie include tot ce s-a scris în S. U. A., pînă în 1970, referitor la cel de-al doilea război mondial.

Lucrarea lui Mac Donald reflectă în ultimă instanță o activitate migăloasă și intensă, utilizarea unor documente originale din multe surse necercetate și bineînțeles o experiență proprie, din război, a autorului.

Stelian Popescu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, MONOGRAFII, BIBLIOGRAFII

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Cuvîntare la Adunarea activului de partid și a cadrelor de conducere din Ministerul de Interne*, 23 decembrie 1976, București, Edit. politică, 1976, 24 p.

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Cuvîntare la Consfătuirea de lucru de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român*, 28 decembrie 1976, București, Edit. politică, 1977, 37 p.

* * * *Akademik Hristo A. Hristov. Izsledvanija po slučaj 60 godini ot roždenieto mu*, Sofia, Izd. na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1976, 490 p.

COJOCARU, col. LEONID, *Dicționar militar englez-român*, București, Edit. militară, 1976, 630 p.

DRĂGUȚ, VASILE, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 329 p.

KOSIOVA, EMILIJA, *Bălgarskata istoričeska nauka. Bibliografija*, t. III, 1970 1974, Sofia, 1975 740 p.

* * * *Momente din istoria patriei, a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*, Consultații, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 227 p. + 7 h.

* * * *Pages de l'histoire de l'armée roumaine*, Bibliotheca Historica Romaniae, Bucuresti, Edit. Academiei R.S.R., Edit. militară, 1976, 218 p.

* * * *Progresul istoric și contemporaneitatea*, București, Edit. politică, 1976, 538 p.

ROMANESCU, colonel GH., *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, Edit. militară, 1976, 204 p.

TI ODORISCU BARBU, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, București, Edit. științifică și enciclopedică, Edit. militară, 1976, 576 p.

II. ISTORIE VECHE

* * *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*. Travaux du VI e Congrès International d'Etudes Classiques (Madrid, Septembre 1974) réunis et présentés par D. M. PIPPIDI, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 549 p

BERCIU, DUMITRU, *De la Burebista la Decebal*, București, Edit. politică, 1976, 81 p.

DANIEL, CONSTANTIN, *Civilizația Egiptului antic*, București, Edit. sport-turism, 1976, 303 p

DRĂGAN, CONSTANTIN IOSIF, *Noi, tracii. Istoria multimilenară a neamului românesc*, Craiova, Scrisul românesc 1976 318 p.

GAWLIK, LADISLAV *Umělecka tvorba a estetické vnímaní o Platona* (Creația spirituală și estetică la Platon), Praha, Universiteta Karlova, 1971, 127 p.

MACREA, M., I. GLODARIU, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 111 p.

POPESCU, EMILIAN, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV VIII descoperite în România*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 441 p.

POPILIAN, G., *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, Scrisul românesc, 1976, 246 P LXXXIII pl

PROTASE, D., *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 111 p. 50 pl

ROMAN, PETRE I., *Cultura Coțofeni*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 215 p.

RUSSU, I. I., *Elementele traco-getice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile III VII)' Contribuție la istoria și romanizarea tracilor*, Bucuresti, Edit. Academiei R.S.R. 1976, 182 p.

* * * *Thraco Dacica*. Recueil d'études à l'occasion du II e Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1 10 septembrie 1976), Edité par les soins de Constantin Preda, Alexandru Vulpe et Cicerone Poghirc, București, Edit. Academiei R.S.R., 351 p.

VULPE, RADU, *Studia Thracologica*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 336 p

www.dacoromanica.ro

III. ISTORIE MEDIE

BENDISCIOLI, MARIO, *Dalla Riforma alla Controriforma*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1974, 238 p.

* * * *La cultura antica nell'occidente latino dal VII all'XI secolo*, tomo I—II, Spoleto, Presso la sede del centro, 1975, 950 p.

DOGARU, MARIA, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, 1976, 280 p. + 301 fig.

* * * *L'Etica economica medievale*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1974, 218 p.

MUSICESCU, MARIA ANA, GRIGORE IONESCU, *Biserica domnească din Curtea de Argeş*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1976, 52 p. + pl.

* * * *Le origini dell'Università*, Bologna, Società editrice il Mulino, 1974, 217 p.

PARKER, GEOFFREY, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567—1659. The Logistics of Spanish Victory Countries' Wars*, Cambridge at the University Press, 1972, 309 p.

POPESCU, FLORENTIN, *Ctitorii brîncoveneşti*, Bucureşti, Edit. sport turism, 1976, 110 p. + 20 pl.

SKRYNNIKOV, R. G., *Rocctja posle opričnny*, Leningrad, Izd. Leningradskogo Universiteta, 1975, 222 p.

STOICESCU, NICOLAE, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 238.

STOICESCU, NICOLAE, CRISTIAN MOISESCU, *Tîrgovişte şi monumentele sale*, Bucureşti, Edit. Litera, 1976, 324 p.

SZYMAŃSKI, JÓZEF, *Pismo łacińskie i jego rola w kulturze* (Rolul scrierii latine în cultură), Wroclaw, 1975, 158 p.

* * * *Topografia urbana e vita cittadina nell'alto mediocvo in Occidente*, tomo I—II, Spoleto, Presso la sede del centro, 1974, 836 + 20 fig.

* * * *Vesti — kurantu 1612—1644 gg*, Moskva, Izd. Nauka, 1976, 399 p.

VOITEC-DORDEA, MIRA, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, Bucureşti, Edit. meridiane, 1976, 110 p. + 159 pl.

IV. ISTORIE MODERNĂ

BRITO, FIGUEROA FEDERICO, *Tiempo de Ezequiel Zamora*, tercera edicion, Caracas, Ediciones Centauro, 1975, 519 p.

CERNAT, general ALEXANDRU, *Memorii. Campania 1877—1878*, Ediţie îngrijită, cuvînt înainte şi notă biografică de general-maior dr. Constantin Olteanu, Bucureşti, Edit. militară, 1976, 39 p.

* * * *Ek otvid Dynava Aprilskoto vystanie v Rumynskija pečat*, Sofia, Izd. Nauko i izkustvo, 1976, 100 p.

KOSEV, KONSTANTIN, NICOLAI ŽEČEV, DOINO DOINOV, *Istorija na aprilskoto vystanie 1876*, Sofia Partizdat, 1976, 622 p.

* * * *Lo Stato moderno*, vol. I: Dal Medioevo all'età moderna; vol. II: Principi e ceti; vol. III, Accentramento e rivolte, Bologna, Società editrice il Mulino, 1971, 1973, 1974, 294 + 314 + 376 p.

TURCZYNSKI, EMANUEL, *Konfession und Nation zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 1976,

YOUNG, PETER, RICHARD HOLMES, *The English Civil War. A military History of the Three civil Wars 1642—1651*, London, Eyre Methuen, 1974, 366 p.

ZALIŃSKI, HENRYK, *Kszalt polityczny polski w ideologii towarzystwa demokratycznego polskiego (1832 1846)*, (Aspecte ale politicii polone în ideologia societăţii democratice poloneze), Wroclaw, 1976, 166 p.

www.dacoromanica.ro

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

BAYNES, Lt. col. J.C.M., *The soldier in Modern Society*, London, Eyre Methnen, 1972, 227 p.
CREVELD, MARTIN, L. VAN, *Hitler's Strategy 1940—1941. The Balkan Clue*, Cambridge University Press, 1973, 248 p.
* * * *Die Weizsäcker-Papiere 1933—1950*, Propyläen Verlag, 1974, 618 p.
* * * *Dimităr Blagoev — velejit teoretik i revoljucioner*, Sofia, Partizdat, 1976, 424 p.
ŁUCZAK, CZESLAW, *Polozenie polskich robotnikow przymusowych w Rzeszy 1939—1945* (Situația muncitorilor industriali polonezi duși în Reichul german), Poznan, Instytut Zachodni, 1975, 356 p.
* * * *Narodnoe hozjaistvo S.S.S.R. v 1974 g Statisticeskij ežegodnik* Moskva, Izd. Statistika, 1975, 862 p.
* * * *Organizația Tratatului de la Varșovia, 1955 1957, Documente*, București, Edit. politică, 1976, 261 p.
SAVU, AL. GH., *Sistemul partidelor politice din România 1919—1940*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 258 p.
* * * *Sovetskaja ekonomika v 1917 1920 gg.*, tom. pervîi, Moskva, Izd. Nauka, 1976, 448 p.

Gelu Apostol

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B dul Aviatorilor nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ – NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" – IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE MUSIQUE CINÉMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Inscripţiile Daciei Romane**, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.

MITREA BUCUR ş.a. (sub redacţia), **Studii şi cercetări de numismatică**, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.

* * * **Studii şi materiale de istorie medie**, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.

MIOC DAMASCHIN (sub redacţia), **Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească**, vol. XI, 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.

MIOC DAMASCHIN (sub redacţia), **Documenta Romaniae Historica B. Ţara Românească**, vol. III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.

* * * **Mihai Viteazul. Culegere de studii**, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.

* * * **Nouvelles études d'histoire**, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.

NEAMŢU VASILE, **La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle**, 1975, 271 p., 12 lei.

NICOLĂESCU-PLOPŞOR DARDU şi WOLSKI WANDA, **Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România**, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.

OLTEANU ŞTEFAN, **Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)**, 1975, 159 p., 13,50 lei.

PIPPIDI D.M., **Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire**, 1975, 314 p., XXXIV p., 38 lei.

POTRA GEORGE, **Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti 1821—1848**, 1975, 527 p., 43 lei.

ŞANDRU D., **Reforma agrară din 1921 în România**, 1975, 360 p., 24,50 lei.

CIHODARU C., CAPROŞU I. şi ŞIMANSCHI I. (sub redacţia), **Documenta Romaniae Historica A. Moldova (1384—1448)**, vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.

NICOLAE STOICESCU, **Vlad Ţepeş**, 1976, 280 p., 20 lei.

ION POPESCU-PUŢURI, acad. Andrei Oţetea (sub redacţia) **Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907**, 573 p., 38 lei.

* * * **Independenţa României**, 1977, 526 p., 39 lei.

* * * **Arta şi literatura în slujba independenţei naţionale**, 1977, 238 p., 28 lei.

IONEL GAL (coordonator), **Independenţa României, Documente**, vol. I 1977, 420 p. 33 lei.

ŞTEFAN PASCU ş.a. **Documenta Romaniae Historica D. Relaţii între Ţările Române**, vol. I. (1222—1456), 1977, 527 p. 39 lei.

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele XIII—XV)**, vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planşe, 36 lei.

RM ISSN CI — 3078

www.dacoromanica.ro

I. P. Informaţia c.7887

43 856

Lei 10